

ilâhiyât

Muhammed Es'ad-ı Erbilî
—Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi—
Vahit Göktaş

ISBN 978-605-4696-51-2

1. Baskı: Kasım 2013
Sertifika No: 13858

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: TN İletişim
Baskı: Ankamat Mat.

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilâhiyâyayin@gmail.com

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ
HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF FELSEFESİ

Vahit Göktaş

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13
Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Yaşadığı Ortama Genel Bir Bakış.....	13
1. Siyasi Durum	14
a. İslâm Coğrafyasındaki Mücadeleler	17
b. Kuzey Irak	19
2. SOSYAL DURUM	20
3. TASAVVUFÎ DURUM	22
4. TASAVVUFÎ YAYIN ORGANLARI VE CEMİYETLER	25
a. Tasavvufî Yayın Organları:.....	26
2. Muhibbân	27
3. Tasavvuf	28
4. Mihrab.....	29
5. Hikmet	30
6. Mahfil	30
b. Tasavvufî Cemiyetler	31
1. Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiyye	31
2. Cemiyet-i Sûfiyye	33
5. TEKKELERİN KAPATILMASI.....	34
BİRİNCİ BÖLÜM	
ŞEYH MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN (1847-1931) HAYATI, YETİŞMESİ VE KİŞİLİĞİ.....	37
1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DEVRİ	37
a. Soyu, Ailesi ve Doğumu	37
b. Evliliği	39

c. Yetişmesi	39
2. TASAVVUFA İNTİSABI	40
a. Şeyhleriyle Múnasebetleri	40
b. Silsilesi.....	41
c. Şeyhi Táhâ'l-Harîfî.....	44
3. HAC VE SONRASI	45
4. KELÂMÍ DERGÂHI ŞEYHLİĞİ	46
5. ERBİL'E SÜRGÜN EDİLİŞİ	49
a. Sürgün Ediliőisi.....	49
b. Sürgüne Değişik Bir Bakış, Görünmeyen Yön.....	52
c. Erbil'de.....	56
6. İSTANBUL'A İKİNCİ GELİŞİ.....	56
7. MEŞRUTİYET ve GETİRDİKLERİ	57
8. MECLİS-İ MEŞAYİH REİSLİĞİ.....	59
a. Meclis-i Meşâyih.....	60
b. Es'ad Efendi ve Dönemindeki Meclis	61
9. MİLLİ MÜCADELE YILLARI	63
10. YENİ DÖNEM	65
11. YETİŞTİRDİKLERİ	70
a. Mektubat'taki isimler	71
b. Halifeleri	72
12. ESERLERİ	80
a. Kenzü'l-İrfân	80
b. Mektûbât	83
c. Divan	84
d. Risale-i Ehadiyye/Tevhid Risâlesi Tercümesi	86
e. Risâle-i Es'adiyye.....	88
f. Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi	88
g. Tercüme-i Kaside-i Münferice.....	88
h. Makâleleri	89
13. İLMİ, EDEBİ KİŞİLİĞİ ve HATIRALARI.....	89
a. İlmî ve Edebî Kişiliği.....	89
b. Hatıraları ve Hoşgörüsü.....	93

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI.....	109
1. TASAVVUF.....	110

2. TARİKAT	112
3. SEYR Ü SÜLÛK	119
4. ZİKİR.....	123
5. İHLÂS	135
6. SOHBET.....	140
7. DÜNYA.....	143
8. RÂBITA.....	148
9. RÜYA.....	154
10. ÖLÛM.....	160
11. İLİM/MÂRİFET.....	165
12. VAHDET-İ VÛCÛD, ULÛHİYYET.....	170
13. TEFEKKÛR.....	181
14. MÛRŞİD.....	183
15. MÛRİD.....	188
16. NEFS.....	191
17. TEVBE.....	197
18. İBADET.....	199
19. EDEB	205
20. UZLET.....	207
21. KERÂMET, KEŞF	209
22. RIZIK.....	211
23. ŞÛKÛR.....	215
24. DUA	217
25. ÇİLE.....	221
26. AŞK.....	225
27. İNSAN.....	230
28. FAKR-TEVAZU	233
29. NÛBÛVVET	237
SONUÇ.....	243
CONCLUSION.....	245
BİBLİYOGRAFYA	249
MAKALELER	256

ÖNSÖZ

Bir milletin geleceğinden emin olabilmesi, ilmî ve fikrî yönden gelişmesi, geçmişteki kültür mirasını çok iyi bilmesine ve benimsemesine bağlıdır. Bu kültür mirasının temel taşları da yetiştirdiği şahsiyetlerdir.¹

XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başları toplumsal değişim sürecinin yaşandığı ve her alanda geleneksel anlayışın terk edilip yeni bir sürece adaptasyon denemesi yapıldığı bir dönemdir. Bu süreçte milletin kültür mirasının unutulmaması hayati öneme sahiptir. İşte bu süreçte Cumhuriyetimizin ilk vatandaşları “isimsiz son Osmanlılar” diye nitelendirilen iki zümre genç nesillere kültür bakiyemizi nakletmiştir:²

1-Medreselerin son mensupları olan ulemâ,

2-Tarikatların son temsilcileri olan şeyh efendiler.

Tarihi bilmemenin ona düşmanlık doğurduğu düşüncesini doğru olarak kabul edersek özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim hayatında da yer alan bu iki taşıyıcı zümrenin hayatlarının öğrenilmesinin önemi biraz daha netleşir kanaatindeyiz.

Bu taşıyıcı zümreden, kültür köprüsü vazifesini yerine getirenlerden birisi de hiç kuşkusuz Muhammed Es'ad-ı Erbilidir. O, ilmiye sınıfı ve siyaset mecrasındaki kişiler ve geniş halk kitlesi üzerinde derin etkiler bırakmış ve tesirinin hâlâ belli kesim üzerinde devam etmekte olduğu bir şahsiyettir. Dehâsından ziyâde şahsiyet bütünlüğü yönünden önemli bir kişilik olan Es'ad Efen-

¹ Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. VII.

² Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlıyı Cumhuriyete Rapteden Maneviyat Dünyasından Kayan Bir Yıldız: Şeyhzâde Ahmet Beyefendi” *Yozgat Divanı*, Ankara 2002, Sayı 4 (özel sayı), ss.20-21.

di, bozulmaya yüz tutmuş tekke ve zaviyelerin ıslahı çalışmalarında, bir tarikat şeyhi olması ve tüm şeyhleri idare eden meşihat reisi olması hasebiyle, gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmek istediği projeleriyle Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun kaderini etkileyecek tarihi bir rol üstlenmiştir.

Danimarkalı psikolog Carl Vett'in dergâhta kaldığı 28 günlük süre içerisinde dergâhta tuttuğu hatıratı, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tekkelerle ilgili batılı bir araştırmacının gözüyle Es'ad Efendi'nin eğitim ortamını yansıtan en önemli kaynaklar arasındadır. Kelâmî Dergâhı'na devam eden şahsiyetlere baktığımızda bu karizmatik şahsiyetin tesir gücünün ne kadar fazla olduğunu görmekteyiz.

Kitap üç ana başlık halinde ele alınmıştır. Giriş bölümünde Es'ad Efendi'nin fikirlerini bakış açısını daha iyi anlayabilmek amacıyla, içinde bulunduğu siyasi, sosyal, dini ve tasavvufi durumu ele aldık. Birinci bölümde O'nun hayatını eserleri ve edebî kişiliğini temel kaynaklardan ve hakkında yazılmış, bilgi bulunan, ulaşabildiğimiz diğer bütün kaynaklardan ve sözlü tarihçilik denilen bilgi ve anekdotlardan yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde ise eserlerinden, değişik dergilerde yayınlanmış makalelerini toplamak suretiyle yazılarından, dergâhta müridlerinin tutmuş olduğu notlardan ve sözlü olarak anlatılan hâtıratından yola çıkarak tasavvuf anlayışına ve düşüncelerine temas ettik.

Kitap mastır tezi çalışması olarak 2002 yılında tamamlanmıştı; bu güne kadar yeni bilgilerle kitabı olgunlaştırabiliriz düşüncesiyle basımını geciktirdik. Ancak tezin özgün haline çok fazla da katkıda bulunamadık doğrusu. Kitabın bu haliyle basımının eksikleriyle birlikte bir boşluğu doldurabileceği düşüncesindeyim. Eksik, noksan ve hatalardan dolayı okuyucudan özür diliyorum.

Kitabın bu aşamaya gelmesine katkıda bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu ve Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a ve kitabı okuyup düzeltmelerde bulunan değerli dostlarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bl.	: Bölümü
bkz.	: Bakınız
ayr. bkz.	: Ayrıca bakınız.
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİFD.	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İÜBYYO.	: İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
neşr.	: Neşriyat
OA	: Osmanlı Ansiklopedisi
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren

- s. : Sayfa
ss. : Sayfalar arası
TBMM. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
TTK. : Türk Tarih Kurumu
trz. : Tarihsiz
v. : Vefatı
yay. : Yayınları

GİRİŞ

Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Yaşadığı Ortama Genel Bir Bakış

Es'ad Efendi 1847-1931 yılları arasında yaşamış bir mutasavvıf ve ilim adamıdır. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin son yıllarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. Bu zaman diliminde, tarih birçok olaya şahit olmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi, 600 yıllık bir devlet yıkılmış ve yerine daha küçük bir coğrafya üzerinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Es'ad Efendi, Osmanlı Devleti'nin çok hızlı bir şekilde zayıflayıp tarih sahnesinden silindiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu, tek partili inkılaplar dönemi diye bilinen bir devrede yaşamıştır. Ayrıca Es'ad Efendi, Birinci Dünya savaşına da şahit olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında değişime ve adaptasyona önemli katkılarının olduğuna inandığımız Es'ad Efendi'nin hayatını tezimize konu edindik. Ama önce onun yaşadığı/içinde bulunduğu siyasî, ekonomik, tasavvufî, ilmî ve dinî genel çerçeveyi tesbit etmeye çalışacağız. Böylece onun etki aldığı ortamın arka planını makro seviyede ortaya çıkarabileceğimizi ümit ediyoruz.¹

¹ Yaptığımız bu çalışma ve tarikaların ilk ve son dönemleriyle ilgili çalışmalar, tasavvuf tarihi boyunca tarikatların hem eğitim metodlarının hem de tasav-

1. SİYASİ DURUM

Muhammed Es'ad-ı Erbilî, tarihimizde çok hızlı gelişmelerin olduğu, önemli bir dönemde yaşamış ve siyasi olarak da değişimin hızlı olduğu bir devre şahit olmuştur.

Es'ad Erbilî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı padişahlarından Abdülmecid (1839-1861) döneminin son yıllarını, Abdülaziz (1861- 30 Mayıs 1876), V. Murat (30 Mayıs 1876- 31 Ağustos 1876)², II. Abdülhamid (1876-1909), Mehmet Reşat (1909-1918), Mehmet Vahidüddin (1918-1922), II. Abdülmecid³ (1922-1924) ile Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Cumhuriyetin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938) devrinin bir kısmını içine almaktadır.⁴ Yani Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönem, XIX. yüzyılın sonlarıyla, XX. yüzyılın başlarını teşkil etmektedir.

Yakınçağ başlarına kadar⁵ sınırları oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti, Avrupa'daki ekonomik, siyasi ve askeri gelişmelerini takip edememesi, iç ayaklanmalar

vufi düşünce yapılarının gelişim seyrini takip etmek açısından son derece faydalı olacaktır. Ayrıca bu çalışmalar tarikatların sosyal, siyasi ve kültürel hayata katkıları, tarikatların tarih içindeki gelişim ve değişimleri konusunda elimize sağlıklı bilgiler verecektir. Nakşbendiliğin ilk dönemi ile ilgili örnek olarak bkz. Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşbend, Hayatı Görüşleri Tarikatı*, İnsan Yay., İst. 2000.

² Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss. 520-521.

³ II. Abdülmecid sadece halifelik yapmıştır.

⁴ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.12, ss.15-300; Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yay., İstanbul 1972, c.4, ss.285-450.

⁵ Yakınçağ başlarında Osmanlı Devleti'nin sınırları: Asya'da Yemen-Arabistan Yarımadası, Hind Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan Kafkasya'ya, Avrupa'da Dinyester Nehri'nin batı kıyılarından bugünkü Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avustralya'ya dayanmıştı. Ayrıca, Afrika'da hemen hemen Kuzey Afrika'yı, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi adalarının da tamamını içine almaktaydı. Bu haliyle de, üç kıtada toprakları bulunan, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıldeniz'e tam anlamıyla egemen ve Akdeniz kıyılarının dörtte üçüne sahip olan bir devlettir. bkz. Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss.203.

ve buna benzer birçok sebepten dolayı, gittikçe zayıflamış ve toprak kaybetmiştir.⁶

19 yüzyıla gelindiğinde ise; imparatorluğun kuruluşundan itibaren iktisadi, ictimai, askerî, idari ve hemen hemen bütün sahalarda en çok ıslâhatın yapıldığı döneme şahit olunmuştur. II. Mahmud döneminde başlanılan ıslahat hareketlerine Sultan Abdülmecid de devam etmiştir. Bu dönemde, 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle, Payitahtta İngiliz ve Fransız sefirlerinin sayısı artırılmıştır. Kırım Harbi nedeniyle dışarıdan ilk kez borç alınmış (24 Ağustos 1854), yurt içi ve dışında ilim adamlarının iştirakiyle, Meclis-i Daniş oluşturulmuş, daha sonra Rüşdiye, Darulmaarif, Darulfünün (1842), Ziraat Mektebi (1847), Orman Mektebi (1858), Telgraf Mektebi (1860) gibi okullar açılmıştır. Abdülaziz, aldığı tasarruf tedbirleriyle ekonomiyi biraz rahatlatmasına rağmen, devletin hızla çöküşe doğru gitmesine engel olamamıştır. Abdülaziz, denizciliğe önem vermiş ve birçok tersane kurmuş, Süveyş Kanalı inşaatını tamamlamış, Galata Tüneli'ni açmış, demiryolu ağını 452 km den 1344 km ye çıkarmış bunun yanında birçok okulu hizmete sunmuştur. Daha sonra tahta geçen V. Murad, 90 gün tahtta kalmıştır. Cinnet geçirmesi üzerine yerine II. Abdülhamid tahta geçirilmiş ve 23 Aralıkta Kânûn-ı Esâsî ilan edilmiştir. Ruslarla en kanlı savaşlar ise bu dönemde yapılmıştır.

Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönemin başları sayılan bu yıllarda Osmanlı birçok ülkeyle savaş halindeydi: Balkanlar'da Avusturya Rus Mücadelesi, Boğazlarda, İngiliz Rus mücadelesi, Mısır üzerinde İngiliz-Rus çekişmesi, Ortadoğu'da İngiliz-Alman egemenlik kavgası vardı.⁷

Bu mücadeleler neticesinde, Ruslar İstanbul kapılarına kadar dayanmıştır. Ayastefanos Anlaşması'yla Karadağ, Romanya ve Sırbistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Fransızlar Tunus'u,

⁶ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, c.1, ss.72-79.

⁷ Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1994, c.1, s.51.

İngilizler İskenderiye'yi ele geçirmişlerdir. Kıbrıs, İngilizlere, Girit Yunanistan'a bırakılmıştır. Mısır da 11 Temmuz 1882'de İngilizlerin işgaline maruz kalmıştır. 18 Nisan 1897'de de Osmanlı- Yunan savaşı patlak vermiştir. Yani ülke tam anlamıyla savaş kaosu yaşıyordu.⁸

II. Abdülhamid döneminde, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Sanayi-i Nefise, Dâru'l-Muallimât gibi birçok okul, fabrika, kütüphane benzeri müessese açıldı.⁹

Buesnadabir kısmaydın, Jön Türkler adıyla II. Abdülhamid'e muhalefet hareketine başlamışlardı. 1905 yılından sonra, özellikle subaylar da bu harekete destek vermiş ve bir süre sonra 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve ardından da, 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid dönemi sona ermişti.¹⁰

II. Abdülhamid dönemine son veren ve idareyi ele geçiren İttihad ve Terakki Cemiyeti, devleti daha da kötüye götürmüştür. 6 Ekim 1908'de Yunanistan; Avusturya, Bosna-Hersek ve Girit'i işgal etmişti. Bu arada Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği görülür. İtalya Eylül 1911'de Trablusgarb'ı işgal etmiş, Ekim 1918'de de Balkan Savaşı başlamıştı.¹¹

Balkan Savaşlarından sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı zaten durumu iyi olmayan Osmanlı Devletinin ekonomik olarak da iyice kötüye gitmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti cephelerde mağlup olmamıştır ama, müttefiklerinin yenilmesi sonucu 30 Ekim 1908'de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Bu mütarekeyle, Osmanlı Devletinin birçok toprağı işgal edilmiştir.

Anadolu da, bu anlaşma neticesinde işgal edilen yerlerden biriydi. Bu işgale tepki olarak teşekkül eden dağınık direniş hareketleri, Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasıyla, düzenli birlikler halinde milli mücadeleyi başlatmışlardır. Bu Mil-

⁸ Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, c.4, ss.336-341.

⁹ Aynı eser, ss.285-379.

¹⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, c.4, ss.364-365.

¹¹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, c.12, ss.152-168; Danişment, *age.*, c.4, ss.367-401.

li direniş netice vermiş, düşmanlar yurttan atılarak 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştır. Bundan sonra yapılan İnönü Savaşları, Sakarya Savaşı, Başkomutanlık Meydan Muharebesinde Türk ordusu galip gelmiştir. Devletin yönetimi değişerek, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte çeşitli alanlarda inkılap başlamıştır. Sosyal, siyasî, askerî birçok alanda köklü değişiklikler yapılmıştır. Yönetimin başında bulunan Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'e kadar bu değişikliklere imza atan kişi olmuştur.¹²

a. İslâm Coğrafyasındaki Mücadeleler

Bu dönemde Kafkasya'da, Nakşibendî tarikatının öncüsü Şeyh Mansur (v.1208/1793)'un Ruslara karşı mücadelesi,¹³ Hindistan'da İngiliz sömürmesine karşı müslümanları organize eden Çiştîyye Tarikatı'ndan Şeyhu'l-Hind lakaplı Mahmud Hasan Diyobendî (1851-1920)'nin çalışmaları,¹⁴ Endonezya, Sumarta, Cava ve Malezya gibi Hinduizm ve Budizm'in yaygın olduğu Güney Doğu Asya ülkelerinde yine Hollanda ve İngiliz sömürmesine karşı Hacı Şeriatullah (1840) ve Titu Mir (1831) adlı sufilerin başını çektiği mücadeleler¹⁵, Çin'de King krallığına karşı Hacı Nakşibendî Cihangir'in mücadeleleri,¹⁶ Kadirîyye, Halvetîyye ve Şazilîyye tarikatlarıyla bağlantısı olan ve Kuzey Nijerya'da sömürgeciliğe karşı direnişin sembolü olan Osman Dan Fodio'nun mücadelesi,¹⁷ Senusiyye'nin kurucusu ve Kuzey Afrika'daki kendine özgü mücadele-

¹² *Doğuştan Günümüze*, c.12, ss.287-288.

¹³ Algar, Hamit, "Nakşibendî Tarikatının Siyasi Boyutları III (Çağdaş İslam Dünyasındaki Faaliyetler)" Veria Turcica, XVIII. İstanbul 1990'dan çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat, sayı 34, Ocak 1993, s.47;ayr. bkz. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19.Yüzyıl), İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 34.

¹⁴ Birişik, Abdülhamid, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyobendi", İlim ve Sanat, sayı 41, Nisan 1996, ss. 55-60.

¹⁵ Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü", İlim ve Sanat, sayı 9, 1986, ss.86-91; Cebecioğlu Ethem, "Güney Asya'da İslâm'ın Yayılışında Tasavvufun Rolü", AÜİFD, Ankara 1992 c.33, ss.157-178.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Joseph Fletcher, "Çin'de İslâm Tarikatları" (çev. Osman Türer), Erzurum AÜİFD., sayı 9, ss.304-320.

¹⁷ Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın, 1986, s.89.

siyle Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsi (v.1276/1859)¹⁸, Emirgâniyye tarikatının kurucusu, Muhammed Osman el-Mîrgani (v.1269/1853)'nin Kuzey Afrika'nın iç kesimlerindeki çalışmaları,¹⁹ Mağrip'te Ziyaniyye tarikatının kurucusu Ebi Ziyân'ın sosyal faaliyetleri, I. Dünya savaşında Cezayir'deki Fransız işgaline son veren Ahmet et-Ticani'nin (1231/1815) kurucusu olduğu Ticaniyye²⁰ tarikatının çalışmaları bu asırda (19. asır ve 20. asrın başlarında) öncülüğünü tasavvuf mensuplarının yaptığı direnişlerden birkaçıdır.²¹ Dolayısıyla diğer asırlarda olduğu gibi bu asırda da tasavvuf mensupları sömürüye, zulme, haksızlığa karşı direniş içersinde olmuşlardır.²²

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, İslâm kültürünün, tarihî akışı içersinde oluşmasına yardımcılık etmiş tasavvuf ekollerinin iyi incelendiğinde, hemen hemen hepsinin aynı fonksiyonları icra ettiğini görürüz. Çünkü hangi tasavvuf okulunu ele alırsanız alınız, hedefinin ilk planda insan olduğu anlaşılır. İnsanın kozmozdaki yerini geçmiş ve gelecek arasın-

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Özköse, Kadir, *Muhammed Senusi, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul 2000, İnsan yay.

¹⁹ Çiçek, Yakup, *Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin, Hayatı Eserleri ve Tıbyanı Vesail'in Muhtevası*, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1982, s.244.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Jamil M Ebu'n-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi*, çev. Kadir Özköse, Ankara 2000.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, İstanbul 2001, ss.11-15.

²² Louis Massignon, İslâmın yayılmasında mutasavvıfların rolünü şu şekilde itiraf eder: Süfîlerin Hind Yarımadası'nda, İslâm'ın yayılmasına katkıları büyük ölçüde olmuştur. İslâm Dininin âlemşümül olması, mutasavvıflar sayesinde. Süfîler Müslüman olmayan ülkeleri, insanları irşad için gezmeleri sebebiyle, İslâm dini beynelmilel olmuştur. Çiştîyye, Şuttariyye, Nakşbendîyye dervişleri Hindistan ve Malay adalarına giderek, yerli ahâlinin dillerini öğrenerek, onların hayatlarına karışmış olduklarından, o ülkeleri dışarıdan gelip fetheden ve başka dil konuşan mutaassib fatihlere göre, halk arasında, İslâm'ı daha ziyade yaymışlardır.İslâm dininin âlemşümül olması da işte bu süfîler sayesinde. Zira bütün insanlar için tabii ve akli bir tevhid olan hanifliğin manevi ve ahlaki etkisini, ilk olarak mutasavvıflar anlamışlardır. bkz. Cebecioğlu, *Ethem, İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999, s.12; Bigin, "Afrika'da İslâm'ın", s.177. Yine, Hindistan'da İslâm'ın yayılışını Abdurrahman Bedevi şu cümleyle ifade eder: Hindistan'da İslâm'ın yayılışı kılıçla, savaşla değil, bilakis mutasavvıfların yaptığı çalışmalarla olmuştur. Bilgin, agm., s.178.

daki mevkiini varoluş nedenini bilinçli bir şekilde idrak edebilme seviyesine yükselmesi tasavvufun hedefini oluşturur.²³

b. Kuzey Irak

Es'ad Efendi'nin doğup büyüdüğü Kuzey Irak- Musul- Erbil bölgesine genel olarak baktığımızda ise şunları görürüz: Kuzey Irak ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ile yayılma konusunda yüksek performans gösteren Nakşbendiyye Tarikatı, aşiretler üstü konumuyla, bölgedeki yerleşik sosyo kültürel yapıyı yeniden inşa etmiştir. Hâlid-i Bağdadî, 1226/1811 senesinde hilafet-i tâmmе ile Bağdat'a dönmüş, orada harap hale gelmiş bulunan Abdülkadir Geylanî Zaviyesi'ni imar ederek ilk tekkesini açmıştır. Müridlerine tefsir hadis fıkıh ve tasavvuf derslerini okutup hatm-i haccan yaptırarak halkın sevgilisini kazanmış, Bağdad'ın batı tarafında ikinci bir zaviyeyi faaliyete geçirmiştir. Bölgenin köklü ailelerinden Berzencî ve Haydarî aşiretlerinin tarikata girmeleri ve Süleymaniye'de zaviye inşa etmeleriyle, Bağdadî Hazretleri bir müddet burada ders halkasını kurmuş, 1238/1822 tarihinde Sâlihiyye Dergâhı'nın tesisıyla tarikat halkasını genişletmiştir.²⁴ Mevlâna Hâlid'in 1242/1827 yılında vefatıyla birlikte halifesi Muhammed el-Firakî'nin girişimleriyle, Sultan Abdülmecid, Bağdad Valisi Necip Paşa'yı Şam valiliğine tayin etmiş, o da Hâlidiler için Şam'da bir cami tekke ve türbe inşa ettirmiştir. Daha sonra kozmopolit bir yapıya sahip olan bölgede, Hâlidiler dini kaynakları referans alarak bölgeye canlılık kazandırmışlar ve 19. yüzyılda tasavvuf olgusunu yeniden dünya gündemine getirmişlerdir.²⁵ Hâlidîyye Tarikatı, doğuş yeri olan Bağdat'tan

²³ Cebecioğlu, Ethem, *İmam-ı Rabbânî*, s.29.

²⁴ Bu dergahlar için bkz. A. Memiş, *Hâlid-i Bağdadî*, ss.94-97

²⁵ Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, İstanbul 2001, s.15; Hauranî Albert "*Nakbendî Tasavvuf Okulu ve Hâlidîyye Kolu*" çev. Ethem Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ek-1, ss.246-248. Kuzey Iraktaki şeyh aileleri, toplumsal bünye ve siyasi olaylar için bkz. Sinan Marufoğlu, *II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak*, 1831-1914, İstanbul 1998; Gökhan Çetinsaya, "*II Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset*" Divan, sayı 7; Çetinsaya, "*Hamidiye, Nakşbendiyye ve Mülkiye: II. Abdülhamid Döneminde Musul*

ayılarak önce Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz oradan da İstanbul'a ulaşmıştır.²⁶

Kuzey Irak'ta etkin bir silsile de, Es'ad Efendi'nin şeyhlerinden biri olan Seyyid Tâhâ Hakkârî'nin kurduğu Nehrî silsilesidir.²⁷

2. SOSYAL DURUM

Her sosyal olay, meydana geldiği ortam içinde değerlendirilmelidir. Hiçbir sosyal olayı, meydana geldiği ortamın diğer vakıalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, her sosyal olay, meydana geldiği ortama bağlı olarak vucûd bulan vakılardan biridir. Hadiselerin bütünlük içinde anlaşılabilmesi, şahısların ve olayların, içinde buldukları sosyal ortamlarla birlikte kavranmasına bağlıdır.²⁸

Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönemde, siyasî alanda olduğu gibi, sosyal alanda da bozulmaların başladığını ve Avrupa özentisinin başladığını görüyoruz. Bu zaman dilimi, Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleriyle birlikte sona doğru yaklaştığı bir dönemdir.

Bu sırada devletin bütün gayreti, kendini geçen Avrupa'yı taklitten ibaretti. Bütün bu çabaların hedefi, eski gücün tekrar sağlanmasına yönelik olmasına rağmen devlet her geçen gün daha kötüye gidiyordu. Bu dönemde ordunun ıslahından, modernizasyonundan başlayarak devlet düzenine, ve zihniyete kadar batılılaşma hareketi vardı.²⁹ Yüzyılın başlarında nüfus elli beş milyon civarındaydı ve nüfusun yirmi üç milyonu

Vilayetinden Bir Kesit", Kebikeç Dergisi, Sayı 10, 2000, s.132. Ayrıca Çetinsaya, Süleymaniye ve Kerkük bölgesi aşiretlerinin genellikle Kâdiri şeyh aileleri etkisi altında, Musul, Dohukk ve Erbil civarının ise Nakşebendî şeyhlerinin kontrolünde olduğunu söyler.

²⁶ Koçu, Reşat Ekrem, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser*, Hatıralar, Aşçıdede Halil İbrahim, s.40; ayr. bkz. Hür, Mahmud Yücel, age., s.47

²⁷ Hamit Algar, "Hâlidîyye", DİA, c. XV. S.295.

²⁸ Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s.1;

²⁹ Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s.17.

zimmîlerden oluşuyordu. Zimmîler giderek zenginleşirken, müslüman halk gitgide yoksullaşmaktaydı.³⁰

Medreseler üzerinde büyük baskılar kurulmuştu. Medreseler zamanla cazibe merkezi olmaktan çıkmıştı. İlmîye sınıfını tamamen devre dışı bırakmak ve susturmak için yapılanların en kötüsü ise 1309/1893'te on bin civarında ilim talebesinin mavnalara bindirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılması idi.³¹ Medreseler, kaynakların ellerinden alındığı, yenilenme ve geliştirilmesi için hiçbir teşebbüsün yapılmadığı, bunlara alternatif olarak da batı usulü eğitim anlayışının yaygınlaşmaya başladığı bir sürece girmişti. Ancak onyedinci yüzyıldan itibaren süregelen medrese- tekke kavgaları da, bu son asırda hayli azalmış arada barış sağlanmıştı.³²

Ülkenin her kesiminde görülen ve hissedilen etkileşim toplumsal yapının değişmesine imkan hazırlamıştı. Artık toplum, yüzyıllardır inandığı ve uğrunda mücadele verdiği değerler dünyasından ayrılıyordu. Yüzyılın sonlarına doğru zihniyet iyice değişmeye başlamıştı.

Daha önceleri ülkeye giren yeni akım ve motifler, İslâm medeniyeti ve kültürü tarafından özümşenerek hüviyetini kaybederken, 19. asırda, medeniyetin göstergesi sayılan yenilikler, yerli kültür ve medeniyete baskın çıkmaya başlamıştı.

Bütün bu değişikliklerden tasavvufî hayatın, tarikat ve tekkelerin etkilenmemesi düşünülemezdi. Asrın başlarında edebiyat, musiki, hat gibi san'at ve estetik alanlarında câzibe ve üretim merkezi olan, ayrıca toplumun her kademesinde yol gösterici, ihtiyaçlara cevap kapısı, yolda kalmışların barınağı, ilim, kültür ve medeniyet aktarımına merkezlik yapan tekkeler,

³⁰ Özellikle Rumeli'de zimmi nüfus hem sayı hem zenginlik bakımından yüksek seviyelere ulaşmıştı.bkz. Abdurrahman, Adil, *Hadisat-ı Hukukîyye*, İstanbul 1341, cüz:2, ss.18-21.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Kara, İsmail, age. ss.136-137; İşırlı, *Merkez Teşkilatı*, c.1, s.278.

³² Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, ss.77-80.

asrın sonlarına doğru diğer resmi ve sosyal kurumlar gibi öz bünyelerini koruyamayacak, çoğunluğu değişim geçirecektir.³³

Toplum canlı bir organizma olduğu için, bu dönemde duraklama ve yeni vakıalara ayak uyduramamaktan, bütün kurumlar ve gruplar nasibini almıştır. Tarikatlar ve tekkeler de bu hâle göre şekil almışlardır.³⁴

3. TASAVVUFÎ DURUM

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gerek idari yarıda, gerekse sosyal alanda tasavvufla sürekli bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu durum, devlet yıkılana kadar devam etmiştir. Yönetim, tarikat erbabından her konuda destek almıştır: İktisâdî, siyâsî, ilmî birçok alanda tekkelerin devletin merkezîyetçi gücünün artması için çalıştığını görmekteyiz.³⁵

XIX. yüzyılda tasavvuf, her alanda rağbet edilen bir kimlik olmuştur.³⁶ Daha önceleri Şeriat gerçek unsur, tasavvuf yardımcı unsur olarak algılanırken, bu yüzyılda tasavvufun, toplumun her kademesinde etkisi olduğu hususu, bir vakıadır.³⁷ Tarikatlar ve tekkeler, özellikle bu yüzyılda; dernek, sendika, okul, hastahane, misafirhane, belediye ve birçok kurumun vazifelerini üslenmiş olarak görülür.³⁸

³³ Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.33.

³⁴ aynı yer.

³⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet*, ss.14-39.

³⁶ İsmail Kara ise tekkelerin etkilerini araştırırken Tasavvufun ve tekkelerin tarih boyunca, toplumla her an iç içe bulunduğunu ve günlük hayattaki etkisinin diğer İslâmî ilimlere nazaran daha çok olduğunu vurgulamaktadır. bkz. Kara, Mustafa, *"Madalyonun Bir Yüzü; Tekkeler Kapandı İyi Oldu"* Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sayı 10, s.14.

³⁷ Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.33

³⁸ Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1976, ss.34-35; Kara'ya, göre Osmanlı tasavvuf ricali, tasavvuf kültürüne, fikir ve düşünce yeniliği olarak, çok fazla bir şey katmamakla birlikte, tasavvufu ferdi cihattan çıkarıp içtimai cihat haline sokan, tekkeyi müesseseleştirerek, bunu toplumun her ferdine ve her ihtiyacına uzanan bir anlayış haline getirmişlerdir. Ancak biz Osmanlı döneminde yetişen mutasavvıfların, tasavvuf kültürüne fikir ve düşünce yeniliği olarak fazla bir şey katmadığı düşüncesine net olarak anlayabilmemiz değil. Literatürümüz bizi bu düşüncenin yanlış olduğu yönünde bir düşünceye sevk ediyor. bkz. Kara, Mustafa, *"Osmanlılarda Tekke Siyaseti"*,

Ancak, yine bu yüzyılda her alanda olduğu gibi, tarihatlarda da bozulmalar artmıştır. Bu bozulmaların önüne geçmek amacıyla, 1812 yılında yayınlanan bir fermanla, Osmanlı Devleti'nde aynı tarikata mensup tekkelerin tamamı, İstanbul'daki asitanelere bağlanmıştır. Yine bu fermanla birlikte, Şeyhülislâma bağlı olarak Meclis-i Meşayih kurulmuştur. Ve bu meclis, tekkelerin hiyerarşik olarak denetlenmesini sağlayacak merkezî bir sistem oluşturmuştur.³⁹ Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir ay sonra, belki de yüzyılın en önemli tasavvufî olayı olarak, Bektaşîlik feshedilmiş, Bektaşî tekkeleri büyük oranda Nakşî Meşayihinin emrine verilmiştir.⁴⁰ Bektaşîliğin feshedilmesinde vatani bölme faaliyetlerinin ve mason localarıyla işbirlikleri rol oynamıştır. Nakşîlik ise, daha da güçlenmiştir. Bu nedenle asra damgasını vuran kol olarak Nakşîliğin Hâlidî kolu gösterilmiştir.⁴¹

Osmanlı padişahlarının büyük bir kısmı, siyasî amaçlarla da olsa, tekkelerle sürekli dirsek teması içerisinde olmuşlardır.⁴² Padişahların çoğunluğu, çeşitli tarikat şeyhlerine intisab etmişlerdir.⁴³ Tekkelerin yaygınlaşmasında ise, yine devlet adamlarının tekkelere sağladığı maddî ve ictimâî destekleri ön plandadır.⁴⁴

Hareket, 9 (1974) Ocak-Şubat 1975, sayı109-110, s.36.

³⁹ Memiş, Abdurrahman, *Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Hâlidî Tekkeleri*, OA, c.4, s.514.

⁴⁰ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, c. 1, s.89; Ülken, H. Ziya, *İslâm Düşüncesini*, ss.198-199.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, c.12, Dersaadet, (Matbaa-i Osmaniye), ss.180-183. ayr bkz: Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşîlik", DİA, c.5, s.378; Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss.207,208.

⁴² Örneğin II.Abdülhamid, panislâmizm politikasında şeyhlerden yararlanmıştı. Geniş bilgi için bkz. Sırma, İhsan Süreyya, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika", İÜEF., Tarih Dergisi, sayı: 31, İstanbul 1977, ss.183-185.

⁴³ Padişahların hangi tarikatlara ilgi duyduğu ve mensubiyeti hususunda geniş bilgi için bkz. Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, ss-448-449. Şapolyonun bu eseri Tasavvuf Tarihi açısından bir tasavvuf uzmanı tarafından eleştiriye tabî tutulmalıdır. Bu eserde çok fazla yanlış bilgiye rastlamamız da mümkündür.

⁴⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hasluck, *Christiyanity and İslâm*, c.2, s.537.

XIX. asırda Anadolu'da tekkelerin tarikatlar arasındaki dağılımına baktığımızda; Nakşebendiye, Kâdiriye ve Mevleviye en fazla tekkesi bulunan tarikatlar olduğunu görürüz.⁴⁵

O devirde tekke, dini bilfiil yaşayan insanların karargahı demektir. Din yaşanmadığı, gayesinden uzaklaşarak otomatizm içine düştüğü zaman, cemiyete hız, hareket şuur veren dinamizminden de mahrum kalınmış demektir. Tekke, kişiyi Yaratıcısına bağlayan mekan, mürid, yaratıcısının rızasını arayan kişi, mürid ise o rızanın nerede olduğunu gösteren şahsın adıdır.

Tarihçileri, XIX. asırda, tarikatların bozulduğu ve seviye kaybettiği fikrine iten en önemli sebep, 1811, 1836 ve 1847 tarihli düzenlemeyle ilgili padişah fermanları ve Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu ile ilgili düşünülen 1868 tarihli kararlar olmalıdır.⁴⁶ Ayrıca kurulması düşünülen Cemiyet-i İttihadiyye-i Sufiyye ve Es'ad Efendi'nin de kurulması için mücadele verdiği ve başkanlığını Şeyhulislâm Musa Kazım Efendi'nin yaptığı Cemiyet-i Sûfiyye'nin kuruluş aşamalarındaki konuşmalar, tekkelerin ıslahının gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴⁷

Bu yüzyılda, tarikat ve tekkelerin içerisinde bulunduğu olumsuz durumun düzeltilmesi için, bizzat tarikat erbabı tarafından bazı ıslahatlar yapılmıştır. Cemiyetlerin açılmasının yanında, yayın organları kurulmuş, beşik şeyhliği veya evladiye gibi hususların tarikatın iç dinamikleriyle ve temel esprisıyla bağdaşmadığı dile getirilmiştir.

⁴⁵ Bu üç tarikatın, doksan küsur tekkesi mevcuttur XIX. asırda. Sinaniyye, Cerahiyye, Bektaşîyye, Rifaiyye, Sa'diyye ve Celvetiyye'nin ise ellinin altında tekkesi bulunmakta ve ikinci sırayı almaktadır. Bedeviyye, Bayramiyye, Gülşeniyye, Şazeliyye ise onun altında tekkeleriyle son grubu oluşturmaktadır. bkz. Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.48; Şapolyo, Es'ad Efendi'nin yaşadığı bu dönem içerisinde İstanbul'da tespit edilen 450 tekke olduğunu söyler. Sayılarını ise şu şekilde verir: 95 Nakşi, 65 Kadiri, 40 Rufai, 69 Halvetî, 31 Celvetî, 26 Sünbülî, 3 Şazeli, 5 Mevlevî, 14, Bektaşî, 34 Sadî, 24, Şabanî, 12 Cerrahî, 8Bedevî, 9 Bayramî, 6 Uşşakî, 6 Gülşenî, 3 Sinanî tekkesi bulunmaktadır. Bkz. Şapolyo, age., ss.461-472.

⁴⁶ Fermanların yorumu için bkz. Gündüz, *Devlet Tekke Münasebetleri*, s.196; Mehmet Demirci, "*Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar*", Türkiye Günlüğü, sayı 45, Mart-Nisan 1997, s.17.

⁴⁷ Yücer, age. s.58.

Önceleri, kendi kuralları çerçevesinde hareket eden tekkeler, Meclis-i Meşayih'in kurulmasıyla Şayhülislâm'abağlanmıştır.⁴⁸ 2 Eylül 1334/1918 yılında çıkarılan bir talimatname ile, şeyhlerin halifelerine icâzetname vermeleri, İstanbul'da Meclis-i Maşayih, İstanbul dışında ise Encümen-i Meşayih'in onayına bağlanmıştır.⁴⁹

Cumhuriyet kurulduktan sonra da 3 Mart ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasına dair kanunun 5. maddesi ile tekkeler resmen kabul edilerek, şeyhlerin tayin işlemleri Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir.⁵⁰ 23 nisan 1920 yılında açılan TBMM'de, çok sayıda tekke mensubu ve şeyh bulunmaktadır.⁵¹ Tekkeler kapatılana kadar, Mustafa Kemal Atatürk de şeyhlerle diyalogunu devam ettirmiş ve onların nüfûzlarından faydalanmıştır.⁵² Cumhuriyet kurulduktan sonra, inkılapların ve islahatların yoğun olduğu ve hızlı işlediği bir süreç başlamıştır. Bu süreçten tekkeler de nasibini almış, nihayet 1925 yılında, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.

4. TASAVVUFÎ YAYIN ORGANLARI VE CEMİYETLER

Tarikatlar ve tekkelerle ilgili düzenlemeler, ilk defa İkinci Meşrutiyetten sonra tartışılmaya başlanmıştır. Tefessühü görenler arasında, tekkeler yıkılmalıdır diyenler olduğu⁵³ gibi

⁴⁸ Devlet tarafından tarikatların düzenlenmesi için yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz, *Devlet Tekke*, s.190.

⁴⁹ Şeyhler tarafından halifelerine verilecek icazetnamelere dair talimatname için bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss.410-411

⁵⁰ Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadelede ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara 1957, s.157.

⁵¹ Hatta Birinci Meclis'e Kırşehir milletvekili olarak giren Cemalettin Efendi birinci başkan vekili, Mevlana Dergahı postnişini Abdulhalim Çelebi ikinci başkan vekili olmuşlardır. Hacı Bayram postnişini Şemsettin Efendi, Nakşi şeyhi Servet Efendi, Tavas Bektaşî postnişini Mazlum Baba, Erzincanlı Nakşi şeyhi Feyzi Efendi Birinci Mecliste milletvekili olarak bulunan tarikat şeyhlerinden birkaçıdır. Konuyla ilgi geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, age. s.320.

⁵² Atatürk'ün şeylerle olan münasebetleri ve yazışmaları için bkz. Kara, *Mustafa, Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., İstanbul 2002, ss.81-95.

⁵³ Tekkeler yıkılmalıdır diyenler arasında İttihad Terakki'nin önde gelen isimlerinden Abdülaziz Mecdi Tolun, Nesim-i Giridi, İleri Gazetesinin yazarlarından Celal Nuri, batıcı fikirlerin aşırı savunucularından ve İttihad-ı Osmani

tekrar eski fonksiyonlarını icra etmesi için ihya edilmeli, ıslah edilmelidir diyenler de olmuştur.

Tekkelerin kendilerini yapılandırmalarını gerektiğini savunanlar, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü durumun farkındaydı. Bunu ise bütünüyle tarikatlara yüklemek haksızlıktı. Tasavvufi, hayat toplum için bir ihtiyaçtı. Dolayısıyla tekkelerin ıslah edilmesi gerekiyordu.⁵⁴

Islah fikrini faaliyet alanına geçirmek isteyenler II. Meşrutiyetin tanıdığı imkanlar çerçevesinde, gazete- mecmua çıkarma ve cemiyet kurma çalışmalarını hızlı bir şekilde icraata koydular. Cemiyet, dervişlerin hak ve vazifelerini korumak için gerekiyordu, mecmua ise Tasavvuf kültürünü topluma daha rahat aktarmak için gerekliydi. 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda parti (fırka) ile cemiyet kurma arasında herhangi bir fark öngörülmediği için, kurulan cemiyetler her türlü faaliyette bulunabiliyordu. Burada ele alacağımız tasavvufi yayın organları ve cemiyetler, bizzat tekke mensupları tarafından kurulmuştur. Dönemin tasavvufî ortamını yansıtmaları bakımından, bu kuruluşların önemli olduğuna inanıyoruz. Özellikle Tasavvuf ve Muhibban dergileri söz konusu cemiyetlerin kuruluş safhalarını yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır.

a. Tasavvufî Yayın Organları:

1. Ceride-i Sufiye

Derginin sahibi ve sorumlu müdürü Hasan Kazım, başyazarı ise Ali Fuat'tır. Tasavvufî yayın organları içerisinde, en uzun ömürlü olanıdır. Dergi 6 Mart 1325/19 Mart 1909 tarihinde çıkmaya başlamıştır. İlk sayısı, "Rehber-i Şeriat-ı Muhammediyye, Kâfil-i Hukuk-ı Osmanıyye, Hadim-i Millet-i

Cemiyeti'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, *Metinlerle*, ss.53-56.

⁵⁴ Bu ıslah fikrini savunanlar arasında, tekke mensupları olduğu gibi, tekke mensubu olmayıp, bu müesseselerin toplumda bir denge unsuru olduğunu gören Ziya Gökalp gibi isimlerde vardı. bkz. Kara; Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.57.

İslâmiyettir” sloganıyla çıkmıştır. İlk sayıları Cuma günleri çıkmak üzere, haftalık olarak dört sayfa halinde yayınlanmıştır. Daha sonra ise, iki haftada bir yayınlanmaya devam edilmiş ve derginin slogan yazısı “Tasavvuftan Bahis Dinî Türk Ceride-i İslâmiyyesidir” şeklinde değiştirilmiştir. 24. sayıda derginin slogan cümlesi yine değişmiş “ Tasavvufî, Dinî, Siyasî, Ahlâkî, Edebî Türk Ceride-i İslâmiyyesidir” formuna dönüşmüştür. 49. sayıya kadar iki haftada bir yayınlanmış 49.sayıdan sonra tekrar haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. Dergi toplam 161 sayı yayınlanmıştır.⁵⁵

Çok seçkin yazar kadrosuna sahip olan dergide, Rıza Tevfik, Sadık Vicedani, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Veled Çelebi, Hüseyin Vassaf, Tahiru'l-Mevlevî, İzmirli İsmail Hakkı ve Mustafa Fevzi, Bursalı Mehmet Tahir, Hocazade Ahmet Hilmi, Ferit Kam gibi yazarların da makaleleri neşredilmiştir.⁵⁶

Dergiden bazı bölümler ise şu şekildedir: Tefsir-i Şerif, Hayru'l-Kelam, Tezkâr-ı Ebrar, Edebiyat.

Dergi dönemin birçok tasavvufî problemine çözüm üretmek istemiştir. Bu yayın organı İstanbul'daki tekke şeyhlerinden tekkelerin tarihçesi hakkında bilgi alma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu tasarıyla her tekke şeyhi, postnişini olduğu tekkenin tarihini yazıp göndermesi ve bu bilgilerin yayınlanması amaçlanmıştı. Ancak dergi buna muvaffak olamamıştır.⁵⁷

2. Muhibbân

Muhibban dergisi, Şaban 1327/3 Ağustos1909 tarihinde Hacıbezzade Muhtar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. “Siyasetten maada her şeyden bahseder” sloganıyla çıkan dergi, Bektaşî Tarikatı'nın yeniden resmî hüviyet kazanması

⁵⁵ Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (Kültür Bakanlığı yay.),Ankara 2002, s.299.

⁵⁶ Dergiden daha kolay yararlanmak için indeks hazırlanmıştır. İndeks için bkz. Öztemel, *İsmail, Ceride-i Sufiye İsimli Mecmuanın İndeksi*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1992.

⁵⁷ bkz. Ceride-i Sûfiyye, sayı 53, s.59. Konuyla ilgili ayr. bkz. Kara, Mustafa, “*Ceride-i Sufiye*”, *DİA* , c.7, s.410.

yönünde faaliyet göstermiştir.⁵⁸ Daha ziyade Kadirî, Rufaî ve Sa'dî tarikatlarınca desteklenmiştir.⁵⁹ Ancak dergi fazla uzun ömürlü olmamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yayın hayatından çekilmiştir.

Şeyh Naili Efendinin kurmak istediği "Cemiyet-i Ittihad-i Sufiyye" nin gerçekleşmesi için büyük çaba harcayan Muhibban dergisi, Tasavvuf dergisi'nin desteklediği bir başka cemiyet olan Cemiyet-i Sufiye'nin kurulmasıyla, bu çabalarında başarısız kalmıştır. Muhibban'da, Cemiyet-i Sufiyyeyi destekleyen zamanın Şeyhulislâmı Musa Kazım Efendiyi, Masonlukla itham eden yazılar yayınlanmıştır.⁶⁰

3. Tasavvuf

Mart 1327/1911 yılında yayın hayatına başlayan derginin sahibi, Urfa Mebusu, Şeyh Safvet Efendi'dir. Resmî olmamakla birlikte Şeyh Safvet'in de idare heyetinde bulunduğu, Cemiyet-i Sufiye'nin yayın organı olma özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu dergi haftalık olarak çıkmıştır. Derginin sahibi Şeyh Safvet Efendi daha sonra cemiyetin ikinci reisi olmuştur.

Es'ad Efendi'nin, Cemiyet-i Sûfiye'nin açılışında yaptığı konuşmayla birlikte birçok yazısı, bu dergide yayınlanmıştır. Cemiyet-i Sûfiyye'de yapılan konuşmalar dergide ayrı ayrı yayımlanmıştır.

1908'de Şeyh Naili Efendi tarafından kurulmak istenen Cemiyet-i Sûfiyye-i Ittihadîyye'nin destekleyicisi konumundaki Muhibban Dergisi ile Cemiyet-i Sufiye'nin destekleyicisi Tasavvuf Dergisi arasında ciddi polemikler olmuştur. Muhibban Dergisi, Şeyhulislâm Musa Kazım Efendinin tasavvufa karşı ve mason olduğu ve dolayısıyla Cemiyet-i Sufiye'nin başka-

⁵⁸ Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, (Eser yay.), İstanbul 1972, ss.295-297.

⁵⁹ Kara, Mustafa, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, s.280; Derginin 4. sayısı esas alınarak bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma için bkz. Gündoğdu, Cengiz, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yayımlanan Tasavvufî Muhtevalı Muhibban Dergisi ve 1327 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, Sayı 7, ss.293-304.

⁶⁰ Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 42.

nı olamayacağını yazarken, Tasavvuf dergisi ise tam aksine Şeyhulislâmı yanlarına çekecek yayınlar yaparak, Musa Kazım efendinin ehl-i tarik olduğunu, tasavvufa dair tercüme eserler neşrettiğini iddia etmiştir.⁶¹ Tasavvuf dergisi, dönemin siyasi çizgisinde yeni bir söylem geliştirmiştir.⁶²

Tasavvuf dergisi, muhteva olarak daha ziyade tasavvuf ıstılahları, tasavvuf edebiyatı, tasavvufi mektuplar, tasavvufi hikmetler, menkabeler, sufi hal ve tercümeleri gibi konulara ağırlık vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntılar içerisinde, derginin yayın hayatına son vermek zorunda kalınmıştır.

4. Mihrab

Mihrab Dergisi'nin sahibi ve sorumlu müdürü Ağâh Mazlum'dur. 15 Teşrin-i sâni 1339/1920'de yayın hayatına başlayan dergi 15 günde bir çıkarılmıştır. Derginin slogan cümlesi " Ahlâkî, ictimâî, felsefî, tarihî ve edebî bir mecmuadır" şeklindedir.

Dergide, Sühreverdi Maktul ve Hay b. Yakzan ile ilgili bölümlerle birlikte Bakizade Tahir, Hilmi Ziya Ülken, ve Şekip Tunç gibi yazarların tasavvuf tarihi ve psikolojisiyle alakalı yazılarına da yer verilmiştir. Dergide ayrıca, Semiha Rıfâî, Yusuf Ziya, Mehmed Emin, Mehmet Şerafettin (Yaltkaya), Ömer Fuad, Abdülhak Hâdi gibi isimlerin makaleleri de yayınlanmıştır.

Dönemin önemli tartışmalarından olan Şeyh Safvet ile İzmirli İsmail Hakkı'nın "Tasavvuf Kitaplarında Hadisler" üzerine yaptıkları tartışmalar da, bu dergide yayınlanmıştır.⁶³

⁶¹ Kara, Mustafa, "Cemiyet-i Sufiye" *DİA*, c.7, s.335.

⁶² Mustafa Kara, Tasavvuf dergisinin bu çizgisini, Meşrutiyet meddahlığına soyunarak politize olmakla nitelmişse de, devrin zemini itibarıyla değerlendirdiğimizde bu derginin de haklı olduğu yönlerin olduğunu belirtir, Meşrutiyet meddahlığı nitelendirmesinin, dergi için haksız ve ağır bir ifade olduğunu söylemek isteriz. bkz. Kara, *Din ve Hayat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, s.278.

⁶³ Şeyh Safvet içinde bulunduğu tasavvuf çevrelerinin ve bu kesimin önde gelen isimlerinden biri dir. İşte bu kimlikle tasavvufa yönelen eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. İzmirli İsmail Hakkı da dönemindeki gelişmeleri takip eden ve geçirilen sıkıntılı döneme çözüm arayan bir ilim adamıdır. Her iki şahıs

Dergi, dönemin siyasi polemiklerine girmeden, kendilerine göre akılcı bir yol takip etmeyi hedeflemiştir.⁶⁴ Aralıksız 28 sayı çıkan Mihrab dergisi, 1 Nisan 1925'de yayın hayatına son vermiştir. Yani derginin ömrü yaklaşık beş yıl olmuştur.

5. Hikmet

Hikmet Dergisi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 8 Nisan 1326/ 1908 tarihinden itibaren çıkmaya başlanan haftalık bir gazetedir. Gazetenin "Hakikat hadimi akşamları çıkar, özü sözü doğru Osmanlı gazetesidir." şeklinde bir slogan cümlesi vardır.

Gazetede genel muhteva olarak şunlar bulunmaktadır: "Tasavvuf-ı İslâmî" adlı bir bölüm, tasavvufî hikayeler ve piyesler, Hikemiyat bölümünde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Tasavvuf Felsefesiyle ilgili bir köşesi.⁶⁵

Dergi'nin, tasavvufî yönü olmakla birlikte, siyasî tarafı da ağırlıklıdır.⁶⁶

6. Mahfil

Tahiru'l-Mevlevî'nin sahibi olduğu derginin ilk sayısı 1338 Zilkade/ 17 Temmuz 1920 de çıkmıştır. "İlmî, edebî, ictimai, aylık bir dergidir" alt başlığıyla çıkan Mahfil, 68 sayı yayınlanmıştır.

Dergide "Mahfil-i Edebî, Mahfil-i Tarihî, Mahfil-i Tasavvufî gibi ana bölümler yer almıştır. Dergide, Ahmet Hamdi Akse-

arasında cereyan eden entelektüel düzeydeki tartışmalar kitap halinde yayınlanmıştır. İzmirli İsmail Hakkı kendi görüşlerini "Hakkın Zaferleri" adıyla 1341/1925'de yayınlarken, Şeyh Safvet te kendi görüşlerini "Tasavvufun Zaferleri" adıyla 1343/1927 yılında yayınlamıştır. bkz. Şeyh Safvet Efendi, Tasavvufun Zaferleri, Evkaf Matbaası, İstanbul 1343; İzmirli İsmail Hakkı, Hakkın Zaferleri, İstanbul 1341. Son olarak da bu tartışmaların tamamının tenkidli neşri İbrahim Hatiboğlu tarafından yayınlanmıştır. Bkz: İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, Ahlâh ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati, (tenkidli neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dârulhadis, İstanbul 2001.

⁶⁴ Ercan, Ayşe, *Mihrab Mecmuasının Türk Basım Tarihindeki Yeri ve Önemi*, İÜBY-YO., basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1990,ss.76-78. ayr. bkz. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, s.303.

⁶⁵ Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.282.

⁶⁶ Çetin, Atilla, "Hikmet", *DİA*, c.17,ss.519-520.

ki, Bergamalı Cevdet, Suûdu'l-Mevlevî, Konyalı M. Atf, Mehmed Şerafettin, Mehmet Ali Aynî, Abdülaziz Mecdî, Hüseyin Vassaf, Süleyman Nazif, İskilipli M. Atf gibi dönemin önemli mutasavvıf, ilim adamı ve edebiyatçılarının yazıları yayınlanmıştır. Temmuz 1920'den Kasım 1925'e kadar yaklaşık beş yıl aralıksız olarak yayınlanan Mahfil dergisi, Tahiru'l-Mevlevî'nin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesi dolayısıyla üç ay kadar çıkmamıştır. Mart 1926 da ise son sayısını yayınlayarak yayın hayatına son vermiştir.⁶⁷ Aralıklı çıkan son sayısı hesabelirise derginin toplam ömrünün altı yıl olduğu söylenebilir.

b. Tasavvufî Cemiyetler

Şeyhlerin dönemin kötü durumuna dur demek ve bozulan kurumların ıslahını gerçekleştirmek amacıyla, gazete ve dergi çıkarmanın yanında, yöneldikleri ikinci alan cemiyet kurma idi. Bu cemiyetler, tekke dışında resmî bir kurum olarak bir güç odağı olacak ve burada dervişlerin hakları savunulacaktı. Bu amaçla, iki ayrı cemiyet kuruluş çalışmalarına başlamıştır. İki cemiyet de kuruluş çalışmalarına hemen hemen aynı zamanda başlamasına rağmen, bunlardan biri sadece biri programını açıklayacak fakat kuruluşunu gerçekleştiremeyecektir. Diğeri ise, Şeyhulislâmı da yanına alarak kuruluşunu gerçekleştirecektir.

Bu cemiyetler şunlardır:

1. Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiyye

Bu Cemiyetin kuruluş çalışmaları, Muhibban Dergisi tarafından yakından takip edilmiş ve Cemiyetin kuruluşu için çaba sarfedilmiştir. Muhibban'ın ilk sayısının ilk sayfasında, Trablusgarp'taki sürgün hayatından dönen Şeyh Naili Efendi'nin fotoğrafı konmuş ve tarikat ehlinin kurması gereken cemiyetle ilgili çalışmalarına 9. ve 10. sayılarda geniş yer

⁶⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Güngör, Zülfikar, Tahiru'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Edebiyatı ve Dini Edebiyatı ile İlgili Şiirleri, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1994; ayr. bkz. Kara, İsmail, Mahfil Dergisi Üzerine Bir Araştırma, basılmamış lisans tezi, Ankara 1994.

verilmiştir. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Şeyh Naili vefat etmiştir (v.1908). Şeyh Naili'nin hazırladığı dokümanları ele geçiren derginin sahibi Ahmet Muhtar, bunları derginin aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. Kurulması düşünülen cemiyetin adı "Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiye veya Cemiyet-i İttihadiyye-i Sufiyye'dir.

Cemiyetin, Ahmet Muhtar tarafından Muhibban'da yayınlanmak suretiyle kamuoyuna sunulan kuruluş amacı şu şekildedir: "Tarikat-ı aliyeye çok kutlu bir yoldur. Dervişlik mesleğinde, başka hiçbir meslekte görülmeyen ihâta ve umumiyet vardır. İmam-ı Azam'ın da derviş olduğu mâlumdur. Necmeddin-i Kübra, İbn Arabi, Mevlana, Sa'dî, Câmî, Hayâlî gibi şahsiyetlerin de birer derviş oldukları inkar edilemez. Ancak dervişlik, birilerinin zannettiği gibi işsiz güçsüz dolaşanların mesleği, tekkeler ise birer tembelhane değil, belki mükemmel bir derslane, irfan meclisleri, herkesin kabiliyetine göre ilmin, âdâbın, hakikatın öğretildiği önemli birer kurum olduğunun isbatı gereklidir. Çünkü aslen dervişlik tekke ile kisve ile değil, ahlâk ve akıl iledir. Ancak dervişin hakikisi olduğu gibi, sahtesi de bulunmaktadır. Bu nedenle hakikisini ıslah ve ihya, sahtesini de bertaraf etmek gerekmektedir."⁶⁸

Cemiyet, tekkelerin ve ehl-i tarikin ıslahı için şu dört hususun gerçekleşmesini Muhibban dergisi vasıtasıyla beyan etmiştir.

1-Meclis-i Meşayih reisi, hem şeriat, hem de tarikat ilimlerine vâkıf biri olmalıdır.

2-Meşihat ve hilafet, mal, mülk gibi babadan oğula intikal etmemelidir.

3-Tekkeler, sadece dervişlere değil, herkese açık olmalıdır. Gelenlere "niçin geldin" denmemelidir.

4-Tekkeler ehl-i tarik müfettişlerce sürekli denetlenmelidir.⁶⁹

Şeyh Naili Efendi, bunlardan hariç bir de nizamname taslağı hazırlamıştır. Ahmet Muhtar, bu nizamnameyi ikmal etmek ve son şeklini vermek üzere, 20 kişilik bir heyet kurmayı düşü-

⁶⁸ Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.43.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Kara, *Tekke Zaviyeler*, ss.283-286.

nür. Bu heyeti teşekkül ettirmek için İstanbul'da görev yapan 311 tekke şeyhine 8 kanun-ı evvel 16.04.2002/1326 tarihinde bir mektup yazarak, 20 kişiyi tekke şeyhleri arasından gizli zarf usûlüyle belirlemelerini ister. Gelen oylardan en çok oyu alan 20 kişi tespit edilmiştir. Ancak, Ahmet Muhtar'ın kordinatına ettiği nizamname ıslah ve ikmal komisyonununun 25 Mart 1327 tarihinde bir araya geldiğinde, sorduğu ilk soru "aynı amaçlı iki cemiyete gerek var mı?" sorusu idi.⁷⁰

2. Cemiyet-i Sûfiyye

Muhibban çevresi, cemiyet kurma çalışmalarıyla uğraşadursun, Kelamî Dergahı şeyhi Es'ad Efendi, dönemin şeyhulislâmı Musa Kazım Efendi'yi de yanına almış ve kendi cemiyetini çoktan kurmuştu. Cemiyetin kuruluş çalışmaları, Kelamî Dergahında yürütülmüştür. Ve Cemiyet-i Sufiyye, Tasavvuf Dergisi'nin yayın hayatına başlamasından (10 Mart 1327) iki ay sonra kurulmuştur. Cemiyetin reisi Musa Kazım Efendi, ikinci reisi ise Es'ad Efendi olmuştur.⁷¹ Cemiyetin birinci azası Ahmet Buhari şeyhi Ali Efendi, ikinci azası Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi'dir.⁷²

Bu Cemiyet vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen faaliyetler ise şunlardır:

1-Tasavvuf ile ilgili mevcut bütün eserlerin yer alacağı geniş bir kütüphane kurmak,

⁷⁰ Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.42

⁷¹ Cemiyetin kuruluşunu, Tasavvuf Dergisi şu şekilde haber yapmıştır: Şeyhulislâm Musa Kâzım Efendi Hazretlerinin riyaset-i fahriyesi ve Kelami Dergah-ı Şerifi şecdenişin-i irşâdî Şeyh Muhammed Es'ad Efendi Hazretlerinin riyaset-i saniyesiyle bi-mennihi Teâlâ teşekkül eden Cemiyet-i Sufiyye'nin iftitahı, geçen perşembe günü Topkapı Tramvay caddesinde kain cemiyetin daire-i fahiresinde turuk-ı aliyeye meşâyih-i kiramından pek çok zevat-ı zevil ihtiram hazır buldukları halde ifa edilmiş ve mevlid-i mukaddes-i risaletpenahi menkabe-i mübarekesinin fuyuzat-ı ruhaniyesiyle mülk ü milletin deavât-ı hayriyesi tertil ve tilâvet olunmuştur. Tasavvuf Dergisi, sy.,3, s. 2.

⁷² Cemiyet-i Sufiye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, age., ss.287-297; DİA, c.7, s. 335; Günümüz Tasavvuf Hareketleri, s. 42.

2-Çok geniş kapsamlı bir Tasavvuf Tarihi hazırlatmak ve neşretmek,

3-Cemiyet merkezinde sürekli konferanslar düzenlemek,

4-Güneydoğuda şube açmak.⁷³

Yukarıda haklarında bilgiler verdiğimiz yayın organları ve cemiyetler bizzat tasavvuf erbabı tarafından yürütülen yenilenme çalışmalarının birer parçasıdır. Ancak bu çalışmalar yetersiz kalmış, gelişmelerin önüne geçilememiş ve nihayet, 30 Kasım 1341/1925'de tekke ve zaviyeler kapatılmak zorunda kalmıştır.

5. TEKKELERİN KAPATILMASI

Yüzyıllarca eğitim merkezi, misafirhane, manevî tedâvi merkezi, vb. vazifeleri ifa etmiş olan tekkelerin Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeri neresi olacaktı? İnsanın önemli bir yönü olan tasavvufî hayat, yeni dönemde nasıl işleyecekti?

1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılması, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması ve Laik rejimin gerçekleştirdiği birçok yenilikten sonra, sıra tekkelere de gelecekti. Şeyh Sait Olayı iki müesseseyi hedef tahtası haline getirdi. Bunlardan biri siyasî, ikincisi dinî idi. Birincisinin işini bitiren hükümet, ikincisine yöneldi. Şeyh Sait İsyanı sonucu 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan tahrir-i sükûn kanunu ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, özellikle taşrada çok etkin bir rol oynamıştır. Diyarbakır'da çalışmalarını yürüten Şark İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait ve arkadaşları hakkında verdiği idam cezası sonrasında, bölgedeki tekke, zaviye ve tarikatların kapatılmasını kararlaştırmıştır. Mahkeme savcılığı tarafından ise Mardin, Van, Hakkari, Siirt, Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Ergani valilik ve kaymakamlıklarına 30 Haziran 1925 tarihinde bir yazı göndererek " tekke ve zaviyelerin birer şer kaynağı ve fesat yuvası" olduğu bildirilerek kapatılmaları istenmiştir.

⁷³ bkz. Kara, *Mustafa, Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 43. Buradan da anlıyoruz ki Türkiye üzerinde oynanan oyunların büyük bir kısmı Güneydoğu üzerinde odaklaşıyordu. Güneydoğuda birlik beraberliği sağlamak amacıyla böyle bir faaliyete girişilmiş olsa gerektir diye düşünüyoruz.

Mustafa Kemal ise, çıktığı Kastamonu seyahatinde fes yerine şapka giyerek, ilk kez “türbelerden yalancı evliyâlardan istimdad istemek, medenî bir heyet-i ictima için şîndir.⁷⁴ İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler ülkesi olmaz. En doğru ve hakiki tarikat tarikat-i medeniyyedir. Tarikat şeyhleri, dediğim bu hakikatı bütün açıklığı ile kavrayacaklar ve kendilerinden derhal tekkeleri kapatacaklar” sözlerini sarfetmiş ve Ankara’ya dönüşünün akabinde 2 Eylül 1341/1925 tarihinde tarikatların kapatılmasına dair kararname çıkarılmıştır. Bu kararname sonrası, yurt çapında 773 tekke ve 905 türbe kapatılmıştır. 28.11. 1925 tarih ve 8493 sayılı genelge ile kapatılan tekkelerle ilgili bütün işlemlerin Milli Eğitim Bakanlığınca yürütülmesi öngörülmüştür. Daha donra da TBMM’nin 30.11.1925 tarihli toplantısında Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının hazırladığı tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddine ve türbedarlıklarla ilgili bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun teklifi görüşülerek 677 sayılı kanun olarak kabul edilmiş ve bu kanun 13.12.1925 tarihinde 243 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁵

Tekkelerin kapatılması da, diğer önemli inkılaplarda olduğu gibi köklü bir değişimi hedefliyordu. Zamanın şartları gereği bu inkılaplar yaşanmıştır. Ancak tekkeler, kapatılmadan önce olduğu gibi kapatıldıktan sonra da tartışılmaya devam etmiştir. Kapatılmasından hemen sonra, tekkelerin zaten muzır ocaklar olduğunu, kapatılmasının gerekli olduğunu, söyleyenler olduğu gibi bu karara olumsuz tepki gösterenler de olmuştur.⁷⁶

⁷⁴ Şîn, Arapça bir kelime olup yüzkarası anlamına gelmektedir. Bkz. Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., İstanbul 1996, s.1027.

⁷⁵ Kara, Metinlerle, s.328; ayr. bkz. Baz, İbrahim, Abdülhakim Arvasi, Hayatı, ss. 16-17; Kanunun mecliste görüşülmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, c.19, 2. Devre, Ankara 1925, ss.316-322.

⁷⁶ Kenan Rifai, Abdülaziz Bekkine, Abdülhakim Arvasi ve birçok mutasavvif tekkelerin zaten bozulduğunu kapatılmayı hak ettiğini belirtmişlerdir. Kanımızca bu zevât-ı kirâm, bu yargılarını dönemin konjonktürünü hesaba katarak söylemişlerdir. Türbelerin kapatılması aşamasında kapatılmaya tepki gösterenlerden biri dönemin Milli Eğitim Bakanı olan, ve Türk Ocakları Başkanlığı yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver’dir. 1925 Bakanlar Ku-

Tekkeler kapatıldı ancak tarikatlar hâlâ realite olarak durmakta ve tasavvufî hayatın bir ihtiyaç olduğu gerçeği her zaman vurgulanmaktadır. Çok önemli bir kültür birikimi olan Tasavvuf Kültürü ise Yirmibirinci yüzyıl irfanına göre anlatılmak ve yorumlanmak üzere İlahiyat Fakültelerinde yeni yeni yetişmekte olan Tasavvuf Tarihi akademisyenlerinin himmetini beklemektedir.

rulunda yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal'e, türbelerin kapatılmasının millet mefkuresinin ve tarihinin unutulmasına sebep olacağı şeklindeki sert itirazına karşı Atatürk'ün bu devrimleri dönemin konjenktürü itibariyle yaptığını ifade eden şu cümleler anlamlıdır: " bekle, on onbeş sene sonra bütün türbeleri sana vereceğiz" Baydar, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Mentş Kitabevi, İstanbul 1968, ss.172; Tanrıöveri'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için ayr. bkz. Tevetoğlu, Fethi, Hamdullah Suphi Tanrıöver Hayatı ve Eserleri, Kültür Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1986. Atatürk'ün bir mutasavvıf olan Mevlânâ'nın dergâhını açık tutması ve Mevlânâ'ya muhabbetiyle alakalı olarak bkz. Sayar, Ahmet Güner, Hasan Ali Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği, Ötüken yay., İstanbul 2002.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN
(1847-1931) HAYATI, YETİŞMESİ VE
KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin hayatını ve şahsiyetini çeşitli yönlerden ele almak istiyoruz. Şimdi sırasıyla bunları görelim.

1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DEVRİ

a. Soyu, Ailesi ve Doğumu:

Muhammed Esad-ı Erbilî, Musul'un Erbil¹ kasabasında 1264/1847 yılında doğmuş olup², orada bulunan Hâlidî tekke-

¹ Erbil, Kuzey Irak'ta bir şehir ismi olup; halen Irak Cumhuriyeti'nin Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük'ten sonra beşinci büyük yerleşim merkezidir. Bazı kültürel ve idari müesseselerin yer aldığı şehirde bir de Selahaddin Eyyübî'nin adını taşıyan üniversite bulunmaktadır. bkz. *Kâmûsü'l - a'lâm*, c. 2, s.821. *DîÂ*, c. 11, ss.272-273, Erbil maddesi.

² Kendisine Menemen Örfi İdaresi tarafından sorulan suale karşı zabıt ceridesinde " *Adı Esat, babası Sait, 1259/1843 doğumlu aslen Erbilli olup, İstanbul Erenköy'ünde mukim, evli ve üç çocuklu olduğunu söyledi*" şeklinde bilgi bulunmaktadır. bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3 , Celse 2, Cilt 25, sayfa. 5, 1931;

sinde post-nişîn Şeyh Muhammed Said 'in oğludur.³ Dede-
si, Hâlid-i Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Hidâyetullah'tır.⁴
Hem baba, hem de anne tarafından "Seyyid" olduğu
söylenmektedir.⁵ Erbil'de Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin inşa

Doğum tarihi (1259/1843) olarak geçen bir diğer kayıta Sadık Albayrak'ın, Son Devir Osmanlı Uleması isimli eseridir. Bu Eserin ilk dört cildi ulemaya ait sicill-i ahval dosyaları esas alınarak hazırlanmıştır. Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali), (Medrese yay.), İstanbul 1980. Mustafa Necati Bursalı ise İstanbul ve Anadolu Evliyâları isimli eserinde doğum tarihinin 1848 olduğunu söyler. bkz. Bursalı, Mustafa Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, (Tuğra Neşriyat), İstanbul trz., s.454. Bu kitap bilimsel üsluptan uzak hissi bir dille yazılmıştır. Bu nedenle gerek Es'ad Efendi'nin hayatı, gerek diğer evliyânın hayatları hakkında birtakım bilgi hataları bulunabilmektedir. Es'ad Efendi'nin doğum tarihi hususundaki bizim kanaatimiz ise, doğru tespitin, Sefine'de ve diğer birçok eserde geçtiği gibi 1264/1847 olduğu şeklindedir. Hüseyin Vassaf'ın, Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâri Esrar adlı eseri Es'ad Efendi hakkında en geniş ve doğru diyebileceğimiz bilgileri ihtiva eden temel kaynağımızdır. Bu eser 18. Ve 19. Yüzyıllarda bilhassa Anadolu'da yaşamış olan mutasavvıfları konu edinmektedir. bkz. Akkuş, Mehmet, "Yaşınlanmamış Bir Sûfiler Ansiklopedisi Sefine-i Evliyâ" İlim ve Sanat, Ankara 1985, sayı.2, ss.88-91.

³ Vassaf, Hüseyin, *Sefine-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütp. Yazma Bağışlar Bl., No: 2306, C. 2, s.191; Yılmaz, Hasan Kâmil, " Es'ad Erbilî" , *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 348; konuyla ilgili ayr.bkz. Vassaf, aynı eser, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), Seha Neşr., c.2, ss.355-370.

Hüseyin Vassaf'ın Es'ad Efendi hakkında yazdıkları ilk elden kaynaklarımızdan biri olmaktadır. Vassaf eserinde "kendilerine muhabbet-i mahsusa-i âcizânem olup mükerreren şerefyab olmuş idim" (s. 360) diyerek iltifatta bulunduğu Es'ad Efendi'yi, bizzat yakından tanıdığını belirtmiştir. Vassaf'ın yazdıkları, Es'ad Efendi hakkında hususi ve mufassal bilgiler içermektedir.

⁴ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Altın Silsile*, s. 241, İstanbul 1994. Yılmaz, Hasan Kâmil, "M. Es'ad Erbilî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, c. 9, s.369.

⁵ Yılmaz, *Allah Dostları*, aynı yer. Yılmaz, bu ansiklopediye yazdığı maddede Es'ad Erbilî'nin hem anne, hem de baba tarafından seyyid olduğunu kaydederken, anne tarafından ailesi hakkında bilgi vermemektedir. Es'ad Efendi ise *Risale-i Es'adiyye*'nin hatime kısmında yazdığı kendi tarihçe-i hayatında bu hususta herhangi bir şey söylememektedir. Biz bunu onun tevazuuna bağlamaktayız. bkz. Erbilî, Muhammed Es'ad, *Risale-i Es'adiyye fî Tarikati'l- Aliyye*, (Dersaadet Matbaası), İstanbul 1341-1343, ss.29-30. Es'ad Efendi'nin kendi kaleminden, hal tercemesi için ayr. bkz. Kara, İsmail, "Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali", Kutadgubilig, Sayı: 1 (Ocak 2002), ss.185-214. Vassaf'ın *Sefine*'sinde ise 'Valide-i Muhteremeleri cihetinden de seyyid nesebidir.' cümlesiyle hem anne hem baba tarafından seyyid olduğunu belirtmiştir. Bkz. Vassaf, Hüseyin, *Sefine-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., No: 2306, C. 2, s.191.

etmiş olduğu tekke, bu aileye bırakılmıştır.⁶ Adı geçen tekke-
de meşihatın, büyükten büyüğe intikal etmesi meşruttur.⁷

b. Evliliği

Muhammed Es'ad-ı Erbilî, evli ve dört çocuk babasıdır. Oğulları Mehmet Ali Efendi⁸, uzun yıllar Selimiye Dergâhı şeyhliği yapmış ve Menemen hadisesiyle ilişkisi olduğu iddiasıyla yargılanarak idam edilmiştir. Diğer oğlu Muhammed Efendi ise, Erbil'de ikamet etmiş, İngilizlerin Musul'u işgali sırasında İngiliz idaresine iltifat etmeyip, aksine Türkiye lehine çalışıp, Türkleri Cemiyet-i Akvam (Birleşmiş Milletler)'e müracaat için teşvik etmiştir. Es'ad Erbilî'nin iki kızı olmuştur. Esmâ hanım ismindeki kızı genç yaşta vefat etmiştir. Diğer kızı ise Saadet hanımdır.⁹ Saadet hanım 20.02.1980'de vefat etmiştir. Torununun birinin ismi Tâhâ'dır.¹⁰ Es'ad Efendinin torunlarından biri de Mehmet Ali Efendinin iki oğlundan biri Mesut Efendidir. Es'ad Efendi'nin, Erbil'de ikamet etmiş olan Şeyh Abdurrahman Efendi¹¹ ve Nakşibendiyye ve Kadiriyyeden, icazetli aynı zamanda kendisinin halifelerinden olan Şeyh Abdussamed isminde biraderi vardır.¹² Diğer torunu Askeri Tabib Albay Prof. Dr. Mehmet Sait Tansev 21.06.2010 günü kılınan cenaze namazına müteakip Sahra-yı Cedîd mezarlığına defnedilmiştir.

c. Yetiştirilmesi

Es'ad Efendi, ilk tahsiliyle ilgili bilgileri kendi kaleminden şu şekilde verir: *"İbtida-i tahsilim pederimin hankâh ve medresesinde ve muallim-i mahsûsum Mehmet Efendiden olup, âhiren*

⁶ Vassaf aynı yer.

⁷ Aynı yer.

⁸ Mehmet Ali Efendi'nin 2 oğlu vardır. Bunlardan Mesut Efendi isimli zat uzun yıllar kapalı çarşıda deri ticareti yapmıştır.

⁹ Aynı yer ;ayr.bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3 , Celse 2, Cilt 25, 1931, ss.61-64.

¹⁰ Aynı eser, s.198.

¹¹ Aynı eser, s.191.

¹² Kara, İsmail, *Meclis-i Meşâyih ...* , s.198.

ulûm-ı âliyyeyi ulema-yı benâmdan Davud Efendi merhûmdan bi'l-ikmal, bin iki yüz seksen yedi (1287/1870) tarihinde icazetim dahi o zât-ı muhteremdendir."¹³ Buradan da anlıyoruz ki, Es'ad Efendi, ilk tahsilini Mevlânâ Hâlid Bağdadî'nin Erbil'de yaptırmış olduğu ve pederinin postnişin olduğu tarihlerde bu hankâh ve medresede tamamlamıştır. Devrinin meşhur âlimlerinden sayılan Davud Efendi'den özel dersler göyerek, bu zattan 23 yaşında icazet almıştır.

Es'ad Efendi, 23 yaşında Tâhâ'l-Harîrî'den manevî ders alır. Şeyh Tâhâ'l- Harîrî onu tarikata yeni girenlere zahiri ilimleri öğretmekle memur eder. Bu, onun zahiri ilimlerde daha bu yaşta iken yeterli seviyeye ulaşmış, yetkin bir kişi olduğunu gösterir.

2. TASAVVUFA İNTİSABI

Es'ad Erbilî de diğer bir çok mutasavvıf gibi zahirî/şer'î ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmişlerdir. Mutasavvıfların bu tavrı, tasavvuf ve tarîkatın şeriata rağmen/şeriatın zıddına değil, bilakis şeriatın hükümleri doğrultusunda bir müessese olduğu gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.

a. Şeyhleriyle Münasebetleri

Es'ad Efendi 23 yaşında zahirî ilimleri tamamlayıp icazet aldıktan sonra, 1287/1870 tarihinde Tâhâ'l-Harîrî'ye intisab eder. Es'ad Efendi, babası ve dedesi şeyh olmasına rağmen, neden onlara intisab etmediğini şöyle açıklar: "*Tarîkat-i aliyye-i Nakşbendiyye'de seyr ü sülûkum, ne babamın ne de dedemin irşâd zamanlarına rastlamadığından, o zamanın kutb-ı irşâdı bulunan Tâhâ'l-Harîrî en-Nakşbendî el-Hâlidî hazretlerinin hizmetine girdim.*"¹⁴ Beş senede seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra 1292/1875 tarihinde şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'nin de vefatı üzerine, ondan aldığı emir doğrultusunda, yine onun makamında ir-

¹³ Kara, İsmail, "agm.", s.197.

¹⁴ Erbilî, Muhammed Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, ss.29-30. Bu ifadelerden, onun baba ve dedesinin irşâdından yani vefatından sonra tasavvuf yoluna sülûk ettiği anlaşılır.

şad vazifesine başlar.¹⁵ İlmî icazetnamesini Davud Efendi'den 1287/1870 yılında alan Es'ad Efendi , Nakşî icazetnamesini de 1294/1877'te Tâhâ'l-Harîrî'den almıştır. Daha sonra, 1303/1883 senesinde Bağdad'da bulunan Kadirî âsitanesi Şeyhi, Seyyid Abdulhamid Rifkânî'den de Kadirilik icazeti almıştır.¹⁶

b. Silsilesi

Es'ad Efendi'nin Nakşî silsilesi şu şekildedir:

Hız. Muhammed (s.)

Hız. Ebu Bekir Sıddîk

Selman-ı Farisî

Kasım b. Muhammed

Ca'fer-i Sâdık

Bâyezid-i Bistâmî

Ebu'l-Hasan-ı Harâkânî

Ebû Ali Farmedî

Yusuf-ı Hamedanî

Abdülhâlik-ı Gucdüvânî

Ârif-i Rivegerî

Mahmud-ı Fağnevî

Ali Râmîtenî

Muhammed Baba es-Semmasî

Emir Külâl

Şâh-ı Nakşbend M. Bahaüddin-i Buhârî

Alâüddin-i Attâr

Ya'kub-ı Çerhî

Ubeydullah-ı Ahrâr

Kadı Muhammed-i Semerkandî

Hâcegî Muhammed-i İmkenegî

Muhammed Bâkî Billâh

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ Es'ad Efendi, bu icazetnamelerden bahisle, Kelâmî Dergâhı şeyhi iken kendisine gönderilen matbu evrakta yazdığı kadarıyla "ilmî ve tarikî icazetnamele-
rim, Erbil'deki kütüphanemizdedir." demektedir. Bkz.Kara, İsmail, "Meclis-i
Meşâyih," Kutadgubilig, sayı: 1 (Ocak 2002), s.197.Ancak, bu icazetnâmelerin
şimdi nerede bulunduğunu tam olarak bilemiyoruz.

İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî
 Muhammed Ma'sum es-Serhendî
 Muhammed Seyfeddin-i Serhindî
 Nur Muhammed-i Bedâyunî
 Mîrza Mazhar-ı Cân-ı Cânân
 Abdullah-ı Dehlevî
 Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî
 Tâhâ'l-Hakkârî
 Tâhâ'l- Harîrî
 Muhammed Es'ad-ı Erbilî¹⁷

Es'ad Efendi, çoğunlukla Nakşebendi¹⁸ şeyhi olarak tanınmasına rağmen, Kâdirî tarikatından da icazet almıştır. Bu tari-

¹⁷ Yılmaz, Hasan Kamîl, Nakşî silsilesini anlattığı kitabında, altın silsilenin otuz üçüncü halkası olarak Es'ad Efendî'yi anlatır ve yukarıda saydığımız silsileyi aynen aktarır. Bkz. Yılmaz, Altın Silsile, ss.2-4.

Ayrıca Silsile-i Şerif şeklinde Es'ad Efendî'nin divanında, silsile şu şekilde geçmektedir:

"Halık-ı arz u semâya eyleriz hamd ü senâ
 Ahmed-i Muhtâr'ı kıldı âleme nûr-i Hüdâ
 Hazret-i Sıddîk u Selmân, Kasım u Ca'fer gibi
 Eylemiş neşr-i hakikat Bâyezid-i Rehnümâ
 Bü'l Hasen zât-ı mükerrrem, Bû Ali kân-ı kerem,
 Yûsuf-i vâlâyîşem sâlâr-ı ceşş-i asfiya
 Hâce Abdülhâlik oldu Ârif ü Mahmûd'a pîr
 Şeyh Ali Bâbâ Külâl etti Cihânı rüşenâ
 Varis-i taht-ı tarîkat Şah-ı âlem Nakşibend
 Eyledi Hâce Alâüddin'i halka pîşüvâ
 Oldu Ya'kûb'e Ubeydullâh-ı Ahrârî halef
 Hazret-i Zahid'le geldi âleme zevk u safâ
 Nûr-ı çeşm-i mârifet Dervîş Muhammed Hâceğî
 Feyz-i Bâki'yle cihân-ı mânevî buldu beka
 Hazreti Ahmed- Müceddid Urvetü'l-Vüskâ olup
 Şeyh Seyfüddîn'i Seyyid Nûra nûr-ı i'tilâ
 Şah-ı Mazhar, Şâh-ı Abdullah Pîr-i Dehlevî
 Hazret-i Hâlid'le oldu kalb-i sâlik pür ziyâ
 Seyyid âli-neseb Tâhâ'l-Hakkârî'den sonra
 Pirimiz Tâhâ'l Harîrî oldu kutb-ı evliyâ
 Eyleriz arz-ı dehâlet dergeh-i sâdâta biz
 Es'ad ü ihvân-ı dine mağfiret kıl ey Hudâ
 Ve sallallâhü alâ seyyidînâ Muhammedin nûrin nûr .
 Subhâne'l Melikî'l Azizî'l-Kadiri'l Gafûr." bkz. Erbilî, Divan-ı Es'ad, s.174.

¹⁸ Es'ad Efendî'nin bir de "nakşî" kafiyeli Farsça şiiri vardır. Tercümesi şu şe-

kattaki üstadı, Abdulhamid-i Rıfkânî'dir. Es'ad Efendi mürişidlerinden şu şekilde bahsetmektedir:

"Ben Kâdiriyye tarikatından icazeti, ulema-i amilîn ve mürişidler bahçesinin nûru Veliyy-i Subhani, Mahbub-ı Rahmani Hazret-i Şeyh Abdülhamid el- Berefkani (k.s.) dan aldım. O da Evhad-i meşayih-i arifîn ve evliyâ-i rasihin, yakîn ve marifet deryalarının dalgıcı, tevhid erbabınca bil-ittifak zamanının kutbu Hz. Şeyh Nureddin- Allah Onun feyzini ve bereketini bize ve bütün din kardeşlerimize ihsan buyursun- den aldı.¹⁹

Nakşbendiyye Tarikati'nda ise bana, zamanında irşad erbabının en büyüğü, hidayet ehli kulları feyzlendiren, has zatların ileri geleni, asrında tek ve eşsiz olan, sırrı bütün ihvana sirayet eden, irşadının hayat suyu mensublarına akan Şeyh Tâhâ'dır. Kendisinin vatani Harir idi. Her şeye kadir olan Allah onun lütfuyla memleketini mamur kılsın. Ona da icazeti veren Seyyidina ve mevlana Seyyid Tâhâ el-Hakkârî(k.s) idi. O öyle bir mürişid idi ki, onun şeyhliği ve ta-

kildedir: Nakşî sâkilerinin elinden şarap için sarhaş olunca Nakşî hânedânı (silsilesi) uğruna başımı fedâ ederim.

Elbise altında her gece aşk meclisinin fânusuyum. Nakşî eşğinde yanmak beni huzura kavuştur.

Nakşî bendegânından her kimi görürsen vücudunun harmanında samandan başka bir şey kalmaz.

Nakşî civanmertleri bir yandan çalışırlar, bir taraftan kenara çekilmiş oturlar, gizlidirler, âşikârdırlar, sarhoşdurlar, âkildirler.

Hiç bir ihtiyaçları olmadığı halde sır kuşunu avlarlar. Nakşî yuvasında şahindirler ve gözleri açıktır.

Azizlerin nurlu gönülleri, malik oldukları cezbe sayesinde Nakşî sâliklerine irfan denizinden gemi gösterirler.

Ölmüş kalbi bir nefeste diriltirler. Nakşî tarikatının gönülü diri salikleri, bunu İsa'dan miras almışlardır.

Münkir, gül bahçesi etrafındaki duvar gibi Nakşî bostanında dikenden başka bir şey görmedi.

Es'ad'ın âb-ı hayatı Kasr-ı ârifandadır. Gitte Nakşî hâcegânından bir yudum talep et. Erbilî, *Divân*, ss.105-107.

¹⁹ Kâdirî tarikatının kollarıyla alâkalı olarak bkz. Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan yay., İstanbul 1999,ss.349-381. Öte yandan Es'ad Efendi, Mevlevî olmamasına rağmen Mesnevî'ye yaptığı tahmislerden ve Mevlâ'nayla alâkalı diğer şiirlerinden anlıyoruz ki bir Mevlânâ hayranıdır.bkz. Erbilî, *Divân*, s.110,217.

savvufî şahsiyeti ile övünülür. Onun varidat pınarlarından feyizler fişkırır, kendisinden hakikat akar.

Bu zatların her ikisi de yani; Seyyid Nureddin ve Seyyid Tâhâ, icazet silsilelerini bu akdın elçisi, bu şerefli yolun kurucusu Peygamberlerin medar-ı iftiharî, nebilerin sonuncusu, efendimiz senedimiz, sıgınağımız, göz bebeğimiz, güç kaynağımız, alemin yaratılış ve nizam intizamının müsebbibi, sıdk ve safâ kaynağı Hz. Muhammed Mustafa (s.)'dan almıştır. Canlarımız onun yoluna feda olsun. Resûlullah'a (s.a) bu icazeti veren Cibril-i Emin'dir. Cebrail(a.s) de emrini alemlerin rabbi olan Yüce Allah'tan almıştır.”²⁰

c. Şeyhi Tâhâ'l-Harîrî

Es'ad Efendî'nin şeyhi Tahâ'l-Harîrî, Irak'ın Musul vilayetine bağlı, Erbil'in Harîr nahiyesinde 1220/ 1803 yılında doğmuştur.

Harîri ilk tahsilini Erbil'de yaptı. Hıfzını ikmâl etti. Bağdad medreselerinde de yüksek seviyede icazet aldı. Dini ilimleri devrin ulemasından okuduktan sonra Mevlâna Hâlid el-Bağdadî'nin Erbil'de bulunan halifesi Hidayetullah Efendî'nin hizmet ve himayesine girdi.²¹

Tâhâ'l-Harîrî'nin, Mevlâna Hâlid Bağdadî'nin halifelerinden Osman Tavîli ile de görüştüğü, hatta Osman Tavîli'nin, Şeyh Harîrî hakkında “ o, bizden büyüktür” diye övgülerde bulunduğu bilinmektedir. Tâhâ'l-Harîrî, devrin ünlü şeyhi Tâhâ'l-Hak-kârî ile önce rüya aleminde, ardından ziyaret ederek kendisiyle görüşmüş ve çok kısa sürede hilafete hak kazanmıştır.

Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe bilen Tâhâ'l-Harîrî sohbetlerinde şeyhi gibi, genelde İmam Rabbani'nin mektubatından okuyup şerh etmiştir.

Tâhâ'l-Harîrî, Erbil ve Musul Bölgesinde yaklaşık kırk yıl süreyle halkı irşad ile meşgul olmuştur. 1292/1875 yılında vefat etmiştir. Kabri, şimdilerde Erbil'e bitişmiş olan Harir'dedir.²²

²⁰ Erbilî, *Mektûbât*, 154.mektub, s.188.

²¹ Hidayetullah Efendî, Tâhâ'l-Harîrî'nin yerine irşad makamına geçecek olan M. Es'ad Erbilî'nin dedesidir.

²² Yılmaz, *Altın Silsile*, ss.205-206.

3. HAC VE SONRASI

Şeyh Esad Efendi, intisab ettiği Nakşî şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'den seyr ü sülûkunu tamamlayıp icazet aldığı 1875 senesinde, hac vazifesini ifa etmek üzere Hicaz'a gider. Hacda iken şeyhinin vefatını öğrenmesi üzerine, İstanbul'a gelir.²³ Bu, Es'ad Efendi'nin İstanbul'a ilk gelişi'dir. İstanbul'da tanıdığı kimse yoktur. O hikemî bir incelik olarak zahîrî ve batnî ilimlerdeki başarısını ve icazetlerini izhar etme gereği duymaz.²⁴ Bu nedenle, İstanbul'daki ilk zamanları sıkıntılı geçer.²⁵ Önceleri

²³ Onun hac ve sonraki hayatı şöyle anlatılır: "Kafiler halinde hac etmenin hüküm sürdüğü sıralarda bir hayli ahibba ve müridanıyla birlikte hacca gittiklerinde birgün Medine-i Tahire'de, âlem-i mânâda Hz Peygamber (as) ile buluşmuş. kendisine şöyle bir hitab-ı Rasûl vaki olmuştu: - Oğlum Es'ad! Sen artık İstanbul'a gideceksin. İstanbul'da hizmet edeceksin. Bu arada, böyle bir vazifenin sebep-i hikmetlerinden de bazı sırlar açıklanmıştır. Sabah olduğunda, Es'ad Efendi bu durumu ileri gelen ahibba ve dostları ile görüşüp istişare ettikten sonra kendisinin de İstanbul'a dönecek hac kervanına karılmaya karar vermiştir. Bu arada Erbil'de dergâhın umurunu da, ehil olan zevat'a havale etmiştir. Es'ad Efendi İstanbul'u hiç görmemiş, hiç kimseyi tanımamıştır. Müridandan bir zat, Es'ad Efendi'ye İstanbul'da bir arkadaşım var, emir buyurursanız ona mektup göndereyim. Çok iyi bir insandır. Herhalde size bir hizmeti dokunur der. Ve bir mektup gönderir. Es'ad Efendi hac görevini tamamlayıp İstanbul'a geldiğinde, o müridin arkadaşı -mesleği kasap olan- zat hacılarını bekleyen zevatla birlikte İstanbul'a gelecek hac vapurunu bekler. Nihayet vapur geldiğinde, herkes hacıları ile buluşurken, bu zat da "Hoca Es'ad Efendi, Hoca Es'ad Efendi" diye elinde mektup bağırarak tanımadığı Es'ad Efendiyi bulur ve elinden çantasını alarak evine misafir eder. Es'ad Efendi evinde gereken hizmeti yapan bu kasab'a 'evladım misafirlik sünnet olduğu veçhi üzere, üç gündür. Ondan sonrası zaittir. Bize bir yer teminine bakalım der.' Bunun üzerine kasap olan zat zamanın Şeyhülislâmlığına müracaat ederek boş bir yer (kadro) sorar, fakat hiçbir boş Nakşî tekkesi bulunamaz. Bu arada medreseye başvurur ve müdürle konuşur. Müdür kendisine talebelerle kalıp onlara hizmet etmek üzere bir oda gösterir. Bkz. Şahin, *Abdullah, Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı Hakkında Bir Araştırma*, ss. 8-9. Bu medrese diye belirtilen yer, kanaatimizce Beşirağa Dergâhı olsa gerektir.

²⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c.2, s. 191.

²⁵ Es'ad Efendi, kaynaklara göre bu dergâhta talebelerle birlikte kalmış, ancak ilmî hüviyetini gizlemiş ve talebelerin uzun zaman bütün hizmetlerini yerine getirmişti. Zamanla ilmî hüviyeti ortaya çıkınca müdür, kendisinden özür dilemiş ve ona tek kişilik bir oda vermiştir. Bu odada, daha da sıkıntılı günler geçirmiştir. Önceleri talebelerle birlikte yiyip içen Es'ad Efendi, talebelerden de ayrılmasıyla, günlerce aç kaldığı olmuştur. Halini hiç kimseye açmadığı gibi, hiç kimse de uzun zaman gelip halini sormamıştır. Bazen tek başına kaldığı

Cağaloğlu'nda Salkımsöğüt'teki Beşirağa Dergâhı'nda misafir olup bir müddet burada kalır.²⁶ Sevenlerinin ve ziyaretçilerinin çok olup hızla artması sebebiyle Es'ad Efendi, zarurete binaen oradan ayrılarak Bâyezîd Parmakkapı'da Makasçılar içinde bulunan caminin müezzin odasına yerleşir. Burada da gelen-giden ve ziyaret edenlerin hadd ü hesabı yoktur. Bir kısım zevatın arzusu üzerine, Fatih Cami-i Şerifi'nde "*Hafız Divanı*"nı okutmaya başlar. Daha sonra Mevlana Câmî'nin "*Lüccetü'l-Esrar*" adlı eserini okutur. Her hafta Salı günleri okuttuğu bu derslere, ilim, irfan ve aşk ehli pek çok dinleyici iştirak eder. Bâyezîd dersiâmlarından Hoca Yekta Efendi²⁷ ve benzeri önde gelen zevat onu, bu derslerinden tanıyarak intisap ederler ve ününün yayılmasına vesile olurlar²⁸. Etrafında genelde ilmiye sınıfından kimselerin toplanması, bizce, onun hem manevî, hem de ilmî gücünden kaynaklanmaktadır.

4. KELÂMÎ DERGÂHI ŞEYHLİĞİ

Kısa zamanda şöhreti İstanbul'a yayılan Es'ad Efendi'yi, Sultan II. Abdülhamid'in damadı Dervişpaşazâde Hâlid Paşa, saraya davet eder ve kendisinden bir buçuk sene kadar Arapça ve dinî ilimler tahsil eder. Kendisinin ilmî ve manevî liyakatini

odadan çıkar, bir müddet duvar dibinde oturur. Tekrar içeri odasına çekilirlermiş. Bu hal böyle devam edip giderken, medrese tarafına pencereleri olan bir köşkte, bir kız Es'ad Efendi'nin haline bakar. Bu kız, tedavi için İsviçre'ye dahi gitmesine rağmen iyileşmesi mümkün olmayan Behice Hanım'dır. Bu hanımefendi Asım Paşa'nın kız kardeşidir. Pencereden medreseyi seyrederken, Es'ad Efendi'nin hali dikkatini çeker ve bir nezirde bulunur. "Ya Rab, günlerdir merakla seyrettiğim şu soluk benizli kişi, senin sevdiğin bir kişi olsa gerek. Eğer bu kişinin yüzü suyu hürmetine derdimden beni kurtarırsan bu kişiyi yeni elbiselerle donatmak ve ona ziyafet çekmek, üzerime borç olsun der' ve hastalık şifa bulur. Geniş bilgi için bkz. Şahin, agt.s. 18.

²⁶ Es'ad Efendi'nin Asım Paşa ile tanışması burada olmuştur. Asım Paşanın kız kardeşinin bir hastalığının Es'ad Efendinin vesilesiyle şifa bulması sonucu Asım Paşa Es'ad Erbilî'yi evine davet eder. Bazı teveccühler neticesinde Asım Paşa ve kız kardeşi Behice Hanım, Es'ad Efendi'ye İntisab ederler. bkz. Şahin, agt.s.15.

²⁷ İlerde Yekta Efendi hakkında bilgi verilecektir.

²⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c.2, ss. 191-192; Ayrıca bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994, s. 210; aynı müellif, *DİA*, İstanbul, 1995, "Es'ad Erbilî" maddesi. c.11, s.348.

gören sultan İkinci Abdülhamid Han, onu Meclis-i Meşâyih²⁹ azalığına tayin eder. Toplantı günleri meclise, ders günleri Fatih Camii'ne ve ara sıra da saraya gider. Bu arada evini, Bâyezid Camii imaretinin kapısı üstündeki odalardan meydana bakan kısma nakleder. Ayrıca kendisine bir tekke tevcih olunması için Meşihat'a müracaat eder. O sırada, Fındıkzâde Macuncu civarında Şehremini Odabaşı³⁰ semtindeki Kelâmî Dergâhı münhaldir. Burası bir Kadiri tekkesidir.³¹ Es'ad Efendi, Ab-

²⁹ Tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere, meşihat dairesinde kurulmuş olan bir teşekkülün adıdır. bkz. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yay. c.2, s.429; Tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver adamları seçip tayin etmek vazifesiyle mükellef ve eskiden beri mevcut olan Meclis-i Meşâyih 5 mart 1334 (1918) tarihli kanunun ikinci maddesiyle bir reis ve yedi azadan mürekkep olarak daha geniş mikyasta yeniden kurulmuştur. Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.1, s.24. Meclis-i Meşâyih ve kuruluşu hakkında ilerde tafsilatlı bilgi verilecektir.

³⁰ Kelâmî Dergâh'ının yeri, kaynaklarda değişik şekillerde geçmektedir: "Şehremini" Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c.15, s.299; "Macuncu" Vassaf, *Sefine*, c.2, s.192; "Kocamustafapaşa", Müftüoğlu, Mustafa, *YakınTarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, (Risale yay.), İstanbul 1991, s.72; "Şehremini Odabaşı" Yılmaz, H. Kamil, *Altın Silsile*, s.210.

³¹ İrfan Gündüz, Hâlidî tekkelerini sıralarken Kelâmî Dergâh'ını Hâlidî tekkeleri arasında sıralamaktadır. bkz. Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989, ss. 248,249. Nakşî-Hâlidî kolunun Kelâmî dergâhı şeyhi olarak geçen diğer kaynaklar da şu şekildedir: Bardakçı, Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Fakülte Kitabevi), Isparta 2000, s.275; Hamit Algar, "Nakşibendi Tarikatının tarihine Kısa Bir Bakış", çev. Kadir Özköse, *Türkiye Günlüğü*, 1997, ss-123-146. Hâlidî tekkeleri hakkında ayrıca bkz. Tanman, Bahâ, "Hüsrev Paşa Külliyesi" *DBİA*, İstanbul 1987, c.4, s.109; Özdamar Mustafa, *Der Saadet Dergâhları*, İstanbul 1994, ss.55-287. Bir süre Kelâmî Dergâhında kalan Danimarkalı Psikolog Carl Vett, dergâhtaki intibalarını ve dergâhtaki ilk gününü anlatırken dergâhın portresini şöyle çizer: "Ertesi gün öğleye doğru tecümanımınla birlikte dergâha gittik. İstanbul'un ortasında, bana Pompey'i hatırlatan bir harabe yığınyla karşılaştık. Ahşap binalar, sık sık bütün semtleri harab eden yangınlarla yanıp yıkılmakta, ve yenisi de kolayca yapılamamaktaydı. Kelâmî Dergâhı civarındaki evler ve dergâhın kendisi de ahşaptı. Kelâmî Dergâhı, etrafını kuşattığı alçak evleri aşmış, uzun selvi ağaçları arasında uzaktan kendini belli etmekteydi. Dergâh girişinde tahtadan büyük bir bahçe kapısı vardı. Kapıyı çaldık. İri yapılı, gayretli ve nazik dergâh sakinleri, fazla olmayan bağajımı taşımaya yardım ettiler. Yanıma battaniye, portatif kamp yatağı, portatif sandalye ve küçük bir bavul almıştım. Yeni girişte ayakkabılarımızı çıkardık, tahta merdivenden çıktık. Ufak tefek hizmetler için kadınların hazır bulunduğu, döşemeleri kilim serili

dülkadir Geylânî'nin neslinden Abdülhamîd er-Rifkânî'den (1303/1883) tarihinde aldığı Kâdirî icâzet-nâmesini ibraz ile, bu tekkenin şeyhliğine tayin olunur. Burada, müntesiplerine, önce oturmak suretiyle Kâdirî evradı okuyarak Kâdirî ayinini, sonra da Nakşî usûlünce "hatm-i hâcegân" yaptırır. Ancak, Nakşî tarikatinde sohbet esas olduğundan, Cuma günleri zikirden evvel hikmet-i edeb, neş'e-i tarîkat, esrar-ı aşk ve muhabbete dair sohbetlerde bulunur. Burada, İstanbul muhitinde şöhreti iyice yayılan Es'ad Efendi'ye, daha önceleri Fatih ulemasından ve diğer kesimlerden çok sayıda kişi intisap eder, sohbet ve zikir halkasına devam ederler.³² Bunlar arasında, daha önceleri tarikata intisabı sapıklık sayanlar da bulunmaktadır. Zamanla, Es'ad Efendi'nin derslerine devam ettikçe, bu

bir bekleme odasına girdik. Burada, arkasından bakan birinin, dergâhın genel zikir ve namaz salonunu görebileceği, tahta ızgaralı iki pencere vardı. İki oda, bu bekleme odasına açılmakta olup, bu odalardan biri, Şeyh Efendi'nin kabul odası, diğeri de kalmam için bana tahsis olunan odaydı. Kuzeye bakan bu oda, geniş ve havadardı. Döşeme üzerine kilimler serilmişti. Bu odayla kabul odası arasında kalan duvarın içinde, raflarında bir yığın Arapça eserlerin bulunduğu bir gömme dolap vardı. Dördüncü duvarın olması gereken yerde benim odamla bekleme odasını ayıran, tahtadan bir ızgara engel bulunmaktaydı. Duvarlar boyunca, döşeme üzerinde uzun pamuk minderler yerleştirilmişti. Beyaz çiçeklerle desenlenmiş kahverengi duvar kağıtları, duvarları kısmen örtmekle birlikte, çoğu yerlerin altında, duvar zeminine ait siyah boya göze çarpıyordu. Tahta tavan da kahve renkliydi. O sırada soğuk bir kuzey rüzgarı esmekteydi. Pencereler gıcırdıyor, duvar kağıtlarının yıpranmış kenarları hava cereyanından titreyerek kıpır kıpır ediyordu. Buranın tam manasıyla batılı anlamda ev olmadığı ortadaydı. Fakat dışarıda güneş parlıyor ve Marmara Denizi'nin karşısındaki Anadolu'nun mavi, eşil tepeleri arasında gömülmüş, ince uzun İstanbul minarelerini görebiliyordum. Şeyh Efendi, bana hoş geldin demek için, gıcırdayan merdivenlerden ağır ağır yukarı çıktı, odama girdi, diz çökerek oturdu; uzun cübbesine yanındaki yeri nezaketle bana ayırdı. Uzun beyaz sakallı, nurlu yüzlü, tatlı ve yumuşak ziyah gözleriyle seksen yaşından çok daha genç gözteren Şeyh Efendi, bu haliyle insanda saygı uyandırıyor. Oturuncakarsılıklı selamlaştık. Bana, dergâhta evimdeymiş gibi rahat olmama, dergâhın iyi bir mutfağı olduğunu, sadece söylemekle herhangi bir şeyi alabileceğimi söyledi. Bkz. Kelamî Dergâhından Hatıralar, ss.73-74.

³² Hüseyin Vassaf, *Sefine*, c.2, s. 192; Yılmaz, *Altın Silsile*, ss. 210-211; *DİA*, c.11, s.348.

tür ulema, taassuplarından vazgeçerler.³³ Hazret-i Es'ad bu arada, bir süre Fatih Halıcılar'da bulunan Feyzullah Efendi Dergâhı'na da devam etmektedirler³⁴.

Hemen etrafa yayılan şöhreti, onun, ilmî-mânevî karizmasından kaynaklanmaktadır.

5. ERBİL'E SÜRGÜN EDİLİŞİ

Bilindiği gibi, İslâm'ın ruhanî-ahlâkî boyutunu temsil eden tasavvufî hayat ve düşünce, ilk altı asırda tekkeleri, kitapları, vaaz ve sohbetleriyle oluşmuş, yedinci yüzyıldan sonra da, tarikat adını alan ekolleriyle yaygınlaşmıştır. Tasavvufun terminolojisi ve söylemleri diğer İslâmî bilimlerden farklı olmuştur. Bu farklı terminoloji, yanlış anlaşılma sebebiyle bazı sûfilerin ikaz ve ihtar cezası almasına, bir kısmının sürgünle tecziye edilmesine, bir grubunun da idam edilmesine gerekçe olmuştur. Tarihteki Kadızâdeliler ile Sivasîler tartışması da buna örnek teşkil eder.³⁵ Mustafa Kara'nın da ifade ettiği gibi, bu cezalandırmalarda temel sebep tasavvufî söylem midir, dönemin dini siyasî gerginlikleri midir, bir şeyleri örtme telaşı mıdır, yoksa dini esasların sapık ve zındıkça yorumlarına engel olmak mıdır? Bunu anlamak için, bu konuların soğukkanlı bir şekilde tahlil edilmesi gerekiyor.³⁶

a. Sürgün Edilişi

II. Abdülhamid'in şeyhlerle olan münasebetlerinin daha çok bir yönü, yani "onlarla diyalog kurduğu, hatta uzak beldelelerde yaşayan sûfileri İstanbul'a davet ederek onlarla istişare ettiği meselesi" öne çıkarılır. Bu doğrudur. Ancak bu tavır, II. Abdülhamid'in politikasını bütünüyle izah etmez. İstanbul'da da-

³³ Aynı yer.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Aşkar, *Niyazi Mısrî*, s.45.

³⁶ Kara, Mustafa, "*Tarikatların Din Söylemi Olabilir mi*", *İslâmiyât*, c.4, sayı.4, (ekim-aralık 2001), ss.213-214.

vet edilenler³⁷ olduğu gibi İstanbul'dan sürgün edilenler de vardır. Bunların en meşhurları Es'ad-ı Erbilî ile Nailî Efendi'dir.³⁸

Hâlidîyye'nin ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nde İslahat ve Tanzimat hareketlerinin yapıldığı bir döneme rastlar. İstanbul'da faaliyet gösteren Hâlidîler bu hareketlere ilgisiz kalmadılar. Devlet ve siyaset adamlarıyla sıkı ilişkiler kurarak yönetim üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Genel olarak Jön Türklere karşı II. Abdülhamid'i desteklediler. Erbilî Es'ad Efendi ise bu hususta farklı bir yol takip ettiğinden, Erbil'e sürüldü. Es'ad Efendi, Kanûn-ı Esâsî³⁹ hareketini destekleyen dergide yazılar yazmıştı.⁴⁰

Es'ad Efendi, 1316/1900 senesinde Abdülhamid Han tarafından, memleketi Erbil'e sürgün edilmiştir. "Sürgün" yerine, "sıla-i rahm"⁴¹, "ikamete memur"⁴² edilmiştir" "nefyen i'zam edildi"⁴³ gibi ifadeler de kullanılmıştır. Sürgünün nedenleri hususunda ise değişik görüşler ileri sürülmüştür.⁴⁴ Onun

³⁷ Şazeliyye Tarikatı şeyhi Muhammed Zafir-i Medenî (v.1321/1903) Medine'de yaşarken II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'a çağrılanlar arasında, bir diğer önemli isim ise Rifaî tarikatı şeyhi Ebu'l-Huda Muhammed-i Sayyadî (v.1328/1909)dir.

³⁸ Kara Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.35.

³⁹ Kanun-ı Esâsî 23 Aralık 1876 yılında ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi, bilhassa Mithat Paşa'nın gayret ve teşebbüsü üzerine, II. Abdülhamid Han tarafından teşkil olunan bir komisyonca hazırlanmıştır. 12 fasıl ile 119 maddeyi ihtiva etmektedir. bkz. Kubalı, Hüseyin Nail, "Kanun-ı Esasi", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB. c.6, s.196

⁴⁰ Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c.15.ss.298-299.

⁴¹ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, (Medrese yay.), İstanbul 1980, s.201.

⁴² Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, s. 211.

⁴³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başılar, No. 2306, c.2, s.194.

⁴⁴ H. Kamil Yılmaz'a göre bilinmeyen bir sebeple Bkz. *Altın Silsile*, s. 211; "Son Asır Türk Şairleri" isimli mücessem eserin müellifi İbnülemîn'e göre , o sırada "bazı ehâdis-i şerife ile tercemelerini havi olarak tertip ve neşreylediği 'Kenzü'l-İrfân' isimli eserinin muzır olduğuna dair verilen jurnal üzerine, memleketi Erbil'e sila-i rahim adı altında bir mazeret ile gönderilmiştir Bkz. İbnülemîn, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, ts., c.9, s.2155; Halbuki İsmail Kara'nın tesbitlerine göre, durum hiç de böyle değildir. Bu tesbitlere göre, Sultan'ın etrafında Arap şeyhlerin varlığına mukabil İstanbul veya Anadolu, Rumeli meşayihinden bir topluluk, bir grup, hatta kişiler bulunmamaktadır. İkinci olarak hemen bütün tarikatları kapsayacak şekilde geniş ve sıkı bir

Erbil'e vazifeli olarak, belli bir misyon üzere gönderildiği de söylenmiştir.⁴⁵ Es'ad Efendi, mahkemedeki ifadesinde “Şeyh Efendi! Sultanlık devrinde ne için sizi Erbil'e gönderdiler?” Sorusu üzerine şu cevabı verir. “O vaktin uleması bizden ders istedi. Muhyiddin-i Arabî'nin Kenzül-İrfan namında bir eseri vardır. O vakit meşihatın emriyle İstanbul'da ulema sınıfına ders verdim. Sultan Hamid evhamlı bir adamdı. Bu dersten huylandı. Şeyh Efendi sıla-i rahm etsin, ne vakit arzu ederse gelsin dedi.”⁴⁶ Gidince hep Erbil'de mi kaldın sorusuna ise, “İstanbul'da, yine o Sultan Hamid vardı ne diye geleyim” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁷ Kaynakları değerlendirdiğimizde II.

denetimin yapıldığı ve yine her tarikattan birçok şeyhin sürgüne gönderildiği görülmektedir. Kendisi de Nakşî olan Kastamonu mebusu ve ilmiyeden Ahmed Mahir Efendi (1860-1925) Meclis-i Mebûsan'da tekkelerle ilgili yaptığı konuşmasında, Abdülhamid döneminde Nakşîliğin Hâlid-i Bağdadi'ye nispet edilen koluna (Hâlidî) mensup olan dervişlerin, her tarafta sayıldığını, bunların yedi milyon olduğunun tespit edildiğini, güya Sultan'a karşı toplandıkları şüphesi altında bulduklarını, dolayısıyla bunların tedkik edilip dağıtılması gerektiğine karar verildiğini belirtmiştir. “*Millet Meclisinde Tekye Müzâkeresi*”, Muhibbân, 2. Sene, nu. 6, s. 151, 16 C.ahır 1329/1 Haziran 1327. Bu tedkikat neticesinde diğer tarikatlara mensup şeyhler gibi Nakşî şeyhlerinin de sürgüne gönderildiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri Cumhuriyet devrinde de etkili olan Kelâmî Dergâhu postnişini Erbilli Şeyh Muhammed Es'ad Efendi'nin Irak'a sürülmesidir. Kara, İsmail, “*Tarikat Çevrelerinin İtihat ve Terakki ile Münasebetleri*”, Dergâh (Edebiyat Sanat Kültür Dergisi), Eylül 1993, C. IV, sy. 43, s. 14.; Vassaf ise, Es'ad Efendi'nin sürgünüyle ilgili olarak şunları söyler: Şuarâdan Hamdi Bey namında biri Hz Şeyh'i bir eserinden dolayı Sultan Abdulhamîd-i Sâni'ye gamz etmiş, verdiği jurnalde, “ bu eser gençlere hitaben yazılmış. Onların efkarını tenvire meyl-i kelâm olunmuş ve yolculuk yapınız sıhhat bulasınız hadis-i şerifi münasebetiyle 'ecnebiye kaçınız' diye teşvîkatta bulunmuş” diye tahrif-i hakikatle münafıklık etmiş idi. Erbab-ı kemâlin ekseriyetle başına gelen hâl, Cenab-ı Es'ad'ın da başına geldi. Abdülhamid'in iradesiyle Erbil'e nefyen i'zam edildi. Bir cihetten de dergâha gelenler meyânında vüzeradan, müşîrandan, rical-i ilmiyeden pek çok zevat, o zamanın icabınca nazar-ı dikkati celb ediyordu. Bu cemiyeti dağıtmak gerekiyordu. Hüseyin Vassaf, age., c.2, s.192.

⁴⁵ Gül, Halim, “*Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri*”, Tasavvuf (Mayıs 2001) 6.sayı, s.248.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3 , Celse 2, Cilt 25, 1931.s.63

⁴⁷ Aynı eser,s.64. Şeyh Efendi'nin bu şekilde ifadesi, aslında dönemin siyasi havasına göre bir yorum olduğunu aklımıza getiriyor. II. Abdulhamid hakkında Es'ad Efendi'nin bireysel herhangi bir alıp veremediği yoktur kanaatindeyiz.

Abdülhamid'in, Es'ad Efendi hakkında yanlış bilgiler aldığını görüyoruz.⁴⁸ Kanaatimizce bu yanlış bilgiler ve iftiralar neticesinde, bizzat sultanın kendisi tarafından Meclis-i Meşâyih Azalığına tayin edilen Es'ad Efendi'ye bakış açısı zamanla değişmiştir. Es'ad Efendi Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönünce yazılarında II. Abdülhamid ve istibdat aleyhinde ağır ifadeler kullanırken, İttihatçıları ve Meşrûfî idareyi över⁴⁹. Dolayısıyla sürgünün sebebinin, o dönemde tarikatlara karşı alınan siyasi tavırla yakından alakalı olduğu görülmektedir. Bu hadisenin görünen yüzüdür. Bir de görünmeyen yüzü var ki o da değişik bir siyasetin neticesidir.

b. Sürgüne Değişik Bir Bakış, Görünmeyen Yön

II. Abdülhamid dönemi, bir anlamda devlet- tarikat yaklaşmasının üst düzeyde seyrettiği bir dönem olmuştur. Her geçen gün, kötüye giden devleti kurtarma çalışmalarının başarısızlığa uğradığını gören II. Abdülhamid, hem iç hem dış politikada medrese- tekke gibi iki temel müesseseye dayanmayı tercih etmiştir. Tarikat mensuplarıyla iyi geçinmek için elinden geleni yapmış ve bu sadedde birçok tarikat şeyhiyle fikir alışverişinde bulunmuş, bu ilişkiyi devletin bekası için zaruri görmüştür.⁵⁰

⁴⁸ Sürgün anında Es'ad Efendi yolu yarılmaştır ki, işin iç yüzünün hasetten dolayı bir tertip olduğunu anlayan Abdülhamid Han hemen atlı bir posta ile özür name, geri dönmesi için de bir emirname gönderir. Yolda posta kendilerine ulaşır. Ve emirname tebliğ edildiğinde, "her ne kadar durum vuzuha kavuşmuşsa da, Erbil'e varmadan bu katırımla geri dönmem. Durumu Sultan'a arz ediniz" karşılığında bulunur. Bkz. Şahin, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı*, ss.13-14. Anlatıldığına göre Es'ad Efendi Erbile gittiğinde çok sıkıntı çekmiş bir mağarada inzivaya çekilmiş günlerce aç kalmıştır. Bir gece akrep gelir. Bir gün sonra ise Abdulhamid gelir. Bazı tekliflerde bulunur. Abdülhamidin davetini Es'ad Efendi reddeder.

⁴⁹ Bkz. Mehmed Es'ad, "*Makâle-i Mahsûsa*", Beyânü'l-Hak I/17, s. 371-372, 2 Muharrem 1326; "*Cemiyet-i Sufiye*", Tasavvuf, 11 C.ûlâ 1329/28 Nisan 1327, nu. 8, s. 3-4.

⁵⁰ II. Abdülhamid'in muhtelif tarikat şeyhleriyle "Panislâmizm" politikası çerçevesinde kurmuş olduğu irtibatlar ve şeyhlerin çalışmalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1983, ss.216-235; Cezmi Erarslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992, s.217. Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel

İşte bu Erbil'e gitme hadisesi bir başka teze göre, II. Abdülhamid'in Panislâmizm politikasıyla izah edilmektedir. Kuşkusuz II. Abdülhamid'in en başarılı yönü dış politikasıdır. Bu politikasında da en fazla tarikat şeyhlerinden istifade etmiştir.⁵¹ Tarikat şeyhlerini Anadolu ve Suriye başta olmak üzere, Güney Afrika ve Japonya gibi uzak ülkelere gönderdi. Halifelik sıfatını ön plana çıkararak Müslümanlar arasında birliği sağladı ve bunun yanında başta İngilizlerin ve Emperyalistlerin oyununu bozmaya çalıştı. Bunda da muvaffak oldu. Halifelik sıfatını ise padişahlar arasında en fazla ön plana çıkaran yine II. Abdülhamid oldu. O, çeşitli isimler altında yurtdışına gönderdiği tarikat şeyhleri ve ilim adamlarıyla sadece birliği sağlamayı amaçlamıyor beraberinde yeni bir İslam'ı tebliğ çalışmasına giriyordu. Bunun neticesinde II. Abdülhamid'in Çin'deki tesiri o kadar büyük oldu ki, Pekin'de onun adına bir İslam Üniversitesi açıldı ve kapısında Türk bayrağı dalgalandı. Şam'dan Medine'ye kadar uzanan Hicaz demiryolunu inşa ettirdi. Gönderdiği kişilerin başlattığı propagandalarla, Osmanlı sınırları içerisindeki tüm milletlere ortak düşmanın

Bir Bakış", *II Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992, ss.65-73.

⁵¹ II. Abdülhamid'in panislâmist politikasında tarikatlardan da yararlandığına dair değişik belgeler de vardır. Bunlardan 1902 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı ile Cidde Konsolosu arasında yapılan yazışmalar oldukça ilginçtir. Bakanlığın konsolosa sorduğu sorulardan bir kaç şöyledir: " 1. İstanbul'daki Şazeliyye- Medeniyye tarikatlarının büyük şeyhinin kuvveti ve hareketi, 2. Büyük şeyhin Mekke, Medine ve Cidde'de bulunan temsilcilerinin tesiri, 3. Bunların Mekke büyük şerifinin indinde olan rolü, 4. Adı geçen tarikatların tarassutu, tesirlerinin azaltılması ve tesirlerinin bizim yararımıza kazanılması imkanları." Konsolos bu sorulara – gizli, açık edinebildiği kadarıyla- bildiği nisbette cevap vermeye çalışıyor. Son sorunun cevabında ise, Fransızların tebaasında bulunan müslümanların mümkün mertebe hacca gönderilmesi, birbirine rakip olan tarikatların bazılarının imtiyazlar vererek bu rekabetin körüklenmesi ve bu rekabeti Fransa'nın menfaatleri doğrultusunda kullanmak gibi birtakım tesbitleri ilave ediyor. Vesikanın orijinali için bkz. İhsan Süreyya Sırma, "On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika" İ.Ü.Tarih Dergisi, sayı.31, s.183, (Mart 1977. İstanbul 1978). "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgeciliğe karşı II. Abdülhamid'in Panislâmist faaliyetlerine ait birkaç vesika", agd., sayı, 7-8, s.157, İstanbul 1977; Konuyla İlgili ayr. bkz. Kara, Mustafa, *Tekkeler Zaviyeleri*, ss.70-71.

Batı Emperyalizmi olduğunu ve buna karşı mücadele edilmesi gerektiği mesajını ilettili.⁵²

Yine II.Abdülhamid dönemi, bir diğeri yönüyle başta İngiliz ajanları olmak üzere emperyalist güçlerin, birçok ajanının Osmanlı Devleti'ni yıkma faaliyeti için en fazla mesai sarfettiği dönemdir. Ajanların faaliyette olduğu bu dönemde Abdülhamid şeyhlerle arasındaki yazışmalarını gizli tutmuştur. Bu yazışmalarda üçüncü bir kişinin olmamasına dikkat etmiştir. Bu gizlilik sebebiyle olsa gerek ki, gönderilenler sürgün, sila-i rahm isimleri altında gönderilmiştir.

Devrin aydınları devletin kurtuluşunun Meşrutiyet olduğuna inanıyorlardı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin başı çektiği bu harekette Türk aydınları Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap gibi çeşitli unsurlara mensup komitacılarla "İttihad-ı anâsır" fikri etrafında anlaşmışlardı. Komşu devletlerin yeni bir müdahaleye hazırlanmaları üzerine, Makedonya'da bir araya gelmiş olan bazı Türk subayları, padişahı Kanun-ı Esasî'yi ilan etmeye zorladılar. II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti. Bu, II. Meşrutiyetin ilanı oluyordu. II. Meşrutiyet ise beklenenin aksine imparatorluğun dağılmasını daha da hızlandırdı.⁵³

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Mecliste Ermeni, Arap, Arnavut, Rum ve buna benzer değişik millet ve gruplar bir araya gelmişti. Meclis içindekilerin büyük çoğunluğunun, II. Abdülhamid dönemine istibdad dönemi şeklinde baktığı göz önünde bulundurulursa, Es'ad Efendi ve diğeri tarikat şeyhlerinin II. Abdülhamid hakkında bu dönem için söylediklerinin daha sağlıklı değerlendirileceği kanaatindeyiz. Çünkü, II. Meşrutiyetin ilk seçimleri, Türklerle Türk olmayanların mücadelesi şekline dönüşmüştü. 17 Aralık 1908 günü bizzat padişahın açtığı mecliste, Türk mebusların sayısı, diğeri unsurlardan azdı. Es'ad Efendi'nin Kanun-ı Esasî'yi övücü ifadeler kullanmasını,

⁵² Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, İstanbul 1998, c.1, s.220

⁵³ Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, c.1, ss.219-221.

“devrin genel havası itibarıyla, bir şeyh efendi'nin kendi siyasetidir” şeklinde yorumlamanın, uygun olacağı kanaatindeyiz.

Anadolu gerçeğini, köylüsünü ele alan İlk romancımız olarak bilinen “Küçük Paşa” romanının yazarı aynı zamanda valilikler ve dahiliye nazırlığı yapmış bir devlet adamıdır. H. Abdülhamid tarafından, Dedeoğaç'ta mutasarrıf iken Musul vilâyetine bâlâ rütbesiyle vali olarak gönderilen Ebubekir Hâzim Tepeyran'ın Es'ad Efendi hakkındaki verdiği şu bilgiler önemlidir:

Aşağıda okuyacağınız olay da o, Musul'da vali iken yaşanmış bir olaydır, Olay 1900 yılında Abdülhamid tarafından memleketi Erbil'de ikâmete memur edilen Şeyh Es'ad Erbilî ile o sırada vali olan Ebubekir Hazım Tepeyran arasında geçmektedir. Şimdi olayı yazarın kaleminden takip edelim: “İstanbul'da bulunan tarikat şeyhlerinden Es'ad Efendi Nâmında bir zat. mürit ve müntesiplerinin dikkati çekecek derecede çoğalmasından ve belki de bilinmeyen başka sebeplerden dolayı Musul'a uzaklaştırılmıştı. O zaman ben Musul'da idim. Esad Efendi İstanbul'da maliye memurlarından olan akrabamdan Emin Bey'in pek ziyade iltizam ile yazılmış bir tavsiye mektubunu getirmişti.⁵⁴

Bir valinin sürgün için “bilinmeyen bir sebeple” ifadesi ve Es'ad Efendi'nin valiye mektup götürmesi bizce anlamlıdır.

Yine Kelâmî Dergâhında uzun yıllar kalmış bulunan Kastamonu'lu Hasib Efendi isimli zatın konuyla alakâlı anlattıkları şöyledir: Ben Kelâmî Dergâhında Es'ad Efendi'nin hizmetinde bulundum. Danimarkalı psikolog Carl Vett geldiğinde de ben dergâhta idim. Es'ad Efendi, Erbil'e belli bir misyon üzere gönderilmiş idi. Bundan pek fazla kimsenin haberi yoktu. Ve orada kendisi İngilizlerin Osmanlı Devletini bölme oyununa karşı Türk Muhibleri Cemiyet'i kurarak mücadele vermiştir.

⁵⁴ Anekdot için bkz. Tepeyran, Ebu Bekir Hazım, Hatıralar, Pera Turizm ve Tic. A.Ş. İstanbul - 1998 (Haz. Faruk İllıkan) ss. 502-504. Ayrıca bkz. Yeşil, Kamil, “Kavun İçi Kaplı Kürk”, Altınoluk, Ağustos 2002, sayı 198, ss.39-40.

Dolayısıyla Abdülhamid'in, Es'ad Efendi'yi Erbil'e göndermesinin nedeni İngilizlerin oyununu bozma düşüncesiydi.⁵⁵

c. Erbil'de

Es'ad Efendi Erbil'de salih bir kadın tarafından kendisi için inşa ettirilen tekkede, meşrutiyetin ilanına kadar irşad hizmetiyle meşgul olur. *Mektûbât* adlı eserindeki mektupların pek çoğunu, bu sırada mürid ve ihvanlarıyla irtibat ve haberleşmeyi devam ettirmek üzere kaleme alır.⁵⁶

Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı 10 yıllık süre içerisinde irşad faaliyetlerini sürdürmüş, buradaki Türkleri İngiliz idaresine iltifat etmemeleri hususunda organize etmiştir. Bu arada Oğlu Muhammed Efendi'yi, Türk Muhibban Cemiyetini kurmak ve Türkleri, Cemiyet-i Akvama (Birleşmiş Milletlere) müracaata teşvikle görevlendirmiştir. İngilizlerin Musul'u işgaliyle (1918) Türkler lehine yaptığı çalışmalardan dolayı Muhammed Efendi İngilizler tarafından Basra'ya sürgün edilmiştir. Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı on yıl süresince İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerine karşı çalışmalarda bulunmuştur.⁵⁷

6. İSTANBUL'A İKİNCİ GELİŞİ

Es'ad Efendi, on yıl memleketi Erbil'de kaldıktan sonra, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1324/1908'de sevenlerinin daveti üzerine İstanbul'a dönerek Kelâmî Dergâhı'ndaki görevine tekrar başlar. Aynı zamanda, Erenköy'deki çadırlı köşkte de soh-

⁵⁵ Kendisiyle yapılan mülakat. Bu mülakatın kaydı kütüphanemizde mevcuttur.

⁵⁶ Vassaf bu dönemi kısaca şöyle anlatır: "Erbil'de salih bir hatun, teberrüken bir dergâh-ı şerif inşa ederek, kendilerine teslim olunmasıyla, burada ihtiyar-ı inziva ile meşgul-ı irşad oldular. İstanbul'daki müridan ve muhibbanından yazılan tehassür-namelere ayrı ayrı cevap-name yazarlardı. Yazdıkları mektuplar herkesin isti'dadına göre, hakayıkı cami' birer nüsha-i nefise olup, mikdarı çoğalıp, bilahare toplanarak kitap suretinde tab' olunmuştur." bkz. Vassaf, Sefine, s.194.; Konuyla direkt ilgili olarak Mektûbât'ı hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Celse 2, Cilt 25, ss.62-65, 1931. Es'ad Efendi'nin kendi ifadesi.

betler yapmaktadır.⁵⁸ Dergâhın mevcut durumu, müdavimlere istiab edemeyecek hale gelince, Es'ad Efendi, burasını zemin kat üzerine genişleterek yeniden inşa ettirir. Üsküdar'daki Selimiye Dergâhı Şeyhliği boşalınca burası da Es'ad Efendi'ye verilir. Adı geçen dergâha, niyâbeten mahdûmu Mehmed Ali Efendi'yi tayin eder. Kendisi de arasıra gelip irşat hizmetini oğluyla birlikte yürütür.⁵⁹

7. MEŞRUTİYET ve GETİRDİKLERİ

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Es'ad Efendi, daha önce gerçekleştirilemeyen bir faaliyet alanına yönelmiştir. Bunları iki başlık altında toplamamız mümkündür:

1. Dervişlerin haklarını korumak ve vazifelerini gerçekleştirmek için tekke dışında bir kurum kurmak.

2. Tasavvuf kültürünün topluma aktarılmasında geleneksel yollara ilave olarak yeni bir "yol bulmak".⁶⁰

Daha sonra Es'ad Efendi tekke dışında bir kurum olan " Cemiyet-i Sufiyye"yi kurmuş ve tasavvuf kültürünün topluma aktarılmasında yeni bir yol olarak "Tasavvuf" mecmuasını yayına başlatmıştır.

Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluş çalışmaları Kelâmî dergâhında yürütülmüştür.⁶¹ Daha sonra, zamanın şeyhülislâmı Musa Kazım Efendi cemiyetin reisi, Es'ad Efendi de ikinci reisi olur.⁶²

⁵⁸ Sultan Reşad tahta geçince bu durum aynen devam eder. Hatta Sultan Reşad'ın Es'ad Efendi'yi dergâhta arada ziyarete gelmeleri ve kendisine bizzat intisabları vakidir. Bir gün Sultan Reşad resmî ziyaret sırasında, dergâhın gereken masraflarının gayet ağır olduğuna şahit olur ve Es'ad Efendi'ye nezaketle sorar "- Üstadım îradınız nedir? Bu kadar masrafa göre gelirinizi nerelerden temin ediyorsunuz? O da -İradımız masrafımızdır." karşılığını verir. Yani giderimiz kadar gelirimiz olur. Masrafların tedariki için memur edilen oğlu Ali Efendi dergâhın ihtiyacı olduğunda. Es'ad Efendi: Evladım ihtiyacın ne kadar ise şu postun altına elini uzat al derlermiş. Dergâhtaki postun altındaki bereketli kaynak ise bir sır olarak kalmıştır. Şahin, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı*, s.14.

⁵⁹ Hüseyin Vassaf, age., II, 192; Yılmaz, age., s. 210-211; *DİA*, c.11, s.348.

⁶⁰ Kara Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.40.

⁶¹ Yılmaz, Hasan Kâmil, " Es'ad Erbilî" , *DİA*, c. 11, s. 348, İstanbul 1995.

⁶² Aynı yer

Es'ad Efendi cemiyetin açılış töreninde yaptığı konuşmada⁶³ devrin genel havasının tesiriyle, Meşrutiyet idaresini ve taraftarlarını öven, Abdulhamid dönemini de yeren ifadeler kullanmıştır.⁶⁴

Es'ad Efendi'nin Cemiyet-i Sufiyye'yi kurması ve Tasavvuf mecmuasını çıkarması temelde, döneme damgasını vuran Tasavvuf kültürünün ıslahını ve şeyhlerin ve sûfilerin daha iyi yetiştirilip denetlenmesini amaçlamaktaydı. "Tasavvuf hâl idi kâl oldu, önceleri tasavvufun ismi yoktu, hakikati vardı, şimdi ismi var hakikati yok"⁶⁵ şeklindeki sözler yine tasavvufun kendi iç kritiğini gösterirken, bu iç disiplinin daha iyi dokunması bakımından bazı ıslahatlar gerekiyordu. İşte, Es'ad Efendi'nin yaptığı çalışmalar, bundan gayri bir şey değildi. Kara'nın da ifade ettiği gibi; "Müesseseler ne kadar eski olursa olsun ancak yeni fikir ve terkiplerle eski canlılığına kavuşabilir. Bu yeniliğe yönelmeyen kuruluşlar, bağlı buldukları fikirlerle beraber eriyip yok olmaya mahkumdurlar."⁶⁶ Bu sözler, Es'ad Efendi'nin ve diğer bazı meşayihın meşrutiyet döneminde başlayan cemiyet kurma, dergi çıkarma çalışmalarının temelindeki ana düşünceyi gösteren düşüncelerdir kanaatindeyiz.

II. Abdulhamid döneminin özel şartları içinde istediğini yazamayan, arzu ettiği kişilerle istediği gibi bir araya gelemeyen insanlar bütün hızlarıyla II. Meşrutiyetin açtığı bu kapıdan, yani gazete, mecmua neşretme, cemiyet kurma yoluyla içeri girdiler. 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda fırka ile cemiyet arasında herhangi bir fark öngörülmediğinden kurulan cemiyetler her türlü faaliyette bulunabiliyordu.⁶⁷

Yine bu dönemde ortak olan kanaat şu idi:

1. Tasavvufî hayat vazgeçilmezdir. Din ve kültür hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır.

⁶³ Konuşma metni için bkz. *Tasavvuf*, sayı 8, ss.3-4.

⁶⁴ Yılmaz, age., s.348.

⁶⁵ Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah yay.), Üçüncü baskı, Aralık 1990, s.296.

⁶⁶ Aynı eser, s.297.

⁶⁷ Aynı eser, s.11.

2. Ancak bugünkü tasavvufî hayat da ıslaha muhtaçtır. Bozulmuş bir tasavvufî hayatın ortaya çıkardığı derviş tipini genelletirmek yanlıştır.⁶⁸

Es'ad Efendi'nin Tasavvuf mecmuasının ve Cemiyet-i Sufiyesi'nin yanında, Trablusgarb'daki sürgün hayatından dönen Bektaşî meşrep Şeyh Nâîli Efendi'nin ise Muhibban çevresi diye bilinen ekiple bazı çalışmalarda bulunduğu biliniyor. Şeyh Naili Bedevî'nin çalışmaları, şeyhin vefatı dolayısıyla taslak halinde kalmış bu çalışmayı, Muhibban'ın sahib-i imtiyaz ve sorumlu müdürü Hacıbeyzade Ahmet Muhtar yürütmüştür. Ancak Es'ad Efendi'nin başkanlığında kuruluşu tamamlanan Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluşunu engelleyememişlerdir.

Es'ad Efendi cemiyetin kuruluşunda ve devamında tasavvufî alakalı, konferans-seminer tipinde konuşmalar yapmıştır. Cemiyetteki ilk ders de Es'ad Efendi tarafından verilmiştir.⁶⁹

Muhibban çevresinin Bektaşî olması ve bu tarikatla İttihat Terakki arasında sıkı bir ilişki bulunmasına rağmen, cemiyet kurma konusunda başarısız kalması, dikkate değer bir husustur. Bunun yanında Es'ad Efendi'nin de, tartışılmasına rağmen ateşli bir İttihad Terakki taraftarı olduğunu, sözlerine "devr-i mahsus istibdat" diye başladığını unutmamak gerekir. Şeyhülislâmî yanına alması ise başarısındaki bir diğer önemli husustur.⁷⁰

8. MECLİS-İ MEŞÂYİH REİSLİĞİ

Es'ad Efendi'nin Milli Mücadeledeki yıllarına geçmeden önce, temas edilmesi gereken bir dönemi de Meclis-i Meşâyih'ta görevli olduğu ve meclise riaset ettiği zaman dilimidir. Ama bundan önce Meclis-i Meşâyih'in tarihi seyriyle ilgili bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz

⁶⁸ Kara, Mustafa, *Tekkeler Zaviyeleri*, s.14.

⁶⁹ Bu konuşmalar "Tasavvuf" dergisinde yayınlanmıştır. bkz. Tasavvuf dergisi, sayı. 13, s.2 ; sayı.15, s.3 ; sayı. 18, s.3.

⁷⁰ Kara, Metinlerle *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., s. 43.

a. Meclis-i Meşâyih

Meclis-i Meşâyih tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere meşihat dairesinde kurulmuş bir teşekküldür.⁷¹ Bu teşekkül, tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver adamları seçip tayin etmek vazifesiyle mükellef olup, eskiden beri mevcuttur. 5 mart 1334 (1918) tarihli kanunun ikinci maddesiyle bir reis ve yedi azadan oluşmak üzere daha geniş mikyasta yeniden kurulmuştur.⁷²

Cumhuriyet dönemine kadar hayatiyetini devam ettirmiş olan bu müessese, önceleri Meşihat Makamının bir dairesi şeklinde Şeyhülislâmlık müessesesine bağlı olarak kurulmuştur.⁷³

Devlet, tekkelerle ciddi olarak ilk kez Yeniçeriliğin kaldırılışı sırasında karşı karşıya gelmişti. Bektaşiliği Yeniçerilikle birlikte ortadan kaldırmak için devlet, oldukça sıkı bir çaba içine girmişti. Tekkelere istikrar kazandırmak için esaslı bir denetleme mekanizması gerekiyordu. Meclisi-i Meşâyih, bu nedenle kurulmuştur. İlk kuruluşu 1285/1868'dir. İlk reisi ise devrin büyük şöhrete sahip şeyhlerinden, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Dede (v.1302/1887)'dir. İlk meclis bir reis ve 5 azadan müteşekkil olarak kurulmuştur. Reis ve azaların her biri, bir tekke şeyhi olma konumundadır. 1874'te ise, aza sayısı 6 ya çıkarılmıştır. 1875 yılından itibaren meclise Meclis-i Meşâyih Nâzırı adıyla, tekke şeyhlerinin dışında, devlet temsilcisi konumunda bir kişi daha ilave edilmiştir. Nazırlık görevine ilk olarak Kütahyalı Hakkı Efendi'nin oğlu Yakup Asım Efendi tayin olunmuştur. Aynı yıl meclise müderislikten bir de katip tayin olunmuştur. 1876 yılında ise, ders vekili Seyyid Halil Efendi'nin aza olarak meclise girdiğini görüyoruz. 1880'de Halil Efendi Meclis-i Meşâyih nazırı olmuş, Meclis-i Meşâyih reisliğine de Hüdâyî dergâhu şeyhi Ruşen Efendi getirilmiştir. Celalettin Efendi'nin 1884 yılında deruhte ettiği Meclis-i Meşâyih nazırlığını 1886 yılından itibaren, Mu-

⁷¹ Bkz. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, *MEB* yay. c.2, s.429;

⁷² Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.1, s.2

⁷³ Meclis-i Meşâyih nizamnamesi için bkz. Kara, *Tekkeler Zaviyeleri*, ss.389.393.

hammed Tevfik Efendi yürütmüştür. 1891 yılında ise katipten ayrı olarak bir de mukayyid görevlendirilerek meclise daha ciddi bir hava verilmek istemiştir.

1892-1897 yılları arasında beş yıl süreyle boş kalan reisliğe daha sonra 1897 yılında Kadiri hane postnişini Seyyid Ahmet Muhyiddin Efendi getirilmiştir. 1902 yılında ise meclis tekrar ilk şekline döndürülmüş ve Meclis-i Meşâih Nazırlığı kaldırılmıştır.⁷⁴

1911 yılında ise meclis yine büyük bir değişikliğe sahne oluyor ve daha önce reislerle birlikte azaların adedi 6 ile 15 arasında değişirken Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislâm olduğu bu tarihten itibaren bu sayı üçe düşürülüyor. Bunlardan biri reis ikisi de aza oluyor. 1917'den sonra, bu müesseseye ve tekkelerle ilgili son söz tekkelilere değil. müftülere bırakılıyor. Yeni dönemde ise Meclis-i Meşâyih'in ilk başkanının Tasavvuf dergisinin de sahibi Şeyh Saffet Efendi olduğunu görüyoruz. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bir çok müessese gibi Meclis-i Meşâyih da tarihe karışmıştır.⁷⁵

Osmanlı tarihinde sultanların, şehzadeliklerinden itibaren tasavvuf kültürüyle yetiştiğini ve tasavvuf erbabının devlet nezdindeki itibarının çok büyük olduğunu görüyoruz. Yine her hususta olduğu gibi, bu konuda da bir tefessüh yaşanıyor. Protokol değişiyor. 1333/1914'te Osmanlı Devleti'nin Rusya, Fransa ve İngiltere'ye harp açtığına dair yayınlanan beyannameye imza atmış 29 devlet adamının sıralanışına baktığımızda, dönemin Meclis-i Meşâyih reisi Muhammed Es'ad Efendi'nin ismini ancak yirmi sekizinci sırada görebiliyoruz.⁷⁶

b. Es'ad Efendi ve Dönemindeki Meclis

1860'lı yıllardan beri faaliyette bulunan, çoğu zaman fonksiyonel olmayan Meclis-i Meşâyih'in durumu, II. Meşrutiyetten sonra sık sık gündeme gelmiştir. Özellikle dergicilik ve der-

⁷⁴ Kara, *Tekkeler Zaviyeleri*, ss. 307-310.

⁷⁵ Aynı eser, ss. 307-313.

⁷⁶ Aynı eser , s. 169.

nekçilik faaliyetleri böyle bir teşekkülün bürokratik yapı içinde aktif olarak yer almasını gerekli kılmıştır.

Es'ad Efendi, II. Abdülhamid zamanında, Ahmet Muhyiddin Efendi'nin⁷⁷ reis olduğu dönemde Meclis-i Meşâyih azâsı olmuştur. Erbil'e gidip geldikten sonra tekrar 1332/1914 de Meclis-i Meşâyih üyeliğine getirilir. Yine, aynı yıl Elif Efendi'nin⁷⁸ istifası üzerine Meclis-i Meşâyih Reisliği'ne getirilir.⁷⁹ Reislik maaşı bin kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁰

Es'ad Efendi'nin görevlendirilmesiyle ilgili yazı şu şekildedir:
Meclis-i Meşâyih hey'et-i hâzırâsının tebdiliyle, riyasetine Kelâmî Dergâhu şerifi şeyhi Erbilli Şeyh Es'ad ve azâlıklarına Yeni-kapı Mevlevihanesi şeyhi Abdülbaki ve Hazret-i Hüdayî Dergâhu şeyhi Gülşen Efendiler tayin olunmuştur.

Bu irade-i seniyyenin icrâsına makam-ı meşihat memurdur.

22 Cemaziye'l-âhir sene 1332/1913

Mehmet Reşad-Şeyhülislâm Hayri

(Ceride-i İlmîyye, sayı. 1, sayfa.1332/1913)

Meclis-i Meşâyih Reisliği yaparken Es'ad Efendi, tekkelerin ıslahı ve şeyhliklerine ehliyetli kimselerin tayini ile şeyh evladının en iyi şekilde yetiştirilmelerini temin istikâmetinde çalışmalar yapar.⁸¹ Padişah Sultan Reşad'ın sevgisini kazanan Es'ad

⁷⁷ Kadiriye tekkesi şeyhi. Kadiri.

⁷⁸ Elif Efendi, İstanbul Sütlücede Hasirîzade dergâhında doğdu. Babası aynı dergâhın şeyhi Ahmet Muhtar Efendi'dir. Nakşebendi şeyhlerinden Mesnevihan Hoca Hüsametdin Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. 1870 yılında Şam'dan İstanbul'a gelen Yunus Şeybanî'den Sadiyye, İbrahim Berrade'den Şazeliyye tarikatının icazetnamesini almıştır.Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Efendi'nin Mesnevi derslerine devam etmiş ve icazet almıştır. Kendisi de uzun yıllar Mesnevi okutmuştur.1887'de tamir edilen tekkenin mimarlığını yapan Elif Efendi 3 Ocak 1927'de vefat etmiştir. Divan'ı ve bir çok eseri vardır. bkz. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.3, ss. 150-151; Vassaf, *Sefine*, c.1, ss. 354-362.

⁷⁹ Yılmaz, *DİA*, c.11, s.348.

⁸⁰ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.3, s.202. Tayiniyle alakalı bakınız Albayrak'ın bu kitapta meşihattan alarak kitabın arkasında yayınladığı vesikalar,22. ve 23. vesika; ve yine meşihatle ilgili bir çok vesika Albayrak'ın bu kitabında yayınlamıştır. ayr. bkz. Kara, age., s.420.

⁸¹ Toplum çapında bir tefessüh yaşanan Osmanlı'nın son dönemlerinde, tekkelerin kendi özeleştirme mekanizmasını geliştirdiğini ve kendini yenilediğini görüyoruz. Meclis-i Meşâyih, Cemiyet-i Sufiyye ve taslak aşamasında kalan

Efendi, aynı yıl içinde “Surre Emîni”⁸² olarak hacca gönderilir. 1331/1915 yılında Meclis-i Meşâyih reisliğinden istifa eder.

9. MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında adından sıkça söz ettiren ve karşı olanların dahi hakkını inkar edemediği tekkeler ve din adamları, I. Dünya Savaşı’nda da aktif rol oynamışlardır.⁸³ İstiklal Savaşı’nın yapıldığı günlerde, tekkelere musallat olan durgunluk ve vurdumduymazlığın son safhada bulunmasına rağmen, büyük mücadele onları uykularından uyandırmış, başka bir deyimle eski safiyet ve gücünü kaybetmeyen dergâhların gayretleri, diğerlerini de bu mücadelenin içine sokmuştur. Köklü ve tarihî müesseseler ne kadar işe yaramaz hale gelirse gelsin, müessesenin idare ve yöneticileri ne kadar pasif duruma düşerse düşsünler, önceki ruh ve faaliyetlerinden hemen uzaklaşmıyorlar. İstiklal Harbi sırasında tekkelerin yaptıkları faaliyetler bu fikri kuvvetlendirmektir.⁸⁴

Emekli bir albayın ifadeleriyle Kurtuluş Savaşının kahramanları şu şekilde sıralanmaktadır: “Mütareke yıllarının isimsiz kahramanları içine; başı sarıklı din adamlarını, imam ve mü-

ve kurulamayan Medresetü'l-Meşâyih bu kurumlardan birkaçıdır. Bu müesseselerin kurulma aşamalarındaki tartışmalar, tekkenin otokritiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

⁸² Surre Emîni: Her sene Haremeyn’e gönderilen “Surre-i Hümayun” (Hac Münasebetiyle Haremeyn’e gönderilen para ve hediyeler) un idaresi uhdesine tevcih olunan memurun unvanıdır. Surre Eminliği şerefli bir vazife olmakla birlikte, bu vazifeye dindarlık ve doğrulukla tanınmış olan yüksek rütbeli askeri, mülki veyahut ilmi memurlardan biri tayin olunurdu. bkz. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, *MEB*, c.3, s.283. Surre Alayı uğurlanırken, Es’ad Efendi yanında törene katılanlarla birlikte bir İtalyan ressamı tarafından resmedilmiştir. Bu resim şu an İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı’nın girişinde bulunmaktadır. İtalyan ressamında, ressamın kendisini resme katması âdet oluğu için resimde İtalyan ressam da bir kenarda görünmektedir.

⁸³ Tekkelerin ve din adamlarının kurtuluş savaşında yaptığı çalışmalar için bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*. İst.1990, ss.212-222 ; Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ank. (trz.) ss.26-27,76; Ertürk, Hüsametdin, *İki Devrin Perde Arkası*, İst. 1957, ss.507, 482-483; Adıvar, Hâlide Edip, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, İst 1964, ss.55-56.

⁸⁴ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.212.

ezzinleri, kürsü vaizlerini, tekke mensuplarını, medrese hocalarını da dahil etmek mecburiyetindeyiz.”⁸⁵ Devlet-i Aliyye'nin Kurtuluş Savaşı öncesi mücadelelerinde tekkelerin çok yararlılıkları görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşında da bu çaba ve gayretin devam ettiğini hatta arttığını görüyoruz. Son asrın tasavvuf büyüklerinden Abdülhakim Arvasi'yi taltif etmek üzere devlet müesseseleri arasında uzun yazışmalar yapılmıştır.⁸⁶

Yaşı yetmiş geçmiş olan Es'ad Efendi de, bağlılarıyla birlikte Milli Mücadele'nin başarısı için yoğun çabalarda bulunmuşlardır.⁸⁷ Hatta bu savaşta Kelâmi dergâhında kalan, Es'ad Efendi'nin halifelerinden olduğu söylenen Bediüzzaman Said-i Nursî Ruslara esir düşmüştür, dergâhta yetişen bir çok kişi de, bu savaş esnasında şehit olmuşlardır.⁸⁸

Bu sırada Milli Mücadelenin başlaması üzerine Ankara'ya gidecek olan Fevzi Çakmak Paşa⁸⁹, Kelâmi Dergâhı'nda Es'ad Efendi ile görüşür ve kendisinden dua talep eder. Yetmişini bir hayli geçmiş olan Es'ad Efendi, onu ilk anda tanıyamaz; fakat Paşa'nın kurtuluş için Anadolu'ya gideceğini anlayınca “Allah sizleri muvaffak buyursun” diyerek dua eder.⁹⁰ Ama ne acıdır

⁸⁵ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957, s.507.

⁸⁶ Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1969, ss.318-325.

⁸⁷ Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları* İsimli eserinde Milli Mücadele dönemiyle alakalı olarak Es'ad Efendi'den şöyle bahseder : “Nihayet Milli Mücadele... Bütün İstanbul, türkün bu ölmek iradesi karşısında vecd ve heyecanların en keskinini yaşıyor. Bütün mümin eller semalara açılmış, dua ve niyaz halinde... Es'ad Efendi'nin elleri de onların arasında.” Necip Fazıl, age., s.163.

⁸⁸ bkz. Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, s.320.

⁸⁹ Fevzi Çakmak, Kelâmi Dergâhı'nın müdavimlerinden olduğu gibi babası ve dedesi de tasavvuf erbabıyla yakın diyalog içerisinde olmuşlardır. Fevzi Çakmak'ın dedesi Hacı Bekir Efendi, Tophane müftüsüdür ve aynı zamanda da Beyoğlu ilçesinde, Tophane'de bulunan Kâdirihâne Tekkesi'nin müdavimlerindedir. bkz. Hür Mahmud Yücel, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s.241.

⁹⁰ Fevzi Paşa'yla Es'ad Efendi arasındaki diyalog şöyle anlatılır: “ O sıralarda, Milli Mücadeleye katılmak üzere olduğu günlerde, Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) Es'ad Efendi'yi ziyarete geliyor. Yetmişini bir hayli geçmiş bulunan Es'ad Efendi, daha evvel kendisini ziyarete geldiği halde onu birdenbire tanıyamıyor ve elini öpmek üzere ilerleyen Paşaya: -Sizi tanıyamadım! diyor. Fevzi Paşa'nın mukabelesi sadece şudur: “- Fevzi kulunuz!” Es'ad Efendi, onun Anadolu'ya geçmek üzere bulunduğunu öğrenince dua ediyor: “- İnşallah

ki sonra da muzaffer olunmasını dileyenler ipe gider, dua dilenenler ise ayakta kalır.⁹¹ Buradan da şunu anlıyoruz ki Es'ad Efendi Milli Mücadele yıllarında Anadolu hükümetinin yanında yer almıştır.

Kadir Mısıroğlu'nun sarıklı mücahitler dediği kişilerin Milli Mücadeledeki çalışmalarını netice vermiş ve düşman yurttan atılmıştır.

Tekkelerin kapatılmasından bir müddet önce İstanbul'a gelen ve Kelâmî Dergâhı'nda on beş gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı psikolog Carl Vett'in hatıralarından, onun tekkesine ilim ve devlet adamlarından pek çok itibarlı kişinin, o şartlarda bile devam ettiği anlaşılmaktadır⁹². Milli Mücadele öncesi ve sonrası pek çok kişinin dergâha gelerek Es'ad Efendi'nin duasını aldığını görüyoruz. Yurdun işgali sırasında ise Es'ad Efendi'nin müntesiplerini ve özellikle, yakın çevresini, diğer tekke şeylerinde olduğu gibi düşmana karşı mücadeleye teşvik ettiğini ve biz-zat kendisinin mücadelenin içinde bulunduğunu görüyoruz.⁹³

10. YENİ DÖNEM

Artık savaş kazanılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bu dönemde Es'ad Efendi'nin yaşı epey ilerlemiştir. 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra hiç sokağa çıkmamaya karar verir. Erenköy'de Ziya Paşa Köşkünde bir müddet kirada oturduktan sonra, Erbil'deki emlakini satarak 1929 yılında Erenköy Kazaskerde Şevki Paşa Köşkünü, o zamanın parasıyla 2000 liraya satın alarak buraya taşınır.⁹⁴ Es'ad Efendi bundan

muvaffak olursunuz!" Allah sizinledir." Necip Fazıl, age. ss. 163-164.

⁹¹ Yılmaz, age., s. 211; Albayrak, *Sadık, Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul, 1991, s. 193. Kısakürek, age., s.163.

⁹² Bkz. Carl Vett, *Kelâmi Dergâhı'ndan Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1993, s. 67,172, 173... Carl Vett'in bu hatıralarına tezimizden ilerleyen kısımlarında "Es'ad Efendi'nin Hatıraları" başlığı altında yer verilecektir.

⁹³ Konuyla ilgili bkz. Kara, age., "tekkeler ve Milli Mücadele bölümü" ss.212-226; Mısıroğlu, age., ss.325-350.

⁹⁴ Erenköy'deki beyaz köşkün nasıl satın alındığı, "Vakit" gazetesinin iftirasına rağmen İstanbul polis müdüriyetinin raporundan bellidir. Erbil'deki mülkle-

sonraki yılları için burada inzivaya karar verir. Fakat dikkatler hiçbir zaman üzerinden eksik olmaz ve sürekli polis gözetimi altında tutulur. Zamanla gazetelerde haber olmaya başlar.

O zamanların en çok satan gazetesi olan "Vakit Gazetesi" 18 Temmuz 1930 tarihinde manşetten Es'ad Efendi'nin fotoğrafıyla birlikte, "Erenköy'de bir dedikodu" şeklinde haber yayınladı. Bu haberi, önemine binaen buraya almayı uygun gördük:

"Erenköy'ünde bir dedikodu, yüzlerce müridi olan bu esrarengiz şeyh kimdir"

"Son zamanlarda bütün Erenköy ve civarı halkının dilinde dikakte şayan bir dedikodu dolaşmaktadır. Beyaz bir köşk etrafında temerküz eden bu dedikodular polis müdüriyetine kadar aksetmiştir.

Söylenenler, Erenköyünün ücra bir köşesinde, çamlıklar arasında saklı bir köşkte, gizli ayinler yapıldığı, gündüzleri de bu ibadethanede oturan ihtiyar bir şeyhin çocuk, kadın, erkek, yüzlerce kişi tarafından ziyaret edildiği mahiyetindedir.

Yine bu rivayetlere göre, bu beyaz konak yalnız civarın değil, çok daha geniş sahada oturan cahillerin, safdillerin nazarında ulvi bir mabet telakki edilmekte, muhterem şeyh efendi hastaları iyileştiren, kayıpları birleştiren kerâmetler sahibi bir evliyâ, bir ermiş olarak tanınmaktadır.

Bu şeyh efendinin şöhreti ta Trabzon ve Of sahillerinden, Adana, Antalya havalisine kadar yayılmış ve her mevsimde buralardan bazı biçareler, işlerini güçlerini bırakıp, her türlü hediyelerle gelerek şeyh efendiye istihramlarda bulunmaya başlamışlardır.

Mesele ile biraz yakından alakadar olursanız duyacağımız şeyler şunlardır: Erenköy'ünde, Kazasker Camii civarında, (E...) efendi adında 99 yaşlarında beyaz sakallı bir şeyh vardır. Bu zat tekkelerin ilgâsından sonra meçhul bir semtten Erenköy'üne gelmiş ve köşkün bölüğüne kiracı olarak yerleşmiştir. Efendi, çok geçmeden muhitte dedikodulu bir alaka uyandırmış ve herkes bunun kerâmetinden bahse başlamıştır.

Biraz sonra şeyhin oturduğu evde kalabalık bir mürid kafilisiyle ayin yaptığı, onun ayrı ayrı topluluklara vaiz ve irşadlarda bulun-

duğu ve her isteyenin burada bir tekke imiş gibi günlerce yatabildiği şayi' olmuş, iş büyümeye dallanıp budaklanmaya başlamıştır.

Bu sıralarda (E...) efendinin müridlerinden (Z...)Paşanın yakını (S...) hanım, şeyhin şimdi oturduğu beyaz konağı ona satın almış, diğ-
er bir mürid köşkünü boyatmış, bir başkası da baştan ayağı muşamba
döşetmiş, atlas perdeler, mobilya, hatta siyah bir fayton araba ile iki
at alarak şeyhin istirahatini temin etmiştir.

Her gidenin mutlaka bir şey götürdüğü, uzaktan gelenlerin, kim-
sesi olmayanların bir imaret gibi orada yatırıldıkları, iâşe edildikleri
söylenmektedir.

Bunlara nazaran şeyh efendi, yeşil çamlıklar içinde gömülü beyaz
köşkünde beş para masraf etmeden cennet hayatı yaşamakta, teneke-
leri yağ, un, kahve, şeker, hatta çikolata; sağdan soldan yağmaktadır.”

18 Temmuz 1930, Vakıf Gazetesi.

Bu ihbar üzerine polis harekete geçer ve polis raporundan
anladığımız kadarıyla Erenköy'deki evine sokulan ajan vasıta-
sıyla alınan malumat neticesinde bir rapor yayınlanır.

Önemine binaen polisin savcılığa verdiği raporu buraya
alıyoruz:

“Vakıf Gazetesinin 18 Temmuz 1930 tarihli nüshasında intişar
eden (Erenköy'de bir dedikodu) serlevhalı makale üzerine o zaman
yapılan tahkikatta bu şeyhin uzun bir müddetten beri tarassut al-
tında bulundurululan Erbil'li Şeyh Es'ad Efendi olduğu ve bu zatın
331(miladi 1915) senesinden çok evvel memleketi olan Erbil'den
İstanbul'a gelerek han, otel köşelerinde yaşamakta iken intisab etti-
đi ve vükelây-ı sabıkadan merhum Derviş Paşa'nın iane ve yardımı
ile Şehremininde kâin ve şimdi kapalı bulunan (Kelâmi) dergâhına
şeyh tayin edilerek birçok rical ve vükelânın teveccühünü celbetme-
si ve az zamanda halk üzerinde büyük nüfuza sahip olması üzerine
devrin padişahı Abdülhamid'in şüphesini uyandırdığından Erbil'e
sürüldüğü ve Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar İstanbul'a gelen
şeyhin adı geçen tekkede ayin yapmaya başladığı ve biraz sonra da
Bab-ı Meşihat'a aza ve bilahare Meclis-i Meşâyih'ta riyasete terfian
tayin kılındığı ve o baddaki kanun hükümlerine tevfikane tekkesinin
kapatılmasından sonra, Erenköy'de Ziya Paşa köşkünün naklederek bir
müddet kira ile oturduktan sonra, iki sene evvel şimdi oturduğu Şev-

ki Paşa Köşkünü Erbil'deki emlakini satmak suretiyle tedarik ettiği para ile 2000 liraya satın alarak bu köşkte bazı tamirât ve tadilât yaptırarak oturduğu ve bundan başka gerek Erbil, gerekse İstanbul'da müteaddit ev ve dükkanları bulunduğu ve kendi malı bulunan iki eşiği satıp üzerine bir miktar para ilavesiyle 80 liraya bir körüklü araba aldığı, mamafih seksen yaşlarında bulunan mumaileyhin evine Konya'dan ve diğer mahallerden birçok zengin ziyaretçiler gelerek kendisine para yardımında buldukları ve hediyeler de getirdikleri dosyasında mevcut malumattan anlaşılmuş ve keyfiyet **25 Ağustos 1930 günü Dahiliye Vekâlet-i Celilesine** de tafsilen arz edilmişti.

Daima takibimiz altında bulunan Şeyh Es'ad'ın köşküne, Konya ve sair vilayet halkından birçok misafirlerin geldikleri ve hediyeler getirdikleri ve Cuma günleri İstanbul'dan birçok misafirler gelerek, şeyhi ziyaret ettikleri ciheti de ayrıca Vekâlet-i Celilesine bildirilmişti.

Fakat âyin ve zikirlerin yapılmadığı, gerek hariç tarassutlarımızın verdiği raporlar ve gerekse dahile nüfûz çareleri düşünülerek, eskiden şeyhi tanıyan ve bu sebeple şeyhin evine hizmetkar suretiyle sokulan teşkilatımıza mensup bir memurun validesinden alınan malumattan anlaşılmakta idi.

Nakşi tarikatını ihya ve inkişafına hâdim olmak üzere ve kanunen müdahaleyi davet ettirecek bir şekil ihdas edebilmek gayesiyle Konya vilayetinde hâdis olan bir meseleden dolayı mezkur vilayete yazdığımız tahriratta Şeyh Es'ad Efendi'nin teosî-i tarikat için Konya'da şebeke teşkil ettiği hakkında evrak-ı tahkikiye tanzimine kifayet edebilecek derecede bir malumat mevcutsa, ifadelerin zapt edilerek gönderilmesi yazılmış ve tevessül kılınan kanuni yollar ile de, bu noktanın ihzarına medar olacak müsbet bir cevap alınmamıştı.

Binaenaleyh Şeyh Es'ad'ın dikkati calib halleri dolayısıyla tekkelerin daha kapatılmalarından evvel nazar-ı dikkati celbederek tarassut altına alınmış ve hakkında malumat istihsâl olundukça Dahiliye Vekalet-i Celilesiyle muhabere cereyan eylemiş olduğu maruziyle **İstanbul Cumhuriyet Müdde-i Umumiyesi** canib-i âlîsine takdim kılınır.

9- Şubat 1931 Polis Müdürü

Bütün bu tahkikatlar neticesinde Es'ad Efendi, 23 Aralık 1930 yılında vuku bulan Menemen olayıyla ilgisi bulunduğu iddia edilerek oğlu Muhammed Ali Efendi ile beraber,

Menemen'e götürülüp idam talebiyle yargılanır. Oğlu Mehmed Efendi idam edilirken, Es'ad Efendi hakkında verilen idam cezası, yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrilir. Es'ad Efendi Menemen'deki askeri hastanede 'üremi'den tedavi gördüğü sırada, 84 yaşında iken 3-4 Mart 1931 gecesi vefat eder.⁹⁵ Es'ad Efendi'nin askeri hastanede yemeklerine zehir katılarak rahatsızlığının artırıldığı⁹⁶ sonunda da damardan yapılan bir iğne ile hayatına son verildiği, yani idam edildiği de ifade edilmektedir⁹⁷. Cenazesi ailesine verilmeyerek resmî makamlar tarafından Menemen'de defnedilir.⁹⁸ Mezarının bulunduğu arsa üzerine 1962-63 yıllarında bir cami yaptırılır.⁹⁹ Es'ad Efendi

⁹⁵ Bkz. Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 212.

⁹⁶ Es'ad Efendi, rahatsızlığı iyice artınca Mustafa Kemal Atatürk'e mektup yazmıştır. Ancak bu mektup da netice vermemiştir. bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Celse 2, Cilt 25, ss.61-64, 1931.

⁹⁷ Bkz. Albayrak, Sadık, age., s. 193; aynı müellif, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, ts, c.3, s.202; Fazıl, Necip, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 1969, s.200.

⁹⁸ Es'ad Efendi'nin mezarı gizlenmiş, kimseye gösterilmemiş ve böylece gözlerden irak bir yerde kaldırılmıştır. Defn işi gece yapılmıştır. Es'ad Efendi'nin kabrini ziyarete Menemen'e giden bir zat başından geçeni şöyle anlatır: Kabri sormak için münasip birini ararken gözümün kestiği zata ben Es'ad Efendi'nin kabrini ziyaret etmek istiyorum. Nerede olduğunu biliyor musun? der. O zat: Aman sus. Sesini çıkarma, ben onu sana gizlice tarif edeyim der. Ve bir müddet sonra, kabri soran zatı alır, ikiye ayrılmış dağın eteğine götürür. Şu yukardan gelen derenin ikiye ayrıldığı yerde dur. Sağını solunu gözet. Mutlaka burnuna güzel bir koku gelecek. Bu güzel kokunun kaynağına dikkat et. Bilesin ki, aradığın mezar o kaynaktır, diye tarif eder. Kayserili ziyaretçi zatın itirafı şu şekildedir: O tarif edilen yere vardığımda, ilahi bir manevi gül kokusu etrafı sarmıştı ki, kokunun kaynağına gelip durdum. Gördüm ki hakikaten kabre benzer bir şey var. Kabrin başında kabir adabına riayet ederek gerekeni yaptım ve murakabeye daldım. Es'ad Efendi'nin ruhu ile ruhum manevi bir şekilde buluştu. Şahin Abdullah, *Es'ad Erbilî...*, s.23. Mezarıyla ilgili bir İzmir'de ikamet etmekte olan Doktor Dursun bey'in anlattıklarına göre bir diğer rivayette şöyledir: Sami Efendi, bir gün İzmir'i teşrif buyurdular. Ve bize haydi Menemen'e gidelim, Es'ad Efendi'nin kabrini bulalım dediler. Arabayla Menemen'e gittik bir müddet gezdikten sonra bir yerde durduk ve arabadan indik. Kendileri biraz ilerledi ve uzun süre dua ettikten sonra İşte Es'ad Efendi'nin kabri şurası, 29 halifesi'de şurada medfundur dedi. Bu arsayı satın alın ve buraya cami yaptırın diye emir buyurdular. Arsa satın alındı ve dedikleri yere şu anki Safâ Camii yaptırıldı.

⁹⁹ Mezarıyla ilgili, daha vefat etmeden önce Es'ad Efendi divan'ında şu beyitleri yazmıştır.

ile oğlu hakkında verilen idam cezası hakkındaki tartışmalar devam etmektedir.¹⁰⁰

11. YETİŞTİRDİKLERİ

Es'ad Efendi'nin, Asım Paşa ile tanışması ve II. Abdülhamid'in damadı Derviş Paşazade'ye sarayda verdiği dersler neticesi, şöhreti artmaya başlar. Fatih Cami-i Şerifi'nde "Hafız Divan"ı okutmaya başlar. Daha sonra Mevlana Cami'nin "Lüccetü'l-Esrar" adlı eserini okutur. Her hafta Salı günleri okuttuğu bu derslere, ilim, irfan ve aşk ehli pek çok dinleyici iştirak eder. Bâyezîd dersiâmlarından Hoca Yekta Efendi¹⁰¹ ve onun gibi önde gelen zevat, onu, bu derslerinden tanıyarak intisab ederler. Ancak onun asıl eğitim merkezi Kelâmî Dergâhı'dır. Kelâmî Dergâhı'nda yetişenlerin hadd ü hesabı yoktur. Dergâha gelen üst düzey yönetici ve ilim adamlarının Es'ad Efendi'ye karşı gösterdikleri tazim, dergâhta 15 gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı Carl Vett'in dikkatini çeker. Bunlar arasında Gazi Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935), Prof. Mehmed Ali Aynî (1868-1945), Ömer Ferid Kam (1864-1944), o dönemin İstanbul Hukuk Fakültesi dekanı, yine İstanbul Üniversitesinden Matematik profesörü (muhtemelen Salih Zeki Bey)¹⁰² gibi isimler de vardır¹⁰³. Dergâhın son dönemindeki manzara bu şekildedir. Daha önceleri ise yine birçok

*Ayandır hâlet-i ruhum dü çeşm-i eşk bârımdan,
Beyandır hasret ü hüznüm enî -ü âh u zârımdan
Bakâ-yı nefis-i hod-gâm ile zevk almam nigârımdan
"Fenâ bulup hayât alam şu dem ki işk-ı yârimden
Muhabbet isteyen gelsün haber sorsun mezarımdan."
Erbilî, Divân-ı Es'ad, s.168.*

¹⁰⁰ Tezimizin sınırları açısından ve Menemen Hadisesinin ayrı bir çalışma konusu olacağını düşündüğümüzden dolayı bu hadiseye burada girmiyoruz.

¹⁰¹ İlerde Yekta Efendi hakkında bilgi verilecektir.

¹⁰² Ali Birinci, "Kelâmî Dergâhından Hatıralar" Hakkında Birkaç Kelâm başlıklı eleştiri yazısında burada ismi geçen Matematik Profesörü'nün Salih Zeki değil, bunun (Ord. Prof. Mustafa S. Tunakan; Selanik 1872- İstanbul 29 Aralık 1943) olduğunu belirtmiştir. bkz. Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s.22.

¹⁰³ Bkz. Carl Vett, age., s. 4-8, 92-95, 123, 167-171.

kişi bu dergâhtan yetişmiştir.¹⁰⁴ Kelâmî Dergâhu kapatılana kadar bir okul, manevi tedavi merkezi, sosyal yardım yeri, misafirhane, sanat merkezi vazifesi görmüştür.¹⁰⁵

a. Mektubat'taki isimler

Yukarıdaki isimlerin dışında Es'ad Efendi'nin irtibat kurduğu önemli zevâtın, Mektûbat'ından tespit edebildiğimiz isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Ziya Bey, Hoca Yekta Efendi,¹⁰⁶ Hacı Hüseyin Efendi, Zihni Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hayri Bey, Ali Rıza Efendi, Ali Efendi, Mehmet, Cemal Efendi, Hasan, Halil Efendi, Semahatlı Efendi, Ethem Efendi, Hoca Mehmet Efendi, Hacı Asım Bey, Hafız Efendi, Tatar Halil Efendi, Fikri Efendi, Kavak Camii İmamı Hulusi Efendi, Bahâeddin Efendi, Tırnovalı Hoca Efendi, Sami Efendi, Abd'ün-Nâfi Efendi, Emin Efendi, İbn Ebi Abdissamed Efendi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Vett'in İstanbul'daki görüşmeleri hakkında Ali Kemâlî Aksüt'ün Aynî denaklen verdiği bilgilerde yukarıda saydığımız isimlere birkaçı daha eklenmektedir: Carl Vett İstanbul'da bulunduğu vakit Mehmet Ali Aynî'den başka Tıp fakültesi Profesörlerinden Dr. Âkil Muhtar, Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Şekip Tunç, Yüksek Mühendis Mektebi muallimlerinden Mühendis Salim ile görüşerek kendilerinin Metapsişik Cemiyeti'nin İstanbul'da mümessilleri olmalarını rica etmişti. Fakat mühendis Salimden başka bu işle ciddi bir şekilde ilgilenen olmamıştı. Aksüt, Ali Kemâlî, *Profesör Mehmet Ali Aynî*, İstanbul 1944, s.331; ayr. bkz. Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhu'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s.22. Ayrıca Kuzey Irak kökenli, Türkiye'deki önemli üniversitelerden olan Hacettepe ve Bilkent üniversitesinin kurucusu İhsan Doğramacı'nın babası ve dedesinin Es'ad Efendi'nin müridlerinden oldukları söylenmektedir.

¹⁰⁵ Bkz. Aynı yerler.

¹⁰⁶ Bu zat mektûbatta en fazla ismi geçen zâttır. Ancak Bâyezid dersiâmlarından Ali Yektâ Efendi'yle karıştırılmamalıdır. Daha önce makalemizde yaptığımız bir hatayı burada bu vesileyle düzeltmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Yani Es'ad Efendi'nin Mektûbâtında ismi geçen Hoca Yektâ Efendiyle, yine Es'ad Efendinin müridlerinden olan Bayezid Dersiâmlarından ve Eminönü müftüsüken vefât eden Emin Saraç hocanın kayınpederi Ali Yaktâ Efendi farklı kişilerdir. Bkz. Göktaş, Vahit, "Kelâmî Dergâhu Postnişini Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersiâmlarından Ali Yaktâ Efendiye Verdiği Nakşi-Kâdirî İcâzetnâme", Tasavvuf ilmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Aralık 2002, s.28.

¹⁰⁷ Bkz., *Mektûbât*.

b. Halifeleri

Vassaf, Sefine'de "Ecell-i Hulefâsı" başlığı altında şu isimleri sayar: *Hacı Mes'ud Bey, Hafız Mustafa Efendi*,¹⁰⁸ *Seyyid Kemal ve Hüseyin, Müftü Şeyh Muhammed ve Müderris Ali Rıza, Şeyh Sırrı, Hacı Nuri, Yekta, Samatya İmamı Ali ve Asım Efendiler*.¹⁰⁹ Bolu'lu Şeyh Muhyiddin Efendi, ve Kastamonu'da Nasrullah camiinde uzun yıllar imamlık yapmış olan Hâfızu'l Kurra Ömer Aköz Efendi,¹¹⁰ Dişçi Ali Efendi (d.1307 v.1981), Karamanlı Hacı Osman Efendi, Diyarbakır vazifelisi Hacı Hasan Efendi, Yahyalılı Şeyh Mustafa Efendi de onun halifelerindedir.¹¹¹

Yukarıda saydığımız isimlerden birkaç önemli zevâtin kısa terceme-i hallerini tezimize almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁸ Kanaatimizce bu, Mustafa Nazif Efendi olması gerekmektedir. Yedigâr-ı Şemsi'de bu zatla ilgili şu şekilde bilgi bulunmaktadır: Eşrefiye koluna ait Bursa Karabaş Tekkesi'nde 19. Yüzyılda Şeyh Abdullah Efendi (1238/1822), Hattat Süleyman Vehbi Efendi (1259/1843), Şeyh Emin Efendi (1295/1875), Şeyh Tevfik Efendi (1333/1914) meşihat etmişlerdir. Bu tarihten sonra (bu tekkeye mensup) ehliyetli evlat ve halife gelmediğinden Hâlidîyye'den Es'ad Erbilî halifelerinden Mustafa Nazif Efendi icra-yı meşihat etmişlerdir. bkz. Mehmet Şemsettin, *Yedigâr-ı Şemsi*, (haz. M. Kara- K. Atlansoy), Bursa 1997, ss.456-461. Buradan da anlıyoruz ki; Es'ad Erbilî'nin halifelerinden olan bu zat, 1914 ten sonra Bursa Karabaş (Kadiri) Tekkesinde seyhlik yapmıştır.

¹⁰⁹ Vassaf, Sefine, c.2. ss.198; Es'ad Efendi, pek çok halife yetiştirmiştir. Yukarıda sayılanlar, Es'ad Efendi'nin halifelerinden bazılarıdır. Bunların dışında, sözlü kaynaklardan edinebildiğimiz kadarıyla, bizim de tespit edemediğimiz birçok halifesi daha olduğu bilinmektedir. Ayrıca Es'ad Efendi'nin Tâhâ'l-Harîrî'nin de hulefâdından olan cinlerden bir halifesinin olduğu ve bunun adının Cüddüh olduğu rivayet edilmektedir. Es'ad Efendi'nin tarîkatı en çok, sırasıyla İstanbul, Anadolu, Yugoslavya ve Bulgaristan'da yayılmıştır. Cinlerle ilgili olarak bkz. "Cinler, Rüyalara, Ölümle İlişkiler" bölümü Vett, Kelâmî, ss.141-155.

¹¹⁰ Hafız Ömer Efendi, Kastamonu'da medfun Mehmet Feyzi Efendi (v.1983)'nin feyz pınarlarından birdir. İlginçti ki diğer feyz pınarı da, yine Kelâmî Dergâhından yetmişmiş Said-i Nursî'dir. Mehmet Feyzi Efendi'nin Hafız Ömer Aköz yoluyla Nakşebendî Tarîkatı'na dolayısıyla Es'ad Efendi'ye nisbeti vardır. İbrahimusta, Satı, *Mehmet Feyzi Efendinin Hayatı ve Düşünceleri*, (basılmamış lisans tezi), Ankara 2002, s.6, 11,12.

¹¹¹ Es'ad Efendi'nin halifeleri hiç kuşkusuz bu kadar değildir. Bunların yanında isimlerini tespit edemediğimiz bir çok halifesinin daha olduğu bilinmektedir.

1. Ali Yekta Efendi

Fazilet ehli bir zattır. Ayasofya dersiamlarından a'ma Hafız Efendi'den icazetlidir. Kendisi de icazet vermiştir. Farsça'ya hakkıyla vakıf idi. Es'ad Efendi'nin halifelerindendir. Pek aşık ve arif bir zat idi. 15 Rebûl'ahir 1325/ 29 Mayıs 1907 tarihinde vefat etmiştir. Eyüp'te Kırkmerdiven denen mahalde aile kabristanında defn olundu.¹¹² Es'ad Efendi'nin icazetli¹¹³ hulefasından olmasına rağmen icazetini saklamıştır.¹¹⁴ İstanbul müftülüğünde vazife görmüş, feraiz konusunda mütehasıs bir zattı.

¹¹² Vassaf, *Sefîne.*, s.202.

¹¹³ Es'ad Efendi'nin Mektûbâtında bazı halifelerine verdiği bazı icazetler bulunmaktadır. Ancak Yekta Efendi'ye verdiği icazetname bulunmamaktadır. Es'ad Efendi'nin Yekta Efendi'ye kendi el yazısı ile yazıp verdiği hilafetname'nin fotokopisi şahsi kütüphanemizde mevcuttur. İcazâtname'nin transkribesi şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

Bi'l-cümle ihvân-ı dîn ü cemaat –ı muvahhidine arz u ifade olunur ki, Cenâb-ı Hâlikî Azim ve Fâtır-ı Hakîm celle celâlühü Hazretleri Kelâm-ı Kadîminde (yâ eyyuhellezîne âmenü'z kürüllâhe zikran kesîran) ayet-i celilesiyle zikr-i şerîfi her bir mü'min kulları tarafından icra olunmasını emr buyurmuş ve vâcib eylemiştir. Binaenaleyh bu emre itaat edenleri yevm-i kıyamette taltif ve etmeyenleri ise bi'l-akıs ta'zib eyleyeceği vârid-i hatır bulunduğundan Şeriat-ı Ahmediyye ve Tarikat-ı Muhammediyye ye ittiba eylemek, her bir mü'min için vücûb tahtında bulunmuş ve ahd-i kadîm-i risaletten bu zamana gelinceye kadar ulemâ ve meşâyih-i tarikat vasıtasıyla teselsül eylemiştir. Zamanımızda mevcut olan ihvan-ı dinimizin dahi zikr-i şerîf hakkındaki emr-i ilâhîye itaat ve rûz-i kıyamette nail-i şefaât olmaları ehass-ı âmâlimizden bulunduğunu arz u beyandan sonra ifade olunur ki hâmil-i varakamız, sulehâ ve ulemeden ve evlad-ı ma'nevîyemizden Ali Efendi zikr-i şerîfin telkîni ve Tarikat-ı Aliyye-i Nakşebendiyye ve Kâdiriyye'nin usûlü dairesinde ta'limi için tarafımızdan vekil ve me'zun ittihaz olunmuştur. Ayât-ı Kerîme ve Ehâdis-i Şerîfe ve Menakıb-ı Evliyâ'ya dair olan ifadelerinin hak ve hakikat nazarıyla telakki edileceğini ve Tarikat-ı Aliyye'ye intisab için tereddüd ve tevakkuf edilmeyeceğini ümid eder ve (ricâlün la tülhîhim ticaratün vela bey'un an zikrillah) ayet-i şerîfesinden müstefid olacaklarını Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak hazretlerinden istirham eylerim. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahî'l-aliyyi'l- azîm. Ve sallelahü alâ seyyidina Muhammedin ve âlihî ve sahbihi ecma'in. Velhamdülillahi Rabbi'l-alemîn." 21 Şa'bân-ul-muazzam, sene 1240, Hâdimu'l-fukara en-Nakşibendî el-Kadirî, Muhammed Es'ad. İcazâtname'nin osmanlıcası ve konuyla ilgili bkz. Gökteş, Vahit, "Kelâmî Dergâhı Postnişîni Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersiâmlarından Ali Yektâ Efendiye Verdiği Nakşî- Kâdirî İcazâtname" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Temmuz- Aralık 2002) sayı 9, ss.267-272.

¹¹⁴ Sâdık Dâna'nın Ali Yekta Efendi ile ilgili kısa ve öz cümleleri şu şekildedir:

Eserleri

Mirkâtu Ta'likat, Halebî Haşiyesi, Taşköprü Haşiyesi, Şurut-ı Salât Haşiyesi, Aruz Haşiyesi ve Tasavvurat-ı Seyyidin'e Talıkat bu eserler basılmıştır. Sure-i Rahman Tefsiri, Suretü'l-Beled Tefsiri, Meclisü'l-Hümeze Şerhi ise henüz basılmayan eserleridir.¹¹⁵

2. Sami Efendi

1892 yılında Adana'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Adana'da yüksek tahsilini İstanbul Hukuk Fakültesinde tamamladı. Bu fakülteyi birincilikle bitirdi. Devrin meşhur Nakşi tekkesi Gümüşhaneli dergâhında Ahmet Ziyaüddin-i Gümüşhânevi'den ders almış, bir müddet erbain ve riyazatla meşgul olmuştur. Daha sonra ise Beşiktaş müftüsü Fuad Efendi'nin babası Rüştü Efendi'nin delaletiyle Kelâmî dergâhı şeyhi ve Meclis-i Meşâyih reisi Erbilli Es'ad Efendi'ye intisab etti.¹¹⁶ Kısa za-

Ali Yekta (kuddise sirruh) yüksek tevazû ve fazilet ehli idi. Zülcenahaynî, yani zahiri ve batınî ilimlerle mücehhez idi. Uzun müddet İstanbul Müftülüğünde vazife görmüş, ferâiz ilminde ismiyle müsemma "yekta" olduğu söylenirdi. Sorulan veraset bahsinde hemen kalem kağıdı eline alır, bir iki dakikada neticeyi bildirirdi. Hak âşıklarındandı. Pîr-i Ekmel Efendi hazretlerinin (Es'ad Efendi) icazetli hülefasından olmasına rağmen icazet kağıdını saklamış, ancak vefatından sonra duyulmuştur. Vefatlarından evvel kütüphane temizliği yapan muhterem damatları Emin Saraç Bey'in bundan haberi olmuştu. Ona hitaben: "Kitapların arasında bir kağıt bulmuşsun, aman onu kimseye söyleme, mektum tut. O vazifenin ehli ve selahiyetlisi Mahmud Sami Hazretleridir" buyurmuşlardır. Dâna, Sâdık, *Sultanü'l-Arifin eş-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Erkam yay., İstanbul 1991, ss.106.107.

¹¹⁵ Vassaf, *Sefîne*, c.2, s.202.

¹¹⁶ Sami Efendi ve dergaha gelişi sözlü kaynaklarda şu şekilde anlatılır: Dergahta, pek fazla maruf olmayan ve Es'ad Efendi'ye işaret buyurulan, Es'ad Efendi'nin de kendilerine manen bildirilip çevredekilerin bundan o zaman gafil olduğu, fakat ehli tarafından bilinen bir zat daha yetişmiştir. Bu zat, daha sonra birçok övgü ve methiyeye mazhar olan, Sami Efendi'dir. Mecellenin Üniversitede ders olarak okutulduğu 1910-15 yılları arasında Hukuk Fakültesini birincilikle bitirmiş. Askerliğini de İstanbul'da Levazım Subayı olarak yaptıktan sonra zamanın mürrahlerinden Ahmet Ziyaüddin Gümüşhavi'ye intisab etmiştir. Babası Abdurrahman oğlu Müctebâ Efendi'dir. Sami Efendi ilmiye sınıfından olduğu için riyazata konulmuş, birkaç ay geçtiği halde kalbinde bir çalışma ya da bir uyanma mevzubahis olmamıştır. Sami Efendi'nin arkadaşlarından olan Hoca Rüştü, "Üstadi bir ziyaret edelim, herhalde görüşmedin" der. Birlikte

manda kesbi kemalat eyleyip seyr u sülûkunu ikmalden sonra hilafetle irşada mezun olmuştur.¹¹⁷ Bir müddet daha dergâhta

Es'ad Efendi'ye giderler. Onu, Efendim, sınıf arkadaşım Gümüşhanevi Hazretlerinin evlatlarından Adanalı Sami Efendi diye tanıtır. Es'ad Efendi, Sami Efendi'yi hikmet dolu bakışlarla süzer ve "bizim sayılır" der. Hususi bir görüşmeden sonra istihare verilir. İstiharelerinde büyük keşifler vuku bulur. Ve Es'ad Efendi'ye intisab ederler.

¹¹⁷ Es'ad Efendi'nin Sami Efendi'ye verdiği irşad vesikası, Es'ad Efendi'nin Mektûbât isimli eserinde yayınlanmış olup. 134. mektup bu icazetnameyi havidir. Bu irşad izni ile ilgili Es'ad Efendi'nin tesbit ve teklifleri şu şekildedir. Sadeleştirilmiş şekilde veriyoruz.

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd âlemlerin Rabbi olan Cenab-ı hakk'a; salât ve selâm O'nun yüce Resulü Efendimiz Muhammed'e, âline ve bütün ashabının üzerine olsun.

Din kardeşlerime, sadakat ve yakın erbabına açıkça arz ve ifade olunur ki:

Dervîşâne icâzetnamemizi taşıyan mânevî evladımız Sami Efendi, gençlik günlerini nezih dinimizin kurtarıcı dairesi içerisinde geçirmiş. Yüce Nakşbendiyye tarikatına hizmetle bütün gayretini ve mesâisini bu yolda harcamış, ciddiyetini apaçık ortaya koyarak kendisini kabul ettirmiş olduğundan ve yürürlükte bulunan usûl ve kaidelere göre Hazret-i Hâcegânın muâmelesine uygun olarak önce emr âlemine ait "beş latifisini" tasfiye ederek mâsiva lekelerinden temizlemiş, sonra da halk âlemine ait "beş latifisini" her türlü bulanıklıktan kurtarma ve tezkiiye gayret etmiş, Allah Teâlâ'ya hamdolsun zahiri hali ve nâsiyesinde muvaffakiyet emareleri görülmüştür. İlahi inayet letâif-i aşeresinde apaçık tezahür etmiştir. Vuslata erkebilmek için gerekli usul ve marifet-i ilâhiyyeye olan arzusunu sağlam ve sadık, tevhid ağacının meyvesini elde edebilmek için lüzumlu olan gönül, himmet ve kalp gücünü fevkalâde yüksek görmüş olduğum gibi; belli bir müddet te nefy, isbât ve murâkabeler gibi esaslara riayetle zatını vesifatını süslemekte olduğumu gördüm.

Binâenaleyh saadet ve ferahlığın engin pınarından damla damla içmek, selamet vadi-sinden serinletici soluklar almak isteyen yani Yüce Nakşbendiyye tarikatına bağlanma ve intisab arzusunda bulunan din kardeşlerime de tarikat âyin ve merasimlerini öğretmek için kendilerini izinli kıldım.

Allah Teâlâ Muhakkak ki Allah emanetleri ehline vermenizi emreder, buyurmuştur. Cenab-ı Hakk ve Hadi-i Mutlak – celle celalüh- hazretlerinden istirham ederim ki, tertemiz şeriat ve apaydınlık tarikatın hükümlerinin yerine getirilmesindeki sevak, setaret ve neşesini bir kat daha artırıp, birtakım tevhid ehli kimselere söz ve halinden istifade ettirsin. Amin.

-Ne ticeret, ne de alışverişin, Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kimseler vardır ayet-i celilesini ilahi hükmüne vakıf olan muhterem ihvanımıza arz edebilirim ki, batınını tasfiye ve nefsinin tezkiiye talib olanların ve daha doğrusu Nakşbendiyye silsilesinden feyz almak isteyenlerin Sami Efendi'nin sohbetlerine devam ve açıklayacağı usul ve âdaba uymaya gösterecekleri gayret ve ihtimama sayesinde bu isteklerine kavuşacaklarından ümide yoktur. Bu Allah'a güç değildir. Ve la havle ve la kuvvete illa billahil- aliyi'l- azim.

Ve lallellahü alâ seyfidina Muhammedin ve alihi ve sahibhi ecma'in. Vel hamdülillahi Rabbi'l âlemin. Erbilî, Muhammed Es'ad, Mektûbat, (haz. H.Kamil Yılmaz,

kaldıktan sonra, tekkelerin kapatılmasından sonra Adana'ya dönerek Adana Cami-i Kebir'de vaaz ve sohbetlerle irşad hizmetlerini yürütürken, bir yandan da maişetini temin için ke-
reste ticarethanesinin muhasebesini tutmuştur. ¹¹⁸

1949 yılında ilk defa hacca gitti. 1951 yılında İstanbul'a geldi iki yıl daha İstanbul'da kaldıktan sonra tekrar hacca dönüştü de arkadaşı Konyalı Saraç Mehmet Efendiyle Şam'a yerleşti. Dokuz ay sonra, tekrar İstanbul'a gelerek önce Bâyezid-Laleli'ye, oradan da Erenköy'üne yerleşti.

Erenköy Zihni Paşa camiinde vaazları ve sohbetleriyle irşad hizmetini yürüttü. Bir taraftan da maişetini temin için Tahtakale'de bir ticarethanenin muhasebesini tutuyordu. Sohbet ve hizmetlerinin meyvesi olarak kısa zamanda bağlıları arttı.

1979 yılında Medine'ye hicret etti. 10 Cemaziyelevvel 1404/12 Şubat 1984 yılında Medine'de çok sevdiği rabbisine kavuştu. Cennetü'l-Baki' kabristanlığına defn olunmuşlardır. ¹¹⁹

Es'ad Efendi'nin tarikatı, en yaygın şekilde Sami Efendi kanalıyla devam etmiştir. Rahmetullahi aleyh.

Eserleri

Hz. Ebubekir Sıddık, Hz. Ömerü'l Faruk, Hz. Osman Zin-nureyn, Hz. Ali Murtaza, Ashab-ı Kiram, Hâlid b. Velid, Bedir Gazvesi, Uhud Gazvesi, Tebuk Seferi, Fatıha Suresi Tefsiri, Bakara Suresi Tefsiri, Yusuf ve Hud Sureleri Tefsiri, Yusuf Aley-hisselam, İbrahim Aleyhisselam, Musahabe(VI cilt)

İrfan Gündüz), Erkam yay., İstanbul 1983, ss.359-361. Bu icazetnâmede, Sami Efendi'nin temelde 3 özelliği hassasiyetle vurgulanmaktadır:1. Hizmet 2. Tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb'deki başarısı 3.Sebat ve sadakat.

¹¹⁸ Sami Efendi 52 günde sülûkünü tamamlamıştır. Anlatıldığına göre Sami Efendi Kelami Dergahında, hemen bütün hizmetleri yerine getirmede birinci sıradadır. Hasta yatağında yatan Cide müftüsü Hüseyin Efendi'nin uzun süre hizmetini yapar. Ve duasını alır. Es'ad Efendi'nin oğlu Ali Efendi, "bu dergahtan bir buçuk kişi yetişmiştir. Biri Sami Efendi, diğeri Behice hanımdır" demişlerdir. bkz. Şahin, , Muhammed Es'ad..., s.17

¹¹⁹ Yılmaz, *Altın Silsile*, ss. 225-227.

3. Mehmet Ali Efendi

1291/1874 senesinde Erbil'de doğmuştur. Babası Kelâmî dergâhu postnişîni Es'ad Efendi, dedesi Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Hidayetullah Efendi'dir. Erbil'de Halidî tekkesinde Mehmet Emin Efendi'den tahsil yapmış ve İstanbul'a hicret etmiştir. Tahsiline İstanbul'da İslâmbolî Hafız Şakir Efendi'den devam etmiştir. İcazetini de 1896'da yine bu zattan almıştır.¹²⁰

Babasına intisab etmiş ve Kelâmî Dergâhı'nda uzun yıllar hizmet etmiştir. Es'ad Efendi, Kelâmî Dergâhı'na ilaveten kendisine tevcih olunan Selimiye Dergâhı'na, oğlu Mehmed Ali Efendi'yi¹²¹ görevlendirmiştir.

Süleymaniye medresesinin ilk açılışında imtihanı vererek ruûsa nail olmuş ve bu medreseye girmiştir. Bu medresenin tefsir ve hadis bölümünden icazet aşmıştır. Tefsir ve hadis dâir bir eser vererek Ders Vekâleti'ne verimştir. Mehmed Ali Efendi, "Tedkikat ve Te'lifat-ı İslâmiyye Heyeti" ikinci reisliğini yapmıştır. 1903'te Musıla-i Sahn Müderrisi, 1907'de İzmir pâyesine nail olmuştur. 1328/1910 senesinde Surre-i Hümayun kadılığında bulunmuştur. Ve bu görev dolayısıyla aynı yıl Hicaz'a gitmiştir. 1334/1915 senesinde Hasekideki Bayrampaşa, diğer isimleriyle Basamağ-ı Şerif ve Baba Efendi dergâhu postnişîni olmuştur.¹²² 1917'de İbitda-i Hariç müderrisi olmuş ve 1918' de dersiâm olmuştur.

Bahaeddin Efendi adında bir oğlu olduğu bilinmektedir.¹²³

¹²⁰ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, s.3, s.84. 12. bu eser ulemaya ait sicill-i ahval dosyaları esas alınarak hazırlanmıştır.

¹²¹ Bir gün Mevlevî dergâhlarından birinin şeyhi bir yere izinli olarak gitmek istediklerinde, o hafta dersi Es'ad Efendi'nin idare etmesi için ricada bulunur. Es'ad Efendi'de Ali Efendi'yi gönderir. Ali Efendi'nin idare ettiği o günkü ayine katılanlar bugüne kadar böyle feyizli bir ayine katılmadıklarını itirafa mecbur kalmışlardır. Şahin, Abdullah, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1975, s.19.

¹²² Kara, İsmail, "*Meşayih-e Mahsus Terceme-i Hal Varakaları*", *Kutadgubilig*, (Felsefe-Bilim Araştırmaları), İstanbul 2002. c.1, ss.188-200.

¹²³ Albayrak, Sadık, *Son Devir*, s.84.

1931 senesinde Babası Es'ad Efendi'yle birlikte Menemen Olayıyla ilgisi olduğu gerekçesine binaen tutuklanarak idamla cezalandırılmıştır.¹²⁴

Asılırken:

Son sözün nedir? Suâline:

Tevhid kelimesidir! Şeklinde karşılık vermiştir.¹²⁵

4. Bediüzzaman Said-i Nursî

1290/1873 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs Köyünde doğmuştur. Babasının adı Mirza, annesininki Nuriye'dir. Kısa sürede zahiri ilimleri memleketinde ve yakın yerlerde tamamladı. Tahsil hayatında en önemli yönü, onun ciltlerce kitabı okuması değil ezberlemesiydi. Hafızası çok kuvvetliydi.

Fen bilimleri adına Batıdan gelecek dalaletlere karşı koymak üzere ideal edindiği üniversiteyi Van ve Diyarbakır'da açmak düşüncesiyle çeşitli defalar İstanbul'a gitti. Netice alamadı; ancak İstanbul'da şöhreti yayılmaya başladı.¹²⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra bazı arkadaşlarıyla İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini kurdu.

Tahminen 1920'li yıllarda Kelâmî Dergâhında kaldı ve Sami Efendiyle birlikte sülûk çıkardı. Said Nursi, Kelâmî Dergâhı'nda 3 hafta kalmış ve Kâdirî sülûku çıkarmıştır.¹²⁷ Said Nursî'nin daha önce , Nakşî sülûku çıkardığı bilinmektedir.

¹²⁴ Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, s.168

¹²⁵ Aynı yer.

¹²⁶ Suat Yıldırım, "Bediüzzaman Said Nursi", *Allah Dostları*, c.10, ss.72.

¹²⁷ Said-i Nursî ile ilgili şu rivayet kaydedilmiştir: Babasıyla birlikte Kelâmî Dergâhı'nda kalan Erbilli Hattat Muhammed Fatih isminde bir müridi bu keyfiyeti şöyle nakleder: Es'ad Efendi, Hattat Muhammed Fatih'in babasını çağırır. -O sırada Hattat Efendi çocuk yaşlardadır.- Evladım yarın bizim doğu tarafından bir molla gelecek onu yukarı alın der. Bir gün sonra öğleye doğru dergâha Said Nursi gelir. Ona adınız "Molla Said mi? Diye sorar. O da hayretle, "Evet, nereden biliyorsunuz?" şeklinde mukabele edince, Efendi, dabah geleceğinizi ve adınızı bu fakire bildirmişti. Buyrun sizi bekliyorlar" diyerek yanına alırlar. Said Nursi Es'ad Efendi'ye 7 soru sorar , Es'ad Efendi ise hepsine cevap verir. Said Nursi çok memnun kalır. Es'ad Efendi daha sonra "evladım 3 sorunuz daha vardı onlara da cevap verelim inşallah" der ve onları da anlatır. Said Nursi bu görüşmeden çok memnun kalmış ve de kafasındaki soruların hepsine

Kurtuluş Savaşı'nda, bizzat mücadelenin içindeydi. 5 mart 1920 de Hamdullah Suphi, Mehmet Akif ve birkaç arkadaşıyla Müderrisler Cemiyeti'ni kurdu. Büyük Millet Meclisi açılınca, mecliste önemli çalışmalarda bulundu. Mustafa Kemal ile değişik vesilelerle görüşmelerde bulundu.

Daha sonra uzun yıllar Risâle-i Nur külliyyatını yazmak ve genellikle sürgünle dolu çileli bir hayattan sonra, 23 Mart 1960 tarihinde ağır hasta iken Urfa'da vefat etti.¹²⁸

5. Çarşambalı Ali Haydar

Batum'un Ahıska kazasında 1288/1870 senesinde doğmuştur. Babası Şerif Efendi'dir. İlk tahsilini memleketinde tamamlamıştır. Bundan sonra Erzurum'a gitmiş Bakırcı medresesine devam etmiştir. Daha sonra ise İstanbul'a giderek Fatih Camii'ndeki derslere devam etmiştir. Orada tahsilini tamamlayarak Bâyezid dersiamlarından Çarşambalı Hoca Ahmed Hamdi Efendi'den 1319/1901 yılında icazet almıştır. Fatih camiinde derslere devam ederken, aynı zamanda kadı yetiştiren Medrese-i Kudat'a da giderek oradan diploma almıştır.

Uzun yıllar Fatih Camiinde talebe okutmuştur. 1338/1919 yılında, Bandırmada medfun, şeyhi Mevlana Ali Rıza el-Bezzaz'ın yerine geçmiştir. Bir süre Kelâmî Dergâhında kalmıştır. Şu sözleri, Es'ad Efendi'ye olan yakın ülfetinin bir ifadesidir: Hayatta iki kişiye gönlümü açtım ve hiç incinmedim, biri Es'ad Efendi, diğeri ise Alvarlı Mehmet Efe.¹²⁹

1 Ağustos 1960 yılında, Çarşamba'da ayetler okuyarak, çevresindekilere nasihatler ederek âhirete irtihal etmiştir. Cenazesi üç kere yıkanmıştır. Önce, müderris ve Beşiktaş Müftüsü

cevap bulmuştur. Girdiği her münazarada galip gelen ve bulunduğu yerin kapısına "burada soru sorulmaz, sorulan sorulara cevap verilir" düsturuna sahip Said Nursi, kafasında oluşan istifhamları Kelâmî dergâhında Es'ad Efendi sayesinde çözmüştür. Said Nursi dergâhta 3 hafta kalır ve Kadiri sülûkü çıkarır. Eski Said artık bu olaydan sonra buradan aldığı feyz ile yeni Said olmuştur. Said Nursi'nin hayatında artık yeni sayfalar açılmıştır.

¹²⁸ Geniş Bilgi için bkz. Suat Yıldırım, "Bediüzzaman Said Nursi", *Allah Dostları*, c.10, ss.69-100.

¹²⁹ Ali Haydar Efendi aynı kanaatini daha sonra Sami Efendi için de söylemiştir.

Fuad Efendi, sonra Eminönü Müftüsü Ali Yekta Efendi yıka-
mışlardır. Daha sonra İsmailağa Camii İmam-Hatibi Mahmud
Efendi tarafından yıkanmıştır. Cenaze namazını ise vasiyeti
üzerine Sami Efendi¹³⁰ kaldırmıştır.¹³¹

Yukarıda kısaca tarihçe-i hayatlarını verdiğimiz kimsele-
rin dışında, Es'ad Efendi'nin yetiştirdiği pek çok kimse vardır.
Ancak biz, tezimizin sınırları açısından buraya bazılarını al-
makla yetindik.¹³²

12. ESERLERİ

Es'ad Efendi'nin eserleri şunlardır:

a. Kenzül-İrfân

Bu eser, çeşitli konularla alakalı seçilmiş 1001 hadîs-i
şerîfin metin ve Türkçe'ye tercümesinden oluşmuştur. Bu eser,
İstanbul'da, 1317/1899 ve 1327/1909 tarihlerinde, Mahmud Bey

¹³⁰ Ali Haydar Efendi, Sami Efendi için, bütün müridanının huzurunda: Oğlum Sami Efendi, bunlar beni fuzuli yere meşgul ediyorlar. Bari benden sonra sen bunlara bir şeyler yapiver. Müridanına da dönerek: "Sakin benden sonra başkasını denemeyin, Sami Efendi'ye teslim olacaksınız" diye şifahen vasiyette bulunmuştur. Cenazesinin kaldırılması hususunda ise, "cenazemi Sami Efendi kaldırsın, hizmetimi o yapsın" buyurmuşlardır. Hatta 1950'lerde haccın yasak olduğu zamanlarda, Sami Efendi dönmek üzere Şam'a hicret ettiklerinde, teessürle: "Bizim defin işini kim yapacak" derlermiş. Fakat Sami Efendi Şam'da 9 ay kalıp geri dönmüştür. Ve cenazesini de vasiyet üzere Sami Efendi kaldırmıştır. Şahin Abdullah, *Muhammed Es'ad...* s.18.

¹³¹ Çarşamba'lı Ali Haydar Efendi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Talu, *Ali Haydar Efendi*, Allah Dostları, c.10, ss.101-108.

¹³² Tefsir sahibi Elmalılı Hamdi Yazır son zamanlarda Es'ad Efendi ile görüşmeye başlamış ve ona candan bağlananlar arasına girmiştir. Ayrıca Menemen Haddesi dolayısıyla tutuklanan Behice Hanım, Es'ad Efendi'nin bağlılarından. Kayseri ulemasından olan, 1952'de vefat eden Çorapçızade lakabı ile maruf müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin de Es'ad Efendi'nin yakınlarından olduğu bilinmektedir. Avlarlı Muhammet Lütfi Efendi de Kelâmî Dergâhı'nda Es'ad Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçenler arasındadır. Keza Bolu'lu Muhyiddin Efendi de aynı şekilde icâzetli hulefâsındandır. Hasan Şahin ve Seyfullah Sevim'in hazırlanmış olduğu "Tasavvuf" isimli kitapta Abdülhakim Arvasi, Ahmet Haznevi, Muhammed Raşit Erol, Abdülhakim Hüseyinî'nin de Kelâmî Dergâhından yetişenler arasında olduğu söylenmektedir. bkz. Hasan Şahin-Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.), Ankara 2002, s.171.

Matbaasında iki defa neşredilmiştir.¹³³ Kitap 138 bab halinde olup 1001 hadisi havidir. Hadisler Türkçe'ye müellif tarafından tercüme edilmiştir.¹³⁴ Es'ad Efendi, bu eserini değişik hadis kaynaklarından yararlanarak oluşturmuştur.¹³⁵

Seçilen hadîs-i şerîfler, genellikle çeşitli sözlü ve fiili amel-lerin fazileti, memdûh ve mezmûm huylar, Allah sevgisi ve korkusu, dünya ve dünya malının kötülüğü, büyük günahlar, helal ve haram olan şeyler, Peygamberimize salât ü selâm getirme, kabir ziyareti vs. gibi çeşitli dînî ve ahlâkî konuları aydınlatmaktadırlar.

Es'ad Efendi, bu eserini, Hz. Peygamber (s.)'in hadîs-i şerîflerinin ve sünnetinin dindeki önemini belirtmek üzere ve halkı

¹³³ Kitapların bu iki baskısı için de bkz. Milli Kütüphane 1967 A 1080 ve 1968 A 1535 no'lu bölümler.

¹³⁴ Yeni harflerle de pek çok kez basılan bu eser, son olarak Erkam yayınlarınınca aslı şekline uygun bir tarzda ve hadîs-i şerîflerin kaynakları da tespit edilerek İstanbul'da 1989'da basılmıştır. Bu baskıda hadîs-i şerîflerin Arapça metinleri verilmiş, eserin orijinal tercümesinde yer alan bazı anlaşılması zor kelime ve terkiplerin günümüz Türkçe'siyle karşılıkları verilmiş ve ayrıca hadislerin tahrici yapılmıştır. Kelimelerin günümüz Türkçe'sinde kullanılan karşılıkları, Hasan Kamil Yılmaz tarafından verilmiş; hadîs-i şerîflerin çeşitli kaynaklardan tahrici ise, Ayhan Tekinîş, Alican Tatlı ve Mustafa Sares tarafından yapılmıştır.

¹³⁵ Eserde mevcut hadîs-i şerîflerin alındığı kaynaklara baktığımız zaman, müellifin, bu hadisleri Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a diye tanınan kaynakların yanı sıra Hakim'in el-Müstedrek, Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-evliyâ, İbn Hibbân'ın Sahîh, el-Heysemî'nin Mecme'uz-Zevâid, el-Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ, ed-Deylemî'nin Müsned, el-Münâvî'nin Kunûzü'l-hakâik, es-Suyûtî'nin el-Câmi'ü's-sağîr, el-Aclûnî'nin Keşfu'l-hafâ, Ali el-Müttakî'nin Kenzu'l-ummâl, ed-Dârekutnî'nin es-Sünen, İbn Hacer'in el-Metâlibü'l-âliye ve Hakim et-Tirmizî'nin Nevâdiru'l-usûl adlı eserlerinden aldığını görürüz. Burada aklımıza şöyle bir soru takılabilir: Aslında Kenzü'l-İrfân'da ele alınan konularla alakalı olarak toplumumuzda birinci derecede sahih kabul edilen başta Buhari ve Müslimin Sahihleri olmak üzere 'Kütüb-i Sitte' ve 'Kütüb-i Tis'a'da pek çok hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Es'ad Efendi bu eserinde naklettiği hadîs-i şerîfleri imkanı olduğu halde niçin birinci derecede sahih kabul edilen kaynakların yanı sıra, hadis kritiği açısından bunlara nazaran belki ikinci ve üçüncü derecede sahih kabul edilecek kaynaklardan da almıştır? Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: Es'ad Efendi bu eserini, önsözde de belirttiği gibi Peygamberimizin hadislerini kabul edip onlara bağlanmanın ve onlara göre hareket etmenin ehemmiyetini anlatmak üzere yazmıştır ve burada sadece değişik konularla ilgili 1001 hadîs-i şerîfe yer verebilmiştir. Halbuki ilgili eserlerde tekrarlarla beraber sayıları yetmiş bine yaklaşan hadîs-i şerîf menkûldür.

sünnet aleyhinde oluşacak olan yanlış anlamalardan vazgeçirerek, ilm ü irfân kaynağı olan bu mübârek sözlere itaat ve bunlardan istifadeye davet etmek üzere hazırladığını söylemektedir.¹³⁶

Kitabın sonunda üç takriz yer almaktadır.¹³⁷ Bunların birincisi, Es'ad Efendi'nin sohbet yârânından Serasker Giritli Muhtar Efendi, 48 mısralık Türkçe takrizdir. Muhtar Efendi orada hem müellifhem deeseri ile ilgili hüsnü kabullerini dile getirir.¹³⁸ İkinci takrizi Maarif-i Encümenden ve dönemin büyük alimlerinden el-Hac Ca'fer Efendi'nin bir sayfalık Arapça nesir ve bir sahife de Arapça şiir olmak üzere iki sayfalık takrizdir.¹³⁹ Üçüncü olarak Maarif-i Umumiye memurlarından Azmizâde Cemil Bey'in bir sayfalık Arapça takrizidir.¹⁴⁰

¹³⁶ Es'ad Efendi, bu eserini kaleme alış nedenini önsözünde şu şekilde beyan eder:

"Şu bedâyi'-hâne-i âlemde cevher-i insâniyeti şa'saa-dân eyleyen ne kadar ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı cemîle var ise cümlesi ummân-ı irfân olan Peygamber-i zîşân Efendimiz hazretlerinden alınmış ve tercemelerle bütün cihâna dağılmış iken maârif-i İslâmiyyeden bî-behre nev residegân-ı zamandan bazıları gûyâ menba-ı maârif, ecânîbde imiş zu'm-i fâsidine düştüklerini vakit vakit işitir, müteessir olurdum.

Bir gün şu zehâb-ı bâtlı iki genç lisânından bizzat dahi işitmekle ol-bâbdaki teessürâtım arttı. Binâenaleyh nihâyeti vahim olan bu gibi efkâr-ı sakîmeden ihvân-ı dinimizi kurtarmak üzere Nebiyy-i müşâr ileyh Efendimiz hazretlerinin ehâdis-i şerîfelerinden saâdet-i dîniyye ve dünyeviyyeyi müştemil ve müstekemil bin bir (1001) kadarmı cem' ve tertîbe başladım.

Semâ-i saltanatın hurşid-i rahşânı sultân-ı selâtîn-i cihân veliyyi-i nimet-i bî-îmtinân es-Sultânü'l-Gâzî 'Abdülhamîd hân-i sâni -eyyede hullahu Teâlâ, Efendimiz hazretlerinin sâye-i maârif ser-mâye-i hilâfet penâhîlerinde ikmâl ve itmâmuna muvaffak oldum.

Ümîd ederim ki, Kenzü'l-İrfân ser-levhasıyla tab' ve neşredilen şu eser-i âcizânemi mütâlâa edenler, artık ahlâk-ı hamîdenin menbaî ve ulûm-ı maârifin mecmaî dîn-i mübîn-i İslâm olduğunu tasdik ve her türlü hallerini irâdât-ı ilhâm-gâyât-ı Cenâb-ı Risâletpenâhî'ye tabîk ile ilmen ve amelen saâdet-i dâreyne vâsil olurlar. Ve minellahi't-tevfîk". Erbilî, Kenzü'l İrfân, İstanbul 1989, ss.7-8

¹³⁷ Bkz. Kenzü'l-İrfân, Mahmut Bey matbaası, 1317/1899, s.154.

¹³⁸ Manzûm takrîz için bkz. Erbilî, Kenzü'l-İrfân, s. 239-240.

¹³⁹ Nesir halindeki takrizin tercümesi şöyledir: "Kenzü'l-İrfân fi ehâdisi!n-Nebiyyi'r-Rahmân isimli bu mübârek risâlenin her tarafı ismidle (sürme taşı ile) süslenmiştir. Bu eseri Kelâmî Tekkesi şeyhi, kâmil bir insan ve faziletli bir âlim olan eş-Şeyh el-Hâc Muhammed Es'ad Erbilî - Allah onun ömrünü uzatsın ve bizi onun eserinden faydalandırsın- yazmıştır. Bu risâleyi, ilmî ve amelî hakikatlerin toplandığı bir eser olarak gördüm" Bkz. Hüseyin Vassâf, age., c.2, s.194.

¹⁴⁰ Bkz. Kenzü'l-İrfân, Mahmut Bey matbaası, 1317/1899, s.154.

b. Mektûbât

Mektûbâtlar¹⁴¹ tasavvuf tarihinde tasavvufun önemli kaynakları arasında sayılmıştır.¹⁴² Mektubat geleneğine uygun tarzda yazılmış eserlerde birçok tasavvufi bilgiye rastlamamız mümkündür.¹⁴³

Mektûbât Es'ad Efendi'nin en kapsamlı ve hacimli eseridir. Özellikle Erbil'de bulunduğu sırada sevenlerine ve dostlarına yazdığı yüz elli dört (154) mektuptan oluşmaktadır. Bunların tamamına yakını Türkçe olmakla birlikte birkaç Arapça ve Farsça mektup da vardır. Mektûbât'ın başındaki ilk altı mektupla 36. Mektup Tasavvuf mecmuasında makale olarak yayınlanmıştır¹⁴⁴. Mektûbât eski harflerle 1338/1919 Evkaf matbaasında ve 1341/1922 tarihinde Kamil Bey matbaasında 190 sayfa olarak iki kere yayınlanmıştır.¹⁴⁵ Daha sonra Hasan Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından 1983'te, ilmî esaslara uygun olarak, sol sayfada orijinal sağ sayfada ise sadeleştirilmiş şekliyle 438 sayfa

¹⁴¹ Mektûbât türü eserlere örnek olarak şunları sayabiliriz: *Mevlânâ'nın Mektupları*, haz. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1936; *Mektûbât-ı Geylanî* (Gavsul A'zam Abdülkadir Geylanî'nin İnan Meliki Sencer'e Yazdığı Mektuplar, h.512-552), ter. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, (Kitsan yay.) İstanbul 1997; Abdülkâdir Geylanî, *Mektûbat-ı Geylanî* (Onun Mektupları), çev.A.Akçipek, İstanbul 1996; İmam Rabbânî, *Mektûbat*, c.I-II, (Cümle yay.) İstanbul 1976; Şeyh Muhammed Ziyaüddin-Şeyh Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ter. Hasib Seven, (Yaylacık Matbaası) İstanbul 1977; Şeyh Hazret Muhammed Ziyauddin Efendi'nin Mektupları, *Mektûbat*, ter.Feyyaz Karabel, (Menzil Kitabevi) Ankara 1982; Şeyh Esad Sahib, *Mektûbat-ı Mevlânâ Hâlid*, haz.D.Selvi-K.Yıldız, (Umran yay.) İstanbul 1993; M.İhsan Oğuz'dan Mektuplar, c.I-II, (Oğuz yay.) İstanbul 1996; O. Hulusi-i Ateş, *Mektûbat-ı Hulusi-i Dârendevî*, haz. Mehmet Akkuş, (es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı) Ankara 1996. Konuyla ilgili ayr. bkz. Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001, s.13.

¹⁴² Genel olarak irşâd görevinde bulunan mühim şahısların, özellikle kendilerinden uzakta bulunan bağlılarını mektupla terbiye etme işine ağırlık verdiklerini görürüz. Örnek olarak İmam Rabbânî'nin Mektûbâtını verebiliriz. Es'ad Efendi de irşâd ve terbiye vazîfesinin bir bölümünü bu yolla gerçekleştirmiştir.

¹⁴³ Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001, s.13; Mektûbât geleneğiyle alakalı bkz. Yiğiter, Ali, *Tasavvufta Mektûbât Geleneği ve Mevlana Hâlid Bağdadi'nin Mektûbâtı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2002.

¹⁴⁴ *Tasavvuf Mecmuası*, İstanbul 1307.

¹⁴⁵ Bu iki baskı da Milli Kütüphane 1968 A 1535 ve 1972 A 732 no'lu bölümlerde bulunmaktadır.

halinde İstanbul'da Erkam yayınlarınca basılmıştır. Bu son neşrinde, ilk baskıda bulunmayan iki mektuba da yer verilmiştir.

Es'ad Efendi, bu mektuplarda döneminde geçerli, oldukça edebî ve âhenkli bir dil kullanmıştır. Yazılarını genellikle âyet-i kerimeler ve hadîs-i şerifler etrafında şekillendirmiştir.¹⁴⁶ Bu mektuplarda tasavvufî ve ahlâkî pek çok konuyu gündeme getirmiş ve bunları bir mektup muhtevası içinde çok özlü bir şekilde ele almıştır. Bu mektuplar çok değişik konuları ihtiva etmektedir. Bu konulardan başlıcaları: İslâm'ın insana bakışı, nefis tezkiyesi, iyiliği emir-kötülüğü nehiy, tesbih, infak, zikir, tarikat, rabıta, murakabe, ihlas, Allah sevgisi, sünnet-i seniyyeye ittiba, ilim, zühd, cezbe, aşk, irşad, mürşid, muhabbet, nefsin mertebeleri, sabır, şükür, letâif, ihsan, dua-niyaz vs.gibi konulardır.

c. Divan

Mürettep¹⁴⁷ bir divandır. Şiirler büyük çoğunlukla aruz vezniyle yazılmıştır. Türkçe ve Farsça¹⁴⁸ şiirler çoğunlukta olmakla birlikte Arapça manzumeler ve bir de Kürtçe gazel bulunmaktadır. Es'ad Efendi zaman zaman da tasavvufî halk edebiyatı şairleri gibi şiirler ve onlara tahmisler de yazmıştır.¹⁴⁹ Divan, Divan-ı Es'ad adıyla ilk defa 1337/1918 tarihinde Evkaf matbaasında 67 sayfa olarak basılmıştır. Yeni harflerle de Cemal Bayak tarafından 1991'de yayınlanmıştır. Divanda zaman zaman ayrı basılan bir de, Farsça 'Mevlîd-i Fâtıma Manzûmesi, bulunmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Çelik Ömer, *Muhammed Es'ad Erbilî Kur'an-ı Kerim Ayetlerini Yorumlama Yaklaşımı*, Tasavvuf, Mayıs 200/ 6, s.181.

¹⁴⁷ Şiirlerin kafiyeleri itibarıyla hece sırasına göre, kasidelerin gazellerin ve en sonra da Rubai, Kıt'a, Murabba, Muamma Şarkı ve en nihayet müfredleri ihtiva eden divanlara Mürettep Divan, hece sırasına göre olmayan, tertipsiz divanlara da Gayr-ı Mürettep Divan denir. bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, c.2, s.622.

¹⁴⁸ Farsça şiirler Ali Nihat Tarlan tarafından tercüme edilmiştir.

¹⁴⁹ Çelik Ömer, *"Es'ad Erbilî'nin Kur'an-ı Kerim Ayetlerini Yorumlama Yaklaşımı"*, s.181.

¹⁵⁰ Bu manzume Es'ad Efendi'nin oğlu, Ali Efendi tarafından nazmen Türkçeye çevrilmiştir

Es'ad Efendi, divânında edebî yönünü ustalikle ortaya koyduğu gibi, mukaddimedede eserin yazılışında belli bir kesime cevap vermeyi amaçladığını, açık bir şekilde belirtmiştir.¹⁵¹

Es'ad Efendi, divânın da, ıyş u işretten, şevk u şetâretten, mey ü meyhâneden, pîr-i muğandan, sâkî ve sâğardan, bezm ü tarabtan, mutrib ü muğannîden, mahbûb-ı hakikiden söz etmektedir.¹⁵²

¹⁵¹ Es'ad Efendi'nin Divân'ına yazdığı mukaddime şöyledir: “*Makâm-ı velâyetleri derece-i subûta varmış ve fazl u kemâllerinin şâhidi haddi tevâtürü geçmiş bulunan e'âzım-ı ricâlin bazıları tab'an latîf ve meşreben zarîf oldukları ve bir hayli manzûmelerinde mey ve mahbûbtan bahsetmekte buldukları cümlelerin ma'lûmudur. Bu ise âyât-ı kerîmelerdeki mecazlardan, istiârelerden zeok alamayan ve bâ-husûs i'tirâz etmeyi i'tiyâd etmiş bulunan hodpesendânın i'tirâzını câlib olduğundan muşârûn ileyhim hazarâtının bu misillü elfâzdan maksatlarının ne olduğunu beyân eylemek fâideden hâli olmasa gerektir. Ma'lûm ola ki, nefis ve şeytana mahkûm ve hevâ ve hevesine meğlûb olanlar, tarîk-ı sûfiyyeye sâlik bulunanların bilcümle lezâiz-i insâniyyeden mahrûm kaldıklarını i'tikat etmişler ve bu hayâl-i fâsid ile hallerini füyûzât-ı ma'nevîyyeden nevmîd ve istikbâl-i uhrevîyyelerini bu sûretle tehdîd eylemişlerdir. Binâenaleyh bu hakikatı anlayan ve bu misillü zihâb-ı bâtılın ta'dîlini arzu eyleyen evliyâ-yı kirâmın şu'arâ-yı be-nâmından bir çoğu tarîk-ı sûfiyyede mevcut olmayan ıyş u işretten, şevk u şetâretten, mey ü meyhâneden, pîr-i muğandan, sâkî ve sâğardan, bezm ü tarabtan, mutrib ü muğannîden, mahbûb-ı hakikiden dem urmuşlar. Ve ehl-i mecâzın anlayabileceği ta'birât ile manzûmeler inşâ buyurmuşlardır. Şu kadar var ki bunların mahbûbu mahkûm-i zevâl olmayan Zülcelâl Hazretleri ile enbiyâ ve evliyâ-i kirâmın cemâl-i bâ-kemâl-i ma'nevîleridir. Mey dedikleri şey gam ve kasvet-i dünyevîyyeden eser bırakmayan muhabbetullahdır. Meyhâne ise sâlikân için te'sîs edilmiş ibâdehânelerden ibâret olup pîr-i muğandan dahî maksat mürsîd-i kâmilidir. Sâkî ise kulûb-i müstersîdine ikrâ' için vâsıta olan hulefadır. Bezmleri salikânın müctemian ezkâr-ı şerîfe ve terennümât-ı latife ile bade-nûş-i muhabbet ser-mest ü ıyş ü işret oldukları demlerdir. Bu sûretle vâkî olan ifadelerden sonra şunu da beyân edelim ki, bu misillü zevât-ı kirâm mecaz vâdisinde mevcûd olan mazarrât-ı dîniyye ve dünyevîyyenin takdîri ile hakikat mebâdisinde mev'ûd olan saâdet-i ebedîyyenin tasvîr ve tercihini ukûl-ı selîmenin muhakeme-i müstakîmelerinden ümîd-vâr bulunmuşlardır. Cenâb-ı Hakk ve Hâdî-i Mutlak Hazretleri ihvân-ı dînimizi esâret-i nefis ve şeytandan kurtarıp hürriyet-i İslâmîyyeden mahrûm buyurmasın, âmîn. Muhammed Es'ad, Divân-ı Es'ad, İstanbul 1991, ss. 7-8. Burada Farsça beyitlerin merhum Nihad Tarlan tarafından yapılan tercümelere alınmıştır.*

¹⁵² Es'ad Efendi'nin Divânı, remzler, misâl aleminden vermiş olduğu ipuçları dolaşısıyla şerhedilmesi gereken manzûmelerle doludur. Aşağıda verdiğimiz manzumesi sadeleştirilmiş olduğu halde, bazı ifade edilen remzler şerhe muhtaçtır. “Muğların uğur ve bereketindedir ki ikinci neş'ede şarap eski aşkı benim başımda tazeledi”
“Cönül şişesinden şarap ile alûde şiir zuhûr ediyor, Es'ad seni tavsif için ağzını açtığı zaman”

Divan'da birinci bölümde Farsça şiiirlerin metin ve tercüme-lerine yer verilmektedir. Bu bölümde Harfu'l-Elif'ten Harfu'l-Yâ'ya kadar her harf için ayrı ayrı olmak üzere tes-pitlerimize göre 381 beyit bulunmaktadır. Bu bölümde ayrı-
ca 'muhammesât' başlığı altında iki isimsiz, Tahmîs-i Hâfız, Tahmîs-i Hâlis, Tahmîs-i Kelîm, Tahmîs-i Mesnevî, Tahmîs-i Mevlânâ Hâlid –Kuddise Sirruh-, Nûr Ali Mağribî'nin İki Bey-tine Tahmîs, Tahmîs-i Câmî (üç tane) olmak üzere 13 tahmîs yer almaktadır. Yine bu bölümde 21 beytlik bir Tercî', 13 beyt-lik Şeyh Rıza ve Şeyh Emin Efendilerin Üçüncü Medhiyeleri ve 7 beyitlik Kürtçe bir gazel yer almaktadır.

Divân'ın ikinci bölümünü Türkçe şiiirler teşkil etmektedir. Burada da gazeller, rubâ'iler, na'tler, gerek başkalarının ve ge-rekse kendi şiiirlerine yazılan tahmîsler ve Hz. Fatıma ile ilgili yazdığı 73 beyitlik Farsça mevlid yer almaktadır.

Son bölüm "Zevât-ı muhtereme tarafından gazeliyyat-ı fa-kiraneme yapılmış olan Tahmis-i nefise'dir" başlıklı şiiirlerden oluşmaktadır.

d. Risale-i Ehadiyye/Tevhid Risâlesi Tercümesi

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye izâfe edilen "men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu"¹⁵³ isimli risâlenin Türkçe tercüme ve şerhi-

"Dün gece bizim efendimiz meyhânede şöyle buyurdu: Bizim şarabımızın neşesi basîret nûru verir"

"Ey cânım, senin kaşlarına yemin ederim ki senin servi boyun bizi öldürdü. Bizi öldürmek için sakın kılıç kullanma"

Bütün bu dünya ehline olumsuz manalar ifhâm eden mecâz ifadeler, yine kendilerinin belirttiği gibi bir takım ma'nevî ve ilâhî hakikatlerden haber ver-mek için kullanılmaktadır.

Türkçe manzumelerin şerhiyle ilgili çalışmalar için bkz. Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitaevi*, İstanbul 2000; Bu konuda ilk çalışmaları yapan hiç kuşkusuz Amil Çelebioğlu'dur. bkz. Çelebioğlu, Amil, "Yunusun Şiiirleriyle İlgili Şerhler", Türk Edebiyatı, İstanbul 1992, s. 193; Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divânı Tenkildi Metin, I-II*, Kültür Bakanlığı/1280 Klasik Türk Eserleri/14, Ankara 1990;

¹⁵³ Osman Yahya, diğer bir isminin de "risaletü'n-fi'l-ahadiyye" olduğunu belirt-mektedir. bkz. Osman Yahya, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev. Ahmed Mahmud et-Tiyb, Kahire 1992, ss.342-343.

dir.¹⁵⁴ Risalenin diğer ismi Riale-i Ahadiyye'dir.¹⁵⁵ Eser bir defa, İstanbul'da Ali Kadri tarafından 1337/1918'de Arapçası, şerhi ve hamişinde tercümesiyle birlikte 103 sayfa olarak basılmıştır.¹⁵⁶ Es'ad Efendi eserin sadece tercümesini yapmıştır.¹⁵⁷ Şerh ise Muhyiddin İbn Arabiye aittir.¹⁵⁸ Es'ad Efendi, vahdet-i vücûd'la alakalı önemli bilgiler içeren eserin tercümesini, zamanın vüzerasından Veysi Paşanın isteği üzerine yapmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Bu risâle, H. Kamil Yılmaz'ın tespitine göre, İbnü'l-Arabî'ye değil Evhadüddin-i Balyânî'ye ait olduğunu söylemektedir. Bkz. Yılmaz, H. Kamil, "M. Es'ad Erbilî", *Altın Silsile*, s. 222-223. Osman Yahya'nın hazırlamış olduğu tezde, bu eserin değişik nüshalarda İbn Arabî'ye ait oldu şeklinde görülürken Evhadü'd-din Balyanî'ye ait olduğu ihtimali üzerinde de durmakta ve kanaatinin, eserin İbn Arabî'ye ait olmadığını söylemektedir. Osman Yahya, age. ss.342-343.

¹⁵⁵ Osman Yahya, age. ss.342-343.

¹⁵⁶ Abdullah Şahin'in hazırladığı tezde eserle ilgili olarak şu bilgiler geçer: Eser Muhyiddin İbn Arabî'nin "men arafe rabbehu fe kad arefe rabbehu" ismi ile müsemma risalesinin Es'ad Efendi tarafından yapılan Arapça şerhidir. Ayrıca hamişinde Es'ad Efendi tarafından sadece metin tercüme edilmiştir. Bu ise, doğru değildir. Arapça şerh Es'ad Efendi tarafından değil bizzat Muhyiddin İbn Arabi tarafından kendi eserine yapılmıştır. Eserin baskısının kapak kısmına bakmak eserin kim tarafından terceme, kim tarafından şerh edildiğini görmek için yeterlidir. Eserin baskısındaki kapak kısmını yan yana yazarsak şu bilgileri görürüz. "Risale-i Tevhid (Bu, kitabın İsmidir), Münderecatı: men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu hadîsi şerifi hakkında Şeyh Ekber kaddesallahu sırrahu'l- aziz hazretlerinin şerhiyle hamişinde tercemesini muhtevidir (burası ise kitabın muhtevası, ve kim tarafından şerh edildiğini göstermektedir) mütercimi: Kelâmî Dergâhu postnişini Muhammed Es'ad. Her hakkı mahfuzdur. 1337. (buradan da anlıyoruz ki Es'ad Efendi kitabın sadece tercemesini yapmıştır.

¹⁵⁷ Tercüme ise metne sadık kalınmayarak, eser üzerinde de bazı tasarruflarla ve rahat bir tercüme tekniği kullanılarak yapılmıştır.

¹⁵⁸ Tevhid Risalesi tarafımızdan metin, tercüme ve şerhiyle birlikte Latin harflerleriyle yeniden tercüme edilmektedir.

¹⁵⁹ Esere Mir'atu'l İrfan başlığı konulmuş bir mukaddime ile başlamaktadır. Ayrıca hamişinde de Es'ad Efendi tarafından yapılan ayrı bir mukaddime yer almaktadır. Bu bölümde Es'ad Efendi eserin ortaya çıkmasını şu cümleleriyle açıklar: Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye'den Veysü Paşa "men arafe nefsehu fekad arefe rabbehu" risalesini şerh etmemi istedi, Rabbu'l-Erbab'a istiharede bulundum. Dileği-me müsbet cevap gelmesi üzerine, alemin en faziletlisinin ruhaniyetinden feyz istirham ederek bu işe başladım. Bunu Mir'atu'l-İrfan olarak isimlendirdim. Hamişin dibacesinin bir bölümünde ise "Eş-şeyh Muhyiddin Arabi Hazretlerinin Vahdet-i Vücûd nazariyesine karşı çıkan bazı zevat görülmektedir. Bazı ayet ve hadislerle açıklanan bu nazariyeyi ceffe'l-kalem inkar eylemek makul olmasa gerektir, demektedir. Ayrıca bu hamişin dibacesinin başka bölümünde ihvan-ı müslimin'in faydalanmaları için, eserin sadece metnini ki - Muhyiddin

e. Risâle-i Es'adiyye

Eserin adı er-Risaletü'l-Es'adiyye fi't-Tarîkati'l- Aliyye dir. Eser, Dersaadet'te, Ahmet Kamil Matbaası tarafından 1341/1922 ve 1343/1924 tarihlerinde basılmıştır.¹⁶⁰ Daha sonra ise 1989 da yeni harflerle Erkam yayınları tarafından basılmıştır.

Bu eser Es'ad Efendî'nin tasavvufla alakalı küçük hacimli bir eseridir. 16 fasıldan oluşmaktadır. Fatiha suresi tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. Sonunda Es'ad Efendî'nin, 'kendi kaleminden müellif' başlığı altında yazdığı kısa tarihçe-i hayatı da bulunmaktadır. 30 sayfadan müteşekkildir. Bu eserde, tarikatın manası ve lüzûmu, turuk-ı aliyye'nin kaynağı, zikrin lüzûmu, mürşidin ahlâk ve evsâfi, inâbe ve intisâb, zikr-i hafînin telkini, zikr-i hafî-zikr-i cehrî, halka-i zikrin fazileti, hatm-i hâcegânun halka ile yapılması, camilerde topluca yapılan cehri zikir, rabîta, tevessül, hanımların zikre iştirakleri ve intisabları gibi konulara temas edilmektedir. Eserde hatm-i hâcegân duası da bulunmaktadır.

f. Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi

Fatiha sûresinin tefsiridir. Mahmut Bey matbaasında 1327 yılında basılmıştır. Mukaddeme, maksud ve hatime bölümleri şeklinde üç bölümde yazılan eser 8 sayfa halinde müstakil olarak yayınlanmıştır.¹⁶¹ Daha sonra da 1986'da Risâle-i Es'adiyye ile birlikte İstanbul'da Erkam yayınlarınca neşredilmiştir¹⁶².

g. Tercüme-i Kaside-i Münferice

Bu eser 28 Muharrem 1311/29 Temmuz 1309 (11 Ağustos 1893) tarihiyle Maarif Nezareti Celilesi 345 Numaralı Ruhsatname ile basılmıştır. Eserin metin neşri kıymetli tasavvuf araştırmacısı Ercan Alkan tarafından yapılmıştır.¹⁶³

Arabi hazretlerine ait Türkçe'ye tercüme ettim, denilmektedir.

¹⁶⁰ Bu kitabın Millî Kütüphanede kaydı yoktur. İstanbul İlam kütüphanesinde Demirbaş no:772 de bulunmaktadır.

¹⁶¹ eş-Şeyh M. Es'ad Erbilî, *Fatiha-i Şerif Tercemesi*, Mahmud Bey Matbaası, 1327/1909, Millî Kütüphane 1961 A 212 no'lu bölüm.

¹⁶² Bkz. *Erbilî, Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerife Tercümesi*, ss. 57-62.

¹⁶³ Eserin metin neşri için bkz. Ercan Alkan, "Es'ad Erbilî'nin Tercüme-i Kaside-i

h. Makâleleri

Es'ad Efendi'nin Tasavvuf, Mekarim-i Ahlak ve Beyânü'l-Hak dergilerinde de yazıları yayınlanmıştır. Bu yazıların büyük bir kısmı 'Mektûbat'a alınmıştır.¹⁶⁴

13. İLMÎ, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve HATIRALARI

Burada Es'ad Efendi'nin ilmî, edebî kişiliğinin yanında onun hoşgörüsünü ve düşünce dünyasını yansıtan bazı hatıralarına da yer vermek istiyoruz.

a. İlmî ve Edebî Kişiliği

Vassaf, Es'ad Efendi hakkında şu bilgileri vermektedir: Uzunla yakın boylu, beyaz sakallı, süzme gözlü, esmer tenli, şişmana yakın cüsseli, güler yüzlü, tatlı sözlü, vakur bir zat idi. Çok kuvvetli bir hafızaya sahipti. Senelerce evvel gördüğü zatı hemen tanır, konuştukları mevzuu derhal hatırlardı¹⁶⁵. Es'ad Efendi, meşayihin ilmiye sınıfından olan ve dini ilimleri çok iyi bilen bir şeyh idi. Ana dili Türkçe idi ama bunun yanında iyi seviyede Arapça, Farsça ve Kürtçe bilmekteydi¹⁶⁶. Hüseyin Vassaf, onun dili ve kalemi kullanmaktaki maharetini ifade etmek üzere "*selîka-i kalemiyyesi ve tarz-ı manâdaki tevcihi kendisine sahîfe-i edebiyâtta sernâme-i mübâhât eyleyecek derecededir*" derken, Necip Fazıl da, onun Türkçe'yi kullanmaktaki liyakatini, "*Es'ad Efendi'nin Kenzül'İrfân isimli eserinde asli metne ve Osmanlıca'ya büyük bir sadâkat ve hâkimiyet müşâhede ettiğimizi belirtmek borcundayız*"¹⁶⁷ sözleriyle ifade etmektedir. Es'ad Efendi, Cem'iyet-i Sûfiyye'nin ikinci başkanıyken, Urfa'lı Şeyh Saffet Efendi tarafından 1329 (1911) senesinde neşr olunan Tasavvuf

Münferice Adlı Eseri", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl: "3, sayı:30, 2012, ss. 151-172.

¹⁶⁴ Es'ad Efendi'nin dergilerde yayınlanan ve Latin harflerine çevrilmemiş yazıları Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi tarafından aşama aşama yayınlanmaktadır. Bkz. Tasavvuf , 1,2 ve 6. sayılar.

¹⁶⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefîne*, c.2, s.196.

¹⁶⁶ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, 201.

¹⁶⁷ Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, s. 203.

Cerîdesi'nde çeşitli makaleler yayınlamışlardır. Bir makalesinin altına Tasavvuf Cerîdesi namına şu satırlar yazılmıştır:

*"Sahib-i makâle Şeyh Muhammed Es'ad Efendi Hazretlerinin asr-ı hâzırın ecille-i ricâl-i ilmiyye ve ekâbir-i meşâyıh-ı sûfiyyesinden oldukları, ihvân-ı tarikat ve tâlibân-ı hakk u hakikatın malumudur. İ'lân-ı Meşrutiyet'ten mukaddem, merkez-i hilâfette sâlikân-ı tarîk-ı ilâhiyi dilsîr-i fuyûzat etmekte iken, istibdâd-ı leîmin a'lâm u meâlim-i diniyyeye son bir darbe-i elîmesi olarak hıttâ-ı Irâkıyye'ye doğru bir hicret-i ıztırâriye mübtelâ olmuşlar idi. Meşrutiyet-i mübeccelemizin işrâkât-ı bahiresiyle beraber, İstanbul'un erbâb-ı iştiyâk ve ashâb-ı eşvâkı arasında, âfitâb-ı cemâl-i irşâdı tekrar tecellâ-bahşâyı envâr olmuştur. Böyle bir üstâd-ı kâmil ve mürşid-i mükemmilin iltifât ve teveccühât-ı kudsiyyesine mazhariyetimizden dolayı, tahdîsen bi'n-ni'me arz-ı bahtiyârî eylesiniz."*¹⁶⁸

Es'ad Efendi, daha ziyade tasavvufî yönüyle tanınmış bir şahsiyet olması dolayısıyla, edebî yönü ikinci planda kalmıştır. Ancak onun Divân'ındaki şiirlerini okuduğumuzda görüyoruz ki, Es'ad Efendi'nin edebî yönü de en ez diğer yönleri kadar ele alınmaya değerdir. Biz burada onun edebî yönünü derinlemesine inceleyecek değiliz. Ancak onun Divân'ındaki Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe şiirleri, tahmis¹⁶⁹, teştir, terci', gazeller, bazı şahıslara düştükleri tarih-i vefat, Şeyh Rıza ve Şeyh

¹⁶⁸ Tasavvuf, 12 C.evvel, 1329, sy. 7; Hüseyin Vassaf, age., II, 199.

¹⁶⁹ Es'ad Efendi' Divân'ında Tahmis tarzını çok kullanmış ve birçok mutasavvıf-şaire tahmisler yazmıştır. Yazdığı tahmislerden bazıları şunlardır: Tahmis-i Hafız, Tahmis-i Kelîm, Tahmis-i Mesnevî, Tahmis-i Mevlâna, Nûr Ali Mağribî'nin iki beytine tahmis, Tahmis-i Mevlâna Cami, Hazret-i Hüdayî'nin bir gazeline tahmis, Meşâyıh-ı Nakşbendiyye'den Emir Nigârî Hazretlerinin Şiirlerine Tahmis, Tahmis-i Gazel-i Nevres, Niyazi-i Mısırî Hazretlerinin Şiirlerine tahmis, Kanuni Sultan Süleyman'ın gazeline tahmis, Şemsu'd-Dîn Sivasî'nin gazeline tahmis, Fuzulî'nin şiirlerine tahmis, Ziya Paşa'nın şiirlerine tahmis, Kazım Paşa'nın iki beytine tahmis, Yahya Efendi'nin manzum mektubuna tahmis. Bu tahmislerde Es'ad Efendi adetâ diğer asırlarda olduğu gibi bu asırda da tasavvuf vazgeçemeyeceğimiz en önemli varlığımızdır der gibidir.

İhlas evinde eylemez te'sîr tesbîh u sivak

Mabbûb arar ister diler bir pak-baz-i derd-nak

Es'ad gibi sende heman iki cihanda etme bak

"Yüzün Niyazî eyle hak derd ile bağrın eyle çak

Kalbin sarayın eyle pak şayed gele sultan sana" Erbilî, Divân, s.188.

Emin Efendi'lere yazdıkları mehdiye, ve Fatımatu'z-Zehrâ validemize yazdıkları Mevlid-i Şerif, onun edebi yönündeki ustalığı ortaya koyma açısından örnek gösterilmesi gereken bazı şiirleridir. Yine şairimiz "rubai" tarzında da başarılı bir kişi olduğunu, Divan'ındaki örnekleriyle göstermiş bulunmaktadır.¹⁷⁰

Es'ad Efendi, tekkeden yetişmiş bir şair olmasına rağmen tasavvufi halk edebiyatından ziyade divan edebiyatını benimsemiş ve aruzu büyük bir ustalıklarla kullanmayı başarmıştır. Onun şiirleriyle ilgili olarak, yine Necip Fazıl: "*Şiirlerine gelince bunlar, Şeyh Es'ad Efendi'nin ince bir hassasiyet ve şiir kabiliyetine malik bulduklarına işarettir...*" demektedir.¹⁷¹ Es'ad Efendi, nazım alanında usta olduğu gibi nesirde de güzel eserler ortaya koymuştur. Biz onun her iki alanda da başarılı eserler vermiş olmasını başta Farsça olmak üzere, Arapça Kürtçe ve Türkçe'ye vukûfiyetine bağlıyoruz.

Görülüyor ki, Es'ad Efendi, devrinin şairleri tarafından kullanılan nazım çeşitlerini kullanmakta ve bu alanda da başarılı örnekler vermiştir fakat, bir tarikat şeyhi olması dolayısıyla daha ziyade tasavvufi yönü öne çıkmış ve edebî yönü hak ettiği yeri alamamıştır. Onun şiirlerini incelediğimizde ise kendisinden önce meşhur şair ve mutasavvıfların anlam derinliğinde manzûmeler serdettiği görüyoruz.¹⁷²

Es'ad Efendi'ye göre edebiyat inceliklidir. Lâtif tabiatlı ve zarif meşreplilerin işidir. Ayet-i Kerimelerdeki i'caz ve mecaz en güzel letafettir. Bazı insanlar, mutasavvıfların insanî lez-

¹⁷⁰ bkz. Aynı eser, ss.105-230.

¹⁷¹ Fazıl, Necip, *Son Devrin...*, s. 202.

¹⁷² Tasavvufun derûnî/mistik boyutu dolayısıyla olsa gerek şiirlerde tasavvuf aynız sûfi sanatçılarda işlenmemiş aksine ondan daha bedii bir şekilde Divân şairlerince mısralarda mezc edilmiştir. Yüzyıllardır oluşmuş bu zenginliği anlamlık için edebiyatçılarımız tasavvufi şiir şerhlerine yönelmişlerdir. Şerh edilen manzumeler ise karakteristik tekke şiirleri yada tasavvufi boyutları ağır basan manzumeler, şairler ve şârihlerin tamamı sûfi çehreleri ön planda olan isimlerdir. Türkçe manzûmeleri şerh etme geleneği taamam tasavvufi mihver etrafında gelişen bir edebî faaliyet görünümündedir. Bu şerhlerdeki remizler dünyası ve bu dünyanın kurulmasında istifade edilen ip uçlarının tesbitinin önemi büyüktür. bkz. Ceylan, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kitabevi yay., İstanbul 2000, ss.34-41.

zetlerden uzak olduğunu söylemişlerdir. Yine bazı kendini bilmezler ise edebî metinlerdeki mey-meyhane, ıyş u ışret gibi lafızları yanlış anlamışlardır. Mutasavvıflar edebiyatta önemli eserler vermişlerdir. Mecaz ehlinin anlayabileceği manzumeler inşâ buyurmuşlardır.¹⁷³ Sürekli manzumelerinde sevgiliden bahseden bu insanların asıl sevgilisi Allah, Peygamber ve evliyânın “cemâl-i bâ kemâl-i ma’nevîleridir. Mey dedikleri şey gam ve kesvet-i dünyeviyyeden eser bırakmayan muhabbetullahtır. Meyhane ise ibadathânelerdir. Pîr-i Mügan, mürşid-i kâmindir. Sâkî, ise ise irşada vasıta olan Halifelerdir.¹⁷⁴

Es’ad Efendi’nin edebî kişiliğine örnek olması açısından bestelenen şiirlerinden¹⁷⁵ bir kısmını buraya almanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Tecellâ-yı cemâlınden habîbim nev-bahâr ateş
 Gül âteş bülbül âteş sunbül âteş hâk ü hâr ateş
 Şuâ’-ı âfitâbındır yakan bî’1-cümle uşşâkî
 Dil ateş sîne ateş hem dü çeşm-i eşk-bâr âteş
 Hayâl-i şem’-i rûyinle aceb mi yansa cân u dil
 Nigârım gel de gör kalbimde âteş âh u zâr âteş
 Ne mümkün bunca âteşle şehîd-i ışkı gasl etmek

¹⁷³ Kuşkusuz mutasavvıflar edebiyat sahasında anlaşılması güç eserler vermişlerdir. Mutasavvıf bir mistik hali yaşar, ancak bu mistik his şekil ve surete büründürülerek ifade edilebilir. Bu nedenle mutasavvıflar dini-i tasavvufi duygularının ifade şekillerini buldukları yeni bir dil ve ıstılahla ifade edeceklerdir. Çoğu zaman ise hangi psikolojiyle söylendiği bilinmeyen şathiyyat türü ifadeler, zihinlere ışık sunacak ve yorumlanmaya muhtaç olarak kalacaklardır. Konuyla ilgili bkz. “Cebecioğlu, Ethem, *Layman/Alandışların Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine*”, İslâm Dergisi, sayı.163, İstanbul Mart 1997, ss.32-34.

¹⁷⁴ Erbilî, *Divân*, ss.7-8.

¹⁷⁵ Es’ad Efendi’nin başta Türkçe Gazeli, “Gül-i Ruhsar” adıyla ve Ateş Kasidesi, Mehmet Emin Ay tarafından, Niyazi-i Mısırî’nin bir gazeline yazdığı tahmisi “Gördükçe Hâl-i Zârını” adıyla Mehmet Emin Ay ve Mustafa Demirci tarafından bestelenmiştir. bkz. Gül-i Ruhsâr, Mehmet Emin Ay, Beyzâ Müzik A.Ş.; Nât-ı Şerif, Mehmet Emin Ay, Beyza Müzik A.Ş.; Mehmet Emin Ay-Mustafa Demirci, Yitik Sevda, Beyza Müzik A.Ş. Ateş Kasidesi ayrıca Nuri Yılmazgil tarafından da bestelenmiştir. bkz. Rahmet Esintileri 2, Erkam Yayın ve Sanayi Mamülleri İmalat Ticaret A.Ş.

Cesed âteş kefen âteş hem âb-ı hoş-güvâr âteş
 Ben el çektim safâ-yı hâtır u ârâm-ı cânımdan
 Safâ âteş cefâ âteş firâr âteş karâr âteş
 Ne yapsam bu dil-i mahzûnu mesrûr eylemem şâhum
 Gam âteş gam-güsâr âteş temennâ-yı mesâr âteş
 Ümîd-i âfiyet besler mi Es'ad yârdan hâşâ
 Saçar oldukça gözden ol nigâr-ı gül-i zâr âteş¹⁷⁶
 Gazel-i Türki
 Gönül nûr-ı cemalinden habîbim bir ziyâ ister
 Gözüm hâk-i rehinden ey tabîbim tûtiyâ ister
 Safâ-yı sîneme zulmet veren jeng-i günâhımdır
 Aman ey kân-ı ihsan zulmet-i kalbim cilâ ister
 Yetiş imdâda ey şâh-ı risâlet rûz-i mahşerde
 Ki derd-i bî-devâ-yı ma'siyet senden şifâ ister
 Ne âb-ı dîdeden râhat ne âh-ı sîneden imdâd
 Benim bâr-ı günâhım lütf-i şâh-ı enbiyâ ister
 Sarıldım dâmen-i ihsânına ey şâfi'-yi ümmet
 Dahîlek yâ Muhammed hasta cânım bir devâ ister
 Gül-i ruhsârına meftûn olanlar şüphesiz sensiz
 Ne mülk ü mâl u câh ister ne de zevk u safâ ister
 Nola bir kerre şâd olsun cemâl-i bâ-kemâlinle
 Ki kemter bendeniz Es'ad sana olmak fedâ ister¹⁷⁷

b. Hatıraları ve Hoşgörüsü

Es'ad Efendi'nin fazîleti, kişiliği ile ilgili pek çok hatıra ve menkıbe vardır. Bunların başında Carl Vett'in¹⁷⁸ Dervish Diary¹⁷⁹ isimli eseri gelmektedir. Bu hatıratıta, bir batılı bilim

¹⁷⁶ Erbilî, *Divân*, s.130.

¹⁷⁷ Erbilî, *Divân*, s.124.

¹⁷⁸ Carl Vett, Danimarkalı bir bilim adamı olup, önce sosyal bilimler sahasında çalışmalar yapmış, daha sonra ise mistik, medyumistik ve psikolojik konulara yönelmiş ve zamanla ruhbilimde derinleşmiştir. Bu vesileyle yapmış olduğu seyahatler sırasında İstanbul'a gelip Kelâmî Dergâh'ında 15 gün süreyle Şeyh Es'ad Efendi'nin yanında kalmış ve bu sürede yaşadığı hatıraları kitap olarak yayınlamıştır.

¹⁷⁹ Bu eser önce Almanca olarak Heitz Co tarafından Strassburg/ Zürich'te *Selt-same Erlebnisse in einem Dervischkloster* adıyla yayımlanmıştır. Daha sonra Al-mancadan İngilizce'ye Elbridge W. Hathaway tarafından çevrilerek *Dervish*

adamı gözüyle Es'ad Efendi'yi görme ve tanıma fırsatı elde etmiş olmaktadır.

Bir de onun müridânının sözlü olarak anlattığı hatıralar bulunmaktadır. Genellikle bunlar dergâhta yaşananlar olmakla birlikte değişik çevrelerden müntesiplerinin kendisinde gördükleri ve birlikte yaşadıkları hadiselerden ibarettir. Aşağıda sunacağımız hatıratı, Es'ad Efendi'nin bir insan olarak, katkılarını sunmak için veriyoruz. Bu bölümde anlatılanların birçoğu sözlü rivayetler olduğundan, rivayetin sonucundan çıkan mesaja yönelmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Amacımız kesinlikle hikâye veya kerâmet anlatmak değildir.¹⁸⁰

Diary adıyla 1953 te Los Angeles'te yayınlanmıştır. En son , Ethem Cebecioğlu tarafından İngilizce çevirisinden *Kelâmî Dergâhından Hatıralar* ismiyle 1993 yılında Türkçe'mize kazandırılmıştır.

¹⁸⁰ Burada bahsettiğimiz bir kişi ve olayla ilgili sözlü rivayetlerde abartılar olabileceği gibi bu abartılar içerisinde vakıayı tesbite yönelebileceğimiz gerçekler de bulunabilmektedir. Bu açıdan baktığımızda mitolojiler de bir insan ürünüdür. Ve mitolojiler , her türlü insânî ihtiyaç karşısında insan düş gücünün bir çözüm yolu olmuşlardır. İnançla ilgili mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut tarafının daha anlaşılır hale gelmesinin çabası sonucu teşekkül etmiştir. Özkan, Ali Rafet, "Din Mitoloji İlişkisi" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Ankara 2002 , s.9.;İşte menâkıbnâmeler de bu ihtiyaçtan dolayı tarihin bir malzemesi olarak kullanılmaktadır. Altıntaş, Hayrani, "Tasavvuf" AÜİFD, c.31, Ankara 1989, s.82. Özellikle tasavvufta evliyâ menkabeleri geniş yer tutmaktadır.(Bu menkabelerin tarih açısından önemi için bkz. Orhan Köprülü, "Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri," İstanbul 1953.) Tasavvufun kendine has bir mantığı ve düşünme tarzı olduğu da hesaba katılırsa menâkıbnâmelerde sosyal psikoloji, tarih suuru, dini ve insani gerçekler gibi birçok hususu tesbit ve teşhis etmek mümkündür. Aşkar, Niyazi-i Mısri, ve Tasavvuf Anlayışı, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s.7. Fuat Köprülü batıda önemli yer tutan menkabevi tarihçilikten çok istifade olduğundan bahisle, bizim kültürümüzde de tenkid süzgecinden geçirek bu tarihçilikten faydalanmanın mümkün olabileceğini söylemektedir. bkz. Köprülü ,Fuat, "Anadolu Selcuklularının Yerli Kaynakları" Belleten, c.7, Ankara 1943,ss.421-425. Menâkıbnâmelerle alakalı metodolojik bilgiler için ve geniş bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Ankara 1992, TTK yay. Biz de bu nedenle Es'ad Efendi'nin hatıratını onunla ilgili sosyal, psikolojik, tarihi bilgiler ortaya koyması açısından önemli buluyoruz.

Kavun İçi Kaplı Kürk

Anadolu gerçeğini, köylüsünü ele alan İlk romancımız olarak bilinen “Küçük Paşa” romanının yazarı Ebubekir Hâzım Tepeyran’ın “Hatıralar” adlı eserini eserindeki şu anekdot dikkat çekicidir.

Ebubekir Hâzım Tepeyran sadece bir yazar değildir; aynı zamanda valilikler ve dahiliye nazırlığı yapmış bir devlet adamıdır. H. Abdülhamid tarafından, Dedeâğaç'ta mutasarrıf iken Musul vilâyetine bâlâ rütbesiyle vali olarak gönderilmiştir.

Aşağıda okuyacağınız olay da o, Musul'da vali iken yaşanmış bir olaydır, Olay 1900 yılında Abdülhamid tarafından memleketi Erbil'de ikâmete memur edilen Şeyh Es'ad Erbilî ile o sırada vali olan Ebubekir Hazım Tepeyran arasında geçmektedir. Şimdi olayı yazarın kaleminden takip edelim: *“İstanbul'da bulunan tarikat şeyhlerinden Es'ad Efendi nâmında bir zat mürit ve müntesiplerinin dikkati çekecek derecede çoğalmasından ve belki de bilinmeyen başka sebeplerden dolayı Musul'a uzaklaştırılmıştı. O zaman ben Musul'da idim. Esad Efendi İstanbul'da maliye memurlarından olan akrabamdan Emin Bey'in pek ziyade iltizam ile yazılmış bir tavsiye mektubunu getirmişti,*

Emin Bey akrabamdan olmasa bile her suretle hürmete lâıyk bir ihtiyar olduğundan Şeyh Es'ad Efendiyi, sürgünlüğünün benim için sebep olabileceği tehlikeye rağmen her suretle korumayı bir vazife saydım.

Şeyh Efendi, Musul'da ikamete memur idi. Kendisi Erbil ahalisinden olduğundan orada evi ve akrabası vardı. Erbil'e gitmesi mümkün olsa sefaletten kurtulacağını söyledi. Musul adını bütün vilayete şamil sayarak vilâyet dahilinde bir kazanın merkezi olan Erbil'e gitmesine müsaade ettim. Bir sene kadar sonra Kerkük'e giderken yol üstünde bulunan Erbil'de iki gün kaldım.

Erbil âlimleri ve şeyhleri arasında Es'ad Efendi de hükümet konağına gelerek beni ziyaret etti.

Başkalarını ziyaret edip de sürgün olduğu için Es'ad Efendi'nin evine gitmemek yakışksız olacağından, işlerimi ve yorgunluğumu bahane ederek kimseyi; bütün vilâyet dahilinde biricik heyet (astro-nomi) müderrisi olması ve benim heyet ilmine heveskârlığının o senelerde başlaması dolayısıyla tanıştığım ve çok sevdiğim Hoca Bekir

Efendi bana tekrar tekrar geldiği halde onun ziyaretlerini de dönüşte yine Erbil'den geçeceğimi söyleyerek ertelemiştim.

Erbil'den hareket edeceğimiz güne tekaddüm eden gece rüyamda merhum babamı gördüm. Ne konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Babam, kavuniçi renkli, çuha kaplı kürkünü giymişti. Kendisini pek coşkun bir sevgiyle sevdiğim için heyecanla uyandım. Saate baktım; gün doğmasına daha bir buçuk saat vardı. Ağustosta bulunduğumuz için serinlikte gitmek üzere arkadaşlarımı uyandırarak hareket etmek istedim. O tarihten on sekiz yıl önce ve kış mevsiminde ilk defa Niğde'den Konya'ya giderken babam, bineceğim yaysız yük arabasının her tarafını kalın keçe ile kaplattırmakla geldi, dikkat ederek küçük deliği de gördüm.

Uykudan uyanır uyanmaz hatta daha yatağın içinde iken Es'ad Efendi'yi ziyaret etmeyi düşündüm. Halbuki onu ziyaret etmemek için hiç kimseye gitmemiştim. Dakikalar geçtikçe bu ziyaret sabit ve inatçı bir fikir halini aldı. Bir türlü hatırımdan çıkaramadım. Nihayet ayrılma zamanı geldi. Atıma bindikten sonra mukavemet edemediğim bir kuvvet bana, Erbil jandarma Kumandanı'na şu sözü söyledi:

-Şeyh Es'ad Efendi'nin evi yolumuzun üzerinde midir?

Kumandan şu cevabı verdi:

-Asıl yol üzerinde değil; fakat oradan da gidilir, nihayet birkaç dakika fark eder.

-Öyle ise oradan gidelim.

Es'ad Efendi Musul'da oturmaya memur bir sürgün iken Erbil'e gitmesine müsaade etmek Erbil'de hiç kimsenin ziyareti iade edilmişken yalnız onun evine gitmek, o zamanlar her yerde pek çok olan jurnalciler için iyi bir mevzu teşkil edeceğini de düşünmedim değil. Fakat iradem sahip olamadım.

Güneşin soluk ve ilk ışıklar hiç bulutsuz mavi gök hafifçe yaldızlamaya başlarken Es'ad Efendi'nin kapısının önüne vardık. Hizmetçi hemen kapıyı açarak beni selâmlık odasına çıkardı. Bir, iki dakika sonra odaya gelen Şeyh Es'ad Efendi bir buçuk saat kadar evvel rüyamda gördüğüm babamın kürkünü giymemiş mi?

Gözlerim, o kuş gözü kadar yanık deliğine dikilip kaldı. Ne yapacağımı, ne söyleyeceğimi şaşırdım.

Bu kürkü nereden aldığımı, ne şekilde sorup anlamanın münasip olacağına derhal bir karar veremedim. Damdan düşer gibi "Bu kürkü size kim verdi" diye sormak tabii münasip değildi. Şaşkınlığımı Es'ad Efendi'ye anlatmamak için bu garip ve zorunlu ziyareti iki, üç dakikadan ziyade uzatmadım.

Musul'a dönüşte Es'ad Efendi'den hiç bahsetmeyerek, babamın kürklerini ne yaptığını annemden sordum. Şu cevabı verdi:

-Üçünü İzmir'de, Edirne'de münasip şeyhlere, hocalara verdim. Birini de İzmir'den Edirne'ye giderken İstanbul'da kendisinin münasip göreceği bir zâta vermek üzere dayım Emin Bey'e bırakmıştım.

-Hani dedim, ben ilk defa Konya'ya giderken gördüğüm ve göğsünde kuş gözü kadar bir yerini yaktığım kavun içi kaplı kürkü nerede ve kime verdin?

-Dayın Emin Bey'e bıraktığım kürk o kürktü. Onun kime verdiğini bilmiyorum.

-Kürkün Es'ad Efendiye Emin bey tarafından verildiği anlaşıldı."¹⁸¹

Ebu Bekir Hazim Tepeyran'ın Musul'da vali iken yaşanmış bu olay, kendi hatıratında geçmektedir. Şüphesiz yazarın rüyası, Şeyh Efendiyi ziyaretten kendini alamaması, Efendi Hazretlerinin yazarı babasının kürkü ile karşılaşması üzerinde durulup, bunlardan bazı sonuçlara varılabilir. Biz olayla ilgili herhangi bir yorum yapmadan olayı olduğu şekilde aktarıyoruz.

Sevenlerinden bir zat söyle anlatır: *Kayseri'den Es'ad Efendi'yi ziyarete hazırlanan bir grup içerisinde biri yanına çok yakını olan bir delikanlıyı da almak ister. Delikanlı, yahu buraları kuruttunuz da bula bula bu taşralı zatı mı buldunuz, onun eline kadar başka bir el bulamadınız mı, der. Her şeye rağmen ziyarete gitmekten vazgeçmez. Huzura geldiklerinde herkes sırayla el öperler. Sıra bu delikanlıya geldiğinde Es'ad Efendi şöyle bir tebessümle delikanlının yüzüne bakar ve " Evlat bula bula bu eli mi buldun öpmek için" diye lâtife eder. Bu olaydan Es'ad Efendi'nin firâseti açık, hoşgörülü, hazımlı bir karakter yapısına sahip olduğunu görüyoruz.*

¹⁸¹ Tepeyran, Ebu Bekir Hazim, Hatıralar, Pera Turizm ve Tic. A.Ş. İstanbul - 1998 (Haz. Faruk İllikan) ss. 502-504. Ayrıca bkz. Yeşil, Kamil, "Kavun İçi Kaplı Kürk", Altınoluk, Ağustos 2002, sayı 198, ss.39-40.

Yine anlatıldığına göre *Buhara'dan yola çıkıp, mürşid arayan zatın biri İstanbul'a gelir. Çok kişiyle görüşür fakat kalbi hiç birisine ısınmaz. Bazıları, git bir de Es'ad Efendi'yle görüş derler. Bu kişi gider Es'ad Efendi'nin sohbetine katılır. İşte benim aradığım mürşid bu diye Es'ad Efendi'nin eline sarılır. Ancak bu zatın daha önceden yapmakta olduğu birtakım virdler vardır. Es'ad Efendi, "biz seni kabul ederiz ama, beş vakit namazdan sonra yaptığın her şeyi bırakacaksın" der. O kişi de bütün alışkanlıklarına rağmen, çektiği evradı bırakmayı kabul eder. Es'ad Efendi kendisine: "Evladım, sizin vazifeniz, şu bahçede birkaç keçimiz var, onlara sahip olunuz" derler. Peki efendim diyerek keçileri güdüp gözetmeye başlar. Ve bu zat teslimiyetin semeresini kısa zamanda devşirir. Durumunu şöyle anlatır: "Keçilerin her bir tüyünde Es'ad Efendi'yi seyrediyorum." Üç günde bu duruma gelen bu zata Es'ad Efendi: "Evladım, memleketine dön ve irşada başla" der. Müridanı merak ederler, bu zatın nasıl bu kadar hızlı mesafe kat ettiğini sorarlar. Es'ad Efendi şu açıklamayı yapar. "Bu zat bütün hazırlıklarını tamamlamış sadece bir ışığa ihtiyacı kalmıştı. Biz de bu ışığı bağlayıverdik. İşini tamamladı gitti" buyurmuşlardır. Bu olayla, Es'ad Efendi'nin insan yetiştirmedeki kabiliyetini anlıyoruz.*

Yine Kayseri ulemasından olup 1952'de vefat eden Çorpcızâde lakabı ile maruf Hacı Hüseyin Efendi, Kayseri'den sık sık Es'ad Efendi'yi ziyarete gider. Yine bir keresinde birkaç arkadaşı ile İstanbul'a Kelâmi Dergâhına Es'ad Efendi'yi ziyarete gelmişlerdir. Dergâhta birkaç gün kalmışlardır. Müftü Efendi ile birlikte gelenlere, durumlarına göre, ta'lim ve tezkiye-i nefis babında çeşitli vazifeler verilir. Bu esnada, Es'ad Efendi, müftüye teveccühte bulunarak; bunun fazla yük götürmeye Tâhâmmülü yok, buna biraz himmet edelim diyerek, parmağını müftü efendinin kalbine doğru işaret buyurur. Müftü Efendi bu keyfiyeti şöyle anlatır: Kalbim derhal harekete geçti. Ve çalışmayı fevkalade ve anlaşılır derecede artırdı. Lafza-i celal bütün sadırma yayıldı ve bütün vücudumun Allah'ı zikreder olduğunu müşahede ettim. Ve göz yaşlarımla üstadıma minnettarlığımı bildirdim.

Hadis Müderrisi Hüseyin Efendi, artık emekliye ayrılır ve içerisindeki manevi boşluğu dolduracak bir mürşit arar. Fakat bilim adamı olması dolayısıyla, gittiği her kapıdan tatmin olma-

dan döner. Müderris Hüseyin Efendi'ye kendisini ancak Es'ad Efendi'nin irşad edebileceği, zamanın kutbunun o olduğu ve ona gitmesi tavsiye edilir. Hüseyin Efendi, Kelâmî Dergâhına gider, orada muazzam bir şekilde karşılanır. Bol bol ikram edilir. -Kelâmî Dergâhı'nın bir özelliği de misafirlere ikramının bol olmasıdır- Hüseyin Efendi, Es'ad Efendi'nin huzuruna çıkar çıkmaz etkilenir ve hemen ona *"zamanın kutbu sizsiniz"* ne olur beni kabul edin der. Es'ad Efendi ise gayet olgun ve biraz da sert bir şekilde *"Bu fakire şayet kutupluk verildiyse, o toplantıda siz yoktunuz. Nereden biliyorsunuz? Hadi, sizin hüsn-i zannınıza göre hareket etmiş ve zamanın kutbu olmuş olalım. Bunun ne önemi var ki? Bu ümmetin Hz. Peygamber (s.)'den sonra en üstünü kimdir? diye sorar Es'ad Efendi. Müserris Hüseyin Efendi ise "Hz. Ebu Bekir'dir" der. Bu defa Es'ad Efendi şu soruyu sorar: "Hz. Ebu Bekir'in son nefeste iman garantisi var mıydı?" Hüseyin Efendi, "hayır yoktu" cevabını verir. Es'ad Efendi de boynunu bükerek gayet mütevazı bir şekilde, son olarak şunları söyler " Hz. Ebu Bekir'e bile bir iman garantisi yokken, bizim halimiz ne olacak. Kutupluğun ne önemi var, şeyhliğin ne önemi var."* Tevazusu ile dikkati çeken Es'ad Efendi'nin ayakları yere basan bu yapısı, bizce çok önemlidir.

Ladikli Ahmet Ağa anlatıyor: İrşad görevi, Es'ad Efendi'den, Cide Müftüsü Hüseyin Efendi'ye verilmişti. Cide Müftüsü Hüseyin Efendi, çok kâmil bir zat olup, manen Es'ad Efendi ile aynı makama ulaşmıştı. Es'ad Efendi kendilerine şöyle iltifatta bulunurlardı *"Hüseyin Efendi bizimle at kulağı olmuşlardır. Fakat teslimiyetlerinden dolayı, bizden izinsiz su dahi içmezler."* Son zamanlarda dergâhta Hüseyin Efendi hastalanır. Hastalığı gittikçe şiddetlenir ve ele bakma durumuna düşer. Yatağından kalkamaz hale gelir. Bir hafta sonra hastalık gittikçe şiddetlenir. Durum ciddiye arz edince, acele ailesine telgraf çekilip, gönderilmesi kararlaştırılır. Sami Efendi ise o zaman gençtir. *"Efendim, müsaade buyurursanız Müftü Efendiye ben bakayım. Ailesine bildirilmesin"* der. Sami Efendi, 18 ay kadar, bu muhterem zâta, o kadar güzel hizmette bulunurlar ki, odasına girenler adeta imrenirler. Güzel kokular içerisinde yatağında yatmakta olan Müftü Efendi *" Allah'ım, bana ne kadar ihsan buyurmuşsan*

hepsini Sami Efendi evladına bağışlıyorum” diye göz yaşları içerisinde sık sık müracaatta bulunurlar. Es’ad Efendi ile görüştüğünde de, “Sami Efendi evladımız, bize hizmette Hakkın rızasına erdi” diye müjdede bulunmuşlardır. Zaten hayli zamandır dergâhta olan hizmetlerin çoğu Sami Efendi tarafından yürütülmektedir. Ve bu hizmetlerin gizliliğine dikkat edilmektedir. Sami Efendi, gece kalkar, suyu ısıtır ondan sonra yatarlarmış. Cide Müftüsü bir gece Sami Efendiyi takip eder, Sami Efendi, çöp tenekelerini alıp dökmeye gideceği sırada, Hüseyin Efendi kalkar çöp tenekelerini kapar, “evladım bu hizmeti de bizlere müsaade edin” der. Ladikli Ahmed Ağa, Sami Efendi’ye icazet verildiğinde kendisinin de orada hazır bulunduğunu kendisinin dışında ise Abdullah Develilioğlu’nun, Alvarlı Mehmet Efe ve Said Nursi’nin de hazırından olduğundan bahseder.

Nakşî şeyhlerinden Şeyh Sabri Efendinin anlattığına göre, babası şeyh Muhammed Şemseddin Efendi ve dedesi arasında geçen şu diyalogda Es’ad Efendiyle alakalı anekdot dikkat çekicidir: Muhammed Şemseddin Efendiyi birgün babası vefatına yakın yanına çağırır. Alnını Muhammed Şemseddin Efendinin alnına dayar. Bir süre bu şekilde kaldıktan sonra evladım vazifeyi size verdik der ve çok geçmeden ruhunu teslim eder. Muhammed Şemseddin Efendi, babasıyla alın altına gelip durduğu bu halin kendi üzerinde çok tesir bıraktığını söyler ve şunşarı der: Babamın alnından müthiş bir enerji yükleniyordu tüm bedenime. Bu bir süre bu şekilde devam ettikten sonra babam elime bir tepsi verdi ve buyur ikram et dedi. Tepsinin içindekileri ikrama başladım. İlk karşımda bir nur şeklinde Peygamber Efendimizi gördüm ona ikram ettikten sonra hemen sağında bana tebessüm eden nuranî bir zata ikramda bulundum ve halkayı bu şekilde dolandım. Bir gün sonra verilen vazifenin ağırlığıyla kime danışabilirim diye bir zat aramaya koyuldum. Ayaklarım beni farkında olmadan Kelâmî dergâhına götürmüştü. Dergâha ulaştığımda Es’ad Efendiyi beni bekler buldum. Bir de baktım ki, Peygamber efendimizin yanında bana tebessüm eden zat Es’ad Efendinin ta kendisiydi. Es’ad Efendinin durumdan haberi vardı. Ve beni görür gör-

mez makamına aldı. Evladım baban vazifeyi sana bıraktı. Hz. Peygamber onayladı. Allah yardımcınız olsun dedi.

Bir de Kelâmî dergahında uzun yıllar kalmış bulunan, Es'ad Efendi'ye kırk yıl aşçılık yapmış olan Tevfik Çavuş isminde bir zat vardır. Bu zat anlatıldığına göre dergahtan hiç ayrılmak istemez. Es'ad Efendi ise çoluk çocuğu özlemedin mi Tevfik Çavuş der, onu memleketine zorla gönderir. Tevfik Çavuş'a dergahtan ayrılmak hayli zor gelir.¹⁸² Dergahın ve Es'ad Efendinin aşçısı olan bu zatı da Es'ad Efendiyi tanıyanları tespit etme açısından buraya almayı uygun gördük

Es'ad Efendi, gittiği yerde insanların yetişip olgunlaşmalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden biri de kütüphane kurmaktır. Trabzonlu Hüseyin Efendi, Es'ad Efendi'yle ilk tanışmasını anlatıyor: "Bolu Gerede'ye birkaç günlüğüne misafir olmuştum. Orada Es'ad Efendi'yle tanıştım. Bir kütüphane kurmuş çevresindekilere dersler veriyordu. Kütüphanede kendisiyle hasbi hal etme imkanı da buldum. Üç gece rüyama girdi. Bize maneviyat yolunu işaret ediyordu. Rüyaya aldırmadım Gerede'den ayrılma vaktim gelmişti. Tam araca binecektim ki Es'ad Efendi karşımda beliriverdi. Tuttu kolumdan "geliniz evladım" dedi. Bize manevi dersimizi verdikten sonra bıraktı."

Es'ad Efendi Carl Vett'i dergâhta ilk olarak "oldukça sıcak bir ilgi ile karşılayıp, tasavvufi tecrübe yaşamak niyetiyle orada kalmak istemesi üzerine, ona memnuniyetini bildirir ve elinden geldiği kadar yardımcı olmaya söz verir"¹⁸³. Carl Vett Es'ad Efendi hakkındaki ilk izlenimlerini de şöyle dile getirir: "Şeyh Efendi bana hoş geldin demek için, gıcırdayan merdivenlerden ağır ağır yukarı çıktı, odama girdi, diz çökerek oturdu; uzun cübbesine sınıksız sarılmış bir halde, yanındaki yeri nezaketle bana ayırdı. Uzun beyaz

¹⁸² Tevfik Çavuşu bizzat tanıyanlardan dinledik. Yine Tevfik Çavuş şunu da anlatmıştır: "Es'ad Efendi Üsküdar sahilinde geldiğinde bütün balıklar sırtüstü yatar selama dururdu"

¹⁸³ Carl Vett, Kelâmî Dergâhından Hatıralar, (Çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1993, s. 69.

sakallı, nurlu yüzlü, tatlı ve yumuşak siyah gözleriyle seksen yaşından çok daha genç gösteren Şeyh Efendi, bu haliyle insanda saygı uyandırıyordu”¹⁸⁴. Es’ad Efendi, Carl Vett’le özellikle İslâmî ve tasavvufî konularda ikili sohbet eder. Bu sohbetlerden birinde anlattığı şu hatırası son derece dikkat çekicidir: Es’ad Efendi, Carl Vett’e Avrupalıların Hz. Muhammed (s.) hakkında ne düşündüklerini sorar. O da: “O kadar çok farklı görüşler var ki... bu soruyu cevaplandırmak oldukça güç. Ancak Hz. Muhammed (s.) hakkında kendi fikrimi söyleyebilirim. Ben O’nun en iyi inancı gerçekleştirdiğine, O’na gelen vahy ve ilhamların diğer peygamber ve azîzlere gelenler gibi olduğuna inanıyorum”.

Bu noktada Şeyh Efendi Carl Vett’in sözünü keserek: “Yani O bir peygamberdi, değil mi?” der. O da: “Evet, der, bana göre O, İslâm’ı bütün insanlara öğretme görevi olan büyük bir peygamber”. Es’ad Efendi: “Ve O’ndan sonra da hiç peygamber gelmedi?” diye ekler. Carl Vett: ise buna, “Hayır gelmedi. Sanırım O, peygamberlerin sonuncusu oldu. O zamandan beri mane’î yolun yolcuları eksik olmamıştır” şeklinde karşılık verir.

Batı dünyasından birinin bu konuda böyle konuşmasına hayret eden Es’ad Efendi, bu cevap karşısında, kendisine otuz yedi sene evvel Şeyhi Tâha’l-Harîrî tarafından keşfen söylenen bir sözü hatırlar: “Oğlum Es’ad, bu gördüğün rüyaya göre, istikbalde büyük bir mane’î güce sahip olacaksın. Binlerce mürîdin olacak. Elin Batıya bile ulaşacak”. Sonra Carl Vett’e: “Siz Avrupalı-sınız, işte sizin vasıtanızla bu kerâmet gerçekleşmiş oldu” der.¹⁸⁵ Ve ona hilâfet icazeti verir. Bu icazet Mektubât’ta mevcuttur.¹⁸⁶

Es’ad Efendi, dergâhta kaldığı sürece Carl Vett’in hep halini hatırlarını sorar, tekkede evindeymiş gibi rahat olup olmadığını tekrar tekrar sorar. Bu bakımdan Carl Vett şöyle diyor: “Şeyh Es’ad Efendiye tüm mane’î ve maddî rahatsızlıklarımı, öz babamı gibi açabilirdim. Bu yakınlık duygusundan cesaret alarak, gece başımdan geçenleri ona anlattım. Yatak takımı getirmek üzere hemen

¹⁸⁴ Carl Vett, *Kelâmî Dergâhı*, s. 74.

¹⁸⁵ Aynı eser, s. 78-79.

¹⁸⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 173.

bir hizmetçi gönderdi. Büyük bir sevinç ve memnuniyetle, getirilen şilte, yastık, yorgan ve yatak takımını odama yerleştirdim."¹⁸⁷

Tasavvufî anlayışa göre manevî kemâlâta kavuşan kişiler, vefat edenlerin ruhlarıyla haberleşebilirler. Gazi Mahmut Muhtar Paşa, Es'ad Efendi'nin bu hususla ilgili bir hatırasını Carl Vett'e şöyle anlatır: "*Dün Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri İstanbul'un Asya yakasına Üsküdar'a gitmiş ve orada çok sevdiği müridlerinden birinin kabrini ziyaret etmişti. Şeyh Efendi, merhum müridinin mezarı başında Fatıha-i Şerîfe okuduktan sonra, bitişik mezarda yatan o müridin hanımı görünerek, Şeyh Efendi'den 'biraz da bana okuyamaz mıydınız?' diye ricada bulunur. Böylece Efendi Hazretleri okuyup ona da biiznillâh manevî güç ihsân eder.*"¹⁸⁸ Buradan da şunu anlıyoruz ki, Es'ad Efendi, Reenkarnasyon hususunda dahi muhalif görüşleri olan Carl Vett gibi bir kişi hakkında ortak noktalarda buluşabiliyor, ona saygı gösteriyor.

Es'ad Efendi, Carl Vett'in müslüman olması ve İslâm'ın inceliklerini anlaması için elinden gelen bütün gayreti sarf eder. Onu manen daha iyi yetiştirebilmek için Anadolu'nun değişik illerindeki vazifelilerini İstanbul'a davet eder ve onların da Carl Vett'le görüşmelerini sağlar. Es'ad Efendi'nin bu çalışması semeresini verir ve Carl Vett hem Müslüman hem de Es'ad Efendi'nin Avrupa halifesi olur. Buna oldukça sevinen Es'ad Efendi: "*.. Biz Batılıların kabule yanaşmadığı Kur'an-ı Kerim'e dayanıyoruz ve özellikle biz, bu mübarek Kitabın bütün gerçeği ihtiva ettiğine inanıyoruz. Batılılar önyargısız tavırla delillerimizi kontrol etmeye ve incelemeye istekli olmadıkları sürece, herhangi bir ilerleme kaydedemeyiz. Bu hakikatı sizin gibi içimizde kalıp tecrübe edip öğrenen Batılı şahitlere ihtiyaç var. Bu ifadelerin ışığında, bizim buradaki sade hayatımızı yaşama fedakarlığını gösteren ilk Batılı siz oluyorsunuz. Sayın Vett, hakikatı arama uğrunda rahatınızdan oldunuz. Kur'an-ı Kerim, 'inançlı yüz kişinin inancı olmayan bin kişiye bedel olduğunu'*"¹⁸⁹ söyler. Bizi burada görüp tanımış, öğrenmiş

¹⁸⁷ Carl Vett, age., s. 82.

¹⁸⁸ Aynı eser., s. 151.

¹⁸⁹ Enfâl 8/65.

şâhidimiz olarak, Batı dünyasına gidip, istikbaldeki doğu ve batımın binlerce kardeşini kazanmakla bu 'inançlı kişi' siz olabilirsiniz. Sizi Avrupa'ya halîfem olarak tayin ediyorum. Şu anda burada, bundan elli yedi (57) yıl önce gördüğüm ve size naklettiğim rüyamın Tâhâkkuk edeceğini hissediyorum."¹⁹⁰

Carl Vett Şeyhin bu ifadelerinden oldukça duygulanır, teşekkür eder, kendisine olan bu güvenin, görevinde ihtiyacı olan destek ve kuvveti sağlayacağını, bundan böyle Kelâmî Dergâhında kazandıklarının üzerine bir şeyler eklemeye gayret edeceğini söyler ve Es'ad Efendi'den, yeni meslektaşlarına, diğer ülke ve şehirlerde bulunan halifelerine bir tavsiye mektubu yazmasını ister. Şeyh Esad Efendi sohbetin bu noktasında bir hatırasını nakleder:

"Geçen sene halîfelerimden birini –ki Cum'a genel zikir töreninde Kur'an-ı Kerim okuyan güzel sesli hâfız- bir mektup ve selamlarımla, Bosna'ya görevli olarak göndermiştim. Bu halîfem, Bosna'da uzun süre kaldı ve gerçekten çok başarılı oldu. Şu anda Bosna vilayetinde, tarikatımıza intisab etmiş birkaç bin ihvanımız var. Batı dünyasının başka bölgelerinde de İslam talimatının filizleneceğini, sizden duymamamız, bizi fevkalade memnun etti. Paris yakınlarında, çoğu gayr-i müslimleri kendine cezbeden bir tasavvuf okulu var. İslam, hiç propaganda yapmaz ve buna rağmen, hâlâ en çok ihtidaya mazhar olan din, yine İslâm'dır."¹⁹¹

Es'ad Efendi'nin Carl Vett'e söylediği iltifât dolu sözlerini ve anlattığı bu hatırayı buraya aktarmadaki maksadımız, O'nun irşad ufkunun genişliğini ortaya koymak, özellikle de Batı insanının hidayete erdirilmesi hususunda –tıpkı Resûlullah (s.a.v)'ın ki gibi- taşıdığı karşı konulmaz arzuyu okuyuculara hissettirmektir. Gerçekten de Carl Vett'in "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar" kitabını bir cümle ile özetlemek istesek, "Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinin Batı insanını İslâm'la buluşturma hususundaki arzu, istek ve gayreti" diyebiliriz. Bu da O'nun, bütün insanlığın kurtuluşunu isteyen Muhammedî meşrebde bir mürşid-i kâmil oluşunun ayrı bir kanıtı kabul edilebilir. Carl

¹⁹⁰ Carl Vett, *Kelâmi*, s. 157.

¹⁹¹ Aynı eser, s. 158.

Vett, Es'ad Efendi'yi ziyarete gelen üç profesöre, Şeyh'in Avrupa halifesi olduğunu söyleyince onlar kendisini tebrik eder ve içlerinden Dinler Tarihi profesörü şöyle der: “Şunu iyi biliniz ki şeyh, müritlerin gözünde bir velidir. İslâm'ın sülûk yolunda yedi basamak vardır. Bu tarikatta uzun süre yürüyen bizler, ilk basamağı zor bile geçtik. En kâmil müritleri Şeyh'in daima yedinci basamakta olduğunu, bu yüzden onun, Allah'ın yeryüzünde halifesi, velisi olduğunu söylerler. Veliler üç çeşittir. 1- Veli olup veli olduğunu bilmeyenler, 2- Veli olup veli olduğunu bildiği halde başkasına söylemeyenler, 3- Veli olduğunu bilip veliliğini başkalarına bildirmeye izinli olanlar. Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri bu son gruptandır...”¹⁹².

Carl Vett'in dikkatini çeken en önemli hususlardan biri de dergâha gelen ziyaretçiler ve bunların Es'ad Efendi karşısında takındıkları ta'zimli ve hürmetkâr tavırlarıdır. Toplumun her seviyesinden insan dergâha gelip Şeyhi ziyaret etmekte ve sohbetine katılmaktadır. Bu ziyaretçiler arasında, üst seviyeden zatlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Gazi Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935), Prof.. Mehmed Ali Aynî (1868-1945), Ömer Ferid Kam (1864-1944), o dönemin İstanbul Hukuk Fakültesi dekanı ve yine İstanbul Üniversitesinden bazı profesörler vardır¹⁹³.

Es'ad Efendi'nin manevî durumunu ve namazlardaki huşuunu ifade etmek üzere Mahmud Muhtar Paşa şöyle der: “Efendimiz Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî Hazretleriyle beraber namaz kılmak, fevkalade bir şey. Onun ardında namaza iştirak eden birinin, mânen ne kadar güçlendiğini bilemezsiniz. Bu, tıpkı gökten yere doğru insanın içine akan sevince benziyor.”¹⁹⁴

Mutasavvıflar kerâmete asla önem vermemişlerdir. Onlar, hakikî kerâmetin ise istikâmet olduğunu vurgulamışlardır.

Es'ad Efendi de, bırakınız kerâmet göstermeyi, kerâmetlerden bahsedilmesinden bile sıkılan bir zat olmasına rağmen Carl Vett'in ısrarları üzerine –gönülsüz de olsa- başından geçen bir iki olaydan bahsetmiştir. Bunlardan biri şöyledir: Açık havada,

¹⁹² Aynı eser, s. 171.

¹⁹³ Bkz Carl Vett, *Kelâmî...*, s. 4-8, 92-95, 123, 167-171.

¹⁹⁴ Aynı eser, s. 208.

yanan bir ateş kümesinin etrafında zikir çekilme adeti olan (ki Kâdirî zikri) Irak'taki dergâhında, çok hasta müridlerinden biri, zikre henüz başladığı sırada manevi gücünü sıkıca toparlayıp, kendisini hemen yanmakta olan ateş öbeğinin ortasına atmış. On beş dakikadan biraz fazla, zikir bitinceye kadar orada kalmıştı. Zikre iştirak edenlerin hiçbiri olanların farkında değildi. Çünkü zikir esnasında dervişler, etraflarında ne olduğunun veya kendilerine tesir edecek hiçbir şeyin farkında olmayacak şekilde vecde gark olmuşlardı. Zikir bittiği zaman, ateşin ortasında oturur vaziyette gördükleri arkadaşlarını hemen oradan çıkardılar. O derviş kendine geldiği zaman, üzerinde en ufak bir yara veya yanık izi bile yoktu. Elbisesinde de yanığın emaresine rastlamak mümkün olmadı. Ateşe niçin atladığını, hatırlayıp hatırlayamayacağını sordum. Bana şu cevabı verdi: *"İçimdeki ateş beni o denli yakıp kavuruyordu ki, dışarıda yanmakta olan odun ateşi bana daha serin geldi. Dışarıdaki ateş, serin çiçekli bir yatak gibiydi. Bu sebeple içimdeki ateş serinlesin diye dışarıda yanan ateşe atladım"*¹⁹⁵. Kendisini ateşe atıp yanmayan bu müridin yaşadıkları, Es'ad Efendi'nin Es'ad Efendi'nin yönettiği zikir halkasının manevi atmosferini göstermesi açısından ilginçtir kanaatindeyiz.

Es'ad Efendi, ısrarla kerâmetlerle ilgili sorular soran ve şahid olduğu kerâmetleri anlatmasını isteyen Carl Vett'e, anlatılacak pek çok kerâmet olayı olduğunu, ancak bunlarla uğraşmanın bir fayda sağlamayacağını, çünkü Allah'ın gücünün küçük bir böcek veya yaprakta bile görülebileceği gibi, aynı şekilde kişinin kendinde de görülebileceğini, yok, eğer bu gibi kerâmetlerin anlatılmasının, araştırmalarına bir faydası olacaksa, o zaman gözü önünde cereyan etmiş çok sayıda vak'ayı anlatmaktan kaçınmayacağını ifade eder ve örnek olarak şu olayı anlatır: *"Yakın zamanlarda, tekkeye bir felçli hasta getirdiler. Ona hastalığının şifası olmadığını söylemişler. Zikir halkamıza onu da kattılar. Dualarımızla ona fayda sağlamak üzere, zikir halkasında bulunan dervişlerle birlikte teveccüh ettik. Zikir töreni bittiği zaman hastaya 'ayağa kalk!'*

¹⁹⁵ Aynı eser, s. 200.

dedim, o da kimsenin yardımı olmadan rahatça ayağa kalktı. Yine kimsenin yardımı olmadan yürüyerek eve gitti."¹⁹⁶

Es'ad Efendi'nin manevi tasarrufu ile alakalı da iki örnek verelim. Bunlardan birini, beyi gibi kendisi de Es'ad Efendi'nin sâdık müridi olan Gazi Mahmud Muhtar Paşa'nın hanımı, kız kardeşi ile ilgili olarak şöyle anlatır: "Kız kardeşim hayatının büyük bir kısmını Avrupa'nın büyük şehirlerinde, diplomatik görevlerde geçirdi. Sonunda hayata bakış açısı batılara benzemişti. Geçen sene bizi ziyaret ettiğinde, kendisine Şeyhimiz Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinden bahsettiğimizde, bizimle bir hayli alay etmişti. Daha sonra kız kardeşim, ziyaret için, yine köşküme gelmişti. Bu sefer Fransızca'da, 'se payer se tête' diye ifade ettiği Şeyh Efendi'nin kerâmet göstermek üzere gelip gelmeyeceğini sordu. Fakat tesadüf bu ya, tam o gün kız kardeşim burada iken Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri bizi ziyaret için çıkageldi. Şeyh Efendi'ye karşı kız kardeşimin tavırları aşağılayıcı, alaycı ve kibir dolu idi. Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri çok geçmeden durumun farkına vardı. Başını eğdi, kız kardeşime tevccüh etti. Fazla sürmedi, kız kardeşimin tavırları değişti. Davranışları daha ciddi, daha mütevazı bir hal aldı. Sonunda gözlerinden yaşlar boşanarak Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinin önünde diz çökerek, hürmetle olduğu yerde kalmakaldı. İşte kız kardeşim yaşadığı bu olaydan sonra, Efendi Hazretlerinin çok sâdık bir müridi oldu. Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinden yapılacak gerekli zikir derslerini aldı ve derviş oldu."¹⁹⁷

Bütün mahlukâtın zikre iştirak edebilecekleri hususuyla ilgili olan ikinci olayı ise bizzat Es'ad Efendi Hazretlerinin ağızlarından dinleyelim: "Bir zamanlar, şöyle böyle otuz yıl kadar önce (1895'li yıllar) bir grup ihvânımla kıra gezmeye çıkmıştık. Uzun çimenler üzerine büyük bir halı serilmişti. Yemeği yemiş, zikre başlamıştık. O anda hepimizin bu güzel tabiat içinde kaybolduğunu ve onunla senkronize halinde hareket ettiğini hissettim. Zikir esnasında hepimiz birden manevî alemlerden gelen bir müziğin tatlı nağmelerini işittik. Tabiat, Allah'ı hamd ile tesbih ediyordu. Zikrimiz tabiatınkiyle birbirine karıştı. Zikrin sarhoşluğundan ilk sıyrılan ben

¹⁹⁶ Carl Vett, *Kelâmi...*, s. 203.

¹⁹⁷ Aynı eser, s. 232.

olmuştum. Hemen yanı başımda, halı üzerinde havaya dikilmiş vaziyette bir yılan başı ile karşılaştım. Fakat vücudunun bir kısmı halı altındaydı. Ses çıkarmadan, kıvıldamadan, sadece titreyen gözlerle öylece duruyordu. Bana, o esnada zikir halkımıza onun da katıldığı keşf oldu. Hepimiz vecd halinden sıyrılınca, hemen kafasını çevirip, çabucak kaçıp gözden kayboldu. Selefim, Şeyh Tâha'l-Harîrî Hazretleri, Hayvanların Allah'a insanlardan daha çok ibadet ettiğini söylerdi. Verdiği derslerle mane'î kemâlâtın yüceliklerine vâsıl olmuş cin tâifesinden üç yüz kişilik bir cemaat ona intisaplıydı.”¹⁹⁸

¹⁹⁸ Aynı eser, s. 237.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Bu bölümde Es'ad Efendi'nin tasavvuf anlayışını, eserlerinden, makalelerinden, müridlerinin derslerinde tutmuş olduğu notlardan ve mektuplarından yola çıkarak değerlendirmeye çalışacağız. Yani birinci elden onun tasavvufî düşünce sistemini ele alacağız.

Öncelikle şunu belirtelim ki, Es'ad Efendi'nin hemen her konuda temel referansı âyetlerdir.¹ O, zaman, coğrafya gözetmeksizin bütün beşeriyeti varoluşa katılmaya çağıran İslâm'ın mesajının anlaşılabilirliğinin farkındadır. Yazılarına konu edindiği âyet-i kerîmeler, genellikle Allah'ı zikir, tesbîh, Allah'a dönüş, yöneliş, ibadet, itaat, muhabbet, Allah'ın azameti, Resûlullah (s.)'a muhabbet, O'na ittiba, mürşide ihtiyaç, sadıklarla beraber olma, râbîta, tevessül, istiâne, insanın mü-

¹ Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî, devrinin alim meşayihından biri olarak bir kısım eserler kaleme almış ve o dönem yayınlanan mecmualarda makaleler yazmıştır. Bu çalışmalarını incelediğimiz zaman, Es'ad Efendi'nin, fikir ve düşüncelerini sürekli âyet-i kerimelere dayandırarak açıkladığını görmekteyiz. Es'ad Efendi, dergahlarda şeyhlik yapmış bir mürşid-i kamildir. Eserlerinde de bu yön ağır basmaktadır. Dolayısıyla âyet-i kerimeleri, çoğunlukla tasavvufî açıdan ve işârî olarak yorumlamış, özellikle de tasavvufla alakalı âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır.

kerremliği, ilim, ilmiyle amil olma, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker, mücâhede, nefsi tezkiye vs. gibi özelliklerle tasavvufî ve ahlâkî konularla alakalıdır.² Onun fikirlerini inceledikçe göreceğiz ki o, dinin derûnî boyutu olan tasavvufî, tasavvufun da derûnî yönü olan insan psikolojisi ile ilgili tahliller üzerinde durmaktadır.

Şimdi, tasavvufî ve dini düşünceye katkısının olduğunu inandığımız Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin eserlerinden ve yazılarından yola çıkarak bu keyfiyeti değerlendirmeye çalışalım.

1. TASAVVUF

Sufi kelimesinin hangi kelimedenden türediği hususunda birçok görüş öne sürülmüştür. Ancak çoğunluk, yün anlamına gelen "suf" kelimesinden türediğini söylemiştir.³ Tasavvufun ikibinden fazla tanımı yapılmıştır.⁴ Sadece Nicholson bile, seksen kadar tanımı kronolojik bir şekilde ortaya koymuştur.⁵ Bir sûfinin içinde bulunduğu ortam ve yaşadığı ruhi hallere göre tasavvuf tanımı yapılmıştır.⁶

² Es'ad Efendi bu âyet-i kerîmeleri, yer yer aynı manayı ifade ve tefsir eden diğer âyet-i kerîmelerle, Rasûlullah (s.a.v)'ın hadîs-i şerîfleriyle ve evliyâullahın mübârek sözleri ile tefsir etmiştir. Es'ad Efendi, âyet-i kerîmeleri hep ehl-i sünnet anlayışına uygun, ifrat ve tefritten uzak olarak gayet makul ölçüler içinde yorumlamaktadır. Ayetleri tefsir ederken bir taraftan Fahreddin-i Razi (ö. 1209/1794) gibi ilmî yönü ağır olan tefsirlere, diğer taraftan da Bahru'l-hakâyık gibi güvenilir işârî tefsirlere dayanmakta, lügat kaynaklarını da kullanmaktadır. Bu bakımdan Es'ad Efendi'nin Kur'an'a yaklaşırken hep makul ölçüler içinde bulunduğunu, bir kısım sûfilerde rastlanan, ancak herkes tarafından anlaşılması zor tevillerin onun eserlerinde asla bulunmadığını, bütün açıklamalarının şeriat-ı mutahharanın zâhirî ölçülerine tamtamina uyduğunu ve onun dışına çıkacak bir ifadenin eserlerinde yer almadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Es'ad Efendi'nin tefsir anlayışıyla ilgili bkz. Çelik, Ömer, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Kur'an-ı Kerim Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mayıs 2001), sayı 6, ss.177-210.

³ Geniş bilgi için bkz. Massignon, Louis, "Tasavvuf" İ.A., c.22, s.26; Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986, s.5, Sühreverdi, *Avarifu'l-Maarif* (haz. H.Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz), Vefa yay., İstanbul 1990, ss.72-74.

⁴ Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1975, s.164.

⁵ Cebecioğlu, Ethem, "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları", AÜİFD., c.29., Ankara 1987,ss.387-406.

⁶ Bu tanımların farklılığı sûfilerin makam ve mizaçlarına göre olduğu gibi,

Hız. Peygamber (s.)'den sonra toplumda görülmeye başlayan İslâm'dan uzaklaşmaya bir tepki olarak zühd hayatına ihtiyaç hisseden insanların zühdâne tavrı daha sonra sistemleşerek İslâm Tasavvufu olarak karşımıza çıkmıştır.⁷

Tasavvuf yolu kesb-i kemal ve seyr-i cemal olarak iki kelimeyle de özetlenmiş, usûllerdeki farklar neticesinde tarikatlar oluşmuştur.⁸ Tasavvufun ortaya çıkışı ise, İslâm'da dinî tecrübenin oluşumuna biçim ve yön vermek konusunda önemli bir faktör olmuştur.⁹

Es'ad Efendi, "İçinizden iyiliği emreden kötülükten nehyeden bir topluluk bulunsun"¹⁰ âyetinden hareketle, Allah'ın ahkâmının ancak ilim sayesinde bilinebileceğini ifade etmekte ve onu diğer birçok sufi gibi ilm-i zahir, ilm-i batın olarak ikiye ayırmaktadır.¹¹ İrşadda ilm-i zahirden öte, ilm-i batının önemini ortaya koyarak, bu konuda tasavvufun önemli bir vazife üslendiğini söylemektedir.¹² Bu bakımdan Kur'ânın da bir zahirin bir de batınî manası vardır. Batınî manası ise soğanın zarları gibi açıldıkça açılmaktadır. Tasavvuf, bir yönden de makro-kozmozla, mikro-kozmos (insan-âlem) ilişkisini ele alır. Çünkü biliyoruz ki bütün mutasavvıflar insanı küçük âlem olarak nitelemektedir.¹³

Tasavvufun, daha çok sistemleşmiş şeklini ortaya koyan Es'ad-ı Erbilî yazılarında tarikatın lüzumu, zikrin vazgeçilmezliği, nefis tezkiyesi ve buna benzer tasavvufun konularını işler. Ona göre üzerine boy abdesti gereken bir kişinin vücûdunun her zerresini yıkaması gerektiği gibi, iç dünyasını

kendilerine soru soran insanların durumlarına göre verilen cevaplardan da kaynaklanmıştır.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986, ss.1-11.

⁸ Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, (çev. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul 1985, s.7.

⁹ İkbâl Muhammed, *İslâm'da Dini Tecrübenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik yay., s.15.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/104

¹¹ Erbilî, Muhammed Es'ad, *Mektûbât*, s. 8.

¹² Aynı eser, s. 7.

¹³ Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı, MEB.*, İstanbul 1992, s.195.

tasfiye etmek isteyen bir kişinin de letâifin ve bedenin tüm organları ile Allah'ı hatırlaması gerekli görülmüştür. Bu da ancak tasavvufî tecrübe sayesinde elde edilebilir.¹⁴

Es'ad Efendi'nin, sûfiyye sınıfını nitelendiren şu cümleleri dikkat çekicidir: "Nice asır, devir ve zamanlarda tevhid erbabının kalblerine marifet nurlarını tevdi etmek ve irşada talip olanların gönüllerine hakikat sırlarını yerleştirmek için hürmet ve hizmet hissiyle çalışanların sufîyye, yani ilâhî ahkamı özülüyle yaşayanlar olduğunda şüphe yoktur."¹⁵

Ona göre, tasavvuftan elde edilen lezzet, başka hiçbir yerden elde edilemez. Yazmış olduğu bir Kürtçe gazelin tercemesinde kendisi sufîyenin yolunu şu dizelerle anlatır:

Mümkün niye asla ne le şâhî ne le şâdî
Zevkî ki le dergâh le râh-ı tû biyâbî¹⁶

Kuşkusuz rûhun başka hiçbir şeyde olmayan kendine özgü bir doğası vardır. Fizyoloji gibi o da görece kendine dönük bir ilgi alanını kapsayan ve özel önem vermemiz gereken bir araştırma konusudur.¹⁷ Jung'un vurguladığı ruh'a ait olan bu yönü Es'ad Efendi hassasiyetle vurgulamış ve temel düşüncesini Tasavvuf üzerine kurmuştur.

2. TARİKAT

Tarik ve tarikat Arapça yol, hâl ve durum gibi manalara gelmektedir.¹⁸ Tarik (çoğ. Turuk) Arapça yol demektir. Tarik kelimesinden türeyen Tarikat kelimesi de sîret, mezheb, hal, tavır anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Kur'ân-ı Kerimde ise tarz, uslub, yol, din, sîret gibi manalarda kullanılmıştır.²⁰

¹⁴ Erbilî, age, s.140..

¹⁵ Aynı eser , s.5.

¹⁶ Kürtçe olan gazelin tercümesi şu şekildedir:

Ne padişahlıkta, ne de sevinç anında asla mümkün değildir.
Senin dergâhında ve senin yolunda elde edilen zevki tatmak

¹⁷ Jung, Carl Gustav, Keşfedilmemiş Benlik, çev. Barış İlhan, (İlhan yay.) İstanbul 1999, s.77.

¹⁸ Asım Efendi, Kamus Tercemesi, c.3, s. 8.

¹⁹ İbn Manzur, Lisânü'l Arab, s. 362

²⁰ bkz. Tâhâ 20/63; Cin 72/11

İstilahta ise Allah yoluna giren sâlik ve dervişlerin takip ettikleri yol manasıdır.²¹

Tarikat, önceleri âhireti kazanmak için dünyadan yüz çevirerek, zahidâne bir yaşayış manasına gelmekteydi daha sonraki devirlerde ise kalbi tasfiye , nefsi tezkiye metotları üzerine bina edilen disiplinin, müessesenin adı olmuştur.²² Yani müesseseleşmiş tasavvufa tarikat denmiştir.

İslâmın ilk devirlerinde bütün diğer dini ilimler gibi tasavvuf ilmi de müstakil bir ilim olmayıp, Kur'ân ve Hadîs'in içinde bulunuyordu. İslâm'ın kısa zamanda geniş bir sahaya yayılması, bu dine giren bazı kimselerin eski inançlarını hemen söküp atamamaları; çeşitli felsefi fikirlerin münakaşa zemini bulması ve zamanla siyasî merkezin zaafa uğraması, halkın bir bölümünü bu baş döndürücü, zihinleri bulandırıcı ve ruhu daraltıcı havadan kaçıp zahidane bir hayat yaşamaya sevketti. İşte bu devrede sâfiyetini muhafaza edebilen bazı İslâm büyüklerinin etrafında, halk kümelenmeye başladı. Neticede bu topluluklar zamanla tarikat adıyla yâdedilir oldu.

Bugünkü manadaki teşkilatıyla ilk tarikatlar Abdulkadir-i Gîlanî (561/1165-1166) ve Ahmed-i Rifaî (575/1179)' nin kurduklarıdır.²³ Tarikatların ortaya çıkış ve yayılışlarında iki esaslı faktörün rol oynadığı görülür. Bunlardan birincisi mânevî faktördür ki, o da sahabe devrinden ilk sufilerin yaşadığı zamana kadar olan devrede, mânevî hususiyetlerin mânevî şahıslarda temerküz ve tezahür etmesidir. İkincisi de ictimâî faktördür ki, o da, tasavvufun zamanla halk tabakalarına yayılarak her sınıftan insanın bu yola meyletmesidir. Bu iki faktör sayesinde tasavvuf halka mal olarak tarikatlar teessüs etmiştir.²⁴

²¹ Cürcani, Seyyid Şerif, *Tarifat*, İstanbul 1300, s.94.

²² Massignon, Louis "Tarikat ", MEB, c.12, s.1.

²³ Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmut Hüdayi , Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 1990, ss.143-144.

²⁴ Tahralı, Mustafa, *İYİE. Tasavvuf Notları*, s. 7; ayr. bkz. Yılmaz, aynı yer.

Es'ad Efendi, tarikatı şöyle açıklamaktadır: Tarikat, lügatte “tarik”, “yol” demektir. Sûfiyye ıstılahında, ise Cenab-ı Hakk'a yaklaşmak maksadı ile sülûk olunacak ibadet yoludur.²⁵

Es'ad Efendi tarikat erbabı bir zat olup, terceme-i hayatını yazarken de belirttiğimiz üzere, hem Nakşî hem de Kâdirî kolumundan icazetlidir. Bu bakımdan tarikatın manası ve lüzûmuna âyet-i kerimelerin de işaret ettiğini belirtir.²⁶

O'na göre tarikatın lüzumlu hatta vacip olması şu âyetler dolayısıyladır. “ Her biriniz için bir münevver yol (minhac) ve bir şeriat tayin ettik”.²⁷ Zira buradaki minhac kelimesi, lügatte münevver bir yol demektir. Fahrettin Razi'nin tefsirinden²⁸ ve diğer tefsirlerden anlaşılacağı üzere, âyet-i kerimenin manası: “ Ey kullarım! Sizin her birinize iki şey vâcib kıldım. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat” demektir.²⁹

Yine Allah Teâla Kur'ân-ı Kerim'de: “ Ya Muhammed söyle: Eğer Allah Teâla'nın muhabbetini sevgisini arzu ederseniz bana tabi olunuz.”³⁰ Yani benim sülûk ettiğim şeriat ve tarikat yollarını takib ediniz. Es'ad Efendi bu konuda başka âyet-i kerimeler bulunmasına rağmen, tarikatın gerekliliğini ispat için bu âyet-i kerimelerin iki büyük şâhit olduğunu söylemektedir.³¹

Es'ad Efendi, bozulmamış tarikatların hepsinin esas itibarıyla bir olduğunu ve hepsinin Hz. Muhammed (s.)'e dayandığını kaydeder. “Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin”³² âyetinin önce Peygamberimize (s.) sonra da bütün inananlara hitabettiğini, tarikatlerin temelini de zikr-i ilâhîye dayandığını; ayrıca, yine âyetin tefsir-i sadedinde, Hz. Peygamber (s.)'in ve ashabının da böyle yaptığını dolayısıyla O'na uyarak zikr-i

²⁵ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s.9

²⁶ Aynı eser., ss.9-10.

²⁷ Maide 5/48.

²⁸ Bkz. Er-Razi, Fahrettin, *Mefatihul-Gayb*, Beyrut trs, c.12, s.2.

²⁹ Erbilî, age., ss. 9-10.

³⁰ Al-i İmran 3/31. Bu âyetin zikredildiği diğer yerler için bkz. Mektûbât, 62. Mektup, s. 93. ve 124. Mektup, s. 147..

³¹ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s.9

³² Ahzâb 33/41.

ilâhîye devam etmek gerektiğini kaydeder.³³ O'na göre şeriat kabuk yani zahirdir. Tarikat ise meyvenin özüdür.³⁴

Hadis-i Şeriften de şu Hadîsi bu hususta örnek getirir: "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, o fırkaların cümlesi ateştedir, ancak birisi müstesna." Ashab-ı Kiram: Onlar kimlerdir, Ya Resûlallah? Diye sorduklarında: " Benim ve ashabımın yolunda olanlardır."³⁵ buyurmuşlardır. Es'ad Efendi, bu hadîsi şu şekilde yorumlar: "Peygamber Efendimiz ile ashabının sülûk ettikleri şeriat ve tarikat yolunu, gayretle, sebatla yerine getirmeyenlerin, cehennem azabı ile azab oluncakları açıkça beyan buyurulmuştur."³⁶ Yine Es'ad Efendi'ye göre tarikat-ı aliyye'nin kaynağı esas itibariyle birdir. Cümlesi Muhammediye'dir.³⁷

Tarikatların Peygamberimiz (s.)'in dönemine ve O'nun sözlerine dayanmadığını iddia ile reddeden bir vaiz efendiye, mezheplerin oluşumunun da Peygamberimiz (s.)'den çok sonra olduğu örneğini vererek, bunun bu şekilde inkar edilemeyeceğini ifade eder.³⁸ Devamında da şu âyetleri delil göstererek

³³ Erbilî, age., s. 12-13.

³⁴ Vett, *Kelâmî*, ss.76-77.

³⁵ Acluni, *Keşfu'l Hafâ*, c.1,ss.309-310.

³⁶ Erbilî, age., ss.10-11.

³⁷ Aynı yer.

³⁸ Bu hususta tarikata karşı çıkan bir vaiz efendi'nin sözlerine cevabıyla birlikte mektub sadeleştirilmiş haliyle şu şekildedir:

Cami'de va'z ve nasihat kürsüsünde bulunan bir vaiz hoca efendinin cemaat-i müslimine karşı, küstah ve edebe sığmayan tavır içinde doğrudan doğruya yüce tarikatları inkara kalkışması Hz. Peygamberin saadet dolu zamanlarına mesela Kadirî, Rifaî, Bedevî, Nakşî, Gülşenî, Halvetî, Celvetî, ve benzeri hiçbir tarikatin isminin Hz. Peygamberin dilinden çıkmadığını, bu hususta kesin bir emri Nebevî'nin sadır olmadığını, dolayısıyla bunların hepsinin sonradan çıkmış bir bid'at olduğunu ileri sürerek tarikatlara dil uzattığını anladım.

Önce o vaiz efendi'ye şunu sormalı: Amel, ibadet ve diğer muamelelerimizde yegane yol göstericimiz olan her biri sevad-ı a'zam ve kibrît-i ahmer gibi kıymetli müctehidlerin imamu, yakîn ehlini baş-tacı, ümmetin kılavuzu, imamların yıldızı İmam Hanefî, Şafîî, Malikî, ve Hanbelî mezheplerinden birini tercih etmek veya bunlara bağlı olmak hakkında Resul-ü Ekrem tarafından bir emir verilmiş midir? Şüphesiz hayır. Çünkü o zaman, ne İmam-ı A'zam ne de diğerleri hayatta idi. Yalnız farz olan namazların kılınması için Hz. Peygamber emir vermişti. Daha sonra ümmetin icma'ı ile müctehidlerin ictihadları kabul edildi.

cevap verir: “Ey iman edenler! Allah’ı çok zikrediniz.”³⁹ “Nefsinde ve kalbinde Rabbını gizlice, boynu bükük ve ürpererek zikret. Sakın gafillerden olma.”⁴⁰

İsteyen Hanefî mezhebinden, dileyen Şafîî mezhebinden kimisi Malikî, kimisi de Hanbelî mezheplerinden birini beğendi. Hoca Efendî'nin fikrine göre demek ki bu da yanlış iştir. Erbilî, *Mektûbât*, ss. 166-167.

³⁹ Ahzab 33/41.

⁴⁰ A'raf 205. Bu âyetleri vererek Tarikatları Kur'an ile temellendirmeye çalışan Es'ad Efendi bir hadis-i şerifle tarikata karşı çıkan hoca efendiye cevabi mektubuna şöyle devam eder: Hâce-i âlem ve Mürşid-i benî Adem (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri: “Cenabı Hakk'ın kalbime ve gönlüme doldurduğu her şeyi, olduğu gibi Hz. Ebu Bekr'in göğsüne boşalttım,” hadis-i şerifinin ifade ettiği mana gereğince, Hz. Ebu Bekr'i çağırıp kalbî zikri telkin ederek ona öğretmiş, kendisinin de seçkin sahabilere telkin ve ta'lim etmesini emretmiştir.

Bayezid-i Bistamî'nin zamanına gelinceye kadar bu yüce tarikata Sddıkiyye Tarikati adı verilmiştir. Cenab-ı Şah-ı Nakşbendiyye-i Buhari (k.s.) Efendimiz'e gelince Tarikat-ı Nakşbendiyye veya Tarikat-ı Nakşiyiye denilmiştir. Aynı şekilde Cenab-ı Peygamber (s.)'in damadı İmam Ali (k.) Efendimiz'e cehrî zikri öğretip, diğer ashab-ı kiram hazretlerine telkin etmelerini emretmiştir. İmam Cafer-i Sadık, Hasan-ı Basri, Maruf-ı Kerhi, Abdulkadir-i Gilanî (k.s.) hazretleri gibi muhterem zevatın el ve gönüllerinde zamanımıza kadar gelmiştir.

Bu her iki yüce silsile, tevâtür yoluyla sabit olmuştur. Mütevâtir bir haberin böylesine bir kaleme inkarını ve hikmetinin ne olduğunu; cezasının ne derecelerde ağır bulunduğunu Hoca Efendi eğer bilmiyorsa rahmetli Hadimî Efendî'nin şerhinden öğrenebilir.

İlave olarak şunu da arzedip açıklayalım ki, yüce tarikatlardan bir tarikata intisab edenlere, yanlış bir yolda sapmışlar diye pervasızca dil uzatmak ne büyük bir cesâret ve ne büyük bir cehâlettir. Çünkü bunlar Allah Allah diyerek Allah'ın yüce adını, ya da Lâ ilahe illallâh diyerek kalbi ve kalbî ile kelime-i tevhidi anıyorlar. Tevbe edip istiğfar ediyolar. Allah'ın zikri ile vakit geçiriyor, beş vakit namazı tertemiz oldukları halde cemaate devam ederek kıyorlar. Böylesine güzel ve iyi davranışlardan Cenab-ı Hakk'ın razı olacağı amellerde bulunmak, aklen, örfen, hikmeten ve şer'an suç mudur? Bu hallerin hangisi şeriate aykırıdır. Bunların hangisi yanlış ise Hoca Efendi lütfen açıklayıp izâh etsin de, istifâde edip faydalanalım. Dervişlerin muhabbeti cennetin kilididir. Onların düşmanı ise laneti hakeder, deyiminin ifade ettiği manaya göre, bir çok güvenilir kitapta işâreten ya da delâleten yani imâ yolu ile değil, belki açıkça zikredip yazılıdır ki, evliyâullahın tarikatını red etmek –Allah korusun- kötü bir sonla ölüme sebep olur. Siz, kulluk vazifelerinize ibadet ve taatlerinize : Kınayıcı hiçbir kimsenin kınamasından korkmadan ve onlara al-dırmadan düstürüne bağlanarak tereddüde düşmeksizin devam edin.

Tarikatları inkar edenler çok yakın bir zamanda tarikat kurucusu pirlerin şiddetli bir darbesiyle terbiye edileceklerdir.” bkz. Erbilî, *Mektûbat*, 137.Mektup, ss.166.168.

Es'ad Efendi "Allah'a giden yollar mahlukatın nefesleri adedince" sözünü de tarikata delil olarak kullanır.⁴¹ Kalplerin birbirini tanuması, kalıpların birbiriyle tanışıp bilişmesine vesiledir.⁴²

Es'ad Efendi, bir mektupta Cenab-ı Hakk'ın emrine itaat ve nehyinden ictinâb her mü'min için mümkinâtta olduğu halde bir tarikat-ı aliyeye intisâbdaki gâye ve maksadı ifade etmek üzere, "Ey Ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır, dememiş miydim?"⁴³ âyet-i kerîmesini zikrederek, "yani ey benî Adem! Delâil-i akliyye ve nakliyye ile size emretmedim mi şeytana ibâdet yani emirlerine itaat etmeyiniz. Demek ki, şeytan kuvve-i müdâfaadan âciz bulunan bir mü'mine karşı sıfat-ı âmîriyeti takınmak ve ilkâ-i mefâsid ile itâat-ı Mevlâ'dan alıkoymak hususlarını kendisi için mühim bir vazîfe ittihâz etmiş ve te'sîrini bile müşâhede etmiştir. Binâenaleyh, 'Sadıklarla beraber olun'⁴⁴ âyet-i celîlesiyle sâdır olan emr-i ilâîyye, imtisâlen bir tarikat-ı aliyeye dehâlet ve o tarikat-ı aliyede mevcûd olan ekâbir-i ümmetin imdâd-ı rûhânîyeleriyle, kesb-i kuvvet eylemek zarûridir... Şüphesiz bir insan cemâat-ı sûfiyyeye muhabbeten iltihak eder ve zikir ve fikirlerine iştirak eyler ise, onlardan ma'dûd olacağı gibi mahşerde dahî zîr-i himâyelerinde bulunacaktır"⁴⁵ açıklamasını yapmaktadır.

Es'ad Efendi bu düşüncesini daha iyi açmak ve açıklamak üzere "...İnsanların sadırlarına durmadan vesvese veren hannâsın şerrinden... insanların Rabbine, melikine ve ilâhına sığınırım"⁴⁶ âyet-i kerimesini zikrederek şu tefsiri yapar: Bu âyet-i kerîmede "Cenâb-ı Hakk, 'hannâs'tan istiâzemizi emir buyuruyor. Hannâs, şeytandır. Bir şeytan, mü'minleri tarassud etmekte ve kalbin zâkir olduğunu ihsâs edince geri çekilip savuşmakta olduğu gibi, zikirden gâfil bulunanlara da ilkâ-i mefsetet eylemektedir. İşte bunun için, dünyada iken bir tarikat-ı aliyeye intisâb etmek ve

41 Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s.9.

42 Erbilî, *Mektûbât*, s.180.

43 Yâsîn 36/60.

44 Tevbe 9/119.

45 Erbilî, *age.*, ss.26-27.

46 Bkz. Nâs 114/1-6.

mürşidin ta'lim ve telkîn ettiği zikr-i şerîf ile kalbini ihyâ eylemek her mü'min için ehemmiyetli ve elzemdir"⁴⁷. Görüldüğü üzere bu ve benzeri âyet-i kerîmelerin tefsirinde Es'ad Efendi, bir mürşid-i kâmil olması hasebiyle, sürekli tasavvuftaki kalbin zikrullah ile ihyâsı ve Allah'tan asla gâfil olmaması düşüncesi üzerinde yoğunlaşmakta ve sürekli bu noktayı ön plana çıkarmaktadır.

Es'ad Efendi, tarikati bir vakıa olarak ele almaktadır. Bu nedenle yapılan ibadetleri tarîk-ı ibadet olarak değerlendirirken, fenâ ile ilgili hususları da tarîk-ı terakki bağlamında ele alır. Tasavvuftaki tarikat denilen yol ise, İslâmın dışında bir şey değil, aksine ona hizmet eden bir rehberdir.⁴⁸

Ihyâ-yı kalb-i morde der yek nefes nemâyend

Irs ez Mesîh gîrend dil-zendegân-ı Nakşî⁴⁹ diye nitelendirildiği insanlar ise, toplum içerisinde susamış kalplere ab-ı hayat (hayat iksiri) sunan, kâinâta mâlolmuş insanlardır.

İnâbe hususunda ise Es'ad Efendi, "Ancak Rabbinize (inabe edin) dönün ve ancak O'na teslim olun"⁵⁰ âyetinden hareketle inâbenin gerekli olduğunu belirtir. Es'ad Efendi'ye göre, İnâbe, rucu demektir. Yani küfürden imana, mâsiyet ve muhalefetten, Allah'ın emrine itaate ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah'a dönmeye denir. Başka bir ifadede inabe, müracat manasına gelmektedir. Zikrin ve dinle alakalı işlerin, bilen birisinden öğrenilmesi için müracat etmek manasına gelmektedir. "İlim öğrenmek herkese farzdır"⁵¹ hadîsi gereğince bilene müracat bir emirdir. Bu ise, inâbenin bir çeşididir. "Benden sonra Ebu Bekir ve Ömere uyun Ammarın hidayeti gibi hidayet sahibi olun. Abdullah İbn-i Mesudun sözlerine ihtimam ile tutunun" hadîsinde belirtildiği gibi başarılı olmuş insanların yolundan gitmek tavsiye edilmektedir. İnabeyi bu şekilde açıkladıktan sonra Es'ad Efendi, intisaba değişik bir

⁴⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 27.

⁴⁸ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.2, ss.135-136.

⁴⁹ "Ölmüş kalbi bir nefeste diriltirler. Nakşi Tarikatının gönlü diri, sâlikleri bunu İsa'dan miras almışlardır." Erbilî, *Divân*, s.106.

⁵⁰ Zümer/54.

⁵¹ *Keşfu'l-Hafa*, c.2,ss-43-45.

bakış açısı getirir. Buna göre intisab; hidayet yolunu tutan kişilere tabi olmak ve onların yolundan gitmek demektir.⁵² Ve bu bağlamda, hidayet yolunu tutan alimleri, bu yoldakilere örnek gösterir: “ Alimler, peygamberlerin varisleridir.”⁵³ “ Alimlere tabi olunuz, çünkü onlar dünyanın kandilleri ve âhiretin lambalarıdır.”⁵⁴

3. SEYR Ü SÜLÛK

Seyr, yürümek, yola veya biryere girmek, hareket, yolculuk, gezme gibi anlamlara gelir.⁵⁵ Sülûk ise, yola girmek, yürümek, gitmek demektir.⁵⁶ Tasavvufî literatürde bu iki kavram birlikte kullanılır.⁵⁷ Yani bu tabirlerden biri için verilmiş olan izah diğeri içinde geçerli olmaktadır.

Bir tasavvuf istilâhı olarak seyr ü sülûk, Allah'a vâsıl olmak için kulun benliğini kötü huylardan temizleyip iyi huylarla bezenmesi için, manevî yola girmesidir. Diğer bir ifadeyle, tasavvufî yola giren müridin mânevî makam ve hallerini tamamlayınca kadar geçireceği safhaların adıdır.⁵⁸

Sülûk yoluna girene sâlik denir. Sülûkte bir takım makamlar ve menziller vardır. Bunların her birinin kendine ait vazife ve mükellefiyetleri vardır. Sâlik, bunları gerçekleştirmeden bir üst makama geçemez. Bu yolculukta yaşananlar, müridle mürşid arasında sır olarak kalır. Bu yolculuk bir anlamda kişinin kendisine doğru yoculuğudur. Bu iç yolculuğu, bildiğimiz yoculukların dışında çetin bir yolculuktur. Kişinin kendini tanımaya doğru yaptığı bir yolculuktur.

⁵² Erbilî, age.,ss.20-21.

⁵³ Keşfü'l-Hafa, c.2, s.160.

⁵⁴ Aynı eser. c.2, ss.64-65.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l arab*, c.10, s. 442 ; Firûzâbadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 2, s. 54; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s. 1084;el-İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1353, s.239.

⁵⁶ İbrahim Mustafa,*el-Mu'cemu'l-vasît*, c.1, s.445.

⁵⁷ Enver Fuad Ebu Hazzam, *Mu'cemu'l-mustalahâtî's-sûfiyye*, Lübnan 1993, s.96.

⁵⁸ Tûsî, Ebu Nasr es-Serrac, *el-Lüma'* (İslâm Tasavvufu), İstanbul 1996, (Altınoluk yay.), s.456.

“Nerede olsanız, O sizinle beraberdir”⁵⁹: Âyet-i kerimenin bu kısmı, tasavvuf ve tarikat mes’elesinde, ilgili eserlerde sıkça dile getirilen delillerden birini teşkil etmekte ve bir takım tarikat virdlerinde ‘murâkabe-i ma’iyyet’ olarak adlandırılmaktadır. Es’ad Efendi, bunun yorumunu şu şekilde yapmaktadır: “Ma’lûm ola ki, bu ma’iyyet, ma’iyyet-i zâtîyye ve zemânîyye olmadığı gibi hulûl ve ittihad tarîkı ile de değildir. Belki mecmû-i mezâhirde şimşek ziyâsı gibi mücerred zuhûr ve huzûr tarîkiyledir. Yani Hazret-i Allah cemî efâlinize kâffe-i ahvâlinize vâkıftır, âlimdir, nâzırdır. Semâvât ü arzında her ne ki, mevcûd ise kendi mülküdür ve hakk-ı sarîhidir. Bu âyet-i celîleyi bildikten sonra âhâd-ı nâsın huzûrunda efâl-i kabîhayı irtikâb edemeyenler huzûr-ı Akdes-i Bâri’de, ne cesâretle o efâl-i kabîhaya tasaddî edebilecekleri cidden şâyân-ı hayrettir. Acabâ, bu gibilere de âkıl, denir mi?”⁶⁰. Bu açıklamasının ardından, Hadîd sûresinin devam eden âyetlerinin meallerini, âyet-i kerimleri zikretmek-sizin, hülâsa olarak özetlemektedir.

Bir mektubunda “murâkabe-i ma’iyyetin sahasının vâsi’ olduğunu ve ‘Her nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir’⁶¹ âyet-i kerîmesinden alındığını ve murâkabe-i akrabiyyete müntehî olduğunu bildirmektedir. ‘Biz insanoğluna şah damarından daha yakınız’⁶² âyet-i kerîmesinin manasının ancak bu murâkabede sâlikler için oldukça belirgin/açık olduğunu; Cenâb-ı Hakk’ın ma’iyyet ve kurbiyyetine iman ehli olan herkes inanabileceği ancak işitme ile müşâhede/yakînî görüş arasındaki farkı da, nazar-ı dikkate almanın gerektiğini, tıpkı balın tadını anlamanın işitmek ile de mümkün olabileceğini,

⁵⁹ Hadîd 57/4

⁶⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 12. Es’ad-ı Erbilî, “Her nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir” âyet-i kerimesini 36. Mektup’ta da zikretmekte ve “Her nerede olsanız Allah sizinledir. Ahvâl-i hususiyetinize vâkıftır, hâzırdır, nâzırdır. Bu âyet-i celîleye kalben, kavlen, fiilen, hâlen iman ve itikad eden kullar, terfî-i derecât ve cinân-ı âliyât ile mübeşşer oldukları gibi, dâr-ı dünyâda dahî fevâid-i azîmesine nâil olacakları hadîs-i şerif ile sâbit ve müberhendir” açıklamasını yapmaktadır. bkz. Aynı eser, s. 64.

⁶¹ Hadîd 57/4.

⁶² Kaf 50/16.

fakat zevk ile hâsıl olan ma'lûmâtın şüphesiz daha başka olduğunu ifade etmektedir⁶³.

Seyr ü sülûkten gaye, muhabbet ve huzur devletine nâil olmaktır. Bu şerefe erişenler bundan daha aşağı derece olan zikre ihtiyaç hissetmez. Çünkü zikir bir noktadadır. Huzur ise vücûdun her zerresini kuşatıp ihya etmektedir. Es'ad Efendî'ye göre huzurun başlangıcı yâddır.⁶⁴ Yad'da bulunan sâlikin vücûdu mamur ve müreffeh olur. ⁶⁵ "Mal ve evladın fayda vermediği o günde ancak selim kalp ile Hakk'ın huzuruna çıkarlar kurtuldu⁶⁶ âyeti de yukarıda söylediklerimizi destekler mahiyette seyr ü sülûk'ün önemini artaya koymaktadır. Bu âyetten yola çıkarak Es'ad Efendi şu hatırlatmalarda bulunur: Akıbeti ve encamı, herşeyi yok eden kara toprak olan ve yokluğun esaret perdesinde helak olmak üzere yaratılmış ve iki ayağı üzerinde canlılığa kavuşturulmuş bulunan mahlukatın en hayırlısı insan için ehemmiyet vermesi gereken bir husus varsa o da yalnız kalp evinin selameti için lüzumlu olan sebeplere sarılmak ve Cenab-ı Hakkın rızasını kazanmaya çalışmaktır.⁶⁷

Yola çıkan yolcunun, hiçbir zaman belli bir noktada durmayacağı gibi, seyr ü sülûk'e giren sâlik de, menzilden menzile yol aldıkça her makam ve menzilin kendine has etvâr ve ahvâlini müşâhede eder. Bu gibi hallerin iyi ve kötüsünü ayırt etmek için evvela mürşide ikinci olarak da şeriata ve onun yüce emirlerine başvurulur. Şeriata uygun olan durumlara makbul gözüyle bakılır.⁶⁸ Yolda olan ise sevdiği, veya sevildiği merci' doğru ise hedefine ulaşır. Yolda bir gönül ehline

⁶³ Erbilî, age., s. 148.

⁶⁴ Yad'a yine kendisi mana vermektedir Es'ad Efendi. Yad: Hakk -celle ve ala-Hazretleri bir an bile kullarından gafil olmadığı gibi, yaratanını bir an bile hatırdan çıkarmayan ve ondan gafil olmayan bir kulun haline yad adı verilir. Şeriatın şerefli çizgisinde dolaşıp, yadını koruyan kulunu Cenab-ı Hakk sever. Erbilî, age., s.100.

⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶ Şuara 26/88,89

⁶⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.143.

⁶⁸ Aynı eser, s.120.

erişirsen o seni alır, kimya olursun, gevher olursun. Şeklinde özetlenebilecek Muhammesat'ında bunu şöyle dile getirir.

“Rûyger-dân ez cemâl-i mehveşân
Tâ be key bâşî tufeyl-i serkeşân
Ger hemî dârî hevâ-yı izz u şân
Mihri-pâkân dermiyân-ı cân-neşân
Dil mede illâ be mehr-i dil-hoşân”⁶⁹

Kişi bir gönül ehline erişirse, cevher olur, kimya olur. He-defe ulaşır.⁷⁰

Seyr ü sülûkte vuslat hizmetle mümkündür.⁷¹ Temel prensip olarak Zahirî ve dış görünüş itibarıyla halk içinde bulunmak, batın ve iç dünyada da yalnız Hakk ile beraber olma hali benimsenmiştir.⁷² Bu sadece Es'ad Efendi'ye has bir görüş değildir. Mutasavvıfların bir çoğu bunu seslendirdiği gibi, bunun bir benzerini de Yunus'da görüyoruz. Ona göre gerçek dervişlik, halk yolunda dervişliktir; çoğunun anladığı gibi Hak yolunda değildir. Çünkü, halka hizmet, Yunus'un anlayışına göre Hakk'a hizmettir. Yani dervişlik kişisel, benliği yok edip toplumsal benliğe oradan da İlahî benliğe yol almak demektir.⁷³

⁶⁹ Aya benzeyen güzellerin cemalinden yüz çevirerek
Ne zamana kadar asilerin tufeylî olacaksınız
Eğer ululuğa talib isen
Cânının ortasına pâkların sevgisini yerleştir!
Ancak gönlü hoş olanların sevgisine gönül ver! Erbilî, Divân, s.108.

⁷⁰ Altın ve gümüş sevgisine esir olursan,
Ayarın bakırdan daha aşağı olur.
Demir parçası gibi cevhersiz de olsan,
Karataş veya mermer de olsan,
Bi gönül ehline erişirsen gevher olursun
Erbilî, Divân, s.109. Yunus Emre'de ise asıl gevher Hz Peygamberdir:
“Halk, bir gevher yarattı kendünün kudretinden
Nazar kıldı gevhere, eridi heybetinden” Yunus Emre, Divân, Faruk K.Timurtaş
neşri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., No:380, Ankara 1986, s.138.

⁷¹ Erbilî, *Mektûbât*, s.78.

⁷² Aynı eser., 135.

⁷³ Yunus bu düşüncesini şöyle seslendirir:
“Dervişlik didükleri bir acayıp durakdur
Derviş olan kişiye evvel dirlik gerekdür” bkz. Bayraktar, *Mehmet, Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s.31.

Seyr ü süluk esnasında, bazı mertebelerde feyz yokluğu gibi durumlar vuku bulmaktadır. Bir müridin murâkabe anında bundan şikayet etmesi üzerine Es'ad Efendi cevabi mektubunda şunları yazar: Tam feyz, feyzin görünmesine bağlı değildir. Tarikat büyüklerinin bazıları feyz eserlerinin yokluğundan ve tam mahviyet sayesinde değersiz bir mahluk olduklarından bahsetmişler ve bu sûretle tarikat sâliklerini irşad ve yüksek marifetlerinden hissedar eylemişlerdir.⁷⁴

Ve yine sâlikin seyr ü sülûkünü kolaylaştırmak için ilme'l yakin olanın yanında, görüp tanıyarak olan ayne'l yakinin de gerekli olduğu şüphesizdir.⁷⁵ Bir de seyr-u sülûk esnasında cezbe denilen hadise vardır ki bu da tarikatta önemlidir. Bu konuda Es'ad Efendi “ Rahman olana Allah'ın cezbelereinden bir cezbe insanların da cinlerin de amelîne denktir” hükmü ile Allah'ın kulunu kendisine çekmesi sayesindeki kulun gayreti arasındaki farkın, yerle gök kadar olacağını belirttikten sonra. Cezbenin⁷⁶ bir hakikat olduğunu belirtir. Ve gerçek ve haki ki cezbenin seyr ü sülûk'ten sonra olan cezbe olduğunu ifade eder. Cezbe halinde de istikâmet üzere olup kararlı davrananlar, kazanır. Aksi halde istifade mümkün değildir.⁷⁷

4. ZİKİR

Zikir lügatte, bir şeyi hatırdâ tutmak, unutmamak, یاد etmek, anmak, elde edilen bilgiyi ezberlemek gibi anlamlara gelir.⁷⁸ Mecaz olarak da şeref, şân, şöhret, dua, namaz manasına da gelmektedir.⁷⁹ Tasavvuf ıstılahında ise, Allah'ı belirli

⁷⁴ Erbilî, age., s.81.

⁷⁵ Aynı eser., s. 82.

⁷⁶ Es'ad Efendi konuyu açıklarken sâlik-i meczup, meczub-i sâlik ayrımı yapar ve bunların tanımlarını verir. Sâlik-i meczub: Seyr-ü sülûk'ten sonra ulaşılan cezbedir ki aslolan budur. Meczub-i sâlik ise tarikata yeni girmiş müridin bulunduğu cezbeden dolayı kendisine verilen isimdir.Erbilî, age. s.329.

⁷⁷ Aynı eser, s.329.

⁷⁸ Tehânevî, *Keşşâf u İstılâhâtî'l-Funûn*, c.1, s.512 ; İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.4, s. 308 ; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 2, s. 34; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 346; Râgıp, *Müfredât*, s.179.

⁷⁹ Râgıp, age., s.179-180.

kelimeler veya cümlelerle anmak, O'nun kainattaki bin bir tecellisini görüp, onu tesbîh etmektir⁸⁰ Es'ad-ı Erbilî ise zikri şu şekilde tarif etmektedir: Cenab-ı Hakk'ı medh ü senâ ve azametini ifade etmek kasdıyla söylenen güzel, hoş, temiz, ve kalbde muhafaza edilen Allah sevgisinin neticesinde oluşan fikir ve ince düşünüşten ibarettir.⁸¹ Kur'ân-ı Kerim'de zikir kelimesi müştaklarıyla birlikte iki yüz doksan bir yerde geçmektedir.⁸² Kur'ân- Kerim'de zikrin kullanıldığı anlamlardan⁸³ birkaçı şunlardır: Tefekkür⁸⁴, İlim ehli⁸⁵, öğüt⁸⁶, namaz⁸⁷, Kur'ân⁸⁸.

Allah "siz Beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim..."⁸⁹ âyetiyle "mutlak varlıkla" beraberlikte zikrin ehemmiyeti vurgulanmıştır. Bizden ise, bu beraberliğin daim olması için çokça zikretmemizi istemiştir.⁹⁰

Zikredilenin vasıflarında zikredenin vasıfları fenâ bulduğunda, yapılan zikirde zâkir temaşa edilebilir.⁹¹ Zikir namazdan da ulvî bir öneme sahiptir. Namaz Allah'ın azameti karşısında, zikir-i daim istisna edilirse, amellerin en üstünüdür. Tefekkür ve zikir-i daime gelince onlar sadece ruhları ulvilemiş insanlardan beklenebilir.⁹²

Zikir Hakka giden yolda en temel esastır.⁹³ Kul, farz veya mendûb her vakitte Allah'ı zikretmekle görevlendirilmiştir.⁹⁴

⁸⁰ Ateş, Süleyman, 'Zikir', AÜİFD. , c.14, s. 295.

⁸¹ Es'ad-ı Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s.12.

⁸² Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l- Müfrehes*, İstanbul 1990, ss.271-275.

⁸³ Zikir Kur'ân-ı Kerim'de on sekiz ayrı manada kullanılmıştır. Bkz. Abdülbaki, age., ss.271-275. Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul 1992, s.239.

⁸⁴ Bakara 2/169; Ra'd 13/19.

⁸⁵ Nahl 16/43; Enbiya 21/17.

⁸⁶ A'raf 7/3; İsra 17/41; Nahl 16/43.

⁸⁷ Casiye 45/9.

⁸⁸ Hicr 15/9.

⁸⁹ Bakara 2/152.

⁹⁰ Ankebût 29/45

⁹¹ Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk, *et- Ta'arruf*, Kahire 1980, s.126.

⁹² Dehlevî, *Hucetü'l-lâhi'l-baliğa*, c. 2, s.152.

⁹³ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 110.

⁹⁴ Aynı eser, s.467

Hakiki zikir ise zikir esnasında mezkurdan gayrinin unutulmasıdır.⁹⁵

Zikir kulun kendisinde bulunan ilahî yönü ortaya çıkarmak üzere yapılır. İnsanda ise, Allah'ın 99 ismi meknuzdur. Bu yönlerin ortaya çıkarılması, zikir sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu yönler ortaya çıkarılamazsa insanın ruha ait olan yönü eksik kalacak, bedene ait olan hayvanî yönü ön plana çıkacaktır. Meleklerde en fazla 4 kanat olmasına mukabil insanda Allah'a vâsil olabilmesi için otuz kanat bulunmaktadır. Bu kanatların çalıştırılması da ancak zikir ile mümkündür. Kişi zikirsiz duyamaz göremez olur.

“Düşüp lâl ü perişan Es'ad-ı bî âşiyân cânâ

Ne mümkün müstefâd olmak lisânından hayâlinden”⁹⁶

Beyitlerinde olduğu gibi, kişi sevgiliyi duyamaz, hayalinden istifade edemez olur. “Gözler kör olmaz ancak sadırlardaki kalpler kör olur”⁹⁷ âyeti ise bunu anlatmaktadır.

Zikrin hafî veya cehrî olması tarîkatten tarîkate farklılık arz etmektedir. Bazen Aynı tarikatte sâlikin durumuna göre hem cehrî hem hafî zikir uygulanmaktadır. Başlangıçta, kalpte kasvetin musallat olması dolayısıyla, cehrî zikrin faydalı olduğu söylenmiştir. Kasveti gidermede cehrî zikir hafî zikirden daha etkilidir. İlerlemiş olanlara ise, hafî zikir tavsiye edilir.⁹⁸

Es'ad Efendî'nin ise zikir konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

Esas itibariyle Allah'ı sevmenin, Allahın zikrini sevmek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yani seven sevdiğini düşünür onu söyler onula konuşur.⁹⁹

Tarîkatlerin esas itibariyle bir olduğunu söyleyen Es'ad Efendi, zikri, bu Muhammedî tarikatın özü olarak¹⁰⁰ belirtmektedir.

⁹⁵ Kelâbazî, *age.*, s.126.

⁹⁶ Erbilî, *Divân*, s.158.

⁹⁷ Hac 22/46

⁹⁸ Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 213.

⁹⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.86.

¹⁰⁰ Turuk-ı Aliyye'nin kaynağı esas itibariyle birdir. Cümlesi Muhammediyedir. Bkz. Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s.12.

Zikir bir emirdir. Bu emir ise önce Muhammed (s.) efendimize ikinci olarak ümmetine emredilmiştir. ¹⁰¹ Hazret-i Muhammed (s.) bu emri, Cebrail(a.) vasıtasıyla hakikatini anlayarak aldıktan sonra, lisanî ve kalbî zikr-i şerifin icrasına girişti. ¹⁰² Sünnet'e tabi olmak dille ve kalple olan zikre bağlıdır. Bu nedenle bu zikirlere duyulan ihtiyacın aşıkâr olduğu bilinen bir gerçektir. ¹⁰³ Zikri fitratın bir gereği olarak gören, birçoklarının savunduğunun aksine, tarikat ve zikrin menbainin Hz. Muhammed (s.) olduğunu söyleyen ve dolayısıyla bu temellendirmeyi Kur'ân'a kadargötüren ¹⁰⁴ Es'ad-ı Erbilî, eserlerinde bize zikrin sistemleşmiş şeklini de sunmaktadır. ¹⁰⁵

Aslen zikir bir gıdadır. İnsan aç nasıl yaşayamıyorsa, ruh da zikirsiz ölü gibidir. Ruhun zikre ihtiyacı vardır. Bu gıda herkese kapasitesi ölçüsünde verilmelidir. Fazla zikir, bazan zarar da verebilmektedir. ¹⁰⁶

Mevcutatın hepsinin Allah'ı zikrettiği bilinci ise bir mutasavvıfın kolay anlayabileceği bir husustur. ¹⁰⁷

Es'ad Efendi Tercî'indeki şu beyitte ifade ettiği cümleler hislerine tercüman oluyor:

Mûnîsem yâd-ı tûst subh u mesâ
 Ülfetem zikr-i tûst sır u hafâ
 Gerçi dûrem bezâhir ez ber-i to
 İnneme'l kalbü ve'l fuâdü ledeyke ¹⁰⁸

¹⁰¹ Aynı yer.

¹⁰² Aynı yer.

¹⁰³ Aynı eser.s.14.

¹⁰⁴ Aynı eser, mukaddime kısmı, s.8.

¹⁰⁵ Risale-i Es'adiyye'deki bu konuyla ilgili bazı başlıklar şu şekildedir: Zikrin lüzumu, Zikri Hafî'nin telkini, Zikri Hafî mi? Zikr-i Celi mi?, Halka-i Zikrin Fazileti, Cemaatla Cehrî zikir, Cehrî Zikrin başında Okunacak Dua, Salavat-ı Şerife. Bkz.. Risale-i Es'adiyye, fihrist.

¹⁰⁶ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.142.

¹⁰⁷ Aynı eser, s.144,

¹⁰⁸ Gece gündüz benim dostum senin zikrindir.

Gizli, aşikâr senin zikrinle me'lufum.

Gerçi zâhiren senden uzak isem de

Kalbim ve ruhum senin yanındadır. Erbilî, *Divân*, s.117.

yani tek dost O'nun zikridir. İnsan ne kadar Allah'tan uzaksa da kalbiyle ruhuyla sürekli Allah'la beraberdir.

Es'ad Efendi, 'zikr-i hafî: gizli zikir' ve 'zikr-i cehrî: açık zikir' konusunda, "Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma!"¹⁰⁹ âyet-i kerimesini zikrederek, bir kısım alimlerin, 'Bu emir Hz. Peygamber (s.)'e aittir, ondan başkası ise açık zikirle emrolunmuştur' şeklindeki görüşlerinin zıddına, Hz. Peygamber (s.)'in bir kısım hadislerini de mesned ittihaz ederek bu âyet-i kerimenin 'gizli zikir'in faziletine işaret etmekte olduğunu söylemektedir¹¹⁰. "Rabbimize yalvararak ve gizli olarak dua ediniz. Çünkü O, haddi tecâvüz edenleri sevmez"¹¹¹ âyetinde ise, İmam Suyûtî ve İbn Abidin'den naklen cehrî duada aşırı gitmekten nehyedildiğini, ama cehrî zikirten nehyedilmediğini, doalyısıyla cehrî zikrin de caiz olduğunu kaydeder.¹¹²

Hz. Muhammed (s.) kalbî zikri ilk olarak Hz. Ebû Bekir Sıddık'a öğretti. Ve bütün Sahabe-i Kirâm'a anlatıp öğretmesi için onu vekil tayin etti. Lisanî zikri de Hz. Ali'ye öğretti.¹¹³ Ve diğer Sahabe-i Güzîn'e de anlatıp öğretmesi hususunda, onu vekil tayin etti. Sünnet-i seniyye'ye tâbi olma hususunda gecikmeye, gevşekliğe hiçbir zaman izin vermeyen sahabe, işaret edilen halifelerden aldıkları hafî ve cehrî zikirleri bü-

¹⁰⁹ A'râf 7/205.

¹¹⁰ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 22.

¹¹¹ A'râf 205/55.

¹¹² Erbilî, age, s. 23. Zikir tecrübesi ve zikirde yaşanan hallerle ilgili olarak bkz. Vett, *Kelâmî Dergâhı*, s. 89,96,99,104,155; Atay, Tayfun, *Batı'da Bir Nakşî Cemaati Sıh Nazım Kıbrısı Örneği*, İletişim yay., İstanbul 1996. ss.125-144.

¹¹³ Tarikat-ı Sıddıkiyye'ye intisab edenler, önce 'letâif-i aşere'lerinde zikredip, tasfiye-i kalb ve tezkiye-i nefse muvaffak olurlar. Sonra murâkabât ile meşgul olmaya başlarlar. Daha sonra Kur'an-ı Kerim kıraati ve kelime-i tevhid ile mürur olup, o feyz menbandan nasibini almaya devam ederler. Hz Ali'den gelen yolun mensubları ise, evvela 'esmâ-i seb'a' zikrine başlarlar. Tezkiye-i nefis hususunda belli bir dereceye yükselip terakkileri tahakkuk edinceye kadar bu zikre devam ederler. Sonra kalbî zikir ile memur olup o sayede kalbin tasfiyesine nail olurlar. Tarikata sülûk edenlerin bu tertib ile meşgul olmaları, ictihat derecesine varmış olan büyük velilerin fikirlerinin ürünleridir. O dereceye ulaşamayanlara düşen vazife, tâbi olma'dır. Bkz. Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, ss.14-15.

tünüyle icra etmişlerdir. “Ya Muhammed söyle: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki; Allah da sizi sevsin”¹¹⁴ âyetinin şerefine nâil olmuşlardır.¹¹⁵ Es’ad-ı Erbilî zikrin hafî, rızkın kâfi olanı efdaldır¹¹⁶ hadîsindeki gibi, gerek gizli gerek açık zikirle, on letâifin zikrullah ile uyanması ve bütün cesedin şeriat âdabıyla nurlandırılması gereğini vücûdun ve kalbin şifası için gerekli görmektedir. Bunun ise ancak Cenab- Hakk’a teslîm olmuş fenâ-fillaha ermiş bir mürşidin feyz ve bereketi sayesinde mümkün olabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁷

“Allah Tebareke ve Teâla buyuruyor: Rabbını içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma.”¹¹⁸ Es’ad Efendî’ye göre bu emir Nebi (s.) ye mahsustur. Ondan gayrısı ise cehrî zikir ile emrolunmuştur. Çünkü cehrî zikir, havatırı defetmekte daha tesirli ve daha kuvvetlidir, denildi. Halbuki Peygamber (s.) Efendimiz: Zikrin en hayırlısı hafî olanıdır.¹¹⁹ buyurmuşlardır. Yine bu mevzuda İbn Ömer (r.) den rivayetle Peygamber Efendimiz (s.) şöyle buyurmuşlardır: Gizli zikir açıktan yapılan zikirden daha faziletlidir. Cehrî zikir ise yeni başlayanlar için daha tesirlidir.

İmam Nevevi (r.al.) şöyle der: Ehl-i zikir cemaat halinde zikir yapmak istediklerinde evlâ olan cehrî zikir yapmalarıdır. Zâkir havastan ise, tek başına zikir yapmak istediğinde gizli zikri tercih etmesi daha uygundur. Eğer avamdan ise, uygun olan cehrî zikir yapmasıdır. İmam-ı Suyûtî ise bu konuda şöyle der: Cehrî zikir diğerlerinden efdaldır. Çünkü cehrî zikir-

¹¹⁴ Bakara 2/31

¹¹⁵ Erbilî, age., s.13.

¹¹⁶ Münavi, *Künûzü'l-hakaik*, s.67, ayr. bkz. Erbilî, *Mektûbat*, Dersaadet, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil), s.47. Es’ad Erbilî bu hadisin izahında “burada zikr-i hafî’den maksadın zikr-i kalbi olduğunu, zira iki kişinin dışına taşan her gizli şeyin şayi olduğu gerçeğinden hareketle, lisanen olunan bir zikri hiç olmazsa insanın sağ ve solunda bulunan meleklerle mülazemetindeki şeytan tarafından işitileceğinden zikr-i hafî olmadığımı” belirtir. Bkz. Erbilî, Es’ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.46.

¹¹⁷ Aynı eser, s.48.

¹¹⁸ Araf 7/205.

¹¹⁹ Keşfü'l-hafa, c.1, s.392.

de amel daha fazladır. Dinleyenlerin, kalplerini dinlemesiyle, kalplerini uyarır. İmam Ahmed er-Rıfâî (k.) de; toplu halde zikredilirken cehren, münferiden olarak ise hafiyyen zikredilmesini emretmiştir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerimin'de "Rabbinize yalvararak ve gizli olarak dua ediniz. Çünkü o haddi tecavüz edenleri sevmez."¹²⁰ buyurmuştur. Bu âyeti celilenin tefsirinde müfessirler demişlerdir ki: Burada cehrî duada aşırı gitmekten nehyedilmiştir, cehrî zikirden değil. Bu fikri İmam Suyûfî, Risaletü'l- Fikri kitabında, İbn-i Abidin, Dürrül'Muhtar haşiyesinde zikretmişlerdir.¹²¹

Es'ad Efendi, "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret"¹²² âyet-i kerimesini ise tarikatlerdeki 'Hatm-i Hâcegân'ın halka ile yapılmasına delil gösterir¹²³.

Yine Es'ad Efendi Hazretleri, "Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin!"¹²⁴ âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunda şüphe olmadığını; "Şüphesiz erkek ve kadın müslümanlar" diye başlayıp onlarla ilgili on vasıf sayarak "Allah'ı çok çok zikreden erkekler ve kadınlar"¹²⁵ diye biten âyet-i kerimesinde de bunun açıkça ifade edildiğini dolayısıyla "*kadımların da erkekler gibi zikrullah ile memur olması gerektiğini*" istihraç eder. Bu bakımdan "*kadımların kapalı olarak geride kendilerine kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namaza iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini işittirmeyerek iştirakleri caizdir*" der¹²⁶. Ayrıca alimlerin ve meşayihün kadın erkek herkese dinin emirlerini öğretmeleri gerekir. Kimse bundan geri kalmamalıdır. Zira ilim öğrenmekten geri duran kimse ile onu gizleyenlere ilâhî tehdid vardır. İşte Es'ad Efendi'ye göre şu

¹²⁰ Araf 7/55.

¹²¹ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, ss.22-23.

¹²² Kehf 18/28.

¹²³ Erbilî, *age.*, s. 25.

¹²⁴ Ahzâb 33/41.

¹²⁵ Ahzâb 33/35.

¹²⁶ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 41-42.

âyet-i kerime: “İndirdiğimiz açık âyetlerimizi ve hidayeti ki-
tapta açık olarak beyan ettikten sonra gizleyenler yok mu? İşte
onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet ediciler lanet eder”¹²⁷
bu hususa delalet etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.), “Ey
Peygamber! Mü’min kadınlar bey’at etmek üzere sana geldik-
leri zaman... onların bey’atini kabul et ve onlar için istiğfar et”¹²⁸
âyet-i kerimesine göre Peygamberimiz kadınlarla bey’at etmiş
ve asla onların onların ellerine dokunmamıştır. Dolayısıyla ka-
dınlar da, ellerini vermemek şartıyla mürşid-i kâmillere intisap
etmelidirler, neticesini çıkarır.¹²⁹

Es’ad Efendi zikrin âdab ve erkanıyla ilgili bahiste, camide
zikir yapılması hususunda İbn Abidin’in fetvasını da örnek
göstererek, namaz kılanları ve camideki diğer insanları rahat-
sız etmemek şartıyla camide zikir yapmanın caiz ve en faziletli
ibadetlerden biri olduğunu belirtir. Kadınların zikre iştirakleri
hususunda ise kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur
buyurulduğunu ve kapalı olarak geride kendilerine ayrılmış
hususî yerlerde cemaatle namazlara iştiraklerinin meşru oldu-
ğu gibi zikir için de seslerini işittirmek kaydıyla caiz oldu-
ğunu belirtir.¹³⁰ Bir tahmininde Es’ad Efendi zikir meclislerini
şu şekilde tavsif eder:

Zikr-i Mevlâ ile hoştur meclis-i rindânemiz
Fikr-i Leylâ ile şendir kalb-i mecnûnânemiz
Sanmanız kim hubb-i dünyâdır bizim cânânemiz
Aşk olup rûz-i ezelden sâki-i peymânemiz
Âlemi gavgâya salmış nar’a-i mestânemiz¹³¹

“Allah’ın zikri kalplerin şifasıdır”¹³² hadîs-i şerifinde açık-
landığı şekliyle tedavi edilmedikçe cennetin yüce mevkile-
rine ulaştırıcı kurtuluş tarîkatının seyr ü sülûkünde başarılı

¹²⁷ Bakara 2/159.

¹²⁸ Mümtetine 60/12.

¹²⁹ Erbilî, age., s. 41-43.

¹³⁰ Aynı eser, 42-43.

¹³¹ Erbilî, *Divân*, s.166.

¹³² Beyhakî, Deylemi, *Keşfü'l-hafâ*, c.1 s.505.

olunamaz.¹³³ Kalbin hastalıklarından bir kısmı ise şunlardır: Haset, riyâ, kibir. Es'ad Efendi *Kenzü'l-İrfan* isimli eserine konuyla ilgili olarak "Her şeyin bir cilası vardır, kalbin cilası ise zikrullahtır."¹³⁴ hadîsini almıştır.

Zikir şükür irtibatını Es'ad-ı Erbilî şu şekilde anlatmaktadır: "Şükrün birincisi sârî, yani merhamete lââyık ümmet-i Muhammedin istifadesi için yapılandır. İkincisi ise letâîf-i aşere ile yapılan zikir ve fikir olsa gerektir.¹³⁵ Cenab-ı Allah buyurmuştur ki: Ey beni Adem beni zikrettikçe şükürümü ifa etmiş ve beni unuttukça hakkımı unutmuş olursun."¹³⁶

Nefs tezkiyesi ve kalp tasfiyesi zikrin başlangıçtaki en önemli iki hedefidir. Es'ad-ı Erbilî, zikirde ve râbitada ve diğer bir çok hususta sevgiyi temel alır. Zira sevgi gerçek olunca mü'minin kalbinde zikrullah meydana gelir. Nitekim bu: "Öyle adamlar vardır ki, ne bir ticaret ne bir alışveriş, onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz"¹³⁷ âyetine uygun düşer ve bu şekilde kalp, selamet bulur. "O günde ne mal ne evlat fayda verir. Ancak kalb-i selim müstesna"¹³⁸ âyetinin sırrına erer.¹³⁹ "Benim gözlerim uyur, lakin kalbim uyumaz"¹⁴⁰ hadîsinde belirtilen ise zikrullahtan bir an gafil olmamaktır.¹⁴¹

Kelime-i Tevhid (imanın esasını teşkil ettiği için)¹⁴² zikirlerin en mükemmeli ve hamd, (Allah'ın nimetlerini arttırmaya vesile olduğu için)¹⁴³ duaların en efdalidir.¹⁴⁴

¹³³ Erbilî, *Mektûbat*, Dersaadet, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil), s.116.

¹³⁴ Suyuti, *Camii's-Sagır*, c.1, s.99.

¹³⁵ Aynı eser, s.156.

¹³⁶ Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.47.

¹³⁷ Nur 24/37.

¹³⁸ Şuara 26/89.

¹³⁹ Erbilî, *Mektûbat*, s.87.

¹⁴⁰ Buhari, teheccüd, 16; teravîh,1 ; Müslim, müsafirin, 125; ebû Davud, tahare,79; tirmizi, mevakit,28.

¹⁴¹ Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.46.

¹⁴² Aynı eser, s.45.

¹⁴³ Aynı yer.

¹⁴⁴ İbn Mace, edeb, 55; Ebu Nuaym; Hilye, 10, 387. Es'ad Efendi bir müridine kelime-i tevhid hususunda hatırlatılarda bulunur: fakiriniz hala imanın aslını ikmale çalışıyorum, bu kelime-i tevhidi doğru dürüst söylemeye çalışıyorum.

“Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin”¹⁴⁵ âyetinin önce Peygamberimize sonra da bütün inananlara zikri emrettiğini, tarikatlerin temelinin de zikr-i ilâhiye dayandığını; Hz. Peygamber (s.)’in ve ashabının böyle yaptığını dolayısıyla “Ya Muhammed söyle: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin”¹⁴⁶ muktezasınca Resûlullah’a uyarak zikr-i ilâhiye devam etmek gerektiğini istihraç eder¹⁴⁷. Bunu neticesinde ise ulaşılacak nokta şudur : Allah’ı zikretmekten dolayı gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz.¹⁴⁸

Yine Es’ad Efendi Hazretleri, “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin!”¹⁴⁹ âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunda şüphe olmadığını; “Şüphesiz erkek ve kadın müslümanlar” diye başlayıp onlarla ilgili on vasıf sayarak “Allah’ı çok çok zikreden erkekler ve kadınlar” diye biten el-Ahzâb 33/35 de bunun açıkça ifade edildiğini dolayısıyla “kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur olması gerektiğini” istihraç eder. Bu bakımdan “kadınların kapalı olarak geride kendilerine kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namaza iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini işittirmeyerek iştirakleri caizdir” der¹⁵⁰.

Es’ad Efendi, “Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret”¹⁵¹ âyet-i kerimesini ise tarikatlerdeki ‘Hatm-i Hâcegân’ın halka ile yapılmasına delil gösterir¹⁵².

Ve yine Es’ad Efendi’nin zikrettiği hadîslerde, zikrin, sadakadan, kılıç kırılıncaya kadar yapılan cihattan, farz olmayan

Çünkü cenab-ı Hakk’ın dışında bir matlub, sufi lisanıyla bir put buldukça “La ilahe illallah” demek zor ve manen kabule şayan vuslata vesile olacağı şüphelidir. Erbilî, *Mektûbât*, s.63.

¹⁴⁵ Ahzâb 33/41.

¹⁴⁶ Al-i İmrân 3/31.

¹⁴⁷ Erbilî, *Mektûbât*, ss. 5-6.

¹⁴⁸ Aynı eser, s.152.

¹⁴⁹ Ahzâb 33/41.

¹⁵⁰ Erbilî, *age.*, ss. 20-21.

¹⁵¹ Kehf 18/28.

¹⁵² Erbilî, *age.*, s. 12.

oruçtan ve diğer birçok ibadetten efdal olduğunu görüyoruz. Ayrıca bir başka hadîste zikir için oluşan halka cennet bahçesine benzetilmiştir.¹⁵³

“Göklerdekilere ve yerdekilere Allah’ı tesbîh etmektedirler. O, azîz ve hakîmdir”¹⁵⁴. Bu âyet-i kerime ile alakalı yorum şöyledir: “Bazı âyât-ı kerimede dahî ‘yüsebbihu’ buyurulmuştur¹⁵⁵. Yani ezmine-i selâse ve dâimi sûrette her şey Hakk Teâlâ hazretlerini cemî nekâyısdan tenzîh ve takdîs eder. Eşyâ, zevi’l-ukûl ve gayr-i zevi’l-ukûl olmak itibariyle iki kısma münkasimdir. Zevi’l-ukûl olan kâlen ve zevi’l-ukûl olmayan ise alâ rivâyetin yalnız hâlen Hakk Teâlâ Hazretleri’nin vahdâniyyet ve samedâniyyetini cemî nekâyıstan berâetini ikrâr ve i’tirâf etmektedir. Zira ademden vücûda gelen bir âlemin bir Sân’i-i Kadîm ve Hâlik-i Azîm’e vahdâniyyet ve samedâniyyet gibi sıfât-ı kemâlî câmi’ bir Zât-ı Vâcibü’t-ta’zime ez-her-cihet ihtiyâc-ı edille-i kâtia ve berâhîn-i sâtia ile sâbit ve müberhendir”¹⁵⁶.

Bir mektubunda Es’ad Efendi, “Risâle-i Es’adiyye” adlı eserinde birkaç kez ele aldığı bir âyet-i kerîmeyi zikreder: “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin”¹⁵⁷. Fakat burada âyet-i kerîmeye farklı açıdan fevkalâde güzel bir yorum getirir: “Bu âyet-i celîledeki mü’min şüphesiz eczâ-yı zâhiriye ve bâtinîyeden mürekkep olan bir şahs-ı mü’mindir. Zikretmekle me’mûr olan dahî bu mecmûdudur. Yâni yalnız lisân veyahut kalp gibi bir cüz’ü değildir. Binâenaleyh insanı cemî-i cesedinin kezâlik bâtında olan kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve nefsinin dahî zikreylemesi lâzım geliyor. Bu zikre nâiliyyet ise bir delîl-i râhun bir mürşid-i dil-âgâhın zâhir ve bâtından istiâne ve istifâza ile müyesser olabileceğinden bir sâlik bu zikirleri te’min edince ve murâkabâta vâsıl oluncaya değin râbitadan müstağnî olmaz. Murâkabâta muvaffak olduktan sonra ihtiyac hissederse râbita eder, etmezse etmez”¹⁵⁸. Burada da yine Es’ad Efendi, âyet-i

¹⁵³ Bkz. Erbilî, *Kenzü’l-İrfan*, Zikir ve Zikrin Faziletleri bahsi, ss.45-48

¹⁵⁴ Hadîd 57/1.

¹⁵⁵ Örnek olarak bkz. Cum’a 62/1; Teğâbün 64/1.

¹⁵⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 10.

¹⁵⁷ el-Ahzâb 33/41. Bu âyetin zikredildiği diğer yerler için bkz., 132. Mektup, s. 159; 137. Mektup, s. 167.

¹⁵⁸ Aynı eser, ss.34-35.

kerîmeyi tarîkatta bir makam olarak bilinen 'zîkr-i küll'e ve bu makamı ihrâz etmek için de bir mürşide intisâb etmeye ve ona râbîta yapmaya delil ve bürhân olarak yorumlamıştır.

"Allah'ı, ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken zikreden kimseler"¹⁵⁹ "*âyet-i kerîmesi her ne kadar edâ-yı salâtın, kudreti olanlar için kıyâmen, âcizlerin ku'ûden daha da iktidarı olmayan hastağânın yataklarındaki namazlarının şâyân-ı kabûl olacağını mübeşşir ise de hiçbir dakikalarını bile fevt etmeyen evliyâullahın devâm-ı zîkr ü istiğraklarıyla da tefsir buyurulmuştur*"¹⁶⁰Yine bu âyetten yola çıkarak zikrin ayakta mı oturarak mı yapılacağı hususunu ifade buyurmuşlardır.¹⁶¹

Zikrin neticesi murâkabedir. Es'ad Efendi tarikatlardaki "murâkabe-i ma 'iy" diye bilinen zikir çeşidinin Hz. Muhammed (s.)'in uygulamasından farklı bir şey olmadığını belirtir.¹⁶²

¹⁵⁹ Al-i İmrân 3/191.

¹⁶⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 71.

¹⁶¹ Es'ad Efendi zikrin oturarak mı ayakta mı yapılacağı hususunda şunları zikreder. Evliyâullahın bazılarının Sultan-ı Ezkar'ın tesiri altında bulduklarında, tüyleri ve tırnaklarına varıncaya kadar vucutlarının en küçük zerreleriyle bile zikredip hatta hareket halinde bulduklarından, vecdin galebe ve baskısına karşı koyamadıkları, bu yüzden yalnız kıyam ile değil devran ile de gönüllerini yatıştıramadıkları ve belirli bir nizama riayet etmeksizin çok değişik şekillerde zikrettikleri inkar edilemez. Şu kadar var ki Sultan-ı Ezkar'a ulaşmakla beraber ser'î mükellefiyetlerini ve ilahi emirlerini hakkıyla yerine getiremeyen bazı kişilerin bir nizam ve düzen içinde yaptıkları hareketli zikrin, havass-ı kiraman kendilerinden yaptıkları gayr-ı muntazam zikir ve hareketi ile kıyaslanamayacağı açık ve gerçektir. Netice olarak şunu söylemek isteriz ki, bir tarikata müntesib olan müridlerin gönüllerindeki hararet ve muhabbetten hassaten amelen daha önemli olan hüsn-i niyetten haberi olmayanların böylesine mühim bir meselenin lehinde ve aleyhinde bir karar vermeye cesaret edemeyecekleri tabidir. Ancak aşıkların sultanı, vuslat sevdalılarının rehberi Mahbub-ı Subhâni ve Gavsü'l-Semedani Abdulkadir Gîlânî (k.) Hazretlerinin türbelerinin bulunduğu Bağdad'daki dergah-ı şerifte görmüş olduğum zikrin sadece oturarak tam bir edeb ve sukunet içinde Hz. Peygamber (s)'ün sünnetine eksiksiz uyularak icra edildiğini gördüğümden, fakiriniz de dosdoğru şeklin dışına çıkılmasını söyleme cesaretinde bulunamam. Aynı eser, s.172.

¹⁶² Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfân*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.45. Es'ad Efendi'nin murakabe zikriyle alakalı olarak işaret ettiği hadis ise şu şekildedir: "İmanın efdali her nerede olursa olsun Cenab-ı Allah seninle hazır ve her haline nazır bulunduğunu bilmektir." Bkz. Suyuti, *el-Camiu's-Sagir*, I, 49.

Ve bu hususta “Kalplerinizi¹⁶³ murâkabeye alıştırdınız”¹⁶⁴ hadîsi şerifini hatırlatır. Murâkabede¹⁶⁵ ise kişi huzurda bulunduğunu hisseder. O’na göre murâkabe neticesinde kalb evi mâsiva bataklık ve bulanıklığından kurtulacak ve burası muhabbet evi, marifet kuşunun yuvası olacaktır.¹⁶⁶

Netice itibariyle Es’ad Efendi bireyde zikir bilinci oluşmasını hedeflemektedir. İnsanın hayatının her an’ını anlamlı yaşayabilmesi için sürekli mensub olduğu varlığı hatırd tutması gerekir. Bu nedenle ona göre zikir fitratın bir gereğidir. Ruhun doyumu için zikir gerekmektedir. Bu nedenle arzu edilen şahsiyet “hiçbir şeyin onu Allah’ın zikrinden alıkoymasığı” bir şahsiyettir. Bu şekilde varlıklar arasında duyarlılık kapasitesi en yüksek olan insan’ın bu kapasitesini maksimum düzeyde açığa çıkarması sözkonusudur. Tarikatlardaki kalp, latifeler ve murakabe anında sistemli bir şekilde yapılagelen zikir, bunun gerçekleşmesi için bir eğitim şeklidir.

5. İHLÂS

İhlâs kelimesi Arapça’da, bir nesneyi hâlis kılmak, saf katıksız olmak, vâsıl olmak, riyâyı terketmek, samimi olmak, gösterişi bırakmak, kalbi bulandıracak şeylere kapalı kalma manalarına gel-

¹⁶³ Es’ad Efendi bir kalp zikri uygulamasını şöyle anlatır: “Peygamberimizin mübarek ve şerefli kalbine ondan da şeyhimizin kalbine varıncaya kadar müteselsilen varislerin şerefli kalplerine ihsan buyurduğun kalp zikrini Efendimizin kalbinden benim kalbime ihsan buyur” diyerek istirham eder. Ve sol memenin altında olan ve gerçek kalbin meskeni bulunanhuni şeklindeki kalbine arş-i ilahi olan mürşidinin kalbinden semedani feyzlerin inmesini bekleyerek yalvarır. Ve istediği kadar bu yalvarmaya devam eder. Ondandır sonra kal ile zikre başlar. Bu zikirde dilin boğazın hiçbir medhali yoktur. Zakir olan kimse mütefekkindir. Sanki sol memenin altındaki kalp bir insan gibi Allah birdir der. Zakir de onu hem dinler. Hem de elinde tesbih kalbin zikrini sayar. Bu tefekkür, bu istiğrak ile birkaç yüz veya birkaç bin defa ism-i celali zikreder. Allah’ın izniyle o gönül, zikrullahın kalbine yerleşip nakşolunduğunu idrak eder. Erbilî, age, s.20.

¹⁶⁴ Münavi, *Künûzü’l-hakayık*, s.175.

¹⁶⁵ Peşpeşe murakabeyle ruhani latifeler yükselir. Ve murakabe basamakları olan, murakaba-i ahadiyyetten, murakabe-i maiyyete sonra akrabiyyete daha sonra ise murakabe-i muhabbete ve muhabbetten de vahidiyyete kadar uzanır. Erbilî, age, s.43.

¹⁶⁶ Aynı eser, s.101.

diği gibi öz, tevhid ve tahsis etmek manalarına da kullanılmıştır.¹⁶⁷ Istilahta ise, kalbi şüpheden arındırmak, kalbi sâfâsına keder veren şeylerden arındırmak, ibadetlerde Allah'ı kastederek O'nu birlemektir.¹⁶⁸ Ayrıca amel için Allah'tan gayrıyı şâhit talep etmemek,¹⁶⁹ Allah'la olan ilişkide mâsivanın çıkması,¹⁷⁰ Allah'ı düşünerek hareket edip, ibadet etmek anlamlarına da gelir.¹⁷¹ Bu tanımlardan da anlıyoruz ki ihlas, insanın insanî olan yönünün, saf, arı, duru olmasının vazgeçilmez bir bütünüdür.

Kur'ân-ı Kerim'de bu kelime müştaklarıyla birlikte, otuzbir yerde geçmektedir. İhlâs kelimesi bazen Allah'a kulluk tarzı,¹⁷² bazen de dua formu içinde kullanılmıştır.¹⁷³ Kur'ân-ı Kerim'de sûrelerden birinin ismi İhlâs olması Kur'ân'da bu kavrama verilen önemi göstermektedir. Âyet-i Kerimede: "Biz sana kitabı Hak ile indirdik; öyle ise sen de, kendisine hâlis kılarak Allah'a kulluk et."¹⁷⁴ "Oysa kendilerine dini yalnız Allah'a hâlis kılıp, O'nu birleyerek, Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti."¹⁷⁵ buyrulmaktadır. Allah Resûlü'nün ise ihlâs konusunda söylediklerinden birkaçı şu şekildedir: "Amellerinizde ihlâsı gözetin; zira Allah amelin sadece hâlis olanını kabul eder"¹⁷⁶ Dini hayatında az amelin olsa da ihlâslı ol, o sana yeter.¹⁷⁷ Yani ihlas yapılan amele değer katmaktadır. Aksi takdirde o amelin ne yapana nede yapılanı faydası olmaktadır.

Ebû Talib-i Mekkî (v.389/996) yukarıda zikrettiğimiz Zümer Sûresi 2. âyeti naklettikten sonra, Allah'ı arzulararak

¹⁶⁷ Râgıb, *Müfredât*, s.151; Firüzabadî, *el- Kâmusu'l-muhit*, c.2. s.229; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 1169; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 7, ss. 26-27; Cürçânî, *Tarifat*, ss.4-5; Kâşânî, *Istîlâhâtü's- Sufiyye*, s.141.

¹⁶⁸ Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-mustalahâtü's-sufiyye*, thk. George Mutri Abdumesih, Beyrut 1993, s.40.

¹⁶⁹ Cürçânî, *Tarifat*, s.7.

¹⁷⁰ Kelâbâzi, *Taarruf*, s.118.

¹⁷¹ Râgıb, *age.*, s.151.

¹⁷² Bkz. Beyine 93/5; Zümer 39/2-3.

¹⁷³ Bkz. Araf 7/29; Lokman 31/32

¹⁷⁴ Zümer 39/2.

¹⁷⁵ Beyyine 93/5.

¹⁷⁶ Münâvi, *Feyzu'l-Kadir*, c.1.s.217.

¹⁷⁷ Aynı eser, s.216.

onun için yapılan amellerde, ihlâsın ve neticesindeki ecrin, o ameli yapan kişiyle beraber olduğunu söyler. Ebu Tâlib Mekkî'ye göre salih insan, ihlâslı, yani şirkten cehâlet ve hevasından korunmuş kişidir.¹⁷⁸ Kuşeyrî, ihlâsı üçe ayırır: 1. En alt derece: Dünyada ikram ve ihsana nâil olmak ve dünyevi musibetlerden kurtulmak için yapılan amel. 2. Orta derece: Dünya ve âhîret nimetlerine nâil olmak için amel etmek. 3. En yüksek derece: Sırf ubûdiyyetin hakkını ifâ etmek için, Allah'ın emirlerine uyup, O'nun rızasını kazanmak için yapılan amel, ki kâmil ihlâs budur.¹⁷⁹

Feyz alıp ilerlemeye yarayacak bir şey varsa, o da, ihlâs ve muhabbettir. Ebedî saadet ve selamette ihlâs ve muhabbet ağacının bir meyvesidir.¹⁸⁰

Es'ad Efendi, Bir mektubunda Hz. Peygamber (s.)'in "Biz, seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"¹⁸¹ âyet-i kerimesinin mazharı olduğunu belirtir. Mektubunun sonuna doğru, "Eğer Allah'ın dinine yardım eder (sarılırsanız), Allah da sizi muvaffak kılar"¹⁸² âyet-i kerimesinin, Allah'ın lütuf ve ihsanının, sadece ilk devirlerde bulunan İslam ümmetine mahsus olmadığını; her devirde islama tabi olan bütün milletlerin, Allah'ın bu gibi inayetlerinden tam manasıyla istifade edebileceklerini¹⁸³ kaydeder. Allah'ın yardımına mahzar olmak için, müslümanları O'nun dinine sık sıkıya sarılmaya yani ihlâslı olmaya dâvette bulunur. Bu nedenle ihlas sayesinde sahabe-i kîram'ın nâil olduğu lütfâ herkes sahip olabilmektedir.

"Rabb'ının makamından korkan kimseye iki cennet vardır"¹⁸⁴ âyetinden, dünya ve âhîret saadetinin kastedildiği anla-

¹⁷⁸ Ebû Talib Mekkî, *Kûtu'l-kulub*, Kahire 1985, c.2, s.183.

¹⁷⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s.104.

¹⁸⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.59. Yapılan âmelerin sıdk ve ihlas ile yapılması gerektiğini belirten Es'ad Efendi bu konuyla ilgili "Amelde sıdk ve ihlâsın fâzileti" bölümünde konuyla ilgili hadîdler verir. Bkz. Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, s.15.

¹⁸¹ Enbiyâ 21/107.

¹⁸² Muhammed 47/7. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 142. Mektup, s. 395.

¹⁸³ Erbilî, *Mektûbât*, s.4. Es'ad Efendi Hazretleri, bağlılarına ve dostlarına yazmış olduğu mektuplarında da, meramını sürekli âyet-i kerimeler etrafında dile getirmiştir.

¹⁸⁴ Rahmân 55/46. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 81. Mektup, ss.110-111;

minı çıkarır. İnsanın mutlu olabilmesi için, ilk olarak bir takım rûhî ihtiyaçlarının olduğunu ve bunun yanında da cisimle alâkalı isteklerinin de bulunduğunu, mutluluğun asıl şartının, her iki cihanda ihlas olduğunu belirtir.¹⁸⁵ Buradan da anlıyoruz ki, her iki yaşantımızda ihtiyacımız olan şeylerin hepsinde ihlaslı olunmalıdır.

Es'ad Efendi bir başka yerde “dikkat edin hâlis din yalnız Allah içindir”¹⁸⁶ âyet-i kerîmesini zikrederek, yukarıda belirttiğimiz gerçeği tekrâr eder ve şunları söyler: “*Riyâ, kibir, hased, tama', buhl gibi emrâz-ı kalbiyye ve rezâilden tezkiye-i nefis ile hulûs-i niyyetin ehemmiyetini beyân etmelisiniz. Vücûd-i beşerde meselâ: Bâsûr gibi bir maraz mevcûd oldukça at'ime-i lezîzeden istifâde olunamayacağı ma'lûm-i âlinizdir. Kezâlik emrâz-ı mezkûrenin biri bâhusûs birkaçı mevcûd oldukça rızâ-yı Rabb-i Mennân ve na'im-i ravza-i ridvân ile mütene'im olmak için yalnız ibâdât-ı zâhirenin fâidesi olmayacağı şüphesizdir. Mevlâm o hulûs-i ibâdeti ihsan buyursun.*”¹⁸⁷ Es'ad Efendi'nin de ihlâssız ibadeti silip atan şu beyitlerindeki vurgu dikkat çekicidir:

“At şu, tesbîh-i riyâ-pâşı yed-i takvâdan

Müddeâ saffet ise al kadeh-i mînâdan¹⁸⁸” yani şu riyâ saçan tesbîhi at, amacın temiz olmak ise billur kadehten al. Billur kadehten kasıt ise muhabbetullahtır.

İhlâs'da kişinin bir şeyi ne için yaptığı öne çıkmaktadır.¹⁸⁹ Âyette, bu hususa şöyle işaret edilir: “... Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer”¹⁹⁰ Es'ad Efendi'nin bu ayetle ilgili yorumu şöyledir: “*Beytullahi'l-Harâm'ı ziyâret*

117. Mektup, s. 145.

¹⁸⁵ Aynı eser, s. 18..

¹⁸⁶ Zümer 39/3.

¹⁸⁷ Erbilî, age., s. 150.

¹⁸⁸ Erbilî, *Divân*, s.134.

¹⁸⁹ “Kişi neye niyet ederse ona ulaşır” ihlas bundan dolayı önemlidir. Es'ad Efendi *Kenzü'l-irfan* isimli eserinde niyet başlığı altında bu konuya ilgili hadisler verir. Bkz. Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, s.15.

¹⁹⁰ Nisâ 4/100.

*maksad-ı hâlisânesiyle âzim-i râh olan bir mü'min ziyârete muvaffak ol-
madan vefât ederse bu âyet-i kerimeyle mübeşşer olduğu gibi, tezkiye-i
nefs niyyet-i hâlisasıyla tarîkat-ı aliyeye sülûk edenler dahî, ömr ü za-
manın adem-i müsâadesinden nâşî arzularına bi-hakkın nâil olmadan
sefer-i âhret zuhûr ederse; kezâlik niyyeti mukâbilinde me'cûr ve müsâb
olacağı şüphesizdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın pek kıymetli olan bu
lütf u ihsânına mukâbil, mübtedîler, azîm teşekkürde bulunmalıdır”¹⁹¹*

Şu cümleler, ihlas'daki bir üst mertebeyi göstermesi açınsın-
dan anlamlıdır:

“Halâsım edince hak için hâlî heleden
Âyinemi saf etti Hüdâ jeng-i emelden.¹⁹²

Yine söylediklerimizi destekler mahiyette o, Niyazi-î
Mısri'nin bir gazeline yaptığı tahmiste söyle demektedir:

İhlas evinde eylemez te'sîr tesbîh u sivak
Mahbûb arar ister diler bir pak-baz-i derd-nak
Es'ad gibi sen de heman iki cihanda etme bak
“Yüzün Niyazî eyle hak derd ile bağrın eyle çâk
Kalbin sarayın eyle pak şayed gele sultan sana”¹⁹³

“Her nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir. Şahsî
ahvâlinize vakıf, hâzır ve nâzırdır.¹⁹⁴ Âyetine binaen, ihlâs sa-
hipleri her an huzurdaymış gibi davranırlar. Cenab-ı Hakk'ın
hâzır ve nâzır olduğu hakikatine iltifat etmeyen gafiller ise
yasak bir fiili yaparken insanların görmesinden sıkılıp çekinir-
ken Allah'ı hiç hesaba katmazlar.¹⁹⁵ İhlâssız ne ilim, ne amel,
ne de başka bir şey, insana fayda etmez.¹⁹⁶

¹⁹¹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 168.

¹⁹² Kişi ihlâsını şüpheden temizleyince Allah gönülünü hırs kirinden temizler. Erbilî,
Divân, s.172

¹⁹³ Aynı eser, s.188.

¹⁹⁴ Hadid 57/4.

¹⁹⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.64. Es'ad Efendi bu durumda Allah'ın hitabının şöyle olacağını
kurgular: Ey kulum! Senin hayatın ve ölümün, yükselmen ve düşmen, genişlik
ve sıkıntın, sıhhat ve afiyetin, elhasıl her nefesin benim kudret elimde olduğu
halde, yasaklamış olduğum bir fiili ne cesaretle işledin. Saadetinin düşmanı olan
mel'un şeytana itaata ne akılla teşebbüs ettin. Ey kulum, Beni görmez, bilmez
mi, zannettin. Yahud, kendin gibi aciz bir kula karşı, gerekli gördüğün haya ve
hürmeti Bana karşı lüzumsuz mu sandın? Aynı eser, s.65.

¹⁹⁶ Aynı eser , s.98.

Es'ad Efendi'nin ihlâsla ilgili şu beyitleri, konumuzu tamamlayıcı beyitler olsa gerektir:

Dârem niyâz-ı himmet ez bendegân-ı ihlâs
 Feyzî bedel resânend ez hânedân-ı ihlâs
 ez kıyl ü kâl u tesbîh gayr ez ziyân ne dîdem
 Hâmûşî est gûyâ zikr-i zebân-ı ihlâs

.....

Keş-i ümîd-i Es'ad dâim der intizârest
 Bârân-ı rahmet âyed ez âsumân ihlâs¹⁹⁷

Netice itibariyle ihlassız yapılan her iş, kişinin şahsiyet bölünmesini artıracaktır. Bu nedenle ihlas dünyayı bir kenara bırakıp, her işte Allah'ı hesab ederek davranmaktır ki, bu da, kişiyle Yaratıcı arasındaki ilişkiyi düzenler ve insan-ı kâmil olma yolunda, emin adımlar atmasını sağlar.

6. SOHBET

Sohbet kelimesi Arapça dost olmak, eşlik etmek anlamında masdardır.¹⁹⁸ Bir kimse ile dostluk kurup onunla yar ve hemdem olmak, beraber oturmak, beraber yürümek gibi manalara gelir.¹⁹⁹

Sohbet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de müştaqlarıyla birlikte doksanüç yerde geçer.²⁰⁰ Bu kelime birçok âyette mensubiyet, bağlılık anlamlarına geldiği gibi,²⁰¹ bazı yerlerde arkadaş²⁰²,

¹⁹⁷ Yukarıdaki beytlerin tercümesi şu şekildedir:

"İhlâs sahibi kullardan himmet niyaz ederim. Onlar, gönüle ihlâs hanedanından feyz getirirler.

Dedikodudan ve tesbîhten, ziyandan başka bir şey görmedim. Sanki ihlâs dilinin zikri, sükûttur.

Pir-i kâmilin bereketiyle ihlâs bahçesinde bir meclis kurmak hatıra gelir mi?

Eğer Kâbe'ye niyet etmişsen yol kesen eşkiyadan emin olma. Ey gönül, yalnız gitme, ihlâs kervanına katıl.

Es'ad'ın ümid tarlası ihlâs âsûmânından rahmet yağmuru yağar, diye dâima beklemektedir."Erbilî, *Divân*, ss.66-67.

¹⁹⁸ Komisyon, *Mu'cemu'l- vasîl*, Çağrı yay., İstanbul 1992, s. 507.

¹⁹⁹ Râgıb, *Müfredât*, ss.275-276; Firûzabadî, *el- Kâmusu'l-muhit*, c.1. s.99; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s.404.

²⁰⁰ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-müfehres*, ss.401-402.

²⁰¹ Bkz. Şuârâ 26/61; Bakara 2/39.

²⁰² Enbiyâ 21/43; Yusuf 12/39; A'rar 7/84.

eş²⁰³ olarak da kullanılmıştır. Nitekim bir hadisi-i şerifte, “İyilerle oturup kalkan, misk satan kimseyle arkadaşlık yapan gibidir. Kötülerle düşüp kaldan da demirci dükkanında bulunan kimseye benzer”²⁰⁴ buyrulur. Es’ad Efendi de, kendisinden tavsiye isteyenleri “önce refik sonra tarik” prensibinden hareketle, önce sohbetlere yönlendirmektedir.²⁰⁵

“Kimlerle arkadaşlık yapayım” diye soran bir adama Zünnûn-ı Mısırî şöyle demektedir: “Hastalandığın zaman ziyaretine gelen ve günah işlediğin vakit senin için tevbe eden kimselerle.”²⁰⁶ Yine Kuşeyri’nin Risalesi’nde geçen. “hayırlı insanlarla arkadaşlık yapmak, insanı şerli kimseler hakkında hüsn-i zan sahibi yapar”²⁰⁷ sözü hayli düşündürücüdür.

Nakşbendiyye’de sohbet esastır.²⁰⁸ Es’ad Efendi de Nakşbendi Tarikatı şeyhlerinden biri olması dolayısıyla, müridlerini yetiştirmede sohbeti esas almıştır. Cuma günleri, mutad olarak, Hâfız’ın Divanı’ndan ve Mevlânâ Camii’nin Lücetü’l Esrar isimli eserlerinden yapmış olduğu sohbetler malumdur. Es’ad Efendi’ye göre sohbette muhabbet vardır.²⁰⁹ Sohbet muhabbetin gıdasıdır.²¹⁰ Sahabe, sohbetle, Ashab-ı Güzîn olmuştur. Bu nedenle Es’ad Efendi, “yolumuz sohbet yoludur” diyerek, Nakşbendiyye Tarikatındaki “tarikatımızın esası, sohbettir” kuralını sık sık tekrarlamıştır. Çünkü ona göre, sohbet ve muhabbetle elde edilen feyz ve bereket ibadet ve riyâzatla elde edilememektedir. Sohbetlere, melekler de toplu olarak katılmaktadır.²¹¹ Feyz göze görünmez, mesela, meyveler büyürken güneşten istifade eder ve olgunlaşır ama o, güneş ışığının farkında değildir. Aynen feyz alan insan da güneşten

²⁰³ Nisa 4/36; Cin 72/3; Abese 80/36.

²⁰⁴ Buhari, *Zebâih*, s. 31.

²⁰⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.125..

²⁰⁶ Kuşeyri, *Risale*, s.146.

²⁰⁷ Aynı eser, s.147.

²⁰⁸ Hânî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, s.212.

²⁰⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.53.

²¹⁰ Aynı eser, s.122.

²¹¹ Aynı eser, s.105.

meyvenin aldığı ışınlar gibi feyz alır. Fakat bunları gözle görmez. Bu feyzle, kişi olgunlaşır, terakki eder.²¹²

Es'ad Efendi'ye göre mânevî sohbet faydalı olduğu gibi, feyz alma açısından cismânî sohbet ve mürşid ile görüşmenin yücelik ve meziyeti daha fazladır. Veysel Karânî'nin bir saat olsun Hazret-i Peygamber (s.)'in sohbetinde bulunan Ashab-ı Kiram'ın derecesine varamayacağı hususu bunun en güzel örneğidir.²¹³

Es'ad Efendi bir mektubunda, "Sizden, insanları hayra dâvet eden, iyilikleri emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. Onlar gerçek kurtuluşa erenlerdir"²¹⁴âyetinden hareketle, hâkikatin herkese ulaştırılması gerektiğini belirtir ve sohbetlerin bunun için en güzel vesîleler olduğunu kaydeder²¹⁵

"Yeryüzünde Allah'ı hatırlamak için, iki üç kişi birkaç anlık da olsa biraraya geldiklerinde semâlar ona imrenir" sözlerini Es'ad Efendi sohbetin önemini belirtmek için kullanmaktadır.²¹⁶

Bir alim ve mürşidle yapılan sohbette, insan üç yönden ibadetle meşgul olmaktadır. Bunlar şöyledir:

²¹² Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.124.

²¹³ Erbilî, *age.*, s.56. Veysel Karani hazretlerinin içinde bulunduğu durum, mu-tasavvıfları meşgul etmiş ve değişik neticeler çıkarmalarına vesile olmuştur. Bunlardan biri de Es'ad Efendi'dir ki o, bu hali üç şekilde yorumlamaktadır.1. İlm-i ledünni, zahirî ilimden daha faziletlidir. Çünkü vehbidir. 2. Sahabî, tabiinden, tabiin tebe-i tabiinden daha faziletlidir. 3. Veysel Karani'nin gıyâbi olarak feyz alması, tasavvufta gıyâben feyz almanın mümkün olduğunu gösteren sadece bir örnektir. Bkz: Ramazanoğlu, *age.*, c.6, s.125.

²¹⁴ Al-i İmrân 2/104.

²¹⁵ Yukarıdaki âyet-i kerîme'yi Es'ad Efendi şöyle yorumlar: "Ey cemâat-i müslimîn, sizlerden bir tâife ulûm-i dîniyyeyi ta'lîm ve tahsilden sonra avâm-ı nâsi tevhid-i hakikiye dâvet etsin. Şer'an, aklen müstahsen olan eşyâyı, kendisi icrâ ettikten sonra sâirlerine emretsin. Kezâlik kabih olanları kendisi müntehî olduktan sonra, diğerini de nehy eylesin. İşte bunlar hakikaten ashab-ı fevz ü felâhdırlar. Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın evâmîr ü nevâhîsine itinâ etmez ve ilmi iktizâsınca itâat ve imtisâlde bulunmazsa tebliğ-i ahkâm-ı ilâhiyyeye şâyân olamaz. Etse bile te'sîri görülemez. Hülâsa-i kelâm, Hak Te'âlâ Hazretleri avâm-ı nâsın zulmet-i cehl ü maâsiden halâs ve envâr-ı maâriften behre-mend olmaları için bir cemâat-ı mahsûsanın ilmen, amelen istikmâlini emr ü kifâye tarifleriyle farz buyurmuştur. Bu vazîfe-i mukaddesenin bâr-ı mâbihi'l-iftihârî şüphesiz ülemâ-i zâhir ve ülemâ-i bâtın yani meşâyih-i kirâm efendilerin uhde-i kifâyet ve liyâkatlarına tahmîl buyurulmuştur" Erbilî, *Mektûbât*, s. 7.

²¹⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.341.

1. Alimin veya mürşidin yüzüne bakmak ibadettir.
2. Sohbetle bulunan kişi, günahlardan elini eteğini çekmiştir. Bu da ibadettir.
3. Sohbete gelen kişi Allah rızası için gelir, zikir ve tefekkür ile meşgul olursa bu da ibadettir.²¹⁷

Yukarıda ifade ettiklerimizden de anlıyoruz ki, Es'ad Efendi, tasavvufî eğitimde, sohbeti vazgeçilmez olarak görmektedir. Sohbetlerle muhabbetin artacağı ve bu şekilde örnek bir toplum ortaya çıkacağı fikrini savunmaktadır.

7. DÜNYA

Dünya kelimesi lügatta, yaklaşmak manasında masdardan türemiş bir isim olarak “yaklaşan”²¹⁸ anlamındadır. Istılâhî olarak dünya, âhiretin zıddı ve âhiretin uzağındaki hayat için kullanılan bir isimdir.²¹⁹ İnsanların yaşadığı yeri ifade eder.²²⁰

Kur'ân-ı Kerim'de “Dünya hayatı sizi aldatmasın.”²²¹ “Oyun ve eğlenme yeri”²²² şeklinde dünyanın sürekli aldatıcı yönüne işaret edilmiştir.

Dünyadan en çok uzak olma kaygısı olan sufilerdir.²²³ Gazzâlî, dünyanın düşman olmasını şu şekilde açıklar: “Dünya insanların yolunu keserek çeşitli süsleriyle görünerek, onları ebedi sadetten mahrum eder.”²²⁴ Kuşeyrî ise, dünyası için çalışanların kendilerine olan zararlarla birlikte, beraberlerinde bulunan insanlara da zararları olduğunu, ifade etmektedir. Mürid, dünyası için çalışan birisiyle bulunmaktan ötürü manen eksilir.²²⁵ Niyazî-i Mısırî, dünyayı zindana benzetir ve dünyayı içinden çıkılması kurtulması gereken bir zindan olarak görür.²²⁶

²¹⁷ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.123.

²¹⁸ el-Mu'cemu'l- Vasît, c. 1, s.299.

²¹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c.14, s.273.

²²⁰ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s.959.

²²¹ Lokman 31/33

²²² Ankebut 29/64; Hadid 57/20.

²²³ Kelâbâzî, *Taarruf*, s.34.

²²⁴ Gazâlî, *İhyâ*, c.3, s. 219.

²²⁵ Kuşeyri, *er-Risale*, s.219.

²²⁶ Aşkar, *Niyazi-i Mısırî*, s.331.

Es'ad Efendi "Allah, mü'minlerden nefislerini ve mallarını, cennet mukabili satın almıştır"²²⁷ âyet-i kerimesi hakkında: "Te'mîn-i âsâyîş-i dünyeviyye ve ihtiyâcât-ı maddiyye-i cismâniyyenin bezl-i nüfûs ve emvâl ile husûlü ne mertebe müselleme ise, zikrettiğimiz âyet-i kerime gibi edille-i kâtî'a ve berâhîn-i sâtî'a ile sâbit ve müberhendir ki, saâdet-i uhreviyye ve selâmet-i sermediyye nâmûs-ı adâlet ve kıstâs-ı kerâmet üzre te'sîs buyurulmuş olan şer'at-i garrâ-i Ahmediyye ve tarikat-i mu'allâ-yı Mustafeviyyeye i'tinâ ve enfûs ve emvâle müteallik bilcümle evâmîr ve tekâlif-i ilâhiyyeyi işgâ ile imkân-pezîr olacağını düşünsünler"²²⁸ yorumunu yapar. O bu şekliyle dünya ile âhîret mutluluğunu kıyaslayarak, her ikisinin ve özellikle bu âyet-i kerimeye istinâden âhîret saadetinin elde edilme şartlarını izâh eder. Çünkü ona göre "lezzetlerin azının ve çoğunun, bir hesabı, bir terazisi vardır"²²⁹ Dünya lezzetlerinden insana zarardan başka bir şey gelmemektedir. Kendisinin dünya lezzetlerine göz yumduğunu, şu ifadelerinden anlıyoruz.

"Es'ad ez genci uzlet bâ derd-i hîş benişîn

Çeşm-i ümîd-i hod bend ez makdem-i lezâiz."²³⁰

Dünyada aslolan iyiliktir. İyiliği Es'ad Efendi farklı bir şekilde değerlendirir: "Ümmet-i muhterem-i İslâmiyye ve millet-i mu'azzama-i Osmâniyye'nin sa'âdet-i dünyeviyye ve selâmet-i uhreviyyelerini kâfil ve bir çok hakâyak-i Hüdâ-pesendâneyi şâmil tab' ve neşrine himmet buyurulmuş olan cerîde-i ferîdeleri manzûr-ı bâsıra-i teşekkür ve iftihâr-ı dervîşânem oldu"²³¹ diyerek, yapılan hayırlı neşriyâta "tebrik ve teşekkür etme"nin, "İyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız"²³² âyet-i celîlesine imtisâlin bir gereği olduğunu belirtir.

Dünya hayatında sık sık vurgulanan istikbal endişesi sözü ise, Es'ad Efendi'ye farklı şeyler çağrıştırır. Ona göre; bâkî

²²⁷ Tevbe 9/111. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 130. Mektup, s. 340.

²²⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

²²⁹ Erbilî, *Divân*, s.52.

²³⁰ Yukarıdaki beytin tercümesi şöyledir:

"Es'ad, uzlet köşesinde kendi derdinle arkadaş olarak otur.

Lezzetlerin gelmesinden ümid gözünü yum." Aynı eser, s.52.

²³¹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

²³² Mâide 5/2. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 142. Mektup, ss.175-176.

âlemi düşünen ve görmeye çalışan kalp gözü açık, firasetli, hakikati gören kimselerin, istikbal kelimesinden maksatlarının, ebedî âleme ve âhîret âlemine ait olması gerekmektedir.²³³

Bir mektubunda da müridlerinden mektup ve ziyaretlerini beklediğini ve “Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti”²³⁴ âyet-i kerîmesi gereğince mazeretlerinin dinlenmeyeceğini söylemekte, bu âyetin “*arasıra iki satır olsun muharrerâtınızdan vazgeçmeyeceğime irâe-i tarîk ettiğini*”²³⁵ belirtmektedir.

Yine bağlularına yaptığı bir tavsiyede, “Ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ın zikrinden alıkoyamayacağı kişiler (ricâl) vardır”²³⁶ âyetine tevfiikan, dünya meşgalesinin, Allah’ın zikrine mâni teşkil etmemesi gerektiğini belirtir.²³⁷

Es’ad Efendî’ye göre, “Allah’a karşı dünya hayatı sizi aldatmasın”²³⁸ âyeti hem şeytanın aldatmasına karşı, hem de şeytan tipli, yani aslı astarı olmayan fikirleri İslâm gibi gösteren insanlar sizi aldatmasın demektir.²³⁹ Çocuk gibi, dünyaya aldanıp meftun olan insanların nasihat dinlemeyeceğini ve böyle insanların gönüllerinin irfansız olduğunu kaydeder. Ona göre, sinedeki irfansız gönül yüküdür. Bu sözün Es’ad Efendî’de bir başka karşılığı şudur: “şarap şişesini boşuna koltukta taşımak anlamsızdır.”²⁴⁰Bu ifâde ile Es’ad-ı Erbilî Hazretleri, şarabın, irfânı ifade ettiğini, onun şişe içinde koltuk altında içilmeden taşınıp dolaşmanın boş olduğunu, istifâde etmek, onu tutmak, yaşamak gerektiğini anlatmak ister.

Bilin ki “dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteginden ibarettir”²⁴¹

²³³ Aynı eser, s.55.

²³⁴ Fetih 48/11.

²³⁵ Erbilî, age., s. 149.

²³⁶ Nûr 24/37. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 134. Mektup, s. 162.

²³⁷ Erbilî, age. s. 149.

²³⁸ Lokman 31/33.

²³⁹ Erbilî, age., s.161.

²⁴⁰ Erbilî, *Divân*, s.110.

²⁴¹ Hadid 57/20.

Es'ad Efendi, bir mürîdine yaptığı duada "Muhakkak ki Hak geldi bâtil yok oldu"²⁴² âyet-i kerîmesini zikrederek "bu âyet-i kerîme fahvâsınca onu (Allah'dan) zulmet-i gaflet ve muhabbet-i mâsivâdan mahfûz"²⁴³ buyurmasını talep etmektedir.

Es'ad Efendi, Hz. Ali'nin "dünyada mal ve servet yığma sevdasına kapılıp, mal ve zenginliğe sahip olanları daha hayatta iken ölen canlı cenazeler gibidir" sözünü hatırlatır.²⁴⁴ Buradan da anlıyoruz ki mal sevgisi kalbi öldürmektedir.

Es'ad Efendi'ye göre, para cepteyken ve kasadayken bir zararı yoktur, ancak muhabbet evi olan kalbi işgal etmiş ise, zararlıdır. Çünkü Allah, orayı yalnız kendisi için tahsis etmiştir. Bu nedenle, dünya, ne altın, ne gümüş, ne çocuk, ne de kadındır. O ancak Allah'tan gafil olmak, O'ndan habersiz yaşamaktır.²⁴⁵ Yani Allah'tan gafil olmadıktan sonra bu sayıların bir zararı yoktur.

Yine konuyla ilgili şu görüşlerini serdeder: "Herşey fani ve yok olucudur. Ancak Allah'ın yüce zatı bâkî ve devamlıdır"²⁴⁶ ayetinde de vurgulandığı gibi dünya sınırlı bir zamandır. Ehemmiyete ve önem vermeye bu nedenle layık değildir. Lâkin âhiretin tarlası olabileceği için aziz olsa gerektir.²⁴⁷ Âdetâ bir otelden farkı olmayan bu dünya misafirhanesindeki yaşayış ve hayatını düşünen insan "Biz Allah'ınız ve O'na döneceğiz," ayetini hakkıyla tefekkür edip değerlendiren akıllı bir kul bütün gayretini, o amansız ve çaresiz dehşet makamı, yapayalnız ve korkunç istirahatgâh için harcar. Dünyanın bir anda yanıp sönen yıldız gibi gelip geçici olan mal ve mekanını bütün ümid ve emellerin hedefi yapmaz.²⁴⁸ Es'ad Efendi yine bir mektubunda dünyayı harut ve maruta benzetir ve aldatıcı

²⁴² İsrâ 17/81.

²⁴³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 144.

²⁴⁴ Aynı eser, s.137.

²⁴⁵ Aynı eser, s.98.

²⁴⁶ Kasas 28/88; Rahman 55/26-27.

²⁴⁷ Erbilî, age., s.103.

²⁴⁸ Aynı eser, s.132.

ve iğreti cazibesinden Allah'a sığınır.²⁴⁹ Bundan dolayı dünya Allah'a ulaşma yolunda bir engel olmamalıdır.

Erbilî, fani ve geçici dünyanın aldatıcı işlerinin peşinden gitmek, gölgeyi takip etmek gibidir, der. Zira "Bana dönün"²⁵⁰ âyetine icabetle insan ruhunu teslim edince bütün dünyevi gayretlerin boşa gittiğini ve gerçek vatan olan kabir için, gereği gibi hazırlanmadığı için, gidilen yere eli boş gidildiği anlaşılır.²⁵¹ Rabbının rızasını temine çalışarak gayretlerini bu yönde harcayanlar, iki dünyayı da kurtarmış olurlar.²⁵² Es'ad Efendi, Şemsüd-dîn Sivâsî'nin bir gazeline yaptığı tahmiste dünyayla ilgili "unutma" redifli şiiri şöyle dile getirir:

"Câhınla sakın Hâlık-ı âgâhı unutma
Bağla kemer-i hizmeti Allah'ı unutma
Aldanma şu tahta sonraki câhı unutma
Ey gafil uyan rihlet-i nâgâh-ı unutma
Yol korkuludur korkusu çok râhı"²⁵³

"Dünyâya misafir gelenin râhatı yoktur
Endîşe-i râh-ı hatar u haşyeti çoktur
Her çend ki Es'ad bu gibi korkusu yoktur.
Bu bâğ-ı cihân içre hevâ yolları çoktur
Şemsî yürü sen Hakk'a giden râhı unutma."²⁵⁴

Sonuç itibariyle, "Rabbimiz bize **dünyada da âhirette** de iyilik ver."²⁵⁵ âyetinde görüldüğü üzere, Es'ad Efendi'de dünyada iyiliği istemektedir. Bu açıdan onun dünyaya bakış açısı olumludur. Ancak dünya, kişinin Allah'a ulaşma yolundaki bir engel ise yani literatürde masiva kelimesinin karşıladığı anlam yoğunluğunu içinde barındırıyorsa, o zaman dünya uzaklaşılması gereken bir olgudur. Bu nedenle hiçbir şey asil

²⁴⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.143.

²⁵⁰ Fecr 89/28.

²⁵¹ Erbilî, *age.*, s.111.

²⁵² Aynı yer.

²⁵³ Erbilî, *Divân*, s.198.

²⁵⁴ Aynı eser, s. 200.

²⁵⁵ Bakara 2/201.

itibariyle kötü değildir. Eğer eşya Allah'a ulaşma yolunda engel ise o zaman kötüdür.

8. RÂBITA

Râbita kelimesi bağlamak, cesur ve dayanıklı olmak manalarındaki rabt masdarından türemiş bir kelime olup bağ alaka vuslat anlamlarına gelir.²⁵⁶

Istılahta ise “müridin, ruhâniyetinden feyz alacağına inanarak, kâmil olan şeyhinin sûretini zihninde tasavvur etmesi, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak, mürşidiyle beraberlik halinde olması”²⁵⁷ şeklinde tarif edilmiştir.

Fuat Köprülü, Kur'an'ın rabt kökünden türemiş tabirleri içeren âyetlerini zikrettikten sonra, bu âyetlerdeki “rabt” in şu âyetteki kalb sekinetine işaret ettiğini belirtiyor: “O Allah, mü'minlerin kalblerine sekineti indirendir.”²⁵⁸ Beden ile nefsin irtibatını sağlaması dolayısıyla, kalbe de, “ribât” denilmiştir. Çünkü mâsivanın girmemesi için gözetlenmesi gereken yer kalbdır.²⁵⁹

Seyyid Abdülhakim Arvasî (v.1943) râbita hususunda, daha detaylı bir yorum getirir: “Mürşidi, pîri, Allah ile aranızda vesîle ve vasıta mevkiindeki zatı düşünerek, onu yakınızda ve karşınızda farkedecek, onun yüce alnına yani iki kaşı arasına gözlerini dikecek keskin bir aşk iradesiyle, o zatın ulu simasına hayal hane-nizde yer verecek, onu, kalbinizde hayal yoluyla durduracaksınız. İşte râbita budur.”²⁶⁰ Hâlid-i Bağdadî de, buna benzer bir tarif yaparak, mürşidin sûretini, hayalde tutarken, bakışın iki kaş arasına yöneltilmesi üzerinde ısrarla duruyor ve bu noktanın feyz menbaı olduğunu vurguluyor.²⁶¹

Râbita'da esaslı unsur, şeyhin sûretini hayalde muhafazadır. Bu ise Arvasî'ye göre şu şekillerde olabilmektedir:

1. Mürşidin sûretini sadece hayalde tasavvur etmek,

²⁵⁶ Firüzabadî, *el-Kâmusu'l-muhit*, c.2. s.360; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s.54.

²⁵⁷ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s.584.

²⁵⁸ 48/4; Bkz. Köprülü, Fuad, “ribat”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, 2.sayı, s.269.

²⁵⁹ Kuşeyri, *Risale*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s.593.

²⁶⁰ Arvasî, Abdülhakim, *Râbita-i Şerîfe*, İstanbul 1342, s.8.

²⁶¹ Bkz. Hâlid-i Bağdadî, *Risale-i Hâlidîyye*, s.67.

2. Bu sûreti kalpte tasavvur etmek,

3. Mürşidin kıyafet ve hey'etine tamamen bürünüp kendisini şeyhi şeklinde düşünmek. Bu son şekle telebbüsî râbîta denmektedir.²⁶² Buradan da anlıyoruz ki değişik zamanlarda kişinin ihtiyacına göre rabîta seçeneği vardır.

Arvasi râbitanın kitap sünnet ve icma ile sabit olduğunu söylemekte ve râbitayı şirk olarak görenlerin ve inkar edenlerin, gerçek mutasavvıfların râbitadan ne kastettiğini bilmeyen ve inceleyenler olduğunu belirtmektedir.²⁶³

Es'ad Efendi, tasavvufta ve tarikatlerde önemli bir yer işgal eden 'râbîta' ile ilgili olarak da, bir kısım âyet-i kerimleri delil olarak kullanır. Bunların başında, "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"²⁶⁴ âyet-i kerimesini zikrederek, Necmüddin Kübrâ'nın Bahru'l-Hakâyık adlı tefsirinden naklen âyet-i kerimde geçen 'sâdıklar'dan maksadın, 'mürşitler' olduğunu söyler. Dolayısıyla bu âyet-i kerimeyle, Allah Teâlâ'nın "bütün ehl-i imana şeriat-ı mutahhara ve tarikat-ı münevverenin şehâdetiyle sadık bir kul ve peygamberlere vâris olmaya layık olan bir zât-ı muhteremin ma'iyyetinde bulunmalarını emrettiğini ve "vacip"²⁶⁵ kıldığını"²⁶⁶ savunur. Buradaki emir ise, Allah'tan olduğuna göre, Allah kula tâkatının üzerinde yüklemeyeceğinden, her devirde sadıklar topluluğunun olması tabiidir. Bu hususta Es'ad Efendi, Hz. Peygamber (s.)'in hâdislerini topladığı eserinde, konuyla ilgili hâdisler zikreder. Bunlardan biri de şudur: "Her asırda ümmetim içinde sabikun vardır. Bunlara "Büdelâ" ve "Sıddîkun" adı verilir. Cenab-ı Allah'ın inayet ve rahmeti onlara o kadar boldur ki sizler o

²⁶² Arvasi, age., s.19.

²⁶³ Arvasî, *Rabîta*, s.8. ayr. bkz. Baz, İbrahim, *Abdulhakim-i Arvasinin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996, basılmamış yüksek lisans tezi, s.96.

²⁶⁴ Tevbe 9/119.

²⁶⁵ Es'ad Efendi'nin kullandığı vacib kelimesi fikhî anlamda kullanılmış bir kelime değildir. Gerekli anlamında kullanılmıştır.

²⁶⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 15. Böyle bir görüş için ayrıca bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-be'yân*, İstanbul, trz., c.1, s. 967.

sayede yer, içersiniz. Mahlukata gelmesi muhtemel olan bela ve musibetler onların hurmetine defedilip, kaldırılır”²⁶⁷

Kur’an’da Hz. Zülkarneyn’in “Bana kuvvetle yardım ediniz”²⁶⁸ sözüyle, “İyilikte ve kötülüklerden sakınmada bir-birinizle yardımlaşınız”²⁶⁹ âyet-i kerimesini, Erbilî, kul için oldukça mühim olan rûhî gıda ve ilâhî feyizleri istemek üzere evliyânın vasıta kabul edilmesine, ruhâniyetlerine sığınulmasına ve tevessüle delil saymaktadır²⁷⁰ Yine bu âyet-i kerimenin Allah’tan başkasından yardım istenilmesinin akla uygun olduğuna delil olarak kullanır. Es’ad Efendi’ye göre aslında biz her amelimizi vesileler vasıtalar kullanarak yapmaktayız. Kabeye yönelmek bunun örneklerinden birisidir.²⁷¹ İnsan her işini vasıtalar kullanarak yapmaktadır. Bu nedenle determinizm hayatımızın her safhasında işlemektedir.

Es’ad Efendi bunların yanında çeşitli kaynaklardan da râbitaya delil getirir. İmam Şarani’nin “Nefehatü’l-kuds,” Cür-cani’nin “ Şerh-i Mevakıf”ından, Tacü’d-din Osmanî’nin Tâciye isimli eseri ve şerhinden, Avarif’ten, Gazzâlî’den, İmam Suyûtî’den, Zemahşeri’den, el-Hiramâbâdî, Kitabu’r-Rimah, Ruzbehan-ı Baklî’nin Arus’ul Beyan’ından, İmam Rabbani’den, Razi’den nakille, farklı örneklerle râbitayı delillendirmiştir.²⁷²

Bir mektubunda da, iman kalesi gibi sağlam bir kaleyi elde edebilmek ve o kaleyi kader yayından atılan oklardan müdafâ

²⁶⁷ Erbilî, *Kenzu’l-İrfan*, s.54.

²⁶⁸ Kehf 18/95.

²⁶⁹ Mâide 5/2.

²⁷⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 15,20.

²⁷¹ Aynı eser, s.19.

²⁷² Geniş bilgi için bkz. Erbilî, *Risale-i Es’adiyye*, ss.28-38. “er-Risale fi’t-tarikati’n-Nakşebendiyye” şarihi Muhammed b. Said el-Hadimi der ki: Zikreden kimsenin kalbine, zikir esnasında bir tefrika, bir vesvese yahut kabz hâlî ârız olup gelirse, soğuk veya sıcak suyla gusletsin. Yahut abdest alsın ve halvette hacet namazı kılsın. Duadan sonra, tekrar zikir için bir abdest daha alsın. Eğer vesvese, devam ederse Peygamberimizin sûretini, yani ruhaniyetini tahayyul etsin. Çünkü O’nun ruhaniyeti de cismâniyeti gibi avn ü inayet menbaı, hidayet güneşinin doğduğu yerdir. Yahut da bunun yerine Hz. Rasullullah’ın naibi olduğuna kesin inanmak şartıyla şeyhinin ruhaniyetini tahayyul etsin. bkz. Aynı eser, s.33.

edebilmek için, “O’na yaklaşılmaya vesîle arayın”²⁷³ âyet-i kerimesinde belirtildiği gibi bir ‘vesîle’ye tutunmak gerektiğini; vesîlenin ise “Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, hazırlıklı ve uyanık bulunun (râbitû) ve Allah’tan korkun ki, felaha erebilesiniz”²⁷⁴ âyet-i kerimesi gereğince tam bir muhabbetle râbitaya devama bağlı olduğunu, âyet-i kerimeyi, böylece tefsir etmesi sebebiyle de zahirî alimler tarafından ayıplanmasını, ifade etmektedir²⁷⁵.

Bunun yanında Es’ad Efendi, “Ey iman edenler, Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun”²⁷⁶ âyet-i kerimesinin “sadıklarla beraber olun” kısmını tasavvuftaki ‘râbitaya delil getirerek şu açıklamayı yapar: “*Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşebendiyye’nin dâire-i necât-bâhiresine duhûl eden ve ber-mînvâl-i mezkûr evrâd ü ezkârına şurû’ eyleyen bir tâlib-i sâdik için gâyet mühim bir keyfiyyet daha vardır. O dahî ‘sadıklarla beraber olun’ âyet-i celilesine ittibâen şeyhini hatırdâ bulundurmadan ibarettir*”. Bunu müteakiben râbitanın hikmetini ve müridin mânen terakkisi bakımından ehemmiyetini dile getirmekte ve yine zikrettiği bu âyet-i kerîmeye dayanarak şunu söylemektedir: “*Zikrolunan âyet-i celîledeki fermân-ı ilâhiye imtisâlen Cenâb-ı Hakk’ın sâdik bir kulunu peder-i ma’nevî ittihaz ve ma’iyyet-i rûhâniyyelerini iğtinâm edenler sa’y ü gayretleri ve tarîkat-ı aliyyeye itâatları nisbetinde nefis ve şeytanın taarruzundan tahlîs-i cân eyledikleri ve te’min-i istikballeri için şer’at-ı mutahhara ve tarîkat-ı münevverenin dâru’l-emânında buldukları, her zaman meşhûd-ı bâsıra-i imtinânımız olmaktadır*”²⁷⁷

Mürşidle beraberliğin bir kısmı cismânî olduğu gibi, bir kısmı da ruhânîdir. Bu ruhânî beraberlik, râbita sayesinde oluşmaktadır. Râbitanın azlık çokluğu, yani zayıflık ve kuv-

²⁷³ Mâide 5/35.

²⁷⁴ Al-i İmrân 3/200.

²⁷⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 75.

²⁷⁶ Tevbe 9/119.

²⁷⁷ Erbilî, age, s. 20. Es’ad Efendi, “Sadıklarla beraber olun” âyet-i kerimesinin râbita bağlamında yorumuna değişik mektuplarında da yer vermektedir. Bkz. 12 Mektup, s. 36.; 21. Mektup, s. 48.; 40. Mektup, s. 70.; 56. Mektup, s. 192; 86. Mektup, s. 115; 102. Mektup, s. 131.

vetliliği muhabbetin azlığına ve çokluğuna tabi olacağından, muhabbet arttıkça râbitanın kuvveti artar. Râbitanın ihtiyaç olduğunu anlayan kişiler için, mürşidin muhabbeti gibi lezzetli bir ilaç bulunamaz. Bu ilacın faydasına mani üç husus vardır. Birincisi şeriata muhalif hareket etmek, ikincisi, israf kabilinden olan süs ve ziynete muhabbet, üçüncüsü de gaflet ve kasvet ehli ile sohbet etmektir.²⁷⁸

Bilindiği gibi kalb, dış dünyada meydana gelen olayların tesiri altında kalır. Mesela; kötü havadan vücut sağlığı zarar göreceği gibi, kalp de, gaflet ve kasvet ehli ile birarada bulunmak ve onlarla görüşüp konuşmaktan müteessir olur. Zamanımızda, ise bundan tamamıyla kurtulmak mümkün olmayacağından vaktin çoğunda bilhassa râbitaya devam etmeye dikkat göstermek lazımdır.²⁷⁹

Aslında râbita sevgi ve muhabbetin neticesidir.²⁸⁰ İn 'ikas²⁸¹ ve insibağ²⁸² tarikatta önemli olduğundan, on letâifin zikrullah ile uyanması, cesedin nurlanması, fenâfillaha ulaşmış bir mürşidin feyz ve bereketi sayesinde olabilir.²⁸³ Bu hallerin tesiri sayesinde, evliyâullahın silsilesine ulaşılır. Ve her yerde şerefli ruhâniyetlerle ünsiyet kurulur.²⁸⁴

Es'ad Efendi, Hâce Muhamemed Masum'dan, örnek vererek, onun da müridlere başta yalnız râbitayı emrettiğini hatırlatmaktadır.²⁸⁵ Yani zikirten önce râbitayı tavsiye etmektedir. Önce şeyhte, sonra Resûlde, daha sonra ise Allah'ta fenâ olunur.²⁸⁶ Es'ad Efendi geleceğin temini hususunu açıklarken

²⁷⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s.70.

²⁷⁹ Aynı eser, s.115.

²⁸⁰ Aynı yer.

²⁸¹ Hallerin birbirine tesiri anlamına gelmektedir.

²⁸² Hallerin birbirine tesiri neticesinde kişi olmak istediği varlığın şekline bürünür.

Buna insibağ yani hedeflenen varlığın boyasıyla boyanma denilmektedir.

²⁸³ Erbilî, age., s.48.

²⁸⁴ Aynı eser, s.75.

²⁸⁵ Es'ad Efendi "yeni başlayan müridler rabitada ruhsath olanlar ise murakabede ihmal ve dikkatsizlik göstermemelidirler" sözüyle hangi aşamada insana neyin lazım olduğunu belirtmiştir. Aynı eser, s.108.

²⁸⁶ Aynı eser, s.48.

yine râbitayı tavsiye etmektedir. Zira sevgi olunca mü'minin kalbinde zikrullah meydana gelir.²⁸⁷ Bu sebeple tarikata yeni girenlerin tüm feyzleri zikirten bekleyip râbitaya gerekli şekilde ihtimam göstermemeleri beklenen gayeye vâsıl olamayacakları anlamına da gelmektedir.²⁸⁸ Es'ad Efendi'ye göre tarikatta ve mânevî terakkide feyz almak isteyen bir müridin müşşidinin râbitasına olan itimadı, ilim öğrenmek isteyen bir öğrencinin, hocasının şifahi ifadelerine olan bağlılığından üstün olmalıdır. Râbitaya sıkı sıkı sarıldıktan sonra ise sâlikin kalbinde zikir ve ürperme kendiliğinden meydana gelir.²⁸⁹

Peygamberden feyz almak, Allah'tan feyz almak demektir. "Allahın ve Resûlünün ahlâkı ile ahlâklanınız" hadisi bu konuyu aydınlatır. Bu nedenle müşşidin tavır ve ahlâkı Hz. Peygamber (s.)'in ahlâkına uymadıkça râbitadan beklenen feyz meydana gelmez.²⁹⁰

Ölüm ile râbita kurmak ölümden dolayı ortaya çıkacak felaketleri hafifleteceği gibi, kişinin kendi ölümünü de kolaylaştırır, insanı huzursuz eden dünya sevgisini azaltır. Bütün huzursuzlukların başı dünya sevgisidir.²⁹¹

Müşşide râbita da, belli bir zaman sonra bitmekte, ve bu ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. Tarikatta Murâkabe makamına kadar râbita şarttır. Murâkabeden sonra ihtiyaç duyulursa yapılmaktadır.²⁹² Aslında bir zamana kadar râbita teselli kaynağı, feyz ve bereket vesilesi olabilir. Lakin karşılıklı yüzyüze gelip konuşmada olan tesir ve fayda, sadece ruhânî olmayıp, cismânî de olabilir.²⁹³ Râbitada, müşşidin cismâniyetinden değil ruhâniyetinden²⁹⁴ istifade edilir. Buna göre tarikat müntesibi bir

²⁸⁷ Aynı eser, s.87.

²⁸⁸ Aynı yer.

²⁸⁹ Erbilî, Mektûbât, s.99.

²⁹⁰ Aynı eser, s.38.

²⁹¹ Aynı eser, s.141.

²⁹² Aynı eser, s.35.

²⁹³ Aynı eser, s.137.

²⁹⁴ Ruhaniyet emr alemindedir. Nuranidir, melekidir, felekidir, yemez, içmez uymaz, gaflete düşmez, sevdiklerini unutmaz, yakın da olsa, uzak da olsa, nerede olursa olsun, Allah'ın izniyle kendilerinden istenen yardıma karşılık

mürîd, mânevî babası yerinde sayılan şeyhinin ruhâniyetinden beklediği vazifeyi, cismâniyetinden beklememelidir. Mesele, çok basit bir hadiseyi, müridinin ne zaman intisab ettiğini hatırlamamasını, cismâniyete vermelidir. Ve mânevî babanın ruhâniyetindeki hassasiyetle de teselli aramalıdır.²⁹⁵

Tüm bunlardan anlıyoruz ki, rabîta Es'ad Efendi de, sevginin muhabbetin bir başka ismidir. Yani, ona göre rabîta sevgi ve muhabbetin neticesidir. "Kişi, neyi düşünüyorsa, onunladır veya odur" düşüncesi, rabitanın her an yaşanılan bir durum olduğunu bizlere anlatmaktadır. O herbakımdan rabîtayı bir vakıa olarak ele almıştır. Ve kişinin iç eğitiminde kullanılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

9. RÜYA

İnsan psikolojisini tahlilde önemli bir yere sahip olan rüya, kelime olarak görmek,²⁹⁶ ıstılahi olarak ise, uykuda görülen şey demektir.²⁹⁷

İbn Haldun (v.808/1406) rüyayı, "Uykuda iken insânî ruhun, manalar âlemine dalması sonucu, gaibden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesi" olarak tanımlar.²⁹⁸ İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi (v.920/1514) ise rüyayı şöyle tanımlar: "Kişinin uyanıklık halinde yaşadığı, gördüğü düşündüğü eşya ve konulardan havatırdan hasıl olan şeylerin ve meşgul olunanların sûretlenmesidir. Bu nedenle, rüyada görülenler akıl dışı garib şeyler değil, duyulan ve tasavvur olunabilen şeylerdir".²⁹⁹

verirler. Cismâniyet ise, halk alemindedir. Toprak ve çamurdandır, zulmânî ve hayvanidir. Yer içer, gaflete düşer, bazen en sevdiği çocuğunu bile unutur. Hz. Peygamber (s.)'in " benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz" dediği hadise budur. Aynı eser , s.165.

²⁹⁵ Aynı yer.

²⁹⁶ Firüzabadi, *el-Kâmusu'l-Muht*, c.4. s.331.

²⁹⁷ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasîf*, c.1, s.320.

²⁹⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Dâr u İhyai-t türasi'l- ârabi), Beyrut trz, s.102.

²⁹⁹ Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Vera yay.), Ankara 1996, s.87.

Herat'ta yaşayan Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin-i Hafî (v. 838/1435) el-Vesâyâ isimli meşhur eserinde rüyaya ayrı bir bölüm ayırmış ve terbiye sisteminde rüyanın ayrı bir yerinin olduğunu vurgulayarak, sülûkte rüyanın önemini şöyle açıklamıştır: "Sâlikin râbitası kuvvetli olup, şeyhinin bütün emir ve işaretlerine teslim olursa, şeyhi rüyasına girip ona emirler verir, sakınması gereken şeylerden sakındırır ve rüyalarını halleder. Mürid gördüklerini şeyhinden gizlemez. Gizleyen, hıyanet etmiş olur ki, Allah da hainleri sevmez."³⁰⁰

Rüyaların, insan ruhunun psikanalitik tahlili için önemli olduğu kuşkusuzdur.³⁰¹ Rüyada görülenler gerçek hayattakilerden tamamen farklı anlaşılması gerekmektedir. Çünkü orada semboller devreye girmektedir.³⁰²

Bu konuda önemli çalışmaları olan Sigmund Freud'un öğrencisi ve aynı zamanda Freud'den sonra çağdaş psikolojinin batıdaki temsilcisi Carl Gustav Jung, rüya üzerinde titizlikle durmakta ve temel felsefesini, rüya üzerine kurmaktadır. O, rüyayı ilahi bir ses olarak niteler.³⁰³

Es'ad Efendi de, hemen her mutasavvıf gibi, rüyaya gereken ehemmiyeti verir. Kenzü'l-irfan isimli eserinde Hz. Peygamber (s.)'den risaletin ve nübüvvetin Peygamberimiz (s.)'le bittiğine fakat peygamberliğin kırkaltıda biri olan rüya ve rüyada-

³⁰⁰ Köle, Bekir, *Zeynüddin-i Hafî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı ve el-Vasaya'l-Kudsıyye Adlı Eserinin Tahkiki*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001, Basılmamış yüksek lisans tezi, s.99.

³⁰¹ Bkz. Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion*, ss. 1-39; tercemesi için Bkz. *Psikoloji ve din*, çev. Cengiz Şişman, (İnsan yay.) İstanbul 1993, ss.17-56.

³⁰² Konuyla ilgili ve değişik rüya tecrübeleri ve yorumlanışı ile ilgili bkz. Vett, *Kelâmî*, ss.147-150. Peygamber (s.) efendimizi ve zevcelerini rüyasında gören Mahmut Muhtar Paşa'nın rüyasını Es'ad Efendi şöyle yorumlamaktadır: Rüyamızda Haz Muhammed (s.)'i görmemiz, yapmakta olduğumuz işleri tasvib ediyor manasına gelir. Yakın aile çevresi içinde Efendimiz (s.)'i görmek, kendini rüyada gören kişiyi çok sevdiğini gösterir. Aynı eser, s.150.

³⁰³ Aynı yer. Jung, kanaatimizce rüyayı tek yönlü olarak değerlendirmekte ve ilahi yönünü her zaman ön plana çıkarmaktadır. Hocası Freud ise yine anlayışını aksi yönde fakat yine tek yönlü olarak oluşturmuştur. Rüyanın ilahi yönünün yanında bir o kadar da önemli olan şeytani yönünün de üzerinde durulması gerekmektedir.

ki müjdelerin kıyamete kadar süreceğine dair hadîs-i şerifleri alır.³⁰⁴ Kendisinin ise en büyük arzularından biri Allah'ı ve Resûlünü görmek, onlara rüyada da olsa vâsıl olmaktır. Bunu şu şekilde ifade eder: "Seni rüyada görmeyi o kadar isterim ki talihim olur da, seni görürüm diye uyku arzu ediyorum."³⁰⁵

Es'ad Efendi, bir tarikat şeyhi olduğu için müridlerinin tekamülünün bir göstergesi olarak, ahlâkî değişimle birlikte rüyaya da itibar eder, rüyalara gerek mektup vasıtasıyla gerek birebir görüşerek yorumlarda bulunur. Es'ad Efendi, "tebrike şayan" diye iltifatta bulunduğu bir rüyayı şöyle açıklar: "Cenab-ı Hakkın lütuf ve ihsanını müjdeleyen rüyanızı okudum. Mübarek Beytullah'a yani Kabe'ye girmek ve râbita anında rüyanızın kabulünü düşünürken bir güneşin görünmesi ve arkasından Ravza-i Mutahhara'ya yönelmeniz ve sol tarafta yani kalp cihetinde feyz-i tarikat demek olan denizin zuhur etmesi gerçekten tebrike şayandır."³⁰⁶ Bir başka rüya yorumu: "Birinci ikinci ve üçüncü semada, secdede, rukuda ve ayakta bulunan meleklerle kurulan münasebet ve ruhânî görüşme ve bilhassa arşa kadar vuku bulan yükselişle vuku bulan cezbe cidden tebrike şayandır." Bir diğer rüya tabiri de şu şekildedir: "Âlem-i manada yani rüyada büyük mürşidimiz Hazret-i Tâhâ (k.) Efendimizi ziyaretle feyz alıp şeref bulduğunuz yazıyordu. Bu lütfundan dolayı Allah'a hamdolsun. Şeyh Tâhâ Hazretlerinin şekil ve şemâili aynen müşahedenize muvafıktır. Ancak erdiği inanan bir zatın arkasından giderken mânevî eli ile sizi bundan men ederek isminizle hitab ederek tam bir şefkatle aşinalık göstermesi hüsnü kabul ve inayeti gösterir. Ayağında bulunan pabuçları için, burada dursun demeleri tekrar oraya döneceğini gösterdiğinden, bu konuda da sizi ikinci tebrike lüzum görüyorum."³⁰⁷

³⁰⁴ Bkz. Erbili, *Kenzü'l-İrfan*, ss.231-232.

³⁰⁵ Erbili, *Divân*, s.99.

³⁰⁶ Erbili, *Mektûbât*, s.429.

³⁰⁷ Aynı eser, ss.50-51.

Tasavvufta rüyada görülen bazı işaretler³⁰⁸ üzerine mânevîyat dersleri değiştirilir. Buna Es'ad Efendî'nin Mektubatında da bir örnek görüyoruz. Bir müridinin gördüğü rüyayı mektub yoluyla anlatması üzerine cevaben: *"Müşahade buyurulan rü'yayı sâliha pek ra'û bir manâdır. Süd, imandır. Hamdolsun kemali iman için bir beşârete muvaffak olmuşsunuz. Şu kadar var ki, fi mâ ba'd, evkât-ı mübâreke ve mahsûsada yirmidört saat zarfında birkaç defa kalbi bir çanak hey'etinde tasavvur edip Cenâb-ı Hakk'ın envâr ve füyûzâtı için ma'ruz ve müteveccih buyurunuz, zikretmeyiniz. Bu murakabe-i ahadiyyeti zikre bedel ediniz. Sükûn ve bila zikr mütefekkir olunuz. Sükun ve bilâ zikr mütefekkir olunuz ve istediğiniz kadar devam ve ta'kib ediniz. Kalb cânib-i fevka müteveccih olusn. Çünkü nüzûl-i rahmet fevkte olan Arş cihetinden olur. Yoksa Cenâbı Hakk cihât'dan münezzehdir. Âlem-i ma'nâda neşv u nenâda olan kehribâ bu murakabeye işarettir. Evkât-ı sâirede dahi zikredebilirsiniz, fakar bu murakabe zikrin fevkindedir."*³⁰⁹

Bundan sonraki rüya yorumlarını daha kolay anlaşılabilmesi için sadeleştirilmiş olarak veriyoruz: "Pervane gibi mânevî ışığının etrafında bulunan ve bir saniye ayrılmasını arzu etmeyen iştiyaklı ruhâniyetimizin rüya âleminde Hacı Hüseyin Efendi tarafından görülüp size haber verildiğini ve sonra da teveccüh saçan gözlerinizin önünde bunun varlığını isbata muvaffak olmuşsunuz. Allah ruhâniyete ihsan buyurduğu ziyareti, cismâniyete de ihsan buyursun."³¹⁰ Bir başka rüya yorumu: "Rüyanızda gördüğünüzü söylediğiniz al ve kırmızı renkler ruh lâtifesinde zikr ve zikrin neticesinde meydana gelen vücûd ısısının artışından ileri gelmektedir. Şüphesiz şimdi zikriniz sır lâtifesine intikal etmiş ve ruh lâtifesinin zamanı geçmiştir."³¹¹ Bir başka rüya: "Rüyanızda bir levha üzerine yazılmış, devam etmeniz emredilmiş olan Kelime-i Tevhid'i görmeyiz şükür ve teşekkürlerimi arz etmeyi icab et-

³⁰⁸ İnsan rüyada değişik mecralarda seyretmektedir. Ve bazı zuhuratlar olmaktadır. Rüyada görülen zuhurata, seyri afakî, yakaza halinde görülene ise seyr-i enfüsî denilmektedir. Bkz: Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.164.

³⁰⁹ Erbilî, age., s.73.

³¹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 62.

³¹¹ Aynı eser, s. 102.

tirdi. Bu durum fakir kardeşinize râbıtaya devam ettiğinizi, ihlâs ve muhabbetinizin kemalini isbat ediyor.”³¹²

Bir başka rüya yorumu: “Kardeşimizin rüyasından dolayı çok sevindim. Başındaki taca, ruhâniyetlerinde meydana gelen imrenme duygusu daha üstün tasavvur olunamayacak kadar güzeldir. Bereket versin ki kapmamış veya kapamamış yalnız şeker sucuğu ile iktifa etmiştir. İlahi afiyet olsun. Maddi ve mânevî kuvvet olsun. Başında görmüş olduğu sarıklı fesi tebrik ederim. İnşallah şerefli bir taca da kavuşur. Bilindiği gibi sarıklı fes alimlere, tac-ı şerifte tarikat şeyhlerine has bir kıyafettir. İlmin amelden önce olduğunu ve dini ilimleri öğrenmede başarılı olduğunu ve özellikle başımızda bulunan tarikat tacına imrendiğini gösteren bu rüya tebrike şayandır.³¹³ Tarafınızdan görülen rüya, bu fakir tarafından bilinmişti. Sakalınızın öpülmesi ve sizin sağ tarafımda oturtulmanız mânevî yakınlığa ve maddi karşılanmaya işarettir.” Diğer bir rüyada; “üzerinize hücum eden şeytanın Kur’ân-ı Kerim’den okunan âyetlerle defedildiği bildiriliyor. Bunun da yakaza halinde iken karşılaştığınız kötü bir arkadaştan dolayı görüldüğü ihtimal dahilindedir.”³¹⁴

Yine Es’ad Efendi, kendisinin görmüş olduğu bir rüyayı muhabetına şöyle anlatır: “İki gece önce sizi rüyada gördüm. Rüyada vaki olan mânevî kavuşmada hissettiğim sevinci, nâil olduğum mahzuziyyeti/hazrı, on onbeş sene müddetle sevgilisinden ayrılmış, mahbubundan uzak düşmüş, yanık bir aşıkın, vuslat zamanındaki hal ve durumuna, hislerine benzetsen mübalağa etmemiş olurum. Zira, damarlar ve sinirlerimizde Allah nezdinden emanet bulunan sevgi, yakınlık dostluk ve münasebet, zamanın geçmesi, gündüz ve gecenin birbirini takip eylemesiyle bulutlar içinde bir güneş gibi gizlendiği halde gece yarısında böyle bir güneşin doğması ve batınî kuvvetleri-

³¹² Aynı eser, s.154.

³¹³ Aynı eser, s.160.

³¹⁴ Aynı eser,, s.103.

mizi aydınlatmasıyla husule gelen sevincimizin tasviri için bu gibi benzetmelere hakikat nazarıyla bakmak gerekir.”³¹⁵

“İsterim bir rü'yâda görmek o meh-rûyi velî”³¹⁶dizesinden de anlıyoruz ki Es'ad Efendi rüyasında Peygamberimiz (s.)'in yüzünü görmeyi çok istemektedir.

Bir diğer rüya: “Peygamberler serdarı Efendimiz (s.)'in huzurunda ayakta bulunma ve onunla karşı karşıya kalma şerefine nâil bulunduktan sonra bizim şekil ve sûretimize bürülü bir zatın mânevî ve ruhânî dünyasından değerli kalplerinize kaymak renginde hikmek ve marifet ilmi ile Cenab-ı Hakk'a muhabbetin akıtıldığından bahsedilmiş idi. Bundan dolayı Allah'a teşekkürde bulundum. Aslında olanca güven ve itimatla evliyâullahın silsilesine gösterilen bağlılık onların hâlisane ve tertemiz varidatına göstermekte bulunduğunuz teslimiyet duygusuna karşı bu gibi övülmeye değer faziletlerle yükselerek benzerleriniz arasında değerli bir mevkiye erişeceğiniz tarafımdan da bilinmekteydi. Tebrik ederim.”³¹⁷

Bir diğer rüya: “Hafız Efendi oğlumuzun gördüğü rüyalar, gerçekten tebrike şayandır. Yüce zatınızın giydiği fanila ile duacınız kıyafetine bürülü olarak gördüğü diğer zat tarafından verilen tac-ı şerifin yorumu apaçaktır. Güneşin anahtarına gelince, fakirinizin kanaatine göre Allah'ı zikretmek olsa gerektir.”³¹⁸

İnsanın gözlerinin kişiyi ele verdiği doğrudur. Bir başka doğru olan husus ise rüyanın kişiyi ele verdiğiidir. Es'ad Efendi rüyanın dilinin ehemmiyetinin farkındadır. Bu dili kendince anlamakta ve çözümlemeye çalışmaktadır. O'nun rüyalara yaptığı psikolojik tahliller üzerinde hassasiyetle durulması gereken hususlardandır.

³¹⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.48.

³¹⁶ Erbilî, *Divân*, s.154.

³¹⁷ Erbilî, *age.*, s.108.

³¹⁸ Aynı eser, s.145.

10. ÖLÜM

Ölüm'ün Arapça karşılığı mevttir. Mevt, ölü kimseye denildiği gibi ölmemiş olup da ölümlü olana da denir. Bir diğer ifadeyle “potansiyel ölü” anlamına gelmektedir.³¹⁹ “Sen de ölümlüsün, onlar da ölümlüdür”³²⁰ ayeti bu anlamı görebilmemiz için çok açıktır. Mutasavvıflar ise mevte yeni anlamlar yüklemişlerdir. Buna göre mevt, genel olarak, nefsin arzusunun sökülüp atılmasıdır.³²¹

Herkes için olduğu gibi mutasavvıf için de ölüm hayatın en önemli gerçeğidir. Ölüm, sûfi için en çok arzu edilen an, Allah ile karşılaşmak için atılan gerçek bir adımdır. Âhîret inancıyla da birebir örtüşen vakıdır.

Ölüm psikolojisi, ise üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir hadisedir.³²² Ölümüne psikolojik yaklaşım getirenler, “mevt”in, “gülen ölü” anlamına geldiği üzerinde durmaktadırlar.³²³

Âyetlerde, ölüm sık sık işlenerek müslümanda âhîret bilinci oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu konuda en can alıcı âyet ise bize göre şudur: “Her can/nefs ölümü tadacaktır.”³²⁴ Şu ayette insanın akîbetini göstermesi açısından önemlidir: “And olsun ki ölseniz de öldürülseniz de Allah katında toplanacaksınız.”³²⁵

³¹⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l Arab*, (Dâru'l-Maarif), c.6, s.4295; Asım Efendi, *Kâmus Ter-cümesi*, c.1, s.616.

³²⁰ Zümer 39/30.

³²¹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.506.

³²² Psikolojik olarak ölümüne yaklaşma hali, tıpkı bir dine inanma ve inanmama-da belirtilen nedenler gibi, ölümü kabul veya red etme fikrinin en belirli bir şekilde ortaya çıkmasına imkan sağlar. Bu, öyle bir olaydır ki, insanlar hayatlarının olgunluk devrini aşar aşmaz korku ile uçuruma yaklaştıklarını hissediler; ve o gün geldiği zaman, uzun bir yürüyüşten yorgun olarak yuvarlanıp yıkılarak hayatlarını bitireceklerdir. Çeşitli araştırmalar göstermiştir ki bu anı hissettikten itibaren insanlar daha çok dindar olmaktadır. O anda düşündükleri kendileri değil, fakat varlıklarının manası ve ölümdür. Dinsiz ise bu konuda cevapsız kalmaktadır. Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, MEB. yay., İst. 1992, s.100.

³²³ Reber, Arthur, *Dictionary of psychology*, England 1995, s.184.

³²⁴ Enbiya 21/35.

³²⁵ Al-i İmrân 3/158.

“Sana ölüm gelinceye kadar Rabb’ine ibadet et”³²⁶ âyetini yorumlarken Es’ad-ı Erbilî, ölüm gelene kadar yaşanması gereken hayatın nasıllığı üzerinde durur.³²⁷ “Her nefis ölümü tadacaktır”³²⁸ âyet-i kerimesi gereğince, sâlikin ölümün pençesine düşeceğinden, kefenin dışında ne malın, ne evladın, insana fayda vermeyeceğini hatırlatır ve bunun üzerinde düşünmesini ister ve bu âyet-i kerîmenin tasavvuftaki ‘*râbîta-ı mev’*’in mesnedini teşkil ettiği işârette bulunur³²⁹

Es’ad Efendi, “O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah’a kalb-i selîm ile gelenler (o günde fayda bulur)”³³⁰ âyet-i kerîmesinden hareketle yine tarîkat evrâdı çekecek mürîdin hasta kalbinin şifa bulması için tefekkür-i mev’in önemine işaret eder³³¹

Es’ad Efendi, “ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki, yakıtı o insan ve o taşlardır”³³² âyet-i kerîmesinin üzerinde çok düşünülmesi gerektiğini ve bundan dersler alıp öylece hareket etme lüzûmunu tavsiye eder. “Her şey fânî ve yok olucu, ancak Cenab-ı Hakk’ın yüce zatı bâkî ve devamlıdır”³³³ âyetinin de, ölümü düşünmeyi çoğaltıp kalbi mâsivanın bulanıklığından temizlemenin gerekliliğini hatırlatmak açısından ehemmiyetli olduğunu söyler.³³⁴

Konumuzla alakalı diğer birkaç ayet şu şekildedir: “Kıyâmeti gördüğü gün her emzikli kadın emzirdiğinden vazgeçer, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir

³²⁶ Hicr 15/99.

³²⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 169.

³²⁸ Al-i İmrân 3/185.

³²⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 19.

³³⁰ Şu’arâ’ 26/88-89. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 30 Mektup, s. 122; 36. Mektup, s. 190; 115. Mektup, s. 143. Burada âyet-i kerimeye daha farklı bir yaklaşım bulunmaktadır. Şöyleki: Âkıbeti kara toprak olan ve yokluk perdesinde helak olmak üzere aretilmiş bulunan insanın en çok ehemmiyet vermesi gereken husus varsa o da yalnızca kalb evinin selâmeti için gerekli olan sebeplere sarılmaktır.

³³¹ Erbilî, *age.*, s. 20.

³³² Tahrîm 66/6.

³³³ Kasas 28/88.

³³⁴ Erbilî, *age.*, 101.

halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”³³⁵

“Allah, öleceklerin ölüm zamanı gelince, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir, doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.”³³⁶

Bir gam ve kederden kurtulup, rahatlamayı arzu edenler ölümü tercih etmelidirler. Yani, ölmeden evvel ölünüz makamına girmelidirler. Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla bir kişi, ölüm makamına kavuşursa, her türlü gam ve sıkıntıdan kurtulup “Dikkat edin, Allah'ın velî kulları için korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar”³³⁷ sırrına mazhar olur.

Bu nedenle, kendisi bir mülemma tarzındaki gazelinde şöyle seslenmektedir:

“Vaktâ ki gelür hâtıra ol gözleri âhû
er-Râhatü testevhîşü ve'l mevtü yemîlü”³³⁸

“Aşk ehli ölmez, yerde sürünmez, yanmayan bilmez ateşi aşka” sözü de mü'minlerin ölmeyeceğini, yalnız bir mekandan diğer bir mekana naklolduklarını ifade eden mutasavvıfları ve Es'ad Efendiyi destekler mahiyettedir.³³⁹

“Ölümü çokça hatırlayınız” hadîsine uyarak yapılan ölüm râbitasının, ölüm anında ve öldükten sonra da kabir, haşır ve neşir de faydası çoktur.³⁴⁰ Ölmeden evvel ölmenin sırrına ermek gerekmektedir. Bu nedenle, Es'ad Efendi'nin, insanın kendinde varlık hissetmesinin doğru olmayacağı, dünyada buldukça kendini garip bir yolcu kabul etmesi, kendini ölümlerden, kabir ehlinde düşünmesi gerektiği yönündeki sözleri, üzerinde hassasiyetle durulması gereken hususlardır. Gafil bir kalp ile öldüğü zaman insan, bunun sıkıntısını ahirette çe-

³³⁵ Hac 22/2.

³³⁶ Zümer 39/42.

³³⁷ Yunus 10/62.

³³⁸ Gözleri ahu gibi olan sevgiliyi hatırlayınca rahat kaçır ve insan ölüme meyleder. Erbilî, *Divân*, s.157

³³⁹ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.190.

³⁴⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.47.

ker. Ölüm râbitası da, tûl-i emel, mal ve mevki hırsı, hased, kibir, vb bâtinî hastalıkların tedavisi için gereklidir.³⁴¹

“İnsanlar uykudadırlar, öldükten sonra uyanırlar.”³⁴² hadisi hakkında Es'ad Efendi, Mesnevi'ye yazdığı bir tahminin tercümesi şu şekildedir:

“Haberde geldi: en-Nâsu niyâm: İnsanlar uykudadır, Ölünce uyanırlar ey oğul! İlk ölümü şeker gibi içmeyince, Uyanık olan, daha derin uykudadır. Onun uyanıklığı uykudan daha beterdır.”³⁴³

Buradan da anlıyoruz ki, ölüm onun için, bu dünyadan ve onun belalarından kurtulup, sevgiliye kavuşma, bir diğer ifa-deyle aslî vatana dönüştür.

Ölüm râbitası yaparken, bazı tecrübeler yaşayan bir zata cevaben Es'ad Efendi tavsiyelerde bulunur: “*Tarikat-ı Aliye-i Behâiyye'nin cümle-i füyûzâtından biri olarak, hâtıra-i mevt ile bir takım havf ve haşyet içinde vücudunuzun her tarafı lerzân ve kuvve-i zihniyenizin perişan bulunduğu ahvâlin külliyyen zaval bulmakta olduğunu beyan buyurmuş idiniz. Elhamdülillahi Teâlâ alâ zâlik. Bu hal, imân-ı kâmilin şems-i tâbân gibi ufk-ı cenâna pertev-feşân olduğunu işâret ve belki de beşârettir. Mü'min-i kâmil için mevt yoktur. Yalnız bir nakl-i mekandan ibarettir. Muhabbet-i Mevlâ ve tarikat-ı aliye-i Mustafeviyye ile musaffâ olan ihvan-ı bâ safâ için kabir cennet olacağı ve havf u haşyetlerine mahal olmayacağı bedihîdir.*”³⁴⁴ Yani, ölüm nakl-i mekandır. Bu anlamda, insanlar gaflet uykusundadır. Ölümden sonra uyanır. Gerçektende, dünyanın uyku ve hayal olduğunu insana öğreten yine ölümdür.³⁴⁵

Bir mektubunda Es'ad Efendi “O (kıyameti) gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün, oysa onlar sarhoş değillerdir, fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir”³⁴⁶

³⁴¹ Aynı eser, s.61.

³⁴² Aclunî, *Keşfü'l-hafa*, c.2.s.312.

³⁴³ Erbilî, *Divân*, s.110.

³⁴⁴ Erbilî, *Mektûbât.*, s.51.

³⁴⁵ Aynı eser, s.49.

³⁴⁶ Hacc 22/2.

âyet-i kerimesinde âhiretin hallerinin/ahvâl-i âhiret bildirildiğini ifade etmekte, dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kıyametin şiddetini mü'minlere kolaylaştırmasını istemektedir.³⁴⁷ Korkuyla ümid arasında dengeli bir hayat yaşayan Es'ad Efendi, kıyametin korkusu ve âhiretin dehşeti için teselli vesilesi kabul edilen vasıtalardan biri olarak da gözyaşını görür. O'na göre, göz yaşlarını meydana getiren şey, korku ve haşyettir. "Çok ağlayınız, az gülünüz"³⁴⁸ âyeti ise "ağlamayan çocuğa meme vermezler" kaidesince, "*insanı büyük velilerin sütüne müstehak eylemiştir*"³⁴⁹

Es'ad Efendi, kıyamet günü insanlar hesaba çekildiği zaman, suç ve günahlarını itiraf eden, cezadan kurtulmak için de, "Allah Gafurdur, bizi affeder" diyen kimseleri, kendilerini aldatmış zümreler olarak görür. Yine ona göre günahkarın bir saat önce ölmesi maslahat olduğu gibi, mânevî saadet erbabının da bir dakika yaşamaması menfaattir.³⁵⁰

Es'ad Efendi, ihtiyarlığın ihtarını derin bir tefekkürle düşünerek şöyle dersler çıkarır: "*İhtiyarlık zamanının yalnız bir halini seviyorum. O da bundan ibarettir. Ekser evkât hatıra geliyor ki vakit bitti, rihlet zamanı takarrub etti. Şimdiye değin dünya için çalıştın belki makul idi. Lakin bundan sonra ne olacaksın? Genç mi olacaksın? Hüşyar olmalı. "İrci'i" emr-i çelil-i ilâhisi icâbınca vâk'i olan da'vet-i Hakk'ın icâbet-i için müheyyâ olmalısın.*" Bu nedenle kendine şöyle seslenir: Hayattan dem vurma. Seccade üstünde seher vaktine kadar "Hayy" ismini bağıra bağıra zikretsen dahi, ölüm senin etrafında yine dolaşır.³⁵¹

Vefat edenlerin iyi ve kötü sıfatları kesildiği gibi "ölmeden önce ölünüz" sırrına erenler de teslimiyet makamına ulaşırlar. Ne zatlarında ne sıfatlarında bir mevcudiyet görmezler. Zatlarında zatullah sıfatlarında sıfatullah kaim olur. Peygamber-

³⁴⁷ Erbilî, *age.*, s.59.

³⁴⁸ Tevbe 9/82

³⁴⁹ Erbilî, *age.*, s.91.

³⁵⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.62.

³⁵¹ Erbilî, *Divân*, s.104.

rimiz (s.)'in söylediği “ölmeden evvel ölünüz” sırrına ererek nebilere mirasına ulaşırlar.³⁵²

Bir çok mutasavvıfta olduğu gibi Es'ad Efendi de ölümü dörde ayırır.

1. Mevt-i ahmer (kırmızı ölüm) nefis ve şeytan ile mücadele ederek, kötülüklerden kaçınarak ibadet ve taat için nefsi yönlendirmektir.

2. Mevt-i esved (siyah ölüm) inkarcıların ve muhaliflerin kınamasına ve kötülüklerine, eziyetlerine sabır ve tahammül göstermektir.

3. Mevt-i ahdar (yeşil ölüm) bela ve musibetlere rıza göstermektir.

4. Mevt-i ebyaz (beyaz ölüm) açlığa dayanıp şikayet etmemektir.³⁵³

O'na göre yukarıda sayılan ölümler nefsi tanımaya sebep olduğundan “*mûttû*” emrinden kasıt marifettir. “Ölmeden önce nefsinizi biliniz ki Cenab-ı Hakk'ı bilirsiniz” cümlesi O'nun bu konudaki düşüncelerini özetlemektedir.³⁵⁴

Netice itibariye Es'ad Efendi, ölümü bir vuslat olarak algılamaktadır. Ona göre bir sûfi her an ölmekte bir diğer ifadeyle her an dirilmektedir. Kişi nefsindeki çirkinlikleri terbiye ettikçe dirilmektedir. O'na göre dünyayı ve âhireti anlamlı kılan yine ölümdür. Sonuçta sevgiliye kavuşma varsa her ölüm bir düğündür.

11. İLİM/MÂRİFET

İlim, kelime manası olarak, bilmek, bir şeyin hakikatini idrak etmek, yakînen tasdik etmek demektir.³⁵⁵ İlim kelimesi müstaklârla birlikte Kur'ân-ı Kerim'de yedi yüz elli yerde geçmektedir.³⁵⁶

İlimle alâkalı birkaç âyet şu şekildedir: “Allah iman edenlerinizi yükseltir. Kendilerine ilim verilenler için ise dereceler

³⁵² Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.49.

³⁵³ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.190; Erbilî, *age.*, s.50.

³⁵⁴ Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.50.

³⁵⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, c.1, s.1055 ; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 4, s. 151; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 41; Râgıp, *Müfredât*, s.348.

³⁵⁶ Abdulkâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l- müfehres*, İstanbul 1990, ss.469-480.

vardır.”³⁵⁷ “Her bilenin üstünde bir bilen vardır.”³⁵⁸ “Onların içinden bir grup Hak ve hakikati bile bile gizlerler.”³⁵⁹

Gazâli, ilmi şu şekilde tarif eder: “Dünya âhiret ve akılla ilgili şeyleri bilmektir.”³⁶⁰ İbn Arabî ilmi üç mertebede ele alır: Birincisi, akıl ilmidir. Bu ilim, insan için zaruret hasıl eden ya da ardından delil içinde ve o delil vasıtasıyla, bilmek şartına dayalı bir görüş sağlayan ilimdir. İkincisi, haller ilmidir. Bu ilme de, ancak zevk ile ulaşmak mümkündür. Akıllı biri, akılla o ilmin sınırını çizemez ve delilleriyle onu tanımayı başaramaz. Üçüncüsü de, sırlar ilmidir. Bu ilim, akıl sınırının üstünde olan ilimdir. Bu ilim Cebrail’in kalbe getirdiği ilham ilmidir ki bu peygambere ve velîye özgüdür. Bu üçüncü ilim bütün ilimleri kapsar.³⁶¹

Es’ad Efendi, ilmin, iyiliği emr ve kötülükten nehiy maksadıyla öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Yani ilim insanın ve insanlığın faydası için olmalıdır.³⁶² Alimler ve meşayih, kadın erkek herkese dinin emirlerini öğretmeleri gerekir. Kimse, bundan geri kalmamalıdır. Zira ilim öğrenmekten geri duran kimse ile onu gizleyenlere ilâhî tehdîd vardır. İşte Es’ad Efendi’ye göre: “İndirdiğimiz açık âyetlerimizi ve hidayeti kitapta açık olarak beyan ettikten sonra gizleyenler yok mu? İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet ediciler lanet eder”³⁶³ ayeti, bu hususa delalet etmektedir.

“İlim talep etmek kadın erkek her mü’mine farzdır. Dünyayı arzu eden ilim tahsil etsin, âhireti arzu eden ilim tahsil etsin,

³⁵⁷ Mücadele 58/11.

³⁵⁸ Yusuf 12/76.

³⁵⁹ Bakara 2/46.

³⁶⁰ Gazali, *İhyaü Ulûmi’-d-Din*, (Dâru’l-Ma’rife), Beyrut 1402, c.3., s.18.

³⁶¹ İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 1995, ss.58-59. Bu eser İbn Arabî’ye ait hususî bir eser olmayıp Fütühât-ı Mekkiyye isimli eserinden bir bölümdür.

³⁶² Erbilî, *Mektûbât*, s.8.

³⁶³ Bakara 2/159.

ikisine de talib olan ilim tahsil etsin"³⁶⁴sözleri, ilmin kıymetini anlatma açısından önemlidir.³⁶⁵

Es'ad Efendi, "ilimden size pek az bir nasip verildi"³⁶⁶ âyet-i kerîmesinden hareketle "zâhirî olsun bâtınî olsun iddiâ-yı ilm ü irfân edenlerin haline teessüf olunmalıdır" der ve sözlerinin, bir takım kişilerin takdir nazarlarına ve değer vermelerine mazhar olmasının tek sebebinin "yalnız kendi acz ve iftikârını ikrâr ve i'tirâf eylemekten ibaret" olduğunu söyler.³⁶⁷ "Kim ben alimim derse , o cahilin ta kendisidir"³⁶⁸ Hadisi övülmeye layık ahlâkın, beğenilen vasıfların hepsi, sebep ve hikmeti sorulmayan mutlak kudret sahibi Allah'ın bir emaneti olduğu halde, ilim ve irşad gibi faziletlerin kendi şahsına isnadı kişinin cehâletini ifade eder.³⁶⁹

Es'ad Efendi'ye yazdığı mektubunda, kendisinin bu yolda henüz bir çocuk mertebesinde olduğunu, dolayısıyla tevdi edilen görevi yerine getiremeyeceğini ifade eden bir başlığına: "Kendinize isnad ettiğiniz çocukluğun da Yahya aleyhi's-selâmın çocukluğu kabilinden olduğunu 'Henüz sabî iken ona hikmet verdik'³⁷⁰ âyetinin delâletiyle vazîfeye mânî olmadığını beyan ederim"³⁷¹ demektedir. Yani ilmin ve hikmetin yaşla alâkasının olmadığını ve Allah ü Teâlâ'nın bu ilmi dilediğine verebileceğini ifade etmektedir.

Es'ad-ı Erbilî, "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır"³⁷² âyet-i kerîmesini de, 'Fethür-Rabbânî kitabıyla alakalı yaptığı bir mütalaanın, bir dostu tarafından değerlendiril-

³⁶⁴ Es'ad Efendi, İslâm Dünyasının geri kalış sebeplerini yanlış yerde arayan müslüman bir gazetecinin, kendi öz kültürünü hiçe sayan, hakeretâmiz ifadelerinden dolayı hayli üzüldür. İlmin ve çalışmanın önemini anlatır. Ancak kendi öz kültürümüzden kopmanın yanlışlığını da ifade eder. Bkz. Erbilî, age., ss.23-26.

³⁶⁵ Aynı eser, s.24.

³⁶⁶ İsrâ 17/85.

³⁶⁷ Erbilî, age., s. 110.

³⁶⁸ Keşfü'l-Hafa, c.2, s.352.

³⁶⁹ Erbilî, age., s.60.

³⁷⁰ Meryem 19/12.

³⁷¹ Erbilî, Mektûbât, s. 192.

³⁷² Yûsuf 12/76.

dirilmesi bağlamında zikretmekte ve yaptığı değerlendirmenin uygun olup olmadığı hususunda onun fikir ve düşüncelerini talep etmektedir³⁷³.

Allah u Teâlâ, kendi ilim sıfatından insanlara da vermiştir. Biz ancak bunun sayesinde Allah'ı bilebiliriz. Eğer kişi de, Allah'ın ilim sıfatından bir nebzecek dahi yoksa, o kişinin Allah'ı bilmesi mümkün değildir.³⁷⁴

Yine o, bir müridine yaptığı duanın nihâyetinde, "*Cenâb-ı Allâmü'l-guyûb... kalen bilip de hâlen bilmeyen gürûhundan etmesin*"³⁷⁵ demektedir ve bu sözüne mesned olmak üzere, "Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah nezdinde büyük bir buğza sebep olur"³⁷⁶ âyet-i kerîmesini zikretmektedir.

İnsanlar, bilgisizlik ve cehâlet karanlığından ve kötülüklerin tehlikelerinden kurtulmak için, alimlerin ilim ve marifetlerine nasıl ihtiyaç duyuluyorsa, âhirette de Cenab-ı Hak'ın ikram buyuracağı nimetleri istihdam edebilmek için, alimlerin ilim ve irfanına baş vurulacaktır.³⁷⁷ "Alimler peygamberlerin varisleridir"³⁷⁸ hadisi gerçek alimler nebilere varis olanlardır, günah üzere olanlar ne kadar ilim tahsil etseler, alim olamazlar şeklinde de yorumlanmaktadır. İlim kişinin zühdünü artırmazsa faydasızdır.³⁷⁹

Tasavvufun ana konusu olan marifet, Allah'ı bilmenin adıdır. Tasavvur veya tasdik yoluyla olan kesin bilgiye denir. Marifetullah, Allah'ı bilme, Allah bilgisi anlamına gelmektedir. İstilahî olarak da, sûfilerin rûhânî halleri yaşayarak, mânevî ve ilahi hakikatleri tadararak elde ettikleri bilgi ve irfana verilen addır. Hakkı isim ve sıfatlarıyla bilip, sonra muameleleriyle Allah'ı tasdik etmek, ahlâktaki kötülükleri gidermek ve kalbi-

³⁷³ Erbilî, age., s. 89.

³⁷⁴ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.115.

³⁷⁵ Erbilî, age., s. 80.

³⁷⁶ Saif 61/2-3.

³⁷⁷ Erbilî, age., s.100.

³⁷⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, c.2, s.83.

³⁷⁹ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, ss.118-119.

ne sahip olmak anlamlarına da gelmektedir.³⁸⁰ “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlukatı yarattım”³⁸¹ hadisi tasavvuftaki temel öğretinin/marifetullahın öneminin tesbiti açısından anlamlıdır.

Mutasavvıflara göre marifetullaha sadece akılla ulaşılamaz. Aklın delile ihtiyacı vardır. Çünkü o yaratılmıştır. Yaratılmış olan, ancak kendisi gibi muhdes bir şeyi kavrayabilir.³⁸² Serrac’a göre ise marifetullah iki şekilde olmaktadır:

1. Hakikati bilmek, Hakkı tanımak. Hakkı tanımak ise, Allah’ın vahdaniyyetini tanımak demektir. Bu ise, kendisinin ortaya koyduğu isim ve sıfatları tanıyarak olur.

2. Allah’ın Samadaniyet ve Rububiyet sıfatlarını gereği gibi kavramak ve gerçek marifete ermenin imkansızlığını anlamaktır.³⁸³

Erbilî, “Bugün sizin dininizi tamamladım”³⁸⁴ âyet-i kerimesinin, “*Kelâm-ı Kadîm’in hitâmını*” ifade ettiğini, Kur’ân-ı Kerim’in Allah tarafından tamamlanarak indirilmiş bir kitap olduğunu, dolayısıyla mü’minlerin onunla ilgili veya ona ziyade olarak fazla bir söz söylemesinin mümkün olamayacağını, nitekim “*ibâdullâhın edebiyât ile ma’rûf ve filcümle ilm ü irfân ile mevsûf olanlarından bile lüzûmsuz bir nutkun sudûruna ihtimal verilmeyeceğini*”³⁸⁵ ifade eder.

Alimler, peygamberlerin varisleridir. Ancak ilim kişinin huşuuna vesile oluyorsa, takvasını artırıyorsa faydalıdır. Bu da zaten kişiyi marifete götürür.³⁸⁶

Zahirî ilimler önemlidir. Bâtınî ilimler ise ehemmdir. Her asırda zahirî ilimleri öğreten alimler yetişmiş olduğu gibi, her

³⁸⁰ Hafni, Abdulmun’im, *Mu’cemu Mustalahatî’s- Sûfiyye*, Beyrut 1980, s.326. ayr. bkz. Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.486.

³⁸¹ Taberânî, *Keşfü’l-hafa*, c.2, s.173.

³⁸² Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu’cemu’l-Mustalâhâtî’s-Sufiyye*, thk. George Mutri Abdulmesih, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1993, s.165.

³⁸³ Serrac, Ebu Nasr Abdullah b. Ali et- Tûsî , *el-Lüma’*, Mısır 1960, s.56.

³⁸⁴ Mâide 5/3.

³⁸⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

³⁸⁶ Aynı eser, s.95.

zaman da batınî ilimleri öğretmek için tarikat erbabı eksik olmamıştır, olmayacaktır.³⁸⁷

İlmîni artıran, fakat dünyaya karşı zühdünü artırmayan kişi, ancak Allah ile arasındaki uzaklığı artırmıştır. Zühd ise dünyadan şeklen sıyrılmak değil, kalbî zühd olup zihni, kalbi, ve fikri, insan hayatının çok mühim merkezlerini Allah'a yöneltmektir.³⁸⁸ İlim ancak ihlâsla olursa faydalıdır.³⁸⁹

Allah Teâlâ "ilimden size pek az bir nasib verildi"³⁹⁰ ayeti dolayısıyla -gerek zahirî, gerek batınî ilimlerden olsun- ilim ve irfan iddiasında bulunanların haline acınmalıdır. Kişi ancak, kendisini fakir ve muhtac hissettikten sonra "Nefsini bilen Rabb'ını bilir"³⁹¹ hadisine göre Allah'ı bilmiş olur. Huşû getirmeyen ilim faydasızdır. Huşû ise Allah'ın azametini düşünerek ve O'nu çokça zikrederek elde edileceğinden, direkt olarak, ilmin insanı Allah'ı düşünmeye ve zikre sevketmesi gerekmektedir.³⁹²

Es'ad Efendi marifetin, yani Allah'ı tanımanın akılla olamayacağını belirtir. Marifetullah için batınî ilimlerin öğrenilmesi gerekmektedir. Bu da tasavvufî eğitim sayesinde elde edilebilmektedir. O'na göre, Allah ü Teâlâ ancak sıfatlarla tanınıp bilinebilir. Bu açıdan da hakiki marifet mümkün değildir.

12. VAHDET-İ VÜCÛD, ULÛHİYYET

Vahdet, tevhid kelimesinden türemiştir. Tevhid, Arapça, Allah'ın bir olduğunu takrir edip, iman etmek demek olup, Allah'ı, tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinde birlemek anlamında kullanılmaktadır.³⁹³

³⁸⁷ Aynı eser, s.45.

³⁸⁸ Aynı eser,, s.98.

³⁸⁹ Aynı eser, s.44.

³⁹⁰ İsra 17/85.

³⁹¹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c.2, s.352.

³⁹² Erbilî, *age*.s.95.

³⁹³ Tehânevî, *Keşşâf*, c.3, s.1458 ; İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.3, s. 450.

“Vahdet”, kelime olarak infirad, teklik anlamlarına gelmektedir. Kesretin zıddıdır.³⁹⁴ Ulûhiyyet, vahdet kelimesinden türemiş olup, ibadet anlamında arapça bir kelimedir.³⁹⁵

Vahdet mertebesi, tasavvuf ıstılahında hakikat-ı Muhammediyye, taayyün-i evvel mertebesi gibi isimlendirilmekte olup en yüce berzahıdır.³⁹⁶ Ayrıca, bu mertebeye birçok farklı isimler de verilmektedir.³⁹⁷

Cürcânî, tevhidi, Allah'ın zatını, akılla tasavvur olunan, zihnen hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Ona göre, sülûkun bütün hal ve makamlarıyla temel hedefi tevhiddir.³⁹⁸ Kâşânî tevhid'i, cem' ve fark bir olması anlamında kullanır.³⁹⁹

Bütün bu tariflerden yola çıkılmak suretiyle tevhid, âlemi ve onda bulunan her şeyi Allah'a dayanarak anlamak,⁴⁰⁰ Allah'tan başkasını tanımamak, kâdim olan Allah'ı birlemek şeklinde kullanılmaktadır.⁴⁰¹

Tasavvufî kültürde İbn Arabî (1165-1240)⁴⁰² tarafından sistematikleştirilmiş olan vahdet-i vücûd düşüncesi, varlığın tek olup, bunun da mutlak varlık olan Allah/Hakk'ın varlığından ibaret olduğu, ondan başka hakikî varlık bulunmadığı düşüncesi etrafında oluşmuştur.⁴⁰³ Bu anlayış, gündeme geldiği günden beri çok büyük tartışmalara sahne olmuş ve özellikle İmam-ı Rabbanî tarafından eleştirilmiştir. Vahdet-i vücûd fik-

³⁹⁴ İbn Manzûr, aynı yer.

³⁹⁵ Aynı yer.

³⁹⁶ Tehânevî, *Keşşâf*, c.3, s.1464.

³⁹⁷ Bu mertebeye verilen farklı isimler için bkz. Şeyh-i Ekber, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sûfi Yay., İstanbul 2009.

³⁹⁸ Tehânevî, *age.*, c.3.s.1468.

³⁹⁹ Kâşânî, *İstılahatü's- Sufiyye*, s.219.

⁴⁰⁰ Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev.Turan Koç, İnsan yay., İstanbul 1997, s.30.

⁴⁰¹ Gazzalî, *Tasavvufun Esasları*, çev. Ramazan Yıldız, Şamil yay., İstanbul trz., s.40.

⁴⁰² Muhyiddin İbn Arabî 1165'de Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğmuştur. 1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Ona “Şeyh-i Ekber” diyenler olduğu gibi, kafirlikle itham edenler de olmuştur.(bkz. Çubukçu, İbrahim Agah, *İslâm Düşünürleri*, AÜİFY.,2. Baskı, Ankara 1983, ss.84-94.

⁴⁰³ Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen yay., İstanbul 1980, s.122.

rinin İbn Arabî'den önce de bazı mutasavvıflarca dile getirildiği bilinmektedir. Meselâ, Haris el- Muhasibi'nin ubûdiyet sıfatını anlatırken ; "sen kendinde hiçbir varlık görme; çünkü sen, nefesine ne zarar verebilirsin, ne de fayda sağlayabilirsin."⁴⁰⁴ şeklindeki düşünceleri vahdet-i vücûd'a temel teşkil edebilecek düşüncelerden sadece biridir.

Es'ad Efendi, varlığın birliği öğretisini anlatırken İbn Arabî çizgisindeki diğer sûfilerin de sıkça kullandığı ayna sembolizmini⁴⁰⁵ kullanır. Bu sembolizmde, Allah'ın dışındaki bütün mahlûkat aynadaki yansıyan sûrete benzetilmektedir. Dolayısıyla hakikî anlamda varlık sadece Allah'a izafe edilmekte , kainatın varlığı ise aynada yansıyan hayal olarak görülmektedir. Bu düşüncelerinden de anlıyoruz ki o, vahdet-i vücûdu hem anlatır hem savunur.⁴⁰⁶

İbn Arabî'nin "*Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu*" isimli eserine yaptığı tercemesinde, Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûdla alakalı kendine ait fikirleri de bulmamız mümkündür. Es'ad Efendi, vahdet-i vücûd konusundaki fikirlerini "Nefsini bilen Rabbini bilir" hadisinden yola çıkarak oluşturur.

Es'ad Efendi, ayrıca "Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtin O'dur..."⁴⁰⁷ âyetini Vahdet-i Vücûdla ilgili fikirlerine merkez olarak alır. Âyet'e göre "Hak Teâlâ Hazretleri evveldir, ezeldir. Âhırdır, ebedîdir. Sona ermekten münezzehdir. Zâhirdir, bu görünen âlemin hepsi onun kudret eseridir. Bâtındır, ulûhiyyet sırları kâinâtın her zerresinde gizlidir. Ve herşeye vakıftır. Daha önce ve hal-i hazırda bütün mevcudat, Allah'ın vücud nurlarından akseden zerreler ve zuhur mahalleridir. Hakikatte

⁴⁰⁴ Molla Cami, *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds tercemesi*, ter.Lamii Çelebi, İstanbul 1520, s.104.

⁴⁰⁵ İbn Arabî'nin ayna sembolizmi hakkında bkz. Kılıç, Mahmud Erol, *İbn Arabî'de Varlık Mertebeleri*, ss. 217-220.

⁴⁰⁶ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Tevhid*, s.10.

⁴⁰⁷ Hadid 57/3.

ise Allah'tan başka vücûd yoktur.⁴⁰⁸ Lâ mevcûde ilallallâh.⁴⁰⁹ Bununla beraber Hakk Teâlâ hazretleri kendi zatına mahsus olan azamet ve ulûhiyyet sıfatlarını kendisinin dışında hiçbir varlığa vermediğinden kullar kendilerine verilen vücûd nimetiyle kanaat ederek kulluk vazifesini ihlal ettirecek ve şeytanın vesvesesine uyarak ayaklarının kaymalarına sebep olabilecek "hulul ve ittihad" gibi birtakım sapık düşüncelerle uğraşmamalıdır."⁴¹⁰Sen onun zâtıyla varsın. Yoksa hulul ve ittihaddaki gibi varlığı mümkün olan mâsiva, varlığı vacib olan Allah anlamına gelmez.⁴¹¹

Es'ad Efendî'ye göre, Allah'ın vahdâniyyetinden önce bir vücud yoktu. Ferdâniyyetini takib edecek bir kimse de yoktur. Allah'ın vahdâniyyeti öncelik sonralık, beraberlik gibi sıfatlarla sıfatlanamaz. Çünkü başlangıçta Allah vardı, başka bir şey yoktu, şimdi ise bir şey değişmemiştir. Hâl hâlâ böyledir. O vahid ve münferiddir. Ezelde de kendisini tavsif edecek kimse yoktu.⁴¹² Mevcud şeyler ise, arazdır. Çünkü bunlar nefsiyle kâim değildir. Bir yaratıcıya ihtiyaçları vardır. O da vâcibu'l-vücûd olan Allah'tır. Konunun anlaşılması için bir örnek verilir: Bir ağacı kesince bunu testere, keser yaptı denilmez; doğramacı yaptı denilir. Peygamberimiz, ashaba şeriat lisanıyla konuşmuş ancak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'ye remz ve işaret buyurmuşlardır. İbn Arabi ise, Hz. Ali'den miras olan ilmi velâyet sayesinde tevhid hakikati deryasına dalmuş ve havasla beşerin anlayamadığı sözleri söylemiş ve kainatın vücûdunu inkar etmiştir.⁴¹³

Es'ad Efendi Mevlâna Camî'nin vahdet dolu şiirini verirken Vahdet-i Vücûdda insanın yerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

⁴⁰⁸ Evvel, ahir, batın hepsi kendisindedir. Bu mertebeye ise Ahadiyyet/'ama mertebesi denilir. Erbilî, age., s.9.

⁴⁰⁹ Cebrail de O'dur vahiy de O'dur. Her şey O'dur. Erbilî, *Tevhid Risalesi*, s.17.

⁴¹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, ss. 11-12.

⁴¹¹ Aynı eser., s.8.

⁴¹² Erbilî, *Tevhid*, s.3

⁴¹³ Aynı eser., ss.6-7.

Der bâg-ı bâkâ ne gül şodem ne hârî
 Ne mest mey-i fenâ ne hoşyârî
 Sencîdem bâr-ı hîş goftem ârî
 Men hîçem ve kem ez hîç hem bisyârî
 Ez hîç ve kem ez hîç neyâyed kârî.⁴¹⁴

Es'ad Efendi'ye göre Vahdet-i Vücûd'da Allah'ın isimleri tartışılan konulardandır. Kendisi ise isimleri dört kısma ayırır:

1. İsm-i Zat (o, huve hiye, âlem gibi isimler bu gruba girer)
2. İsm-i Sıfat (la huve, la hiye gibi isimlerdir.)
3. İsm-i Tenzihyyet (Kuddûs ismi)
4. İsm-i Ef'al (Razzak ismi)

Biz ise Allah'ın ismini zikrederek müsemmayı murad eyleriz, der.

Mevcûdât ise 3'tür.

1. Allah'ın zatı (vacibu'l-vücuddur)
2. Allah'ın sıfatı (ilim gibi mümteni'u'l-vücûddur)
3. Sıfatu's-Sıfat (mahlûkât/mâsivaullah bu sınıfa girer)⁴¹⁵

Bunları zikrettikten sonra Es'ad Efendi konuya girer. Ona göre, öncelikle "vahdet-i vücûd"u anlayanlar ve anlatılması gerekenler, Allah'tan başkasını görmeyenlerdir. Yani kendisinin yokluğunun farkında olanlardır. Yalnız mâsivayı görenlere, bu konu anlatılmaz.⁴¹⁶ Bunu kendisi şöyle ifade eder. "*Enellah diyen kavlin vâsıl olduğu makama sen vâsıl olamadın. Vâsıl olunca söylenileni hem anlar, hem söyler, hem de gördüğünü görürsün.*"⁴¹⁷

İnsan kendisinin hakikatte yok olduğunu ve kendisine ait olanın bir emanet olduğunu idrak ederse, vahdet-i vücûd'u

⁴¹⁴ Bekâ bahçesinde ne gül oldum ne diken,
 Ne fenâ şarabının sarhoşuyum ne de ayık
 Kendi değerimi tarttım ve evet dedim:
 En hiçim hatta hiç bile değilim.

Ne hiçten ne de hiç bile olamayandan ne hayır gelir. Erbilî, *Divân*, s.112.

⁴¹⁵ Erbilî, *Tevhid Risalesi*, ss.5,25.

⁴¹⁶ Masiva için ne vücud, ne fenâ ne de müsemma vardır. Yani sen ne nefsinle kaimsın, ne maiyyetle, ne zarfiyetle. Ne şimdi varsın ne gelecekte olacaksın. Aynı eser, s.16.

⁴¹⁷ Erbilî, *age.*, s.86.

idrak edebilir.⁴¹⁸ Yani nefsini bilen, bir diğer ifadeyle nefsini öldüren kişi ancak birliğe ulaşabilir. Kişi böylece kendi mevcudiyetini Cenab-ı Hakk olarak bilir. Ortada teklik vardır. Allah'ı bilir ve kendinin cahili olur.⁴¹⁹

Es'ad Efendi'nin, her şeyde ve her şeyle Allah'ı birleşmesi hususu Mevlâna ve Yunus'ta da vardır:

“İkiliği terk itgil birlik makamını tutgıl

Canlar canın bulasın işbu dirlik içinde”⁴²⁰

“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁴²¹ ayetinde geçen “liya'büdûn,” ifadesi “liya'rifûn” manasınadır. Yani marifet manasınadır ki marifet de ancak sıfatlarla bilinebilir. Bilenler ise mükâşefe ehli olanlardır. Allah gözle görülmez. Peygamberler de Allah'ı gözle değil ancak kalbî müşahadeyle görmüşlerdir. Bazı, vahdet ve muhabbet şuuruna sahip ve kalpleri tur-u sinaya benzeyen insanlar/evliyâlar da müşahade gayreti içerisinde olmuşlar. Ve bir hayli nur ve sırâ şâhit olmuşlardır. Bu haldeyken de bazı sırları ağızlarından kaçırmışlar. Âşıkâne nazımlar ve nesirler bu şekilde oluşmuştur.⁴²²

Es'ad Efendi bir kısım ariflerin hatalarından şöyle söz eder: Arifler marifetullah için “fenâ-i vücûd” ve “fenâ-i fenâ” lazımdır demişler fakat hata etmişler. Çünkü “fenâ-i vücûd”, ibadet ile nefsin kötü sıfatlarını yok edip “teslim” ve “tevekkül” gibi güzel vasıflarla muttasıf olmaktır. “Fenâ-i fenâ” ise o güzel vasıfları da kendinden bilmemekten ibarettir. Peygamberimizin “nefsini bilen rabbini bilir” hadisinde “fenâ” nefse izafe edil-

⁴¹⁸ Erbilî, *Tevhid Risalesi*, s.6.

⁴¹⁹ Aynı eser, s.57.

⁴²⁰ Yunus Emre, *Divân*, FKT., s.165/3.

⁴²¹ Zariyat 51/156.

⁴²² Erbilî, evliyânın derin müşahade halinde söyledikleri sözler hakkında şu bilgileri verir: Evliyânın bu aşıkâne sözlerine inanmayanlar gözlerin gördüğüne inanan insanları mesabesindedir. Akıllı olanlar ise bu sözlere itibar eder. Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, ss. 6,9. Mükâşefe ehli olmanın yolu da Es'ad Efendi'ye göre peygamberimize tabi olmaktan geçiyor. Mükâşefe ehlinin basit bir kıstası da şöyle yapılır: Parası olmadığı halde, Allah'ın Razzak sıfatına inanıp aç kalma korkusu olmayanlardır. Erbilî, *age.*, s.13

memiş bilakis “marifet” nefse atfedilmiştir. Özellikle marifetullah “fenâ-i vücûd” ve “fenâ-i fenâyâ” muhtac olamaz. Çünkü mâsivanın gerçek bir varlığı yoktur ki onun fenâsı tasavvur olunsun. Fenâ ise vücûddan sonra olmayı gerektirir. Kişi nefsinin vücûdsuz, fenâsız olduğunu bilirse Cenab-ı Allah’ı da bilmüş olur. Yoksa bilmemiş olur.

Marifetullahı fenâ-ı vücûd ve fana-ı fenâyâ izafe etmek şirk-tir. Çünkü Hz. Peygamber, “kişi nefsini bilirse Allah’ını bilir” buyurmuş “fenâ ederse” dememiştir. Bir şeyi isbat ettikten sonra fenâsına mahal kalmaz. Yani aslında mâsiva için sübut yoktur. Sübutu uygun görülme-yen bir şeyin fenâsı da uygun görülmez. “vucuduke la şey” sözünde de olduğu gibi, insanın vücûdu adem/yokluk ile mesbuk olduğu gibi akibeti de madumdur/yokluktur. Halbuki “la şey” ne fenâ, ne la fenâ, ne mevcûd, ne de ma’dum ile sıfatlanamaz. Bu nedenle insan ve mâsiva ezelden ma’dum olduğu gibi sonsuza kadar da ma’dumdur.⁴²³ Gerçeği idrak eden, eşyadaki varlığın, “Cenab-ı Hakk” olduğunu bilir. Bunu bildikten sonra da “mâsiva”nın olmadığını bilmüş olur. Çünkü “sivâ” hakikatte “yoktur”. Mevcud ancak Cenab-ı Hakk’tır.⁴²⁴ Bu mertebe, “ene’l-hakk” demenin normal olduğu bir mertebedir. Çünkü burada, Cenab-ı Hakk’ın ferdâniyyet ve vahdâniyyetini görüp “mâsiva”nın mevcud olmadığını bilip, basiret ehli olma ve vuslata erişme durumu sözkonusudur.⁴²⁵ Bu mertebede insan kendisini, önceden vardı şimdi yok olarak değil bilakis her hâlükârda “hiçbir şey” olarak görür. Çünkü “vuslat” Cenab-ı Hakk’ın dışında ne “nefs” ne de vücûd’un olduğunu ortaya koyar.

Allah’ın vücûdu vâcibdir. Vacibu’l-vücûd ise birdir. Haliyle mâsivânın da “adem”i vacibdir. Çünkü vacibu’l-vücûd diğerinin mevcud olmasından münezzehtir.⁴²⁶

⁴²³ Erbilî, *Tevhid Risalesi*, ss-21-23.

⁴²⁴ Aynı eser, ss.35-36.

⁴²⁵ Aynı eser, s.40.

⁴²⁶ Aynı eser, s.46.

Erbilî, *Mektûbât*, s.95. Es'ad Efendi yazmış olduğu Na't-ı Şerif'-inde Hz Peygambere sevgisini şu şekilde dile getirir:

Ey gönül gel Mekke Medine'ye sefer et. Zira vefalı ve fakirleri besleyen, yetiştiren yâr oradadır.

Feleklerin parlayan mâhı, "levlak" hitabının mahzarı, ümmetlerin kemalinin ve beşerin cemalinin süsü oradadır.

Mutasavvıflar mâsivanın vücûduna dair üç görüş öne sürmüşlerdir.

1. Âlem, ister cevher isterse araz olsun gerçek , hakiki bir varlığa sahiptir. Fakat bu vücûd Hakk'ın îcâdı olması dolayısıyla emanet çeşidindedir. Hatta sekr hali vuku' bulunca, bu grupta olanlar dahi "la mevcude illallah" demişlerdir.

2. Âlemin vücûdu hariçte vardır ama gölge nevindedir. Cenabı Hakk'ın sıfatı da o gölgeye aks etmiştir. Mesela vücûddan vücûd, ilimden ilim, kudretten kudret gibi akis yoluyla bir vücûd zuhura gelmiştir.

3. İbn Arabî'nin de dahil olduğu gruptur. Âlemin ilm-i ilahideki vücûdundan başka hakikatte bir vücûdu yoktur. Gördüğümüz şeylerin vücûdu ise gölge vücûddur. Bu gördüğümüz şeyler Hakk katında vardır. Fakat "nefsu'l-emr" de yani gerçekte yoktur. Tevhidin kemâli de, bunu gerektirir. Zahirde olsun, batında olsun Hakk'ın dışında müstakil bir vücûd yoktur. Bütün mahlukat, onun vücûdu ile kâimdir. Ve her olgun sıfatta, O vardır.⁴²⁷ "Sen çıkınca aradan kalır seni yaradan" sözü de bunu dile getirmektedir. Es'ad Efendi de bu meyanda şunu söylemektedir:

Candan-taleb kıl yârını ver cânı bul dîdârını

Yok eyle kendü varını kim var *ola* canan sana"⁴²⁸

Es'ad Efendi'nin de ifade ettiği gibi, insanın kendinde varlık görmesi diğer günahlarla kıyasanamayacak kadar büyük bir günahtır.⁴²⁹ Bu şekilde neticede kaybeden yine insanın kendisidir:

⁴²⁷ Erbilî, *Tevhid*, s.47.

⁴²⁸ Erbilî, *Divân*, s.188. Kendini yok edersen sevgili kalır sadece.

⁴²⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.137.

“Bezm-i maarifden seni yok eylemiş bu varlığın
 Mahza bu yüzdendir senin canandan ağyarlığın
 Öldür şu nefs-i ser-keşi öğren tarîkin barlığın
 Yağma edersen varlığın gider gönülden darlığın
 Mahv eyle sen ağyarlığın yar olısar mihman sana”⁴³⁰

Peygamberimizin “dehre sövmeyiniz çünkü dehr Allah’tır” hadisi herşeyde olanın Allah’ın vücûdu olduğuna işaret etmektedir. “Hasta oldum gelmedin, bir şey istedim vermedin” hadis-i kudsîsinde merhametsiz zenginleri tehdid etmesi de hastanın, isteyenin, “vücûd-ı hakk” olduğuna işarettir.

Peki yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hastanın, isteyenin vücûdu Cenab-ı Hakk’ın vücûdu ise o halde her şeyin vücudu “vücûd-ı barî” dir diyebilir miyiz?

Bu soruya İbn Arabî şöyle cevap veriyor: “Ne zaman ki “esrar-ı ilahi” bir zerrede görünürse kainatın zahirinde ve batınındaki sırların ne olduğu o zaman anlaşılır.” Bu prensipten hareketle İbn Arâbî, yukarıda belirtilen hadislerde rububiyet sırrının mevcut olduğunu ifade ediyor. “Meselâ rububiyet, Rab ve merbûb arasında bir yakınlık olduğu bilinmektedir. Merbûb yok olunca Rabb’in de yok olması gerekir. O halde merbûbun ilm-i ezeliideki “ayanı sabitede” olduğunu ve ilmin ise Cenab-ı Hakk’ın gayrı olmadığını bilmeli ve hastanın vücûdunun Cenâb-ı Bârî’nin vücûdu olduğunu bu sûretle yorumlamalıdır” der.⁴³¹

İnsan bunun yanında Cenâb-ı Hakk’ın gayrı da değildir. Çünkü ilm-i ilâhî’de mevcuttur. İlm ise onun gayrı değildir. İnsan müstakillen bir vücuda sahip olsaydı o zaman “kendisini bilmeye”, “marifet-i nefse” ihtiyacı kalmazdı. Bu durumda da birin ikincisi ortaya çıkardı ki bu mümkün değildir. “Marifet-i nefsin”, yani kişinin kendini tanıma ihtiyacının insana sağladığı fayda şudur: Kişi kendini ne mevcut bilir ne ma’dum. Müstakillen mevcut değildir. İlm-i ezeliide ise mevcuttur.⁴³²

⁴³⁰ Erbilî, age., s.186

⁴³¹ Erbilî, *Tevhid*, ss.42-43

⁴³² Aynı eser, ss.58-59.

Kelime-i Tevhid, Zat-ı Bâri'den başka hiçbir şeyin müstakil bir vücûdunun olmamasını gerektirir. Bu bilgiye ulaşmanın yani Kelime-i Tevhid'i anlamanın da dereceleri vardır: Zahir ulema bu durumu "ilme'l-yakin" ile bilebilir. Evliyâ ise müşahade ile ayne'l-yakîn ile bilir. Nebilerin varisleri de ledünnî olan "hakka'l-yakîn ile bilirler.⁴³³

Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyeti, kadîm olduğu gibi ebediyen de mahfuzdur. Hadiselerin zuhuruyla değişmez. Hadiselerin oluşumu, onun zahir isminin gereği olup, Cenab-ı Allah'ı gözle göremeyiz. Bu ise onun batın isminin bir gereğidir. Zahirî batını, evveli ahiri, hepsi bir tek zattır. Böyle olmakla beraber. O her an bir hal ve şe'n üzeredir. Ezelde tek olduğu gibi hâla tektir. Ezelde her lahzada bir hâl ve şe'n üzere olduğu gibi şimdi de böyledir. Ezelde nasıl ki bir mevcud yok idi şimdi de hâl böyledir. Evvelde bir "şey", hatta bir "gün" bile olmadığı gibi şimdi de böyledir. Bu nedenden mevcudatın varlığıyla yokluğu eşittir. (Lâ Mevcûde İllâ Hû)⁴³⁴

Vahdet-i vücûd, eşyada olan vücudu, Hakk'ın dışında görmeyince ortaya çıkar. Yani eşya fani görülürse "La Mevcude İllallah" sırrı zuhur eder.⁴³⁵ Cenab-ı Hakk'a vuslat müyesser olunca yani kendi nefesine irfan hasıl olunca ve neticede eşya külliyyen ma'dum görülünce "irfan" kelimesine bile mahal kalmayınca Vahdet-i Vücûd sırrı zuhur eder. İnsanın ve herşeyin vücûdunun yalnız ezeli ilimdeki vücûddan ibaret olduğunu, ilmullahın gayr-ı olmadığı bilinmiş olur.⁴³⁶ Bu sûretle bir irfan hasıl olunca kişi nefsiyle değil, Allah'ı, Allah ile bilmiş olduğunu idrak eder. "Ene'l Hakk" diyenler, yani vahdet-i vücûd sırlarından nasipli olanlar kâinatın her zerresinde zuhur edenin "vücûd-ı barî" den başka birşey olmadığını anlama konusunda zorlanmamışlardır.⁴³⁷ Burada Es'ad Efendi konu-

⁴³³ Aynı eser, s.60.

⁴³⁴ Erbilî, *Tevhid*, ss.62-63.

⁴³⁵ Aynı eser, s.69.

⁴³⁶ Aynı eser, s.71.

⁴³⁷ Aynı eser, s.82.

nun daha iyi anlaşılması için bir misal verir: Seyyid Ahmed Bedevi (ks) vefat eden bir dervişin cenaze namazını eda etmek üzere iken, mescidin imamı mescide gelir. İmametinin kendi hakkı olduğunu iddia edince. Seyyid Hazretleri “ne ben, ne sen” “kum eyyühel meyyit” buyurmuş ve ölü hayat bulmuştur. Bedevi'nin söylediği bu sözü ise Cenab-ı Hakk'a isnad eylemek mecburidir. Zira “muhyî ve mümît” “yaşatan dirilten” ancak Allah ü Teâlâdır.⁴³⁸

Evlîyânın bakması ve görmesi, Allah'ın bakması ve görmesidir. Çünkü Hadis-i Kudside; “Ben onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili ve tutan eli idim” buyurulmuştur. Ancak Allah şekil ve sûretten münezzehtir.⁴³⁹

Cenab-ı Hakkı idrak eden de, mâsiva aynasında, “şey” de tecelli eden kendi hakikatinden başka bir şey değildir. Yani Zatını Zatiyla idrak eden kendisidir. Dolayısıyla müdrîk/idrak eden ebsar/gören değildir. Çünkü gören/ebsar hâdistir ve ademdir. Zat, zat-ı kâdimin idrakinden acizdir.⁴⁴⁰

Sen Cenab-ı Hakk'ı isbat ve geride kalan her şeyi nefy ediyorsun ya bu gördüğümüz bunca eşya nedir? sorusuna Es'ad Efendi, “Bizim bu gibi ifadelerimiz mâsivayı görmeyen tevhid-i hakikî ashâbiylardır. Görenlere diyeceğimiz bir şey yoktur” şeklinde cevap verir. Es'ad Efendi'nin bu husustaki açıklamalarına şöyle devam eder: “Zira onlar ancak baş gözüyle gördüklerini görüyorlar. Mâsiva karanlığıyla hakikati görme şerefinden mahrum bulunuyorlar. Nefislerinin adem ile mesbuk ve vücûd-ı hak ile mevcud olduğunu idrak eden kimseler Cenab-ı Allah'ın gayrını mevcud görmezler. Bilmeyenler ise asla Cenab-ı Hakkı görmezler. Ne kadar açıklanırsa açıklansın, hakikati görmeyen, meseleyi anlayamaz göremez, idrak edemez. Vâsıl olanlara işaret yeterli olacağı gibi vâsıl olmayanları da hiçbir şey irşad edemez. Ne akıl, ne talim, ne tefhim, ne akl, ne takrib bunların biri dahi tesirli olmaz. Ancak insanı karanlıktan çıkarıp, marifet nurları ile zatını ve sıfatını nurlandırması ancak ve ancak vâsıl-ı

⁴³⁸ Aynı eser, s.83.

⁴³⁹ Aynı eser, s.83.

⁴⁴⁰ Aynı eser, s.89.

*ilallah olan bir şeyh-i kâmilin ve tarikati aliyeyyi seyr-ü süluk ile katetmiş bulunan bir üstadın hizmeti ve emirlerine itaat sayesinde mümkündür. Cenab-ı Hakk isterse o zatın bereketiyle hidayete nâil olur, ve kutsi himmetleriyle sulûk ederek vâsıl-ı ser menzil-i maksud olur".*⁴⁴¹

Allah dilediğini işler ve irade buyurduğuna hükmeder.⁴⁴² âyeti dolayısıyla O, yaptığından hesaba çekilmez. Mâlike mülkünden hasap sorulmaz prensibi bunu gerektirir.⁴⁴³ Ancak ondan sebepler yaratmasını istemek gerekmektedir. Bu nedenle de sebebe değil müsebbibü'l-esbaba yani sebepleri yaratana bakmalıdır.⁴⁴⁴

Kim Allah için ise Allah'ta onun içindir.⁴⁴⁵

Es'ad Efendi vahdet arzusunu şöyle dile getirir:

"Eğerçi tâ ezelden beri tâbi oldum mezheb ü dîne

Tevekkül eylemem amma ne tââta ne âyine

Bütün rûhum bütün kalbim bunu söyler her-âyine

Geçüp dünyâ vü ukbâyı erem vahdet sarâyine

Fakîre ger kerem olsa ganî perverd-gârimden"⁴⁴⁶

Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûd anlayışı sadece ontolojik anlamda bir vahdet değil her bakımdan bir vahdet düşüncesi üzerine oturmaktadır. O'nda bu düşünceye fakr ile ulaşılmaktadır. Kendinde varlık gören insan Allah'ı bulamamaktadır. ancak Ancak kendisini hiç olarak gören kişinin vuslatı mümkündür.

13. TEFEKKÜR

Lugatte düşünmek, aklın harekete geçmesi gibi anlamlara gelir.⁴⁴⁷ Terim olarak ise eşyanın manasının anlaşılması için

⁴⁴¹ Erbilî, *Tevhid*, ss.94-97.

⁴⁴² Al-i İmran 3/40.

⁴⁴³ Erbilî, age., s.16.

⁴⁴⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.60.

⁴⁴⁵ Keşfu'l-hafa, c.2.s.232; Erbilî, aynı eser, s.84.

⁴⁴⁶ Her ne kadar ezelden beri mezhep ve dine tabi isem de Ne ibadete, ne ayine güvenirim.

Bütün ruhum ve bütün kalbimle her an düşünürüm ki,

Ben biçâreye rızıklandırıcı Allah'ın lütfu olsa da,

Dünya ve âhret düşüncesini geçip Vahdet sarayına ulaşısam.Erbilî, *Divân*, s.168.

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, c.5, s, 65; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 2, s. 110; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 611; Râgıp, *Müfredât*, s.392.

kalbin teyakkuzda olması, hikmete ulaşmak için vasıta, dünyanın hakikatini anlamak için bir ışık şeklinde de kullanılmıştır.⁴⁴⁸

Kur'ân-ı Kerimde tefekkür kelimesi müştaklarıyla birlikte onsekiz yerde geçmektedir.⁴⁴⁹ Bunun yanında tedebbür, tezekkür, taakkul kavramlarıyla da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kur'ân'da düşünmeyi teşvik eden âyetlerin sayısı genel itibarıyla ele alındığında sekiz yüz civarında olduğu görülmektedir.⁴⁵⁰

Allah'ın âyetlerini tefekkürden marifet doğar. Allah'ın nimetlerini tefekkürden muhabbet doğar. Allah'ın va'dini, ve sevabını tefekkürden reca doğar. Allah'ın azabını tefekkürden havf doğar. Nefsin cefasını Allah'ın ihsanıyla birlikte tefekkürden ise Allah'a karşı haya, utanma doğar.⁴⁵¹

Tarikatlarda önemli bir yere sahip olan tefekkür/odaklaşma belli bir mesafeden sonra murakabe/dalış şeklinde kendini göstermektedir.⁴⁵²

Es'ad Efendi, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.)'e indirilmiş mahza nûr, ilâhî düstûr ve ahlâk mecellesi olduğunu; bu kitabın Allah'ın birliğini, O'nun iradesine teslimiyeti, maddî ve manevî terakkiye medâr olacak ilim ve irfanın tahsilini, iffet ve namusun gerekliliğini ve kardeşliğin esaslarını kuvvetlendirmeyi emrettiğini belirtmiş ve Allah'ın tüm bunlar üzerinde insanları derin tefekküre davet ettiğini ifade etmiştir. Kur'ân'a riayet edenler onun üzerinde düşünüp ibret alanlar yüksek ahlâkî değerlere sahip olup yücelmişler ve büyük medeniyetler vücûda getirmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân sıradan bir kitap değil, insanları gaflet ve cehâletten kurtaracak, ahlâksızlığı ve fenalığı kökünden söküp muhabbet, sadâkat, merhamet, cesâret, sa'y ü gayret gibi en kıymetli faziletleri öğreten bir kitaptır. Kur'ân sadece okumakla kalınmamalı üzerinde düşünölmeli ve dikkatle mutalaa edilmelidir.

⁴⁴⁸ Cürcani, *Tarifat*, s.43.

⁴⁴⁹ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l Müfhehes*, s.525.

⁴⁵⁰ Çetin, Mustafa, *Kur'an'da Tefekkür Kavramı*, DEÜİFD. İzmir 1994, sayı 8, s.45.

⁴⁵¹ Ebu Talib el-Mekki, *Kûtu'l-kulub*, c.2, s.110.

⁴⁵² Vett, *Kelâmî*, s.177.

Es'ad Efendi Allah'a maddi vücudla değil kalple yaklaşılabileceğini söyleyerek İmamı Gazzâlî'den örnekle buradaki kalbin göğüsteki yürekten öte büyük bir sır olduğunu ve bu manevî kalp ile teması sağlamak için tefekkürün gerekli olduğunu belirtmektedir.⁴⁵³

Kur'an bizden her şey üzerinde düşünüp tefekkür etmemizi istemektedir. Bu nedenle tasavvufta da çok önemli bir yere sahip olan "tefekkür-i mevt" kişiyi en büyük gerçekle yüzleştirmesinden dolayı gafletten uzaklaştırır ve reele doğru yol almasını sağlar.⁴⁵⁴

14. MÜRŞİD

Mürşid , Arapça "irşad" kelimesinin ismi failidir. Mürşid, Arapça va'z eden, öğüt veren anlamlarına gelmektedir. Sapıklık karşısında doğru yolu gösteren kişiye de mürşid denir.⁴⁵⁵ Rüşd, insanlara maslahatlarını göstermektedir. Doğru yola da rüşd adı verilir.⁴⁵⁶

Tasavvuf sisteminin müesseseseleşmiş şekli olan tarikatta, mürşid sistemin temel taşlarındanadır.⁴⁵⁷

Es'ad Efendi mürşidde olması gereken ahlâk ve vasıflarını söyle açıklar: "Mürşid, istikâmet, nasihat, şefkat, merhamet gibi güzel ahlâka sahib ve kötü ahlâktan da uzak olmalıdır.

Es'ad Efendi'ye göre irşada selahiyetli mürşidin vasıfları şunlardır:

*Şeriatın gerektirdiği şekilde istikâmet üzere olması,

*İnşanları Şeriata tabi olmaya ve Allah'ı huzur ile zikre yöneltmesi,

⁴⁵³ Aynı eser, s.70.

⁴⁵⁴ Tefekkür-i mevt'in kişiyi gafletten uzaklaştırdığına örnek olarak Es'ad Efendi, "Her şey fani ve yok olucu, ancak Cenâb-ı Hakk'ın yüce zâtı bâkî ve devamlıdır" (Kasas 28/88.) ayetine "âyet-i celîlesinin sırrına mazhar ve tefekkür-i mevîtin iksârıyla kesâfet-i mâsivâdan kalb-i âlîlerinin mutahhar olduğu" gibi bir yorumda bulunmaktadır. Bkz. Erbilî, *Mektûbât*, s. 106.

⁴⁵⁵ Cürcanî, *Tarîfat*, s.73.

⁴⁵⁶ Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*, (İrfan yay.), İstanbul 1975, s.12.

⁴⁵⁷ Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısri*, s.279.

*Mümkün mertebe (kim olursa olsun) bütün insanlara nasihat etmesi,

*Onlara takva ve istikâmet yolunu öğretmesi, şer'an yapılması caiz görülme-
yen şeylerden de uzak tutması,

*Bütün mahlukata merhamet ve şefkat nazarıyla bakması,

*Küçüklere merhamet, büyüklere saygı göstermesi,

*Müridlere gerekli olduğu kadar fıkıh ve tevhid akidelerini iyi bilmesi,

*Mü'minlerin ayıplarını örtmesi,

*Mürşid, ehli keşiften ise, kalplerin kemalatını ve âdâbını, nefsanî hastalıkları ve nefsin afetlerini bilmesi gerekir. Şayed ehli keşif değilse müride arız olan hallerden ve görünüşlerden bunu bilmelidir.

*Gönül zeninliğine sahip, Ancak Allah rızasına muhalif işlere kızan, güzel ahlâka sahip bir zat-ı kâmil olmalıdır.

*Bütün ma'siyetleri terk, farzlara, vaciplere ve kolayına geldiği kadar sünnetlere uyma, mümkün olduğu kadar zikrullah ve salavat-ı şerifeye devam, gibi vasıflardan başka şeyler mürşidlik için şart değildir.⁴⁵⁸ Mürşidin kerâmet göstermesi gerekmemektedir Es'ad Efendiye göre.⁴⁵⁹

O, sahîh bir tarîkata girip, bir mürşid-i kâmile intisap ederek onun verdiği vazifeleri âdâbına uygun olarak icra eden müridin kalbine zikrullahın nakşolunacağı ve iyice yerleşeceği, böylece o kimselerin, "Rabbını içinden yalvararak, O'ndan korkarak ve yüksek olmayan sesle sabah ve akşam zikret. Gâfillerden olma"⁴⁶⁰ ve "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın"⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Esadiyye*, ss.16-17.

⁴⁵⁹ Es'ad Efendi'nin kerâmet anlayışıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kerâmet ve Keşf bölümü.

⁴⁶⁰ A'râf 7/205. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 17. Mektup, s. 43. Burada âyet-i kerîmeden. "devâm-ı murâkabe ve kemâl-i ihlâs ile Cenâb-ı Hakk'a ihtiyâr-ı ihtisâs etme" manası anlaşılır. 42. Mektup, s. 72, 137. Mektup, s. 167.

⁴⁶¹ Haşr 59/19. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 40. Mektup, s. 70. Burada âyet-i kerîmeden, "Cenâb-ı Allah'ın zikir ve fikirden hali olan kimselerin fâsik olarak isimlendirildiği" neticesi çıkarılmaktadır.

gibi ayetlerdeki emirlere uyduklarından dolayı Allah'ın itaatkar kulları arasına dahil olacaklarını müjdelemiştir.⁴⁶²

“Dikkat edin. Allah'ın dostları için korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar”⁴⁶³ âyet-i kerîmesini “*Cenâb-ı Hakk'ın sevgili kulları havf u haşyetten ibtilâ-yı kudûretten sâlimdirler*”⁴⁶⁴ şeklinde yorumlamaktadır. “La ilahe illallah diyenler cennete girer” hadisindeki manaya bakarak âhiretteki kurtuluşu kolay zannederek evliyâullahı muhabbeti ve onların şefaatinin önemsemeyenler kendilerini aldatmış olurlar. Kıyamet günü şefaate edeceklerin sıralandığı şu hadiste evliyâyâ muhabbet edip onların yolundan gidenlerin hatalarını düzelterek, ve güzel amellerle şefaate bu dünyada nâil olduklarını belirtmektedir.⁴⁶⁵ “Kıyamet günü önce nebiler, sonra alimler, sonra şehidler şefaate ederler.” “Kişi sevdiğiyle beraber haşredilir.”

Dünyada en büyük muvaffakiyet, şefkatli bir dost, lütuf ve ihsan sahibi gerçekten seven bir arkadaşına sahip olmaktan ibarettir.⁴⁶⁶

Cehâletten kurtulmak, “ilahi ilim ve marifete bezenmek” yalnız kitap okumakla olmaz bunun için bir mürşide ihtiyaç vardır. Nefsin hilelerinden kurtulmak için mânevî bir yol göstericiye ihtiyaç vardır.⁴⁶⁷ Bu nedenle Es'ad Efendi ilim peşinde koşanlara şu hatırlatmada bulunur:

“Tâ çend zenî dâ 'ıye-i dâniş u irfân
Ber hîz tu feyzî taleb ez himmet-i pākân”⁴⁶⁸

Es'ad Efendi'ye göre kâmil bir mürşidin yüzüne bakmak kırk yıl çileden daha tesirlidir.⁴⁶⁹ Bu nedenle feyze nâil olmak için mürşid-i kâmilin nurlu nazarları da feyz ve terakki

⁴⁶² Aynı eser, s. 20.

⁴⁶³ Yûnus 10/62. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 88. Mektup, s. 117.

⁴⁶⁴ Aynı eser, s. 86.

⁴⁶⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 144.

⁴⁶⁶ Aynı eser, s.138.

⁴⁶⁷ Aynı eser, s. 99.

⁴⁶⁸ Erbilî, *Divân*, s.112. Ne zamana kadar ilim davasındasın, kalk evliyâullahın himmetinden bir feyz iste.

⁴⁶⁹ Erbilî, *age.*,s.107.

vesilesidir.⁴⁷⁰ En yüksek mânevî makam, dönemin en büyük müşsidi olan “gavs” la ilgili şu beyitler “gavs”in insan, kainat ve Allah nezdindeki yerini tayin etme açısından önemlidir:

Keşt bâzâr cihan pür-nûr ez gâlâ-yı gavs
Neş'e-i cennet gireft ez kâmet-i rağnay-ı gavs

Es'adâ bîyhûde ger-dârî hevâ-yı ehvalî

Key tevân der hâb hem dîden yekî hem tâ-yı gavs⁴⁷¹

Es'ad Efendi'nin müşsidliğın bıçak sırtında durmak kadar tehlikeli ve zor olduğunu ifade eden şu cümlelerini dinliyoruz: *“Fakir kardeşiniz de nefsimden korkuyorum. Nefsimi asla temize çıkaramam diyorum. Hele o eli öpölmek, dua talep edilmek, birçokları tarafından intisab edilmek ne kadar tehlikelidir. Bunlardan zerre kadar küçük parçasını kendime mal edersen helak olacağımı şüphesizdir. Lakin hayatımın, herbir nefesimin kendimin olmadığımı, bütün söz ve davranışlarımın Allha'tan emanet olduğunu devamlı kendisine anlatmaktan gafile bulunmuyorum.”*⁴⁷² Yine şu tevazu dolu ifadeler de ancak bir müşsid-i kâminden sadır olur kanaatindeyiz: *“İltifat dolu mektubunuzu okudukça kendi kendimi suçlayarak “ kuvvet ve kudretim varken niçin böyle bi mürid olamadığuma” hayli üzüldüm. Gençlik devrinde böyle bir mürid olsaydım şüphesiz şimdi kâmil bir şeyh olurdu. Yani şeyh olduğuma*

⁴⁷⁰ Aynı eser, s.58.

⁴⁷¹ Erbilî, *Divân*, ss.36-37. Cihan pazarı ğavsın kumaşıyla pür-nur olsun. Gavsın güzel endâmıyla (kâmetiyle) cennet neş'esi kazandı.

Fenâ eyvanının köşesinde halvet-niçin olan insanın başında Gavs sevdâsı ğu-neş işğından daha parlak olur.

Vahdet deryasında oturanlar her an bin iştiyak ile ğavsın güzel dîdârını temâşâ ederler.

Hulûs ile zikredenlerin zikirleri, hâlisu'l-kalb olanların vecd ve feryadları ğavsın ulvî gölgesinde ulvî âleme yükselir.

Kurbiyyet ve m'arifet dîvânına girmek için geceleri zikir ve tevhid ile ihyâ edenlerin basiret gözüne ğavs ayağının tozu toprağı sürme olmuştur.

Vecd bezminde ve aşka neş'esi gülzârında şarap içenlerin hepsi ğavsın şehlâ nergisinden mestolmuş ve kendilerinden geçmişlerdir.

Ey Es'ad, beyhûde yere şaşılık peşindesin. Hiç ğavsın bir nazirini rüyada dahi görmek kabil midir?

⁴⁷² Erbilî, *Mektûbât*, s.134.

kanaat hasıl ederdim. Böyle yeis içinde bulunmazdım. Çünkü şimdiki halde müteşeyyihim; yani şeyh olduğumu sanıyorum. Halimiz yalnız değerli ihvanın iyi zannları üzerine deveran ediyor. Ondan mahrum olursam ara yerde bir şey kalmayacağına eminim.”⁴⁷³

Her çend ki bâdest-i asâ pîr-i zemânî
Der sûret-i hakk mu'tekid ehl-i cihânî
Mâdâmki ender taleb-i şöhret u şânî
Ey şeyh ez esrâr-ı hakikat to çe dâni
Umret heme be güzeşt pî cübbe vü destâr⁴⁷⁴

Şeyhten maksat bu ismi taşıyan birisi olmayıp bilakis Allah'ı sıfatlarıyla tanıyan bir kimse olmakla beraber, kalpten bir niyet ile ibadet ve taatlara müdavim, günahlardan kendini koruyan, nefsin istekleriyle zevklere düşkünlükten yüz çeviren şeriat ve tarikata hizmet eden zattır. Ancak böyle bir zat müridine günah işlememe hususunda vakıf ve hakim olabilir. ⁴⁷⁵

Soru: Bir şeyhin kâmil olup olmadığının alameti nedir?

Cevap: Söz ve davranışlarıyla şeriat ve sünnet çizgisinden ayrılmayan, sohbetlerine devam eden sâlikte Allah'ın zikir ve sevgisinin husule gelmesini sağlayabilen şeyh, kâmil bir mürşid sayılır. ⁴⁷⁶

Mürşid kalp ve ruh doktorudur.⁴⁷⁷ “Ümmetimin kâmil olanları rahmet gibidir. Başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez”⁴⁷⁸ hadisi de mürşid-i kâmillerin hem dünya hem âhîret için faidelerine işaret etmektedir.⁴⁷⁹ Bu nedenle Allah aşkı ve Allah'ın zikri ile kalplerinin dirilmesini arzu edenler kalple-

⁴⁷³ Aynı eser, s.77.

⁴⁷⁴ Erbilî, *Divân* s.111. Her ne kadar elinde asâ ile zamanın pirisin, Sûret-i haktan görünerek cihan halkını kendine inandırmışın, Lâkin mademki şân şöhret peşinde koşuyorsun, Ey şeyh, sen hakikat sırlarından ne anlarsın? Bütün ömrün cübbe ve sarık peşinde koşmakla geçmiştir çünkü.

⁴⁷⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.30.

⁴⁷⁶ Aynı eser, s.18.

⁴⁷⁷ Aynı yer.

⁴⁷⁸ Keşfu'l-hafa, c.2, s.258.

⁴⁷⁹ Erbilî, age., s.108.

rini evliyâullahın ruhâniyetinin teveccühüne arzetmelidirler. Cenab-ı Allah'ın takdir etmiş olduğu mânevî ve ruhânî feyzler kâmil bir mü'minin kalbinden " ibaret olan mânevî arşa tevdi edilmiştir. Hakkın sadık kullarının kalbine aktarılmış bulunan mânevî lezzet ve ledünni faydaların hepsi bir akis sûretiyle şerefli bir kalb ve litif bir nurun dosluğunun eseridir.⁴⁸⁰ Kendisine itiraz eden bir müridine şükran duygularını ifade eden şu cümleler onun kemalatının ve eleştiriye açık olduğunun göstergesidir: "Doğrusu en fazla sevdiğim "Efendi Hazretlerine itiraz etmeyi severim" hakikatini ortaya koyan sözlerinizdi. Ömrüm oldukça da bu kıymetli cümlenin teşekkürünü yerine getiremem."⁴⁸¹

"Vardıkta pîr-i kâmile taş olsa dil yumşaq olur
 Firavun ise nefsin yakın bir mûrdan alçağ olur
 Oldunsa vâkıf aczine ednâ emel bir dâğ olur
 Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur
 Dağlar yemişli bağ olur cümle cihan bustân sana"⁴⁸²

Bu beyitlerden de anlıyoruz ki, eğer mürşid hakikî olursa yani peygamberimiz (s.)'in ahlâkiyla ahlaklanmış birisi olursa onun bir bakışı dahi muhatabı diriltmek için yetmektedir. Es'ad Efendî'ye göre insan bir pîr-i kâmilin önünde ancak cevherini ortaya çıkarabilir veya bir diğer ifadeyle kendini gerçekleştirir. İnsanın kendi içindeki kapasitesini keşfedebilmesi için bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Yani başarmak için başarmış olan birisini örnek almak gerekmektedir.

15. MÜRİD

Mürid, istemek, irade etmek, yaklaşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸³ İstılahta ise, nazarı ve iradeyi sırf Allah'a yöneltmek demektir.⁴⁸⁴ Mürid, sürekli Allah'ı isteyen, bir

⁴⁸⁰ Aynı yer

⁴⁸¹ Erbilî, *Mektûbât*, s.151.

⁴⁸² Erbilî, *Divân*, s.188.

⁴⁸³ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 547

⁴⁸⁴ el-Hafni, *Mu'cemu Mustalahatî's-Sufiyye*, s.242.

an bile Allah'tan başkasına yönelmeyen kişi anlamına da gelmektedir.⁴⁸⁵

Mürid tasavvufa yeni intisab eden kişiye denirken, murad müntehi olan kişiye denir. Mürid yorgun ve bitkin halde bulunan, sıkıntı ve meşakatlere göğüs geren zattır. Murad ise sıkıntı çekmeden Allah'ın lütfuyla muamele edilen kimsedir.⁴⁸⁶

“Allah yolunda mücadele edenleri biz hidayet yollarımız ulaştırırız”⁴⁸⁷ âyeti müridin gayreti neticesinde ulaşacağı yeri göstermektedir. Es'ad Efendi ise mürid, murad ayrımını yapar ve bu durumu şöyle açıklar: Nurları zikirlerini geçenler muradlarına nâil olanlardır. Zikirleri nurlarını geçenler de müridlerdir. Zikir ve nurları eşit olanlar ise mücahidlerdir. Bir de zikirten ve nurdan uzak olanlar vardır. Allah onlardan olmaktan muhafaza buyursun⁴⁸⁸

Bir şeyhe intisab ile, onun müridi olmak anlamında kullanılan bir tabir olan inabe kelimesi de genellikle mürid kelimesi yerine kullanılır. Es'ad Efendi'ye göre “Artık Rabbinize dönün ve ancak O'na teslim olun”⁴⁸⁹ âyet-i kerimesi ‘inâbe’nin vacip olduğunu ifade eder. İnâbe ise “rucû’ yani küfürden imana, masiyet ve muhalefetten Hak Teâlâ’nın emrine itaata ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah azze ve celleyi zikre dönmektir. Başka bir ifade ile de inâbe, müracaat manasınadır. Yani Allah Teâlâ’ya inâbenin, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dini işlerini ilim sahibi meşayıhtan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesidir. Dolayısıyla bu âyet-i kerime ve onun bu şekilde yorumlanmasına göre, avam tabiriyle ‘meşayıhdan inâbe almak’, yahud ‘meşayıha intisab’ın Şer’-i şerîfin emri olduğunu kabul eder⁴⁹⁰. Es'ad Efendi'ye göre “artık Rabbinize dönün ve ancak O'na teslim olun”⁴⁹¹ âyet-i ke-

⁴⁸⁵ Tehanevi, *Keşşaf*, c.2, s.556.

⁴⁸⁶ Kuşeyri, *Risale*, s.203.

⁴⁸⁷ Ankebut 29/69.

⁴⁸⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s.82.

⁴⁸⁹ Zümer 39/54.

⁴⁹⁰ Erbilî, *age.*, s. 9.

⁴⁹¹ Zümer 39/54.

rimesi 'inâbe'nin vacip olduğunu ifade eder. İnâbe ise "rucû' yani küfürden imana, masiyet ve muhalefetten Hak Teâlâ'nın emrine itaata ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah azze ve celleyi zikre dönmektir. Başka bir ifade ile de inâbe, müracaat manasınadır. Yani Allah Teâlâ'ya inâbenin, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dini işlerini ilim sahibi meşayih-tan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesidir. Dolayısıyla bu âyet-i kerime ve onun bu şekilde yorumlanmasına göre, avam tabiriyle 'meşayihdan inâbe almak', yahud 'meşayihha intisab'ın Şer'-i şerîfin emri olduğunu kabul eder.⁴⁹²

Müridin görevi, kendisine istikâmet sahibi olmakta yardımcılık eden şeyhiyle çok sıkı bir irtibat kurmaktır. Sürekli şeyhinin hayalini gözünün önünde tutması, manevi tekâmülün temel şartıdır.⁴⁹³

Ayrıca Hz. Peygamber (s.), "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar bey'at etmek üzere sana geldikleri zaman... onların bey'atini kabul et ve onlar için istiğfar et"⁴⁹⁴ âyet-i kerimesine göre Peygamberimiz kadınlarla bey'at etmiş ve asla onların onların ellerine dokunmamıştır. Dolayısıyla Es'ad Efendi bundan, kadınlar da, ellerini vermemek şartıyla mürşid-i kâmillere intisap etmelidirler, neticesini çıkarır⁴⁹⁵.

Başlangıçta müridler râbitada, biraz ilerlemiş olanlar ise murâkabe de ihmal ve dikkatsizlik göstermemelidirler.⁴⁹⁶

Müridlik sadece şeyhe bağlanmak değildir. İş bundan sonra başlamaktadır. Bunu Es'ad Efendi şöyle açıklar: Lanetli şeytanın şeyhe bağlı tarikat mensuplarına karşı zafer kazanamayacağı malum olsa da bunun tersi de olabilmektedir. Çünkü tarikat mensuplarından ilahi kanunlara itaat etmede ve özellikle de imanın alameti demek olan namazın edasına hakkıyla riayet etmeyenler olduğu da bilinmektedir. Buna cevap olarak

⁴⁹² Erbilî, *Mektûbât*, s. 9.

⁴⁹³ Vett, *Kelâmî*, s.77.

⁴⁹⁴ Mümtehine 60/12.

⁴⁹⁵ Erbilî, *Risâle*, s. 41-43.

⁴⁹⁶ Erbilî, *age.*, s.108.

diyebiliriz ki, buradaki şeyhten maksat bu ismi taşıyan birisi olmayıp bilakis Allah'ı sıfatlarıyla tanıyan bir kimse olmakla beraber, kalpten bir niyet ile ibadet ve taatlara müdavim, günahlardan kendini koruyan, nefsin istekleriyle zevklere düşkünlükten yüz çeviren şeriat ve tarikata hizmet eden zattır. Bu böyle olduğu gibi müridin de mürşidin şeriat ve tarikat dairesinde bulunan emirlerine riayet etmesi görevidir.⁴⁹⁷

Tüm bunlardan da anlıyoruz ki, kişi istemeyi arzu ettikten sonra yola girmiş bulunmaktadır. Mürid arzu ettiği şeyin peşine düşen demektir. Es'ad Efendi müridin hedefine ulaşabilmesi için mürşidine sıkı bir güven ve bağlılık içersisinde olması gerektiğini söylemektedir. Bir örnek vermek gerekirse, kedinin fareyi pusuda beklemesi gibi mürid hedefini öylece gözetlemek zorundadır.⁴⁹⁸

16. NEFS

Nefs, ruh ceset, kan, cevher gibi manalara gelmektedir.⁴⁹⁹ Istılahta ise, kulun yerilen ahlâkı ve amelleri anlamında kullanılmaktadır.⁵⁰⁰ Hayat, his ve irade gücünün taşıyıcısı olan latif buharlı bir cevherdir. Bu cevher bedeninin aydınlatıcısıdır. Işığı, bedeninin iç ve dışını aydınlatırsa uyanıklık; yalnız içini aydınlatırsa uyku; her ikisini de aydınlatmayacak olursa ölüm meydana gelir.⁵⁰¹

Kur'ân-ı Kerim'de üçyüze yakın yerde geçen bu kelimenin genel olarak kullanımları yerler şöyledir:⁵⁰² Zatullah,⁵⁰³ İnsan

⁴⁹⁷ Erbilî, *Tevhid*, s.55.

⁴⁹⁸ Kısakürek, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu*, Büyük Doğu yay., İstanbul 1994, s.32.

⁴⁹⁹ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 1031; Firuzabâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, c.2, s.255

⁵⁰⁰ Kuşeyri, *Risale*, s.167.

⁵⁰¹ Cürçani, *Tarifat*, s.165.

⁵⁰² Aynî, Mehmet Ali, "*Nefs Kelimesinin Manaları*" Daru'l-Fünûn İlahiyat fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı 14,ss.46-52.

⁵⁰³ Al-i İmran 3/28; En'am 6/12

ruhu,⁵⁰⁴ kalp sadır,⁵⁰⁵ insan bedeni,⁵⁰⁶ bedenle beraber ruh,⁵⁰⁷ bedende olan ve kötülüğü emreden cevher,⁵⁰⁸ zat,⁵⁰⁹ cins.⁵¹⁰

Mutasavvıflar kişiye en büyük kötülüğün kendi nefsinden geldiğini ve kişinin nefsinin kendisine yaptığı zararı hiçbir şeyin yapamayacağını söylemişlerdir.⁵¹¹

Hucviri de, nefse muhalefet etmek, bütün ibadetlerin başı ve tüm mücahedelerin kemalidir. Nefse muvafakat insan için helaktır, kurtuluş ise nefse muhalefet etmektedir der.⁵¹² Bu nedenle tarikat halkasından gelip geçen bütün salih ve kâmil veliler kendi kusur ve noksanlarını araştırmaktan bir an bile gafil durmadıkları gibi nefislerini ithamdan tekdir ve horlamaktadır geri kalmamışlardır.⁵¹³

İnsan on şeyden müteşekkildir: Su, ateş, toprak, hava, nefis, ile kalb, ruh, sır, hafî, ahfa. Bunların ilk beşine ise “âlem-i halk” geriye kalan beşine de “âlem-i emr” tabirini vermektedir. Nefs,⁵¹⁴ hilkat itibarıyla “âlem-i halkın” kaynaşmasından meydana gelen zulmani buhar ise de nisbeti itibarıyla “Âlem-i emr”e tâbi tutulmuştur. Âlem-i halk cismânî farzlarla mükelleftir. Âlem-i emr ise nafilelerle vazifelidir.⁵¹⁵ Kötülüğü emretmekte olan nefis aslında değişken bir varlıktır. Sürekli kötülüğü emreden olarak kalmayabilir. Öyleki insan uzuvlarının en kötüsü olduğu halde nafileler sayesinde vücudun en övgüye layık uzvu olabilir.⁵¹⁶

⁵⁰⁴ En'am 6/63; Fecr 27/89.

⁵⁰⁵ Bakara 2/286; Al-i İmran 3/154.

⁵⁰⁶ İsra 17/33; Yusuf 12/26.

⁵⁰⁷ En'am 6/152; Yunus 10/23.

⁵⁰⁸ Maide 5/30; Yusuf 12/18.

⁵⁰⁹ Lokman 31/28

⁵¹⁰ Tevbe 9/128

⁵¹¹ Muhasibi, Ebu Abdullah el-Haris b. Esed, *er-Riaye li Hukukillah*, (th.Abdulkadir Ahmed Ata), 4. Baskı, Lübnan trz. s.326.

⁵¹² Hucviri, *Keşfü'l-Mahcub*, s.309.

⁵¹³ Erbilî, *Mektûbât*, s.8.

⁵¹⁴ Nefs, nasıyede yani iki secde mahallinde zulmani bir latifedir. Aynı eser, s.72

⁵¹⁵ Aynı eser, s.66.

⁵¹⁶ “Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, taki ben onu severim” hadisi bu manaya işaret etmektedir. Aynı yer.

Nefse hakim olarak cemalullaha aşık olunur. Ve bu vesileyle âhîret yolculuğu kolay olur.⁵¹⁷ Es'ad Efendi, "Nefsini tezkiye eden kurtuluşermiştir. Nefsini kirletip gömen de ziyana uğramıştır"⁵¹⁸ âyet-i kerimesine göre, "bütün beşeriyetin süfli nefsin his ve meyillerinden arındırılarak kurtuluşlarını sağlayacak ulvî emellere yüceltilmesi; mânevî kemâlat ile bezenmesi ve ruhânî marifetlerle donanmasının fazilete bağlı"⁵¹⁹ olduğunu belirtir. Nefis azgın bir bir bineğe benzetilir. Eğer terbiye edilmezse insanı bir uçurumun kenarından atar. Terbiye edilirse de insan varacağı yere daha kolay varır.⁵²⁰ Es'ad Efendi'nin şık sık yaptığı dualardan biri de "Allah bizleri nefsi emmarenin hilelerine boyun eğen, onun aldatmaca ve oyunlarına inanan gafillerden eylemesin" dir.⁵²¹

Öfke, hınc, kızgınlık hiddet anlamlarına gelen "Gayz" da nefsin kötü sıfatlarından biridir. Es'ad Efendi'nin, Divân'da "gayz" la biten beytleri ibretâmizdir:

Harman-ı rahat be-sûzed şerâr-ı nâr-ı gayz

Hîş râ hergiz ne-sâzed âkıl-i bîmâr-ı gayz

Es'adâ hüşyâr bâş u bâ gazab-ı gûteh mekon

Pâ-yı sa'yet der tarîk-i merhamet ez hâr-ı gayz⁵²²

⁵¹⁷ Aynı eser, s.67.

⁵¹⁸ Şems 91/9-10. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 87. Mektup, s. 258; 138. Mektup, s. 376.

⁵¹⁹ Erbilî, *age*, s. 6.

⁵²⁰ Aynı eser, s.89.

⁵²¹ Erbilî, *Mektûbât*, 125.

⁵²² Erbilî, *Divân*, ss.72-73. Gayz ateşinin kıvılcımları rahat harmanını yakar. Hiçbir akıllı insan kendini gayz hastası yapmaz.

Dünya safâsı bir çöp gibi hafif ruhludur. Gayzın, ateş gibi olan hücumuna nasıl tahammül eder.

İç hastalıklarını def'etmek için onu yemek daha hayırlıdır. Her ne kadar gayz, yılan zehri kadar acı olsa da.

Gördüklerimiz ve işittiklerimize göre, cihanda gayz eserleri, ona tahammül edemeyen yüzlerce insanın evini harab etmiştir.

Onu, yenen insan muhsinler sınıfına girer. Hakk'ın fermanından gafil olan ise gayz ateşinde yanar.

Bu dünyada şekâveti dolayısıyla gayzını açığa vuran insan bu hareketi zımında Cenab-ı Hakk'ın lütuf nimetinden uzak kalır.

Ey Es'ad, aklını başına al. Gayz dikeninden dolayı merhamet yolunda gayret

Es'ad Efendi, hiç kimsenin iman garantisi olmaması nede- niyle, kendisinin de sürekli son nefes endişesi olduğunu “Nef- simi asla temize çıkaramam”⁵²³ âyet-i dolayısıyla hiçbir iyiliği kendi nefesine atfetmediğini, hayatının her bir nefesinin ken- disinin olmayıp Allah katından bir emanet olduğundan gâfil bulunmadığını belirtmektedir⁵²⁴.

“Muhakkak ki nefis, daime kötülüğü emreder”⁵²⁵ âyetiyle ilgili olarak Es'ad Efendi: “Kulların beliyeye-i cehl ü nâ-dâniden necât ve mevhibe-i 'ulûm ve irfân ile tezyîn-i zâtları için mutâlaa-i kütübün kâfi olunamayacağı ve her halde bir âlim-i âmilin bir mürebbî-i kâmilin halka-i tedrîs ve terbiyesinde bulunmak zarûrî ola- cağı gibi nefis-i emmârenin de emyâl ve ihtisâsât-ı bâtıldan bi't-tecrîd kemâlât-ı ma'neviyye ile muhallâ ve tecelliyât-ı Samedineyye ile mücellâ olmak maksad-ı mukaddesi yalnız zikrullah ile husûl-pezîr olamayacağından bu bapta dahî bir delîl-i ruha ve bir mürşid-i dil- âgâha rabt-ı kalp eylemek vücbûbidir. Envâr-ı meârîfi, kulûb-i sâlkîne îda' ve esrâr-ı hakâiki ef'ide-i müstersîdîne ifrâğ, râbîta-i kaviyye-i kalbiyyeye mütevakkıftır”⁵²⁶ şeklinde yorum yapmaktadır.

Enbiyanın varisi olmak için nefsin yedi mertebesinin kate- dilmesi gerekmektedir. Nefis, terbiye görmemiş ise emmare- dir. Değilse, yani terbiye görmüş ve şeri emirlere itaat etmiş ise levvamedir. Allah'a itaati fazlalaştırmış fakat nefsi arzuları unutmamış ancak bunları bırakmış ve terakkiye meyletmiş ise mülhimedir.⁵²⁷ Nefsi arzuları tamamen terk etmiş ve makam- lara yol almak için karar kılmış ise mutmainnedir.⁵²⁸ Makam arzusundan ve tüm isteklerden vazgeçmiş yalnız Hakkın rı-

ayağını kısaltma.

⁵²³ Yûsuf 12/53.

⁵²⁴ Erbilî, *age*.134.

⁵²⁵ Yûsuf 12/53.

⁵²⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 99.

⁵²⁷ Es'ad Efendi kendisine mektubunda “bana hayat veren her mektubunuz İsrail'in suru gibi ruhuma dirilik; Azrailin kabzası gibi hakir nefsimi ölüm gibi tesirler icra eder” ifadelerini çok tuhaf benzetmeler olarak nitelendirdikten sonra bu gibi benzetmelerin nefis-i mülhimeye mahsus olduğunu belirtir. Aynı eser, s.147.

⁵²⁸ Bu nefis ise peşinden gir cennetine müjdesini getiren Nefstir. Gerçek şahidlik, saadet ve selamette bundan ibarettir. Aynı yer.

zasına teslim olmuş ise radiyedir. Bu fikre hizmet ve bu halde istikâmet ettiğinde de mardıyyedir. Tüm bunlardan Cenab-ı Hak kendisini irşad için memur ve “emri bi'l-maruf nehyi anil münker” vazifesiyle görevlendirmiş ise kâmilemdir. Ancak nefsin bu mertebesine erdikten sonra kişi varis-i enbiya olabilir. Bu mertebeye yükselmek insanı oluşturan, kalb, ruh sır, hafî, ahfa, nefs-i natika ve ceseden ibaret olan yedi lâtifede düzenli olarak icray-ı zikir ve tefekkür ile olabilir. Yani bir “nefs” tarikati aliyenin birinde süluk edince yani müzekka, musaffa ve mualla olunca nebiye varis olmaya layık olur. Bunun yanında “allamna min ledünna ilmen” sırrına mazhar olur.⁵²⁹

Es'ad Efendi “nefsini bilen rabbini bilir” sözünü Tevhid Risalesi tercemesinde vahdet-i vücûd fikrine temel olarak almıştır. Ve kensinde yokluk gören, Allah'ı bilir ve bulur şeklinde özetlenecek bir görüş serdetmiştir.⁵³⁰ Bir başka eserinde ise yine bu sözü (nefsini bilen rabbini bilir) konu eder ve iç eğitimde önemli bir yere sahip olan nefis anlamında kullanarak şunları söyler: Mürid, muhabbetin çokluğuna mürşid ve mürebbisinin sohbeti esnasında müşahade ettiği nefsin ıslahı haline pek itimad etmemelidir. Zira bu gibi ıslah halleri in'ikas yani yankılanma sûretiyle meydana gelmiş bir ıslah gölgesidir. Asli olmak için yani Cenab-ı Allah'ın cüz-i ve külli her türlü emir ve nehiyelerine karşı âsi olmamak için daha pek çok gayretli çalışmalar yapmak lazımdır.⁵³¹

Es'ad Efendi, nefsin, ilk devirlerinde yeni doğmuş bir çocuk hükmünde olup terbiye ile ıslah veya ifsada kabiliyetli bulunduğu bir alim ve hakîmin terbiyesi altına girmeye muvaffak olduğunda; ilim ve fen öğrenerek zatını ve sıfatlarını süslediğinde hem kendini dünya ve âhiret sefaletinden

⁵²⁹ Erbilî, *Tevhid*, ss.54-55. Tezimizde Es'ad Efendi'nin tasavvufî görüşlerini ele aldığımızdan kavramlarla alakalı da ona ait eserlerinde geçen tanımları vermeye çalışıyoruz. Bu nedenle nefse ilgili kavramların açıklamasının bu kadarını vermekle yetiniyoruz. Bu kavramlarla alakalı olarak geniş bilgi için bkz. Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, ss.545-549.

⁵³⁰ Bkz. Erbilî, *Mektûbât*, s.9.

⁵³¹ Aynı eser, s.85.

kurtarabileceğini hem de: "İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın"⁵³² âyet-i celîlesine ittibâ'an bir çoklarının istifâdelerine vesîle olabileceğini' belirtmektedir.⁵³³ Yani nefislerin tezkiye ve ruhların terakkisine yardımda bulunmanın da bu âyet-i kerimenin muhtevasına dahil olduğuna işaret etmektedir.

Nefsini tezkiye etmeyenler alim olsalar, amil olsalar da kurtuluşları mümkün değildir. İhlâslı olmak nefis tezkiyesi ile olur. Nefislerini tezkiyeye tabi tutmayanların kibir, hased riyâ ve cimrilik gibi kötü huylardan temizlenmeyenlerin ibadetleri Allah'a takdim etmeye layık olamayacağından azabdan kurtulamayacaklardır.⁵³⁴

Nefsin islahı hususunda ölümün, ve ölümü düşünmenin çok önemli bir rolü vardır. Çünkü şifa acı şeylerdedir. Ölümü düşünmek ise nefsin hoşlanmayacağı bir husustur. Ancak birey için ölümü düşünmek şifadır.⁵³⁵

Nefsin, hep zararları yoktur bunun yanında faydaları da vardır. Faydası şudur: Melekler gûnahtan uzak sevabdan mahrum meleklerin terakkileri mümkün değildir. Nehy ve yasaklardan korunmak, insanın mânevî terakkisine sebep olur. Bunun yanında maddi menfaat ve cismânî faydalarının da bulunduğu muhakkaktır.⁵³⁶

Netice itibariyle nefis, insanın toprakla alakalı olan yönü dolayısıyla tabii bir varlığıdır. Bu varlık sayesinde insan meleklerden ayrılabilir. İnsandaki süflî yönleri harekete geçiren nefstir. Bu nedenle insanın tekâmülü için bu varlığın terbiye edilmesi gerekmektedir. Es'ad Efendi'ye göre tasavvuf işte bu noktada çok büyük bir ihtiyaçtır. Tasavvufî disiplin kişiye nefsinin islah ederek doygunluğa ulaşabilmesi hususunda yardımcı olmaktadır. Ayrıca kişinin, bireyin kendisinde varlık

⁵³² Mâide 5/2.

⁵³³ Erbilî, age., s. 24.

⁵³⁴ Aynı eser, s. 45.

⁵³⁵ Aynı eser, s.85.

⁵³⁶ Aynı eser, s.37.

görmesi yine nefle alâkalı bir durumdur. Bu ise vuslat için büyük bir engeldir.

17. TEVBE

Tevbe, Arapça bir kelime olarak dönmek, yönelmek, günahlardan ve kötü fiillerden dolayı pişmanlık duymak anlamlarına gelir.⁵³⁷ Tehânevî tevbeyle şöyle kategorize eder: Birincisi, azab endişesiyle Allah'a iltica etmek manasındaki tevbe, ikincisi sevap ve makam ümidiyle ona yönelmek olan inabe, üçüncüsü ise yukarıda saydığımız her iki maddeyi de düşünmeden Allah'ın emrine uyma niyetiyle O'na yönelmek evbe'dir. Tevbe umum olarak, tüm mü'minlerin bir sıfatı iken, inabe mukarrebini; evbe ise nebilerin bir vasfıdır.⁵³⁸ Zünnûna göre avamın tevbesi günahattan, havassın tevbesi gafletten, enbiyanın tevbesi de kendine geleni başkasına aktarmaktaki acziyetini görmemesindedir.⁵³⁹

Tevbe kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, müştaklarıyla birlikte seksen altı yerde geçmektedir.⁵⁴⁰ "Hepiniz Allah'a tevbe ediniz"⁵⁴¹ âyetinde tevbenin gerekliliği âyetlerde açıkça belirtilmiştir. "Ben Allah'a günde yetmiş kere tevbe ederim" hadisi ise Peygamber Efendimizin her gün yetmiş basamak yükseldiğini anlatmaktadır kanaatindeyiz.

Es'ad Efendi'ye göre insan her an tevbe içinde olmalıdır. O, 'Şüphesiz ben, tevbe edeni bağışlarım'⁵⁴² âyetinden yola çıkarak şöyle der: *Menâhî ve meâsîde musırr olanlar hakkında böyle bir beşâret sâdır olmadığı şöyle dursun bilâkis nass-ı celîl-i Kur'ânî'de 'Şeytan sizi benim avf ve mağfiretimle iğfâl etmesin'*⁵⁴³

⁵³⁷ Tehânevî, *Keşşâf-ı ıstılâhât-ı fünûn*, c.1, s.162 ; İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.1, s. 233 ; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 1, s. 40; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 10; Râgıp, *Müfredât*, s.75.

⁵³⁸ Tehânevî, *Keşşâf*, c.1, s.164.

⁵³⁹ Enver Fuad, *Mu'cemu'l Mustalahat*, s.64.

⁵⁴⁰ Abdalbaki, *Mu'cem*, s.156-158.

⁵⁴¹ Nur 24/31.

⁵⁴² Tâhâ 20/82.

⁵⁴³ Lokman 31/33. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 133. Mektup, s. 160; 135. Mektup, s. 163.

buyurulmuştur"⁵⁴⁴. Görüldüğü üzere burada Es'ad Efendi iki âyet-i kerîmeyi, Allah'ın ancak tevbe edenler için bağışlayıcı olduğunu, merhametine güvenip mekrinden emin olmamak gerektiğini vurgulamak, böylece bağlılarını gaflete düşmekten korumak maksadıyla serdetmektedir.

Yine tasavvufta önemli bir yere sahip olan "seyyidü'l istiğfar"⁵⁴⁵ sâliklerin vazgeçilmez virdlerindedir. Gözyaşı ise tevbenin kabulü ve kişinin Allah'a yaklaşabilmesi için en mühim sığınaklardan birisidir.⁵⁴⁶ Erbilî, "O halde az gülsünler, çok ağlasınlar"⁵⁴⁷ âyet-i kerîmesini, ağlayarak yazılan bir mektubun kendisini güldürmesi sadedinde kaydederek: "*Şîvesinden anlaşıldığı gibi zaman-ı tahrîrinde zâtınızı ağlatan aynı mektup güldür-*

⁵⁴⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s. 65.

⁵⁴⁵ Es'ad Efendinin seyidü'l-istiğfarı tercümesi sadeleştirilmiş haliyle şu şekildedir: Ey benim yüce Allah'ım, kabul ve itiraf ederim ki, beşeri silsilemin başından sonuna kadar bütün manası ile beni terbiye eden ancak senin yüce zatındır.çünkü senden başka ilah yoktur. ve itiraf ederim ki, beni yaratanyoktan var eden sensin. Ben ise senin kulun ve mahlukunum. Yani ilahi emir ve yasaklarını yerine getirmeye memurum. Aynı şekilde kulluk vazifeme dair "kalû bela" da verdiğim söz ve yeminin yerine getirilmesine beşeri gücüm yettiği kadar amadeyim. Şu kadar var ki, gaflet bilgisizlik ve cehalet sebebiylevaki olan geçmiş kusurlarımla kötülüğünden canımı ve cananımlı kurtarabilmek için emniyet ve güven yurdu olan ilahi bağış ve mağfiretine sığınıyorum. Ey benim Sevgili Allah'ım, kusurlu kulluğuma rağmen apaçık gözüken çeşit çeşit nimetlerenail olduğumu bildiğim gibi hiçbir akıl ve mantığa sığmayan günahlarımı da bilip, onları da kabul ve itiraf ediyorum. Öyle ise ey Rabbim, vaki olan kusur ve günahlarımı affet ve bağışla! Zira senin en yüce ve en ulu zatından başka günahları affedecek başka bir ilah yoktur. Aynı eser, s.115.

⁵⁴⁶ Gözyaşı, için tehassür ifadesi, gözün niyazıdır

Gözyaşı, nedamet içinde Allah'a tevbedir.

Gözyaşı, Derunî hisleri coşturan kelimesiz ve sadasız, Aşkın lisanıdır.

Gözyaşı, Arifin kalbinin tercümanıdır.

Gözyaşı, Hakkın rahmetini tahrik ve merhametini celbeden şeydir.

Gözyaşı, günahkârın doğruluk ve ihlas ile Rabblerine eyledikleri ubudiyeyt incisinin dâneleridir.

Gözyaşı, Yokluğa erenlerin saadet sermayesidir.

Gözyaşı, Allah için öyle bir sermaye-i sadeftir ki, rahmet, merhamet, mağfiret habbelerini içinde taşıyan seyidü'l-istiğfar ve nasuh tevbedir.

Gözyaşı, Günahların affıdır.

Gözyaşı, isyancının kurtuluş ipidir.

Gözyaşı, vuslatın yegâne dayanağıdır. Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.170.

⁵⁴⁷ Tevbe 9/82.

*mek hassasına da mâlik imiş ki, dâîmizi güldürdü. Ve bu sûretle ikimizi dahî (az önce zikredilen) âyet-i şerîfine mâ-sadak ve 'ağlamayan çocuğa meme verilmez' kâidesince zât-ı âlinizi evliyâ-yı kirâmın südüne müstehak eyledi"*⁵⁴⁸ açıklamasını yapmaktadır. Bu nedenle göz-yaşı gönlü eriten, makbuliyeti artıran bir durumdur.⁵⁴⁹

Gençten tevbe etmenin ayrı bir hususiyeti vardır. Bu nedenle "Allah indinde kusurlarından tevbe eden bir gençten daha sevimli bir şey yoktur,"⁵⁵⁰ denilmektedir.

"Zühd-i riyâdan tevbe et ey kendini bilmeyen"⁵⁵¹ derken de kanaatimizce Es'ad Efendi tevbenin bir üst basamağını kasetmektedir.

Tevbe insanın bir anlamda kapasitesini zorlamasıdır. Bir alt basamaktan pişmanlık duyup vuslat için yol almasının adıdır. Tekâmül için tevbe vazgeçilmez bir durumdur. Bu nedenle olsa gerek tarîkatta maneviyât dersleri istiğfâr ile başlatılır. Kanaatimizce bu şu demektir: Önce tevbe et, arın. Sonra gönül rahatlığıyla yol al.

18. İBADET

İbadet, kulluk etmek, itaat etmek, boyun eğmek anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, sâlikin seyr u sülûkünü tamamlamak için gösterdiği çabadır.⁵⁵²

Kaşani, ibadet ubûdiyyet ve ubudet gibi kavramlara şöyle bir açıklama getirir: İbadet, Allah'a karşı boynu bükük olmaktır ki bu, avam için tezellülün son noktasıdır. Ubûdiyyet; Sıdk ile yürüdükleri tarikatta, Allah'a bağlılıkları samimi olan havas içindir.

⁵⁴⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s. 91.

⁵⁴⁹ Vücûdumun binasını gözyaşı seli yaktı diyen Es'ad Efendi, deli gönül erisin ister erimesin diye meydan okurcasına şu sözleri sarfetmektedir.

"Seylâb-ı yıktı binâ-yı vücudumu

Divâne dil müzâb ger olsun ger olmasun" Erbilî, *Divân*, s.152.

⁵⁵⁰ Aynı eser, s.299.

⁵⁵¹ Aynı eser, s.188.

⁵⁵² İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.3, s. 272 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 1199; Cürcani, *Tarîfat*, s.119. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s.237.

Ubudet, Fark ve Cem'in bir olduğu makamda, ona onunla ibadet eden, kendilerini onunla kaim gören havassu'l-havas içindir.⁵⁵³

İbadet eden kimsede bulunması gereken üç özellik şunlardır:

1. İbadet dünyaya alet edilmemelidir.
2. İbadet eden kişinin gözü başkasının malında olmamalıdır.
3. İbadet kişinin boynunun borcudur. Bu ibadetler mukabilinde Allah'tan mükafat istenmemelidir.⁵⁵⁴

Ancak buna mukabil kişi ibadetle sevdiğine yaklaşabilir.

“Kulluğa bel bağlar bağlar isen şâm u seher ağlar isen
Sular gibi çağlar isen tiz bulunur umman ummân sana”⁵⁵⁵

Derken Es'ad Efendi, insanın gözyaşı ve ibadetle ummanı araması gerektiğini belirtmektedir.

İbadetlerde birliktelik de önemlidir. Namaz kılmak için cemaate devam etmenin ferdî ve sosyal çok faydaları vardır. Bu nedenle cemaate devam etmek teşvik edilmiş. Teşvikten de öte devam etmeyenler şu hadisle uyarılmışlardır: “Cemaate devam etmeyenler pişmanlık duyup tevbe etmezlerse elbette evlerini yakarım”⁵⁵⁶ Es'ad Efendi bu hadisi apaçık bir mucize şeklinde değerlendirir ve yangının cemaati terkedenlere bir ilahî ceza olduğunu, cemaate devam etmeyenler çoğalmasından dolayı yangın olaylarının da o nisbette çoğaldığını belirtir.⁵⁵⁷ Bir mektubunda da “*Siz vazîfe-i ubûdiyyetinize ve ibâdât ve tâatinize 'Kınayıcı hiçbir kimsenin kınamasından korkmazlar'*⁵⁵⁸ âyet-i celile mûcibince asla futûr getirmeyerek devam etmesini”⁵⁵⁹ tavsiye etmektedir.

Es'ad Efendi, “Huşû ile namazlarını kılan mü'minler kurtuluşa ermişlerdir”⁵⁶⁰ ayetine şu yorumu getirir. “*Yani 'huşû ile edâ-yı salât eden mü'minler azâb-ı ahiretten kurtuldular'* buyurmuş

⁵⁵³ Kâşani, *Istılahatî's-Sufiyye*, s.53; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.381.

⁵⁵⁴ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, s.156.

⁵⁵⁵ Erbilî, *Divân*, s.188.

⁵⁵⁶ İbn Mace, Mesacid 17; Nesâî, Cum'a, 2.

⁵⁵⁷ Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, s.22.

⁵⁵⁸ Mâide 5/54.

⁵⁵⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 168.

⁵⁶⁰ el-Mü'minûn 23/1-2. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 64. Mektup, s. 95; 138. Mektup, s. 169.

*olduğu misillû, aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz dahî 'huşûu olmayan bir kimsenin namazı şâyân-ı kabûl olamaz ve mev'ûd olan faidesi dahî intizâr olunamaz' demişlerdir. Bu gibiler ancak şerîat nokta-i nazarından farzını edâ etmiş ve târikü's-salât için mukarrer olan hadd-i şer'îden kendini kurtarmış olur"*⁵⁶¹ Bu açıklamayı müteakiben huşûunun zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyerek bunları namazdaki tatbik ediliş şekliyle beyan eder.⁵⁶²

Es'ad Efendî'nin yaptığı amelleri az görücü şu tevazuane cümleleri hayli etkileyicidir: " O amel-i kalîl dahi kalmayınca artık bütün bütün mütehayyir olacağımız tahakkuk eder. Çünkü fakiriniz şimdi aslâ amelim yoktur. Yalnız bir namaz kılınıyor lâkin o da âdet iktizâsından mıdır? Levme-i nâsın mehâfetinden midir? Nedir? Bilmiyorum. El-Hâsıl hâlis Allah için olduğuna hiç inanmıyorum. Nefsin hile ve desâyisinden emin olamıyorum." ⁵⁶³ Yine şu ayete getirdiği yorum da bu görüşü desteklemektedir: "Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım"⁵⁶⁴ âyet-i celîlesi icâbınca "bir kul, amel ve ibâdet sayesinde ancak isyândan nefsini kurtarmış olur. Fazla bir fazîlet iddiasında bulunamaz ve her zaman feyzini da'vâat-ı hayriyye ve evliyâullahın teveccühât-ı kalbiyyeleri misillû vesâit-i behiyyeden intizâr eyler"⁵⁶⁵ diyerek kulun kendi amel ve ibadetlerine güvenmeden din kardeşlerinin hayr dualarını almaya bakması gerektiğini vurgulamaktadır.

Erbilî'ye göre amelsiz iman ve imansız ameli Allah kabul etmez. Bu konuda kaderi imanın şartlarından saymayanlara da "Kadere iman, kişinin keder, sıkıntı ve hüznünü giderir" şeklinde bir mesajı vardır.⁵⁶⁶

Kulum bana nafilelelerle yaklaşır o kadar ki, ben onu sevirim ve ben onu sevince işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen yağı olurum"⁵⁶⁷ hadisini anlatırken, bedeninin farzlarını

⁵⁶¹ Aynı eser., s. 30.

⁵⁶² Aynı yer.

⁵⁶³ Aynı eser, s.104.

⁵⁶⁴ Zâriyât 51/56.

⁵⁶⁵ Erbilî, *age.*, s.56.

⁵⁶⁶ Aynı eser, s. 119.

⁵⁶⁷ Buhari, Rikak, 38.

edasıyla mükellef iken, ruhâniyetin de nafilelerle me'mur olduğuna değinir.⁵⁶⁸ Kul nafilelerle yaklaşır ancak; kulun kendi ibadet ve taatı ile meydana gelen yakınlık ile Cenab-ı Hakk'ın kuvvet ve çekiciliği arasındaki fark, karıncanın yürüyüşü ile lokomotifin hızı arasındaki farktan daha çoktur.⁵⁶⁹

O, Allah'ın kullarının maişet ve nafaka temini için çalışmalarına bile ibadet nazarı ile bakılmasına ve kendi *ifadesiyle* “*şer'i şerife uygun olarak her türlü cismâni malzemenin tamamına*” müsaade buyurulmasından dolayı Allah'a şükreder.⁵⁷⁰

Yine ona göre, ibadetlerde takva ve huşu ibadetin temel şartlarındanndır.⁵⁷¹ “İnsanlar helak olmuştur, ancak alimler müstesna. Alimler helak olmuşlardır., ilmiyle amel edenler müstesna. İlmiyle amel edenler helak olmuşlardır, ihlâs sahibi olanlar müstesna. İhlâslı olanlar da büyük tehlikededir.”⁵⁷² hadisini bu amaçla zikreder.

Es'ad Efendi hazretlerinin “Risâle-i Es'adiyye ve Fâtîha-i Şerife Tercümesi” adlı eserinde yayınlanan kısa bir Fâtîha sûresi tercüme ve tefsiri bulunmaktadır. Es'ad Efendi burada, özellikle Fâtîha sûresini namazda okurken dikkate alınması ve hatırda tutulması gereken manaları ön plana alarak bir tercüme yapmıştır. İbadetlerin özünün namaz, namazın özünün de fatiha sûresi olduğunu düşündüğümüzden dolayı bu tercümeyi ibadet başlığı altında veriyoruz:

“Allah Teâlâ'nın huzuruna duracak olan bir kul her şeyden evvel Cenâb-ı Hakk'ın azâmet-i kibriyâsını ilân eden 'Allahü ekber' cümle-i cemîlesini ve Fâtîha-i şerîfeyi huzura giriş kabul edecektir.

'Bismillâhirrahmânirrahîm' cümlesiyle feyizlendikten sonra, бүтүн hamdler Allah'a mahsustur ma'nasına gelen 'Elhamdü lillâh' kelime-i tayyibesini zikredecektir. Senâya gelince arz ve tdkim olunur ki O, 'Rabbi'l-âlemin'dir. Onsekiz bin âlemin hakiki bir mü-

⁵⁶⁸ Erbilî, age, s.43.

⁵⁶⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.129.

⁵⁷⁰ Aynı eser, s.18.

⁵⁷¹ Aynı eser, s.40.

⁵⁷² Keşfu'l-Hafa, c.2, s.312.

rebbisidir. Bütün âlemleri yoktan var eden ve yarattıklarını çeşitli nimetlerle rızıklandırandır.

'er-Rahmân' ism-i celîlinin icâbı olarak dünyada, hiçbir ayırım yapmadan herkesi dünyevi nimetlere nâil kılandır.

'er-Rahûm' ism-i şerîfinin icâbı olarak da âhirette sadece mü'minlere merhamet edip onları cennet ve cemâlullah ile mükafatlandırandır O.

Âhirette olsun, hesap gününde olsun mülkünde tasarrufatına ortak olacak hiçbir kimse bulunmadığından 'mâlikî yevmi'd-dîn' yani 'din gününün sahibi' yalnız kendisidir.

Hamd ü senâ bu sûretle ifâ edildikten sonra, evvel ahir kulluğumuzun, her türlü dileklerimizde sadece zât-ı akdeslerine mahsus ve münhasır olacağını ifade eden 'İyyâke na'büdü ve İyyâke neste'în': Allah'ım! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz' cümlesiyle husûsiyyet kazanmış olur.

Kulun yardım istemeyi haketmesi kulluk vazifesini yerine getirmesinden sonra olacağına açık bir delil olan bu âyet-i kerime gözden uzak tutulmamalıdır.

Samimiyetle, etraflıca ve derin bir şekilde düşünülünce bu dünyaya değer verilmeyeceği, iltifât edilmeyeceğini anlayarak doğrudan doğruya cennete götürecek ve onun, yüksek derecelerine ulaş-tıracak bir yol göstericiyi istirham demek olan 'ihdine's-sırâte'l-müstekîm: Yâ Rabbi bizi doğru yola eriştir' niyâzıyla yine huzûr-i ilâhiye yönelir.

Ehl-i imanın avamından havâssına, havâssından havâssu'l-havâssına kadar bütün insanların meslek ve mertebeleri, herbirerle-rinin istek ve arzuları birbirinden farklı olduğundan istirhamlarının da umûmi bir noktaya münhasır bulunmadığı aşikârdır. Meselâ: Avâm, sırat-ı müstekîm'den zâhir şeriati,, havâs olanlar, şeriat ve hakikati, Peygambere vâris olma makamına ulaşanlar ise, irşâd ve da'veti anlarlar. Yani herkes kendi anlayışına göre Cenâb-ı Hak'dan istirhamda bulunur.

Binâenaleyh bu âyet-i kerime enbiyâ, evliyâ ve gösterişten uzak bir mü'minin yolu manasına olan, 'sırâtellezîne en'amte 'aleyhim: nimete erdirdiğin kimselerin yoluna eriştir' âyeti ile bunun gibi Ya-hudi ve Hristiyanların yolundan başka bir yol demek olan 'ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim ve le'd-dâllin: Gazaba uğramayanların, sapmayan-

ların yoluna eriştir' âyet-i celîlesiyle tavsîf edilerek anlatılan yolların ve mertebelerin hepsi yerli yerince ifa edilmiş olur"⁵⁷³.

Es'ad Efendi tercümesinin sonunda da "Fatiha-i Şerifedeki nükte" başlığı altında, Fahreddin Razi'nin tefsirinden naklen bir nükteye yer vermektedir: "Allah Teâlâ Hazretlerinin zâtını hakkıyla bilmek nasıl mümkün değilse; Fatiha-i Şerîfenin ihtivâ ettiği esrâr ve nükte"leri de hakkıyla bilmemiz mümkün değildir. Ancak Fahr-i Razi Efendimizin tefsirinde nazar-ı dikkatimi çeken nükte"lerden birini anlatmadan geçemiyeceğim. Şöyle ki:

Fatiha-i şerîfe, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından olan Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, Rahmâniyyet, Rahîmiyyet, Mâlikiyyet gibi beş sıfatı şâmil olup, mahlukâtın sıfatlarından da ubûdiyyet, istiânnet, , taleb-i hidâyet, recây-ı istikâmet, istirhâm-ı nîmet gibi beş sıfatı bir arada toplamıştır. Ubûdiyyet Ulûhiyyete, istânnet Rubûbiyyete, taleb-i hidâyet Rahmâniyyete, recây-ı istikâmet Rahimiyyete, istirhâm-ı nîmet Mâlikiyyete tekâbü'l edince nükte-i hikmet ve şâhid-i illiyyet ve maluliyet kemâliyle adz-ı cemâl eyler.

Allahum! Bize hakkı hak olarak gösterip ona uymakla, batılı batıl olarak gösterip ondan kaçınmakla bizi rızıklandır. Amin. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır"⁵⁷⁴.

İbadetin sosyolojik ve psikolojik bir çok faydaları vardır. Bu anlamda ibadet aslında kişinin insanî bir görevidir. İbadetler yapılması gereken aslî vazifelerdir. Bu vazifelerin aksamaması ferdî ve toplumsal problemleri ve aksamaları da beraberinde getirmektedir. Kişinin geçim için çalışmasına ibadet nazarı ile bakılması bu nedenle anlamlıdır. Kâinatta her varlık kendi fitratlınının gereğini yapmaktadırlar insanın bunun dışında bir şey yapması demek işleyen düzenin de aksamaması anlamına gelmektedir.

⁵⁷³ Erbilî, M. Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi*, s. 59-61. Es'ad Efendi, aynı minvâl üzere Fâtiha sûresinin tefsiri tercümesine "Mektûbât" isimli eserinin 10. Mektubunda da yer vermektedir. Bkz. Erbilî, *Mektûbat*, ss.29-33.

⁵⁷⁴ Aynı eser, s. 31; bkz. er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut, ts., I, 185.

19. EDEB

Kelime manası olarak, terbiye, iyi ahlâk, zerafet, güzel davranış gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁵

İmam rabbani şeriat ahkâmına riayet hususunda buyurmuştur ki: “Bilesin ki, âdabdan velevki bir edebi muhafaza, mekruhlardan velevki tenzihi olsun bir mekruhu terketmek, zikirten, tefekkürden murâkabe ve teveccühten daha efdaldır.”⁵⁷⁶ Tasavvufta hizmet önemlidir. Ancak ondan daha önemli bir şey vardır ki o da; edebdir. Yani hizmet esnasında riayet edilmesi gereken edeb, hizmetin kendisinden daha değerlidir.⁵⁷⁷

Edeb, tasavvufun doğuş döneminden beri üzerinde hassasiyetle durulan bir kavramdır. Abdullah İbn-i Mübarek edebi; “kişinin kendisini tanıması” olarak tarif ederken, Hani,el-Hadâiku'l Verdiyye isimli eserinde; kişinin kendisinden yüksekte olanın haline göz dikmemesi, kendisinden küçüğünü de hakir görmemesi olarak tanımlar.⁵⁷⁸ Yine Hani eserinde edebi dört kısımda inceler:

1. Müridin nefsiyle olan âdâbı.
2. Şeyh ile beraber olmanın âdâbı.
3. Müridin ihvan ile olan âdâbı.
4. Müridin ailesiyle olan âdâbı.

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi edeb kişinin her hal ve hareketinde önemli bir yer tutar. Kişinin günlük yaşantısındaki tutumlarının hepsini içine alır.

⁵⁷⁵ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 1, s. 40; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 134.

⁵⁷⁶ Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s.11.

⁵⁷⁷ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.152.

⁵⁷⁸ Hânî, *age.*, s.122. Bu eserin tercümesine yazdığı takdim yazısında Ömer Kirazlı, edeble alakalı olarak şu cümleleri sarfeder: “Âdâb” adı ile takdim ettiğimiz bu kitab, yüzyıllar boyunca HAKK'a ermenin usulünü, yolunu istikâmetini, bir kelime ile edeblerini gösteren teliflerin en güzellerinden ve en sadelerindedir. 14 asırdan beri yüzbinlerce VELİ, MUHAKKİK, KAMİL İNSAN bu yol ile yetiştiğinden, zamanımızda yeniden terceme, ilave, tab'i ve neşrine hak rızası için teşebbüs edildi. Hânî, *Âdâb*, çev. Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1995, s.6

Sufiler edebi zahirî ve batını edeb diye ikiye ayırmışlardır. Zahirî edeb, beden ve şeriatla, batınî edeb ise kalp ve hakikatle ilgilidir. Sufilere göre ise batını edeb esastır.⁵⁷⁹

Nakşebendî tarikatının mühim sohbet eserlerinden biri de âdâb kitabıdır. Es'ad Efendi de divanının "Harfu'l-Bâ" bölümünde sonu "edeb" kelimesiyle biten şiirlerini şu şekilde sıralar:

Çeşm-i men hergiz nebâşed sîr-ez hân-ı edeb
Ger-çi dîdem der-cihân bisyâr ihsân- edeb

Es'adâ ger bâz geştî ez sefer-i sû-yi vatan
Gûher-i çendîn bîyâr ez bahr-i ummân-ı edeb⁵⁸⁰

Kenzu'l İrfan isimli eserinde ise Es'ad Efendi, "bir takım âdâb" bölümünde musafahanın önemi, mülayemet ve muaşeret, ibadette gizlilik, söz vermek, insanlarla hoş geçinmek, akraba ziyareti, sır saklamak, tebessüm, mü'minin artığını yemek, iyiliğe iyilikle mukabele etmek gibi hususları edebden sayarak bu konulardaki peygamberimizin hadis-i şeriflerini verir.⁵⁸¹

Edebin diğer adı usuldür. Sülûkte edebe riayet etmeyen vuslata eremez. Edebe riayet etmeyen gerekli istifadeden uzak olur. Tarikatta da râbıtata da bir amaç, ve dolayısıyla edeb vardır. Mürid, bir kemal sahibi şeyhi hayatta olduğu halde diğer bir şeyhe râbıta etmesi veya terbiyesi altına girmesi edebe mu-

⁵⁷⁹ Kuşeyri, *Risâle*, c.2, ss.558-572; Hucviri, *Keşfü'l-Mahcub*, s.432.

⁵⁸⁰ Benim gözüm edeb sofrasında (ki nimetlerde)n asla doymaz. Her ne kadar cihanda edebın birçok ihsanlarını görmüş ise de. Hızır'dan âb-ı hayatı isteyen insanın edeb menbandan birkaç yudum içnesi lazımdır.

Fahr, kibir ve cehâlet illetlerinin def'i için edeb ilacı gibi bir ilaç görmedim.

Akıl (akıllı) insan edeb eteğine sıkı sıkı sarılırsa kadir kıymet tahtını ve itibar sadrını elde etmiş demektir.

Sülûk mumunun ışığı, canı canana ulaştırır. Edebin parlak ayı ise gözü aydınlatır.

Eğer edeb tuzluğundan (çeşnisinden) dudaklarına bir zerre bulaştırmamış iseler, dostların sözünde ve dudağında güzellik neşesi bulamaz.

Ey Es'ad, seferden (sülûk yolundan) vatanına dönünce edeb ummanından (dostlara hediye olarak) birkaç inci getir.Erbilî, Es'ad, *Divan*, ss.24-25.

⁵⁸¹ Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, , ss.120-122.

haliftir. Ancak başka bir şeyhin sohbetinde bulunmak ve feyz almak maksadıyla intisab da bir sakınca yoktur.⁵⁸²

Edeb sadece harekette olmaz ifadelerde de edeb vardır ve bu, insanın asıl kişiliğini yansıtır: Es'ad Efendî'nin ise ifadeleri mürşide yaraşır tarzda edeb timsalidir. Örnek vermek gerekirse: *"Bu değerli nimetler karşılığında teşekkürümü açıklamak imkanı olmayacağı gibi faziletli teveccühlerinizin devamını ve istikrarlı olmasını dahi büyük bir ar haya ve utanma duyguları içerisinde istihdam etmekteyim"*.⁵⁸³

Edeb, tasavvufta usûl, yol yordam anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle usul bilmemek vuslata ulaşmamak veya vuslatın gecikmesi ile aynı anlamlara gelmektedir. Bundan dolayı tasavvufa yeni girenlerin eğitimine edebten başlanması manidardır. Kültürümüzdeki " her işin bir edebi vardır" ifade etmek istediklerimizi özetler mahiyettedir.

20. UZLET

Lugatte, yalnızlık, tenhaya çekilmek, ayrılık, halktan uzaklaşıp tek kalmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸⁴

Sühreverdi'ye göre uzlet peygamber yoludur. Çünkü Hz. Muhammed (s.) Hira'da uzlete çekilmiştir. Bunu Es'ad Efendî şu şekilde ifade eder:

"Mekteb-ı ışkda üstâd-ı ezelden aldım

Ders-i tecrîdimi sen sanma leb-i İsa'dan"⁵⁸⁵

Ayrıca kendisini uzletin derinliklerinde gören şu beyit,

"Benim evc-i semâ-yı uzletin hurşîd-i rahşânı"⁵⁸⁶

Es'ad Efendî'nin,uzleti dolu dolu yaşadığının bir göstergesidir.

⁵⁸² Erbilî, *Mektûbât*, s.34.

⁵⁸³ Aynı eser, s.155.

⁵⁸⁴ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 4, s. 15; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s. 1435.

⁵⁸⁵ Aşk mektebinde uzlet dersimi; dünyadan el çekip Allah'a yönelme dersimi Hz. Peygamber (s.)'den aldım, Hz. İsa'dan değil. Erbilî, *Divân*, s.134.

⁵⁸⁶ Aynı eser, s.150.

Uzlet, ülfete engel değil bilakis ülfetiğin birtamamlayıcıdır.⁵⁸⁷ Bunun yanında uzletin faydaları ve zararları mutasavvıflar arasında da tartışılmıştır.⁵⁸⁸

“Açlığa devam et beni görürsün! İnsanlardan uzaklaş bana kavuşursun.” Kelam-ı kibârî da uzletin önemine atıfta bulunmaktadır.

Kalbi sükûna erdirmenin yolu mâsivaya muhabbet etmemek, kalpleri Allah’a ram etmektir. “Yalnız bir insan” zahirî halk ile batını Hakk ile olursa da aynı gayeye ulaşmış demektir.⁵⁸⁹ Bu bakımdan Es’ad Efendi de uzletin halktan uzaklaşmaya vesile olmaması gerektiğini ve daima, halk içinde Hakk ile ünsiyet ederek yapılan uzletin faydalı olduğunu söylemektedir.⁵⁹⁰

Es’ad Efendi zorunlu ikâmetlerden dolayı sevdiği insanlardan uzun süre ayrı kalmıştır. Dervişâne halim diye nitelendirildiği bu halini o, şöyle anlatır: “*Fakir-i hakîriniz , mehcûr-i rencûrunuz pençe-i firâka dûçâr ve bâzu-yı hicrâna giriftâr olalı Mevlâna Hazretlerinin*

Bişnev ez ney çün hikâyet mî koned
Ve ez cüdâyihâ şikâyt mî koned
Kez neyistan tâ merâ beborîde end
Ez nefirem merd u zen nâlîde end
*Ebyât-ı şerîfesi vasfü'l-hâl-i deroişânem olduğu iddiasında bulunsam yeridir.*⁵⁹¹

Ayrılığı, uzleti güzelleştiren bir sevgi vardır. Eğer firakta sevgilinin tahmet tecellisi varsa. Şöyleki:

“Es’ad gibi razı olurum nâr-ı firâka
 Yâr ol bana ey nârî eden nûr-ı hidâyet.”⁵⁹²

⁵⁸⁷ Kuşeyri, *er-Risale*, c.2, s.75.

⁵⁸⁸ Bu tartışmalar için bkz. Gazali, *İhya*, c.2, ss.222-225.

⁵⁸⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.71.

⁵⁹⁰ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s137.

⁵⁹¹ “Dinle neyden nasıl hikaye etmede,
 Ayrılık derdinden şikayet etmede.

Ki kamışlıktan beni koparıp getirdiler,

Kadın ve erkek benim nefesimden inlemektedir.Erbilî, *Mektûbât*, s.74.

⁵⁹² Erbilî, *Divân*, s.128.

“Gül-şen-i vaslın gözet kan dökme bunca gözlerim
Âlemi berbâd eder gittikçe bir tufân olur.

Hasret-i vaslınla görmüş olduğum sevdâları
Fâş edersem âdetâ hayretlü bir destân olur”⁵⁹³

Bu beyitlerden de anlaşılıyor ki, vuslatın bir bedeli vardır. Ancak vâsıl olmak için de sürekli gözetmek gerekmektedir.

Uzlet, mânevîyatta yayın gerilmesi, olimpiyat müsabakası-na katılacak olan yarışmacının kampa çekilmesi gibidir. Uzlet anında kişi sadece kendini dinler. Mikro kozmoz diye nitelendirilen benliğini keşfe doğru bir yolculuk yapar. Konsantrasyonu artar. Ama bir hedef vardır. O hedefe kavuşma arzusu sürekli insanı zinde tutar. Uzlet, kişinin kendiliğini dinlemesi dolayısıyla bir ihtiyaçtır. Bu anlamda her namaz bir uzlettir desek fazlaca iddialı olmaz kanaatindeyiz.

21. KERÂMET, KEŞF

Kerâmet, cimrilik ve düşüklüğün zıddı olarak, cömertlik, ihsanda bulunmak, lütufta bulunmak, izzet anlamlarına gelir.⁵⁹⁴ Istılahta ise Allah dostlarından sadır olan harikulade hallere denilmektedir.⁵⁹⁵ Keşf ise, bir işi açığa çıkarma , gizli olan şeyin gizliliğini kaldırma anlamlarına gelir.⁵⁹⁶

Kerâmet bir kısım velilerde, velinin sadık ve samimi oluşunun alameti olarak görülürken,⁵⁹⁷ diğer taraftan tasavvuf-ta hedefin kerâmet değil, istikâmet olduğunu söyleyenler de vardır.⁵⁹⁸ Bu ikinci gruba girenler ise çoğunluktadır.

Bir kısım insanların mürşidde olmazsa olmaz vasıf olarak gördükleri kerâmeti Es'ad Efendi, fazla önemsemez. O, daha ziyade kişinin şeriata bağlılığı ve ahlâkın güzelliği üzerinde

⁵⁹³ Aynı eser, s.137.

⁵⁹⁴ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 4, s. 170; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 464.

⁵⁹⁵ İbrahim Mustafa, *Mu'cemu'l-vasit*, c.2, s.784.

⁵⁹⁶ Zebidi, Muhibüddin Ebi Feyz Muhammed, *Tacu'l-aruz min cevahiri'l-kamus*, 1994 Beyrut, c.12, s.456

⁵⁹⁷ Kelebâzi, Ebu Bekir Muhammed b İshak el-Buhari, *Taarufu li mezhebi ehl-i tasavvuf*, Mısır 1302, s. 390

⁵⁹⁸ Sühreverdî, Şihabüddin Ebi Hafs Ömer b. Muhammed Abdillah, *Avarifü'l-Maarif*, 1292, c.1, s.113.

durur. Bu açıdan Es'ad Efendi kerâmet göstermeyi müşşidin zorunlu sıfatlarından saymaz. Bu konuda delil olarak sahabeyi ve tabiini zikreder. Onlar, çok azı hariç kerâmet göstermemişlerdir. Hz. Peygamber (s.)'den sonra ümmetin en büyüğü olarak bilinen Hz. Ebu Bekir'den ise hiç kerâmet sadır olmamıştır.⁵⁹⁹ Kendisine isnad edilen menkıbelerden de büsbütün mahrum olduğunu ifade ederek, bu tür şeylere hiç önem vermediğini belirtir.⁶⁰⁰

Tasavvufta kerâmet değil firâset önemlidir. Bunun bir örneğini de Es'ad Efendi'de görmemiz mümkündür. O, bir müridinin yaşadığı bir hal dolayısıyla kerâmeti değil firâseti ön plana çıkarır,

“Zatınızla şeref bulan feraset

Tercih olunur kerâmet üzere”⁶⁰¹

Sözleriyle de O, ferasetin kerâmete üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Divân'daki istikâmetle alâkalı şu beyitler de Es'ad Efendi'nin bu husustaki emin adımlarının bir ifadesidir:

Benmem neşât dâred bâ yâr-ı istikâmet

Tâ şem-i mahfelem şod dildâr-ı isikâmet

Bâ dost-ı hîş Es'ad benişîn bebâğ-ı vahdet

Gülhây-ı taze dâred behâr-ı istikâmet⁶⁰²

⁵⁹⁹ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, s.17.

⁶⁰⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 124.

⁶⁰¹ Aynı eser, 151.

⁶⁰² Mecliste istikâmet sevgilisi bulununca benim meclisim zevk ve safâya gark olur. Cân fedâ etmek yolundan ölünceye kadar ferâgat etmem. İstikâmet hastalığına tutulmuş olan insan ancak ölünce bu hastalığından kurtulur.

Ayna istikâmet yanağı olursa bazen sık ve hulûs, bazen tezvir, hiçbir kimsenin yüzünü süslemez.

Şek ve tereddüt evinde gönül rahatlığı bulamazsın. Çünkü her taraftan hevâcis (mâsivâ) hücum eder. Kendin için bir istikâmet bina et.

Âlim olsun, şeyh olsun, eğer başlarında istikâmet sarığı bulunmazsa zevâl bulup giderler.

Eğer sırtın (belin) istikâmet yükü altında iki kat olmamışsa arzu (emel) oku hiç hedefine isâbet eder mi?

Es'ad sevgilinle vahdet bağında otur. İstikâmet baharının gülleri, dâima tazedirErbilî, *Divân*, ss.26-27.

Bazı evliyâdan çok kerâmet hasıl olmasına karşı bazılarında hiç kerâmet vuku bulmamaktadır.⁶⁰³ Es'ad Efendi'ye göre ise kerâmetin gizlenmesi gerekmektedir. Bir vakıa olarak bile olsa sahabeden bu tür hallerin olmaması onların kerâmet vb. olaylarla fazla ilgilenmediğinin bir göstergesidir.⁶⁰⁴

Genellikle kerâmetle birlikte ele alınan keşf ise bir şeyin açığa çıkması, perdenin kalkması gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Mükâşefe, kısaca basar gözü ile değil basîret gözü ile görme, gözü mana yönüne dikme anlamlarına gelmektedir.⁶⁰⁵

Es'ad Efendi'ye göre keşf ise iki türlüdür.

1. 'İyânî
2. Vicdanî

Yine O'na göre, kişinin aldığı rızık güvenilir olursa keşf vicdanî olabilir. Ancak rızık şüpheli olursa keşf, vicdanî olabilmektedir. Vicdanî keşf, â'mâ birinin hamamda bulunup hisleriyle hamamı keşfi gibidir. Keşf-i 'ıyanî ise gözleri gören birinin hamamı hem görerek hem hissederek görmesi gibidir.⁶⁰⁶

Sonuç olarak mutasavvıflar kerâmete önem vermemişler. Hatta izharını ayıp olarak telakki etmişlerdir. Es'ad Efendi de bu düşüncüyü savunmaktadır. O'na göre istikâmet, firâset ve ahlak güzelliği dikkat edilmesi gereken hususlardır. Bu nedenle kişinin keramet göstermesi onun değerlendirilmesi açısından kıstas değil ahlak güzelliği bu konudaki ölçümüdür.

22. RIZIK

Azık, yiyecek, gıda, geçinilecek şey anlamlarına geldiği gibi dünyevi veya uhrevî nasib anlamında da kullanılmaktadır.⁶⁰⁷

⁶⁰³ Geniş bilgi için bkz. Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, ss.159-160.

⁶⁰⁴ Aynı eser, c.6, s.158.

⁶⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.447.

⁶⁰⁶ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.165.

⁶⁰⁷ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 3, s. 235; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s. 858: İbrahim Mustafa, *Mu'cemu'l-vasit*, c.1, s.342.

“Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez”⁶⁰⁸ ayeti rızık konusundaki dikkat çekici ayetleridendir.

Es'ad Efendi, rızıkla alâkalı olarak, hadîd sûresinin bir kısım âyet-i kerimelerini mevzu-i bahs ederek: “*Cenab-ı Hakk'ın saymakla bitmeyen nimetlerini gördükten sonra zikir ve ibadette ağır ve gevşek davranmanın ne kadar vicdansızlık olduğunu gösteren*” hikmetli âyetleri okurken hiç görmemiş ve duymamış gibi haz aldığını söylemektedir.⁶⁰⁹

Yine O, Hadîd sûresinin “Size ne oluyor ki Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mîrâsı Allah'ındır...” şeklinde başlayıp devam eden 10. âyet-i kerîmeyi bahis mevzuu seçerek onu tefsir etmektedir: “*Bu âyet-i celîle mü'minlerin sebebi necât ve bâdi-i dühûl-i cennâtı olan sadakâta bihakkın riâyet etmeyen kûteh-nazarân-ı ümmetin halinden istiğrâb tarîkiyle fermân buyurmuştur. Evet hakikaten ağniyâ ve ashâb-ı servetin infâk fî sebîlillâh husûsundaki tesâmüh ve tehâvünü cidden şâyân-ı teessüftür*” dedikten sonra cimriliğin kötülüğü, sadakanın fazîleti ve zekâtın ehemmiyeti hakkında Resûlullah (s.a.v)'ın bir kısım hadîs-i şerîflerini kaydeder ve âyet-i kerimeden kastolan ma'nayı tefsire şöylece devam eder: “*Ma'lûm ola ki Cenâb-ı Hakk celle ve alâ Hazretleri'nin 'Size ne oluyor ki, Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz' cümle-i cemîlesinde vâkî olan hitâb-ı müstetâbî umûm ehl-i imana karşı bulunduğu câ-yı iştibâh değildir. Yani ey cemâ'at-i mü'minîn, mâl-i dünyanın sûret-i sarfî ile sarfında mevcûd olan fevâid ve muhassenât bir hayli âyât-ı beyyinât ile teblîğ ve isbâtta sonra infâk fî sebîlillâh mes'ele-i mühimmesinden sizleri men'eden ne gibi şeylerdir? Acebâ dâru'l-fenâ-yı dünyada bâki olmadığınızı ve dâru'l-bakâyı ukbâyâ intikâl etmeye mecbûr olduğunuzu ve bâ-husûs elinizde mevcûd olan bilcümle emvâl ve eşyâdan yalnız bir kefen miktarını alıp sâirlerinin terki ile mahkûm olduğunuzu bilmediniz mi? Muhakkak biliniz ki, elinizde mevcûd olan mal ve servetten ayrılacaksınız. Cenâb-ı Hayy-ı Bâki muhallelâtınızı istediği kullarına ihsân eyler. Sizler dahî nâil olduğunuz fırsattan mahrûm*

⁶⁰⁸ Lokman 31/34.

⁶⁰⁹ Erbilî, *Mektûbât*, ss.125-126.

olarak terk-i hayat edersiniz. Âyât-ı celîlenin sâha-i tefsirinde mevcûd olan kemâl-i vü's'at nokta-i nazarından burada dahî birkaç ma'nây-ı mühimmeye işâret vardır:

Birincisi: Kirâhânelerinde ikâmet etmekte olan müste'cirîn, bir hâneden diğer hâneye naklederken bütün eşyâsını kendisiyle götürüp sevgili emvâlinden bir şey terketmeyeceği ma'rûf ve müteâref olduğu halde herşeye muhtaç olan hâne-i kabre gidenler sevgili eşyâlarından kısmen olsun bir şeyi beraberlerinde götürmemeleri cidden şâyân-ı tahayyür ve tahassürdür.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın kendi kullarına emâneten ihsân buyurmuş olduğu emvâlden ayrılacağı câ-yı iştibâh değildir. Şu kadar var ki, it'âm-ı fukarâ, iksâ-yı zuafâ, inşâ-i mesâcid, ihyâ-i meâbid ve bâ-husûs izzet-i islâm ve kuvvet-i ehl-i imân için vücûdu vücûb tahtında bulunan edevât-ı harbiyye ve vesâti-i nakliyyeye sarf ve muâvenet sûretiyle olan mufârat-ı emvâl âcilen olsun êcilen olsun câlib-i medh ü sevâb olacağıbedihî iken mahzâ hisset-i tabiat ve denâet-i cibilliyet yüzünden veyâhut âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i Peygamberiye adem-i i'timâd cihetinden şenâ'at-i buhlü şerâfet-i semâhât üzerine tercih edenlerin yani fazla-i emvâlini kısmen olsun vücûh-ı mezkûrenin birisine sarfetmeyerek âkîbet, meot ile mufârat eyleyenlerin mustahakk-ı azâb ve 'itâb olmaktan hauf u tevakkî eylemeleri hakikaten câ-yı teessüf ve telehhüftür"⁶¹⁰.

Es'ad Efendi, kendisine icâzet verdiği bir müridine tavsiye sadedinde, "Eğer o karyelerin halkı iman edip takva üzere olsalardı, yerin ve göğün bereket kapılarını onlara açardık"⁶¹¹ âyet-i kerîmesinin şu manalara işâret ettiğini söylemektedir: "Yüce Allah'a karşı takva sahibi olmalı, taatte bulunmalı ve hukukullahı zayi etmekten çekinmelidir. Gece ve gündüz, kararda ve firarda Allah'a yönelerek masiyet tehlikelerinden sakınmalı ki, hikmetlere nâil olabilsin, dünyada kendisine nimet kapıları açılabilir. Kıyamet günü de bu sayede zorluklardan kurtulabilir"⁶¹²

⁶¹⁰ Erbilî, Mektûbât., s. 15

⁶¹¹ A'râf 7/96.

⁶¹² Erbilî, age., s. 190.

Es'ad Efendi'nin bu yorumlarından da anlıyoruz ki kişi öldükten sonra dünya malından hiçbir şey götürememekte ancak malından vermiş olduğu sadaka ve yine malıyla yapmış olduğu hayrat ona ahirette fayda sağlamaktadır. Kıyametin dehşetinden kurtulmak için ise muhakkak infakta bulunmak gerekmektedir.

“Kim Allah'tan korkarsa Allah onun için çıkış kapısı açar ve ummadığı yerden onu rızıklandırır”⁶¹³ âyet-i kerîmesine göre “*makâm-ı tevekküle irtikâ eden ehl-i takvâ'nın ma'îşet-i dünyevilerini bu âyet-i kerîmenin hazîne-i celîle-i gaybiyyesinden te'min etmeleri gerektiğini ve maksûm olan bir rızkın ta'kibi için vakitlerini tazyî' etmemelerini*”⁶¹⁴ söylemektedir.

Zaman, mekan ve yiyeceklerin beden ve ruha ait tesirleri inkar edilemez vakialardır.⁶¹⁵Rızkın helal olmasının yanında, rızık alırken Allah'ı hatırlamak gerektiği Es'ad Efendi'nin sık sık temas ettiği bir husustur. O'na göre nimeti, gafletle yememelidir. Çünkü yarın kıyamet gününde ne olur ne olmaz bilemeyiz.⁶¹⁶

Es'ad Efendi'ye göre, “La ilâhe illallah” demek aynı zamanda Allah'tan başka faydalı olan, Ondan başka mani olucu ondan başka rızık verici ilah yoktur demektir.⁶¹⁷

Netice itibariyle rızık Allah'ın elindedir. O'ndan başka rızık verici yoktur. Kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Bunun yanında kişinin rızık peşinde koşması da ibadettir. Es'ad Efendi rızıkla alakalı hemen her ayete getirdiği yorumda rızıkdan ziyade infak üzerinde durur. Ve bu şekilde insanın kıyametin dehşetinden kurtulacağını söyler. Bu düşüncenin, üzerinde dikkatli bir şekilde durulduğunda, sosyolojik faydaları anlaşılacaktır. Çünkü hemen tüm zamanlarda bir kısım insanlar açlıktan ölümlerine bir kısmı ise dünya metanın büyük bir kısmına sahip olmuştur. Bu nedenle Allah'ın kendilerine rızık verdiği

⁶¹³ Talâk 64/2.

⁶¹⁴ Erbilî, age., s. 91.

⁶¹⁵ Aynı eser, s.124.

⁶¹⁶ Aynı eser, s. 69.

⁶¹⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.146.

kimseler yaratıcının bunu kendilerine neden verdiği hususunda düşünmelidirler.

23. ŞÜKÜR

Şükür, Allah'a övgüde bulunma, yapılan iyiliğin bilinmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹⁸ Tasavvufta ise, verilen nimetler sebebiyle nimeti verene ta'zime yönelmek demektir. Bu, kalple olabileceği gibi, dil ve azalarla da olabilir.⁶¹⁹

Şükür, kulun Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu aza ve nimetleri yerli yerinde kullanmasıdır. Aksi ise zulümdür.⁶²⁰ Şükrün hakikati Sühreverdi'ye göre, kulun, dinine zarar verenler dışında, kendisi Hakkında takdir edilen her şeyi, nimet olarak bilmesidir.⁶²¹

Es'ad Efendi, "Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım"⁶²² âyet-i kerimesini, bir mürîdinin râbîta anında şahsıyla mülakat ve diğer zamanlarda nasip olan yüksek zuhûrât yani bu gibi lütuf ve ihsanların hepsinin râbîta ve zikir sayesinde kalpte hasıl olan sâfiyetin bir müjdecisi olduğunu beyan sadedinde zikrederek, kendisini bu âyet-i kerîmenin sırrına mazhar kılarak "*muktezeyât-ı irfanını ilkaât-ı nefsânîyye üzerine gâlip ve muzaffer buyurmasını*"⁶²³ istemektedir.

O, bir başka mektubunda bir mürîdine dua mahiyetinde yine "Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım"⁶²⁴ ayetine yer vererek Allah'ın nimetlerine şükretmeyi tavsiye etmekte, ayrıca aynı âyet-i kerîmenin "Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz benim azabım şiddetlidir"⁶²⁵ kısmını zikrederek: "*Yâni îfâ-yı vazîfe-i şükrân tezyîd-i ni'meti mûcib olduğu gibi kufrân-ı ni'met dahî rahat, kanâat, şetâret gibi asâyîş-i kalbiyyenin zevâlini intâc ve*

⁶¹⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.4, s. 433 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 447.

⁶¹⁹ Tehanevi, *Keşşaf*, c.1, s.747.

⁶²⁰ Sülemi, Abdurrahman, *Tabakâtü's-Sufiyye*, Kahire 1980, s.149.

⁶²¹ Sühreverdi, *Avarif*, s.106.

⁶²² İbrahim 14/7. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği diğer yerler için bkz. 38. Mektup, s. 67; 39. Mektup, s. 68; 129. Mektup, s. 156.

⁶²³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 48.

⁶²⁴ İbrahim 14/7.

⁶²⁵ İbrahim 14/7.

insanı muazzeb eyler"⁶²⁶ diyerek Allah'ın her türlü nimetine karşı nankörlükten sakındırmaya gayret etmektedir. Yine yukarıdaki şükürle alakalı âyete Es'ad Efendi bir başka yorum daha yapar ve şükürün "Ya rabbi şükür" lafzından ibaret olmadığını, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlerin hepsini yaratılış maksadına göre kullanıp sarfetmek manasına olduğunu şükürün en makbülünün ise insanlara faydalı olmak olduğunu belirtir.⁶²⁷

Es'ad Efendi "Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız sayamazsınız"⁶²⁸ âyet-i kerîmesi sadedinde, kişinin evlad ü iyâline karşı gösterdiği muhabbet ve onlar için yaptığı fedakarlıktan daha fazlasını Allah muhabbeti için yapmasını, vakitlerinin büyük bölümünü O'na ayırmasını tavsiye etmektedir. Zira O, şunlara vurgu yapmaktadır: Allah bâkîdir, ikram edip nimet vericidir, rezzâktır, terbiye edip yetiştirendir. Mâsivâyâ verilen emek ise zayıdır, bazan zararlıdır, en azından fanidir ve yok olup gidicidir⁶²⁹.

Ayrıca Es'ad Efendi, bu hususta Şeyh Sadi'nin şu sözlerini hatırlatır: "Suyun tazeliği, havanın letafeti, ayın serinliği, güneşin harareti gibi ulvi nurlarla feleki cisimleri sana itaatkar kılan ve emrine veren bu sûretle maişetinin, idaresini, afiyetinin devamını sağlayan ve takdir buyuran Allah'ın lutuf ve ihsanını, ve sayılması kabil olmayan nimetlerini düşünüp itaat ve teşekkürden gaflet olunmasın ki, O da iki cihanda nimetlerini ziyadeleştirsın."⁶³⁰

Diğer yandan şükür, dua ve senâ manasına da gelmektedir. Bundan dolayı Es'ad Efendi kendisinin eserini tanıtan bir müridinin iltifat dolu yazısına teşekkür babından duayla karşılık verir. Çünkü O'na göre ihsan edilenin, ihsan eden için yaptığı reddolunmaz.⁶³¹

⁶²⁶ Erbilî, age., s. 53.

⁶²⁷ Aynı eser, ss. 67,156.

⁶²⁸ İbrahim 14/34.

⁶²⁹ Erbilî, age.,67.

⁶³⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.68.

⁶³¹ Aynı eser, s.139.

Şükür, teşekkür, sadece lafızla değildir. Bunun bir de fiili yönü vardır. O da verilen nimetleri faydalı bir şekilde kullanmakla olmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde ise nimetin doğal olarak artması haklıdır. Yani nimet faydalı olarak kullanılırsa, nimet ziyadeleşecektir. Şükür insanı her hâliyle alakalıdır.

24. DUA

Dua, seslenmek, yardım istemek, yalvarmak, dâvet gibi manalara gelir. Tasavvufî ıstılah olarak ise; kulun Allah'a rağbet ederek yönelmesi, O'ndan hayır ve rahmet ümidiyle yine ona niyazda bulunmasıdır.⁶³² Diğer bir ifadeyle dua; ilahi nefesle ses çıkaran bir çalgı olup, Rabbin seslenişine verilen bir cevaptır.⁶³³ Dua kelimesi Kur'ân-ı Kerimde müştaklarıyla birlikte iki yüz üç yerde geçmekte ve bu âyetler arasında belki de en çarpıcısı " Duanız yoksa ne ehemmiyetiniz var. Duanız olmasa ne işe yararsınız"⁶³⁴ âyetidir. Kullanılan diğer anlamları ise şu şekildedir: Teşvik etmek,⁶³⁵ nisbet etmek,⁶³⁶ ibadet etmek,⁶³⁷ iddia etmek⁶³⁸ ve isimlendirmek.⁶³⁹

Dua, Kuşeyrî'ye göre; kulluğun aciziyetinin ve ihtiyaç halinin açığa vurulmasıdır.⁶⁴⁰ Allah ü Teâlâ, adeta hazır, cevaplamayı beklercesine "dua edin ki icabet edeyim"⁶⁴¹ buyurmaktadır.

Es'ad Efendi de duayı o derece önemsemektedir ki mektuplarının hepsinin sonunda muhatabına dualarla mukabelede bulunmaktadır. Kendisinden dua isteyenleri boş çevirmekte ve dualarını tevâzu ile "*ben duacınız gibi hakîr ve fakîri*" "*aciz bir cisim olan bu duacınız*" gibi ifadelerle dualarını aciziyet içerisinde Allah'a gönderdiğinden bahsetmektedir. Yine Es'ad

⁶³² İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.15, s. 257 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 954.

⁶³³ Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev.Yaşar Keçeci, İstanbul 2000, s.192.

⁶³⁴ Furkan 25/77.

⁶³⁵ Nuh 71/5.

⁶³⁶ Ahzab 33/4-37.

⁶³⁷ Yunus 10/106.

⁶³⁸ Enbiya 21/15.

⁶³⁹ İsra 17/110.

⁶⁴⁰ Kuşeyri, *Risale*, s.130.

⁶⁴¹ Furkan 25/77.

Efendi'nin şu cümleleri duanın dilini anlatması açısından paylaşılması gereken cümlelerdir kanaatindeyiz: *"Tazarru ve niyaz ellerimizi kaldırdık. O yüce yolun, o güzel meclisin ve varlığının devamına dualarımızı yüceler yücesi makama arzettik. Yüce Allah'tan visal nefhaları, cemel pırıltıları nasib eylesini diledik. Bunlara nâil olmak bana gören has ameller arasındadır. Ve en son arzumdur. Allah her şeye kadirdir, dilekleri kabul eder."*⁶⁴² Ve amin dedirten dualardan birinde daha muhatabına seslenirken Es'ad Efendi şöyle der: *"Afiyet haberleriyle dolu ve ihsan eserleriyle süslü bu mektub, bizi son derece mesrur etti. Huzur ve rahata erdirdi. Dua ve selamla sona eriyor. Lutuf ve ikram cevherleriyle sıralanıyordu. Benden beklenen, Yüce Mevla'yı ve sumullü nimetlerini dilemektir. Yüce Allah sizi ve bizi naim cennetleri derecesine, dikensiz kiraz ağaçlarına, uzayıp giden gölgelere, daima akan serin sulara ve faydalı ihsanlara kavuştursun."*⁶⁴³

Es'ad Efendi'ye göre duanın yeri, dua eden ağız, dua edilen zaman ve duadaki hal de ehemmiyet arz etmektedir.⁶⁴⁴ Duanın kabulü için menbain temiz olması lazımdır. Yoksa duanın sürekli tekrar edilmesi değil. Kirli suyun kaynağı kirlidir. Temiz suyun kaynağı temizdir. Bu nedenle duanın da kaynağının temiz olması gerekmektedir.⁶⁴⁵ Es'ad Efendi, duanın kabul şartlarını Camiu's-Sagir de geçen "Muhammed (s.)'e ve ehl-i beytine salat-ü selam okumadıkça yapılan dua makam-ı icabete vâsil olmaz" hadisini izah ederken şöyle anlatır: *"Duanın kabulü için bir takım şartlar daha vardır ki, dua eden kimse duanın bidayet ve nihayetiyle vasatında dahi salat-ü selamı tekrar etmeli, duadan önce sadaka vermek veyahut zikir, fikir, namaz gibi hayır işte bulunmalı, Cenab-ı Hakk'a hamd ve senâ etmeli, hulus-i kalb, nezafet, taharet, kibleye yönelerek, acizliği izhar ederek, düşüklüğü kabülle, tazarru ve enbiya, evliyâyâ tevessül, günahkar ve mücrim olduğunu itiraf ve ıkrar ile tevbe ve istiğfar edip haramdan sakınma-*

⁶⁴² Erbilî, *Mektûbât*, s. 182.

⁶⁴³ Aynı eser., s.187.

⁶⁴⁴ Aynı eser, s. 188.; *Kenzü'l-İrfan*, s.89.

⁶⁴⁵ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.135.

İdrîr." Bu sûretle yapılan duaların kabul olunacağını beyan buyurmaktadır. Devamında yine Es'ad Efendi, Allah'ın kaza ve kaderine rıza gösterip dua etmeyip sükut etmenin, çoğu alimlerce doğru kabul edilmediğini beyanla; dünya ve âhîret işlerinin sebeplere bağlı olarak meydana geldiğini, dua etmeden, sükut etmenin kaza ve kadere rıza göstererek; yemeyip içmemeye, kışın ortasında elbise giymemeye benzeyeceğini hatırlatır. Özellikle dua, ihtiyacını açıkça söyleme ve sığınma olduğu için başlıbaşına bir ibadet olduğundan dil ile dua ederek kalben de Allah'a teslim olmak daha iyi ve tercihe şayandır.⁶⁴⁶

Yine Es'ad Efendi bir mektubunda Nakşbendi Şeylerinden Ubeydullah Ahrar (ks.) 'ın salih kulların ve din kardeşlerinin hayır dualarını daima ganimet bildiğini, Allah'ın merhamet ve rızasını kazanmak için amel ve ibadetlerine güvenmediğine değinir. İnsanın ibadet sayesinde kendisini sadece isyandan kurtardığını bununla fazlaca fazilet iddiasında bulunmanın mümkün olmadığını feyz, bereket ve yükselişlerin hayır dualardan ve Allah'ın veli kullarının kalbi teveccühlerden beklenebileceğini ifade eder.⁶⁴⁷

Mazlumun duası, hastanın duası, oruçlunun duası, babanın evlada karşı yaptığı dua, kişinin din kardeşi için yapmış olduğu dua, kabul olunma şansı yüksek olan dualardır.

Es'ad Efendi'nin neden dua ettiğini ifade eden şu beyitleri dikkat çekicidir:

"Men ki raht-ı endâhtem der sahe-i mülk-i adem
Hem-çu ankâ arzû-yı hane-i bîcâ mîkonem
Dîdeem bâ-dânâ-yı eşk şod cevher-fürûş
Der beyâbân mî nişînem kâr-ı deryâ mîkonem"⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, s.90.

⁶⁴⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.118.

⁶⁴⁸ Adem mülkünde yerleşen ben, Anka gibi lüzumsuz yere ev istiyorum.

Gözüm, gözyaşı damlalarıyla cevher satıcı oldu. Çölde oturuyorum, denizin içini yapıyorum

Dua zamanında gökyüzüne başımı yükseltirsem bu, o güzel serv (yerden arşa kadar uzanan varlık) den bana bir kere bakmasını istemek içindir. Erbilî, *Dîvânı*, s.92.

Kendisine güzel bir mektub yazmış olan bir müridine mektubu zevkle tekrar tekrar okuduğunu belirttiikten sonra, “bâtınımın derinliklerinden kaynayan” diye nitelendirdiği bir duayı şöylece ifade eder: “Zemzem suyunu ihsan eden Hazret-i Allah, kalem-i anber-rakamınızı kevser efsân eylesin. Kürsî sahibi olan Mevlam kalbinizi Arşü’r-Rahman eylesin. Me’men-i esrâr ve mahzen-i envâr eylesin.”⁶⁴⁹

Es’ad Efendi “insan için çalıştığından başka bir şey yoktur” âyetiyle “kardeşin kardeşe yapılan duasının reddolmaz” hadisindeki manayı birleştirerek, başkasının hayır duasını almanın, birtakım hizmet ihlâs ve muhabbete bağlı bulunduğundan, duanın da kişinin kendi çalışmasının semeresi olduğunu söyler.⁶⁵⁰

“Fakirane ricam budur ki mâsiva sevgisi ile felç olan kalp ile hakiki sevgilinin huzuruna varmayalım.” Duası da Es’ad Efendi’nin sık yaptığı dualardandır.

Ve yine bir çok mektubun sonunda Es’ad Efendi “Rabbim kolaylaştır. Güçleştirme. Rabbim hayırla tamamla.” duasını yapmaktadır.⁶⁵¹

“Cenâb-ı Allâmü’l-guyûb kalbinizi hâkim ve nefsinizi mahkum, aklınızı gâlib ve şeytanınızı ma’lûb buyursun. Dîde-i basîretinizi tamamen açsın. Hayât-ı dünyâyı muvakkat servet ve sâ mânânı olduğu gibi emanet göstersin. Derecât-ı ukbâyı müeyyed ve şâyân-ı ehemmiyet bildirsın. Kâlen bilip de hâlen bilmeyen gürûhundan eylemesin.”⁶⁵² Ailenin, gailenin çokluğundan, nefes darlığından şikayet eden bir müridine, her türlü marifet özelliklerine sahip olduğundan dolayı, ulaştığı idrak ve izan sayesinde şeytanın aldatmaca ve hilelerine kapılmayacağını, nefs-i emmâreye de büsbütün mağlub olmayacağını, gece karanlığında bile olsa selamet ve saadet yolunu bulup o yoldan gideceği konusunda cesaret verir. Devamında da şöyle dua eder: “Şeytanı aldatıp, nefs-i emmâreyi de inandırıp ikna edersiniz. Yakayı kurtarıp kendinizi âhîret sorum-

⁶⁴⁹ Erbilî, *Mektûbât* s.90.

⁶⁵⁰ Aynı eser, s.50.

⁶⁵¹ Aynı eser, s.100.

⁶⁵² Aynı eser, s.81.

*luluğundan azade kılarırsınız. Mevlam yardımcınız, meşaih-i kiram da yol gösterici, elinizden tutucu rehberiniz olsun. Râbîta deliliniz; haftı zıkr, müşfik ve merhametli arkadaşınız olsun.”*⁶⁵³

Es'ad Efendi'ye göre, nefsin gururu, güç ve iktidarıyla yapılacak duaların kabul makamına ermesi şüphelidir. Ancak onun kırılmasına, zayıflayıp alçalmasına rastladıkça kabul olunma ümid ve nisbetia artar. Canab-ı Allah nefs-i emmaremizi daima eğik, mağlub ve mahzuni kalp ve ruhumuzu ise kendi aşk ve sevgisiyle galip, sevinçli ve mesrûr eylesin.⁶⁵⁴

Dua istenilenin duaya ihtiyacı yok mudur? O, bir mektubunda müridlerinin birinden şöyle dua istemektedir: *“Halvette ve celvette bizleri hayır duadan unutmayasınız. Zira bu fakir kardeşiniz bir kenara atılmış ağlayıp inleyerek. Ya kuddüs, Ya Subhan, bize güç ver, ver ki nefse karşı cihad için zafer ve fetih müyesser olsun, Kalp, sır ,haftı ,ahfa ve ruh safası tahakkuk etsin. Son duamız Alemlerin rabbine hamdolsun dur.”*⁶⁵⁵

Dua kanaatimizce tükenişte değil başlangıç ve bitişte Allah'a yönelmektir. Duayla birlikte eylem de gelirse fiili dua da yerine gelmiş olur. Dua, ihtiyacı olanın, ihtiyaçları giderenden istemesidir. Psikolojik açıdan değerlendirdiğimizde dua, insanî bir olaydır. Daralmış olanların sığınak kapısıdır. İnsanın dua ederek zihnini toparladığı ve rahatladığı hususu psikolojik açıdan üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir husustur.

25. ÇİLE

Bela, kabz, ıstırab, ibtila, imtihan gibi kavramlarla tasavvufta sülûkün önemli bir yapı taşı olarak adlandırılan “çile” çoğu zaman birlikte kullanılmaktadır.

Çile Farsça, kırk anlamına gelmekte olup literatürde, halvette geçirilen zamana verilen addır. Çileye çilehanelerde girilir.

⁶⁵³ Erbilî, *Mektûbât* , s.132.

⁶⁵⁴ Aynı eser, s.158.

⁶⁵⁵ Aynı eser, s.181.

Dünya hayatı, Mevlânâ'nın mesnevisinde seslendirdiği ney'in şikayeti gibi İnsan'ın da ayrılık mekanıdır. Ney, ayrılıklardan şikayet etmektedir. Kamışlıktan koparılmış ve başına gelen binbir türlü halden sonra inlemek, ney'in en önemli vasfı olmuştur. Ney sürekli vatan hasretiyle inleyip durmaktadır. İnsan da dünyaya ağlayarak gelmektedir. Hayatı boyunca da dertlerle, kederlerle, çilelerle varolur insanoğlu. En büyük acı ise Allah'tan ayrılanın vermiş olduğu gurbet acısıdır. Bu nedenle mutasavvıflar, ölümü vuslat olarak değerlendirmişlerdir.

Es'ad Efendi açlık, fakirlik, sürgün, idam, hapis, gibi dünyadaki sıkıntılarla hayatını sürdürmüş bir ilim ve gönül adamıdır. Kendisi bu durumu şöyle dile getirir:

“Ne yerden kârbân-ı gam geçer olsa konar bende
Belâ râhında şimdi muayyen bir menzil oldum ben
Refik-i derd-i gamdan başka kimse sormaz ahvâlim”⁶⁵⁶

Tarikatta müridin önüne çıkan herşey onun hayr ve iyiliği içindir. Eğer zorluklar olmasa insan nefsin pençesinden kurtulamaz. Bu nedenle zorluklar, aşılabacak ve terakki mümkün olacaktır. Burada Es'ad Efendi, tasavvuftaki Kabz ve Bast'ı⁶⁵⁷ devreye sokar ve terakki için bu ikisinin de gerekli olduğunu vurgular. “Kabz” ve “Bast” sâlikin seyr ü sülûkünde ilerleyip manen yükselebilmesi için gerekli iki kanattır.⁶⁵⁸ “*Meymenet mihmettedir*”⁶⁵⁹ sözünü ise sûfiler kendilerine şîâr edinmişlerdir.

Yollar çeşitlidir. Kimi safâ yolundan kimi cefâ yolundan ulaşır menzile:

“Mecnûn visâle ermez dârü'ş-şifâ yolundan
Ser menzile ulaşmaz seyr ü safâ yolundan
Es'ad gibi erüşür cefr ü cefâ yolundan
Güçmüs murada ermek Nevres vefâ yolundan

⁶⁵⁶ Erbilî, *Divân*, s.142.

⁶⁵⁷ Kabz ile ifade edilmek istenen husus, ortada hiçbir dış sebep olmadığı halde salikin kalbinde meydana gelen burukluk hüznün ve iç sıkıntısıdır. Bast ise herhangi bir sebep olmaksızın salikin ruhunu ve gönül dünyasını saran bir sevinç ve iç ferahlıktır. Erbilî, *Mektûbât*, s.233.

⁶⁵⁸ Aynı eser, s.233.

⁶⁵⁹ “Es'adâ etme şikâyet meymenet mihmettedir.” Erbilî, *Divân*, s.166.

Ey kâşî kûy-i yâre bir başka râh olaydı"⁶⁶⁰

Ateşler içerisinde yanmakta olan Es'ad Efendi'nin ateşle ilgili yorumu meşhurdur. Şöyle ki: "*Evvela nârın firâkı olmasa idi zülâl-i visâlin kadr ü kıymeti şüphesiz lâıyk olduğu kadar takdir olunmazdı. Sâniyen geceleri nâire-i muhabbet şü'le feşâh olmasa idi şerâre-i hayal- hâne-i tenvîre asla imkan bulunmaz idi. Sâlisen: nâr-ı iştiyâkın icrây-ı hidemât-ı mühimme ve muhasseât-ı muazzaması inkar olunmamalıdır. Ezan cümle mağşûş olan altınları hâlisu'l-ayyar eden ancak ateştir. Kezâlik dünyada iken hasenât ve seyyiâtı imha etmeyen müznibleri ve bilâhare mazhar-ı afv ü mağfiret olunmayan mü'min-i 'asîleri dahili cennet ve nâil-i ni'met olmak için müheyya eyleyen yine ateştir.*"⁶⁶¹ Her şey zıddıyla kaimdir. Zıtlarda vuslat vardır.⁶⁶²

Divandaki ateş redifli kasidesi Es'ad Efendi'nin ateş hakkındaki yorumlarına yorum katmakla birlikte yaşadığı halet-i ruhiye-yi bir nebze olsun yansıtır kanaatindeyiz.

"Tecellâyı cemâlinden habibim nev-bahar ateş
Gül ateş bülbül ateş sünbül ateş, hâk ü hâr ateş
Şuâ'-ı âfitabındır yakan bi'l cümle uşşâkı
Dil ateş, sine ateş, hem dü çeşmi eşk bâr ateş

⁶⁶⁰ Erbilî, *Divân*, s.208.

⁶⁶¹ Erbilî, *Mektûbât.*, ss.112-113. Yukarıdaki ifadelerin sadeleştirilmiş şekli şöyledir. ateşin kavurucu yakıcılığı olmasaydı vuslatın doyumsuz lezzetinin kıymeti, gerektiği şekilde anlaşılamazdı. İkincisi, geceleri sevgi ateşi alevlenmeseydi, hayal dünyasındaki kıvılcımları ateşlemek mümkün olmazdı. Üçüncüsü, aşk ateşinin mühim ve değerli hizmetleri, yapma ve yaptırmadaki üstün gücü inkar edilmemelidir. Başka maddelerle karışmış bulunan altınları saf hale getirenin o ateş olduğu unutulmamalıdır. Aynı şekilde daha dünyada iken iyilik ve güzellikleriyle kötülüklerini yok etmeyen günahkarları, af ve mağfirete mazhar olmayan âsî mü'minleri bilhassa cennete girme ve cennet nimetlerine nâil olma şerefine erdiren, yine ateştir. Şunu da ilave olarak söyleyebilirim ki, vuslatla yarı ayrılık, ayrılıkta ise kavuşma ümidi varolduğundan ayrılık ateşini, vuslat fikrine tercih eden fikirler de eksik değildir."

⁶⁶² Onun zıtlardaki güzelliği aramasına bir örnek de şu beyittir: "Aşk gülistanının yolunda dikenden korkulmaz. Her dikenin üstünden yüzlerce gül toplarım. Rindlik bostanında izdiraptan zevk alırım. Yastığımı dikenden yaparsan rüyamda gülü görürüm. Aşk dağında yükselmeyi düşünüyorum. Ellerim ve ayaklarım tahtadan olduğu halde ateşten korkmuyorum." Erbilî, *Divân*, ss.94.95.

Hayâl-i şem'i rûyinle aceb mi yansa cân u dil
 Nigârım gel de gör kalbimde ateş ah u zâr ateş
 Ne müm kün bunca ateşte şehîd-i ışkî gasl etmek
 Cesed ateş, kefen ateş, hem ab-ı hoş güvar ateş
 Ben el çektim safâ-yı hâtır u ârâm-ı cânımdan
 Safâ ateş, cefâ ateş, firâr ateş, karâr ateş
 Ne yapsam bu dil-i mahzunu, mesrûr eylemem şâhım
 Gam ateş, gam-güsâr ateş, temennâ-yı mesâr ateş
 Ümid-i afiyet besler mi Es'ad yârdan hâşâ
 Saçar oldukça gözden ol nigâr-ı gül-i zâr ateş⁶⁶³

Çilenin ilacı sabırdır. Sabır sayesinde bütün güçlükler hallolur.⁶⁶⁴ Gönüldeki ateşten şikâyet etmenin de bir anlamı yoktur Es'ad Efendi'ye göre, çünkü onun da çaresi, devâsı âh u efgân bulutu ile gözyaşıdır.⁶⁶⁵

Çileye rıza göstermek hususunda Es'ad Efendi'nin görüşleri şöyledir:

"Muhabbet erbabının yolunda aşayış bulunmaz, Gönlü yanık aşıkların hazzı elemeldir." Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye ait bu beyti tek-rar eden Es'ad Efendi, imanın zırhının rıza olduğunu ve bu rızanın da kader yayından atılan oku müdafaa etmekte olduğunu belirtmektedir. Bu rıza kalesini elde etmek ise kolay değildir.⁶⁶⁶

"Kimine verdin bihişt ü hil'at u tâc u kemer
 Kiminin yerin cehennem menzilin nâr eyledin"⁶⁶⁷
 "Âsûde olam dersen eğer gelme cihâne
 Meydâne düşen kurtulamaz seng-i kazâdan
 Bî baht olanın bâğına bir katresi düşmez
 Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan"⁶⁶⁸

Mutasavvıflar kendilerini sürekli yolculuk halinde hisse-derler. Yoculuk boyunca da meşakkatler vardır. İmtihanlar

⁶⁶³ Erbilî, *Divân*, s.130.

⁶⁶⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.130.

⁶⁶⁵ "Şikâyet eylemem sûz-i derûn-i sînedden zîra

Sehâb-ı âh ile bârân-ı eşkim söndürür âni" Erbilî, age., s.150.

⁶⁶⁶ Erbilî, age., s. 75.

⁶⁶⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.190.

⁶⁶⁸ Aynı eser, s.212. Ziya Paşa'nın şiiri.

vardır. Menzile ulaşına kadar binbir türlü hal vardır. “Âsûde olam dersen gelme cihâne” sözü anlatmak istediğimiz düşünceleri özetler mahiyettedir.

26. AŞK

Kelime olarak bağlamak, sarmaşık gibi anlamlara gelmektedir. İstlahi olarak ise aklın yetersizliğine mukabil Allah’a ulaşmada önemli bir delil ve rehberdir.⁶⁶⁹

Sûfiler genellikle Allah’a ulaşmada aklın yetersiz kaldığına inanırlar. Kelabâzî Allah’a ulaşma konusunda akıldan bir şey beklemeyi kuyudan daldırılan kalburdan su beklemeye benzetir.⁶⁷⁰ “Aşk imanın kendisidir, bir kişinin aşkı ne kadar sa imanı da o kadardır” sözleri de bizce çok manidardır. Bu sebepten Es’ad Efendi’nin çektiği sıkıntıların mukabili hiçbir zaman şikayet olmamıştır. O “sevgininin yaptığı herşey sevimsidir.”⁶⁷¹ “Sevgininin cefası safadır”⁶⁷² düsturundan hareket ederek herşeyi hoşgörmüştür. Ve onun “vuslata aşık olan duacınız”⁶⁷³ ifadeleri tüm hayat düsturunu ortaya koyma açısından önemlidir. Çünkü ona göre aynı zamanda aşk bir ışıktır, onun neticesi feraha ulaşılır.⁶⁷⁴ Bu düşüncenin bir benzerini daha önce Yunus’ta da görüyoruz:

Ne varlığa sevinürem, ne yokluğa yerinürem,

İşkinıla avunuram, bana seni gerek seni.⁶⁷⁵

Yunus’a göre ancak, bu hususu hiçbir zaman aklından çıkarmayan kişi yetkin, kâmil ve şahsiyeti bütün insan olur. Böylece hakikî aşk ve mutluluk, tek yüzlü, tek şahsiyetli insan

⁶⁶⁹ Kelebazi, *Taarruf*, s.78.

⁶⁷⁰ Aynı eser, ss.78-81.

⁶⁷¹ Erbilî, *Mektûbât*, s.88.

⁶⁷² Aynı eser, s.117. “El çekmez o meh-pâre ban cevri ü cefâdan, Ma’sukalara resmîmiş ey dil şu teamül” sözleri de, sevgininin cefası safadır, gelirse ondan gelsin ifadelerini destekler mahiyettedir.

⁶⁷³ Aynı eser, s.107.

⁶⁷⁴ Erbilî, *Divân*, s.41.

⁶⁷⁵ Yunus Emre, *Divân*, Faruk K. Timurtaş neşri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., No:380, 3. Baskı Ankara 1986, s.207.

yaratabilir.⁶⁷⁶ Aşksız yapılan işler, aşksız geçen zaman da hebâ olmuş gitmiş demektir. "Aşk ateşini yakmadan germ etme sen bâzârını"⁶⁷⁷ sözü de bunu anlatmaktadır. Yani aşksız iş görme.

O ancak senin bir imtihanından başka bir şey değildir"⁶⁷⁸ âyet-i kerîmesini, mektubunda mahdûmunun hastalığından ve mu'âtebe-i dâhiliyyeye tahammülün güçlüğünden ve tedbiriyle hareket etmeyen itapçıların haksızlığından bahseden bir mürîdini teselli etmek için zikretmekte ve "lâkin doğrusu bu gibi tecelliler fakîrinize gâyet güzel gözüküyor. 'Sevgilinin vurup kırması bile bir şereftir' sözü hatıra geliyor. Mahbûb her ne kadar cefâ ederse sâdık olan âşık hoş görmelidir..."⁶⁷⁹ diyerek onu gönül huzuruna kavuşturmak istemektedir.

İnsandaki her uzvun bir görevi olduğu gibi kalbin de görevi vardır. Gözün görevi görmek, kalbinki de muhabbetir.⁶⁸⁰

Muahbbetin şartı ise muvafakattır. Yani sevgilinin sevdiği her şeyi sevmek, sevmediklerini sevmemektir.⁶⁸¹

Aşkın insanı söyletmesi şu olsa gerektir: Şefkatiniz ve iştiyakınızla bizi geçtiniz. Bana gelince, hasretinizin ateşiyle kalbim yanıyor. Ayrılığınızdan dolayı cesedim gözyaşları ummanına gark oluyor. Sizi anmadan geçen hiçbir zamanım yoktur. sizden ayrıldığımdan bu yana gece gündüz gözlerimden ırmaklar gibi yaşlar boşanıyor.⁶⁸²

İnsan için tek gerekli olan şey, herşeye gücü yeten Allah'a kendini sevdirmekten ibarettir. ⁶⁸³

İnsan ise ancak sevdiği şeyi düşünüp ona fedakarlıkta bulunur.ve sevdiği şey için rahatını huzurunu terkeder.⁶⁸⁴ Gün-

⁶⁷⁶ Bayraktar, Mehmet, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s101.

⁶⁷⁷ Erbilî, age., s.188.

⁶⁷⁸ Arâf 7/155.

⁶⁷⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 117.

⁶⁸⁰ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.141.

⁶⁸¹ Ramazanoğlu, aynı eser, s.154.

⁶⁸² Erbilî, *Mektûbât*, s.179.

⁶⁸³ Aynı eser, s.145.

⁶⁸⁴ Aynı eser, s.67.

müzde her şey gibi aşkında ayağa düştüğü bir dem de Es'ad Efendi'nin aşkı tarifi ne kadar anlamlıdır:

Âşık oldur kim kılar cânın fedâ cânânına
Meyl-i cânân etmesün her kim ki kılmaz cânına"⁶⁸⁵

Aşk kişiyi uzak diyarlara götürür:

"Bâde-i ışıkla ser-mest olduğum günden beri,

Bilmenem âlem nedir, dünya nedir, ukba nedir?⁶⁸⁶ Yani se-
nin aşkınla sarhoş olduğum günden beri, dünya nedir, âhiret
nedir, alem nedir bunların hepsini unuttum.

"Allah, bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır"⁶⁸⁷
âyet-i celîlesini "*Cenâb-ı Allah biri muhabbet-i mevlâ ve diğ-
eri muhabbet-i mâsivâyâ mahsûs olmak üzere iki kalp vermemiştir.
Lâne-i muhabbet olan hâne-i kalp birdir. Herhangisine raptolunursa
diğeri ehemmiyetten sâkıt olacaktır. Binânealeyh tarîkat-i aliyye ile
âmil olan mü'min-i kâmilin meşâğil-i kesîrede bile kalben Cenab-ı
Hakk'ın zikriyle meşgûl bulunmaları icâb eder*"⁶⁸⁸ şeklinde meal
tefsir etmektedir.

İşte bu aşamada "Kişi sevdiği ile beraber haşrolunur"⁶⁸⁹ ha-
disi aşk ve muhabbetin insanı nerelere götüreceği aşıkardır.

Feyz alıp manen gıdalanmak elbette Allah aşkı ve sevgisi-
ne bağlıdır. Aşk ve sevgi olmadıkça muhtelif mertebelerde ifa
edilen amelden pek netice alınamaz. Aşk ve muhabbeti kemal
derecesine ulaştırırlar. Cenab-ı Hakk'a hizmetten başka ibrşey
düşünemezler. Cezbeyle aşk arasında da gizli bir ilişki vardır.
Bu nedenle Rahman olan Allah'ın cezbelelerinden bir cezbe, in-
sanların da cinlerin de amellerine denktir denilmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁵ Erbilî, *Divân*, s.228.

⁶⁸⁶ Aynı eser, s.133.

⁶⁸⁷ Ahzâb 33/4.

⁶⁸⁸ Erbilî, age., s. 71.

⁶⁸⁹ Keşfü'l-hafa, c.2, s.265.

⁶⁹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 102; tarikatte kişi dört halde bulunabilir: 1.Salik-i Meczub
2. Meczub-i Salik 3.Yalnız Salik 4. Yalnız meczub bunlar arasında en faziletlisi
ise sülükten sonra cezbeyle mazhar olan Salik-i Meczubdur. Ramazanoğlu,
Musâhabe, c.6, s167.

Es'ad Efendi "mecaz, hakikatın köprüsüdür" genel kaidesinden hareketle Mevlâna Camî'nin şu sözünü hatırlatır: "Mecâzî de olsa aşk sevgiden yüz çevirme, vazgeçme; zira o hakiki aşka ulaşmak için bir vasıttır." Ve şeyhinde fânî olmayanın Allah'ın resûlünde, Allah resûlünde fânî olmayanın da Allah'ta fani olamayacağını söyler.⁶⁹¹ Sevgilide fenâ duygusu şu şekilde anlatılır:

"Var ise pervânedir ancak misâli âşıkın
Cânını cânâna vermektir kemâli âşıkın
Vermeyen cân î'tiraf etmek gerek noksânına"⁶⁹²

Es'ad Efendi'nin sevgiliye olan itimadı o derecedir ki; sevgilinin vurup kırmasının dahi kişi için bir şeref olduğunu söylemektedir. Samimi aşıklara bir tavsiyesi daha vardır Es'ad Efendi'nin, sevgili her ne kadar eza ve cefa ederse de sevgisinde samimi olan aşık bunları hoş görmelidir.⁶⁹³ Bu nedenle aşkın tam ortasını ister kendisi.⁶⁹⁴ Aşk merhamet istemez, aşık yakışan dünyayı kendine zindan edip, sevgili için rahat evini huzur ocağını gurbetle harab etmek, göz yaşını içecek su, gönül yarasını ekmek edip sürekli feryad etmektir.⁶⁹⁵ Onun hayat felsefesi ise şu cümle üzerine kuruludur desek abartmış olmayız. "Âşıkım her ne kılırsan kıl tahammüldür bana" "Hâki râhında düşen hâşâk sünböldür bana"⁶⁹⁶ Bu bakımdan sevgi saf olmalı ve karşılıksız olmalıdır. Menfaat duygularından arınmış olmalıdır. Baklî: "Aşık Allah için sevmeli, başına

⁶⁹¹ Erbilî, age., s.113.

⁶⁹² Erbilî, *Divân*, s.228.

⁶⁹³ Erbilî, *Mektûbât*, s.117.

⁶⁹⁴ "Ey Es'ad, aşk denizinin tam ortasında bulun. Gönlü boş bir çöp gibi sahili sevmeyen" Erbilî, age., s.87.

⁶⁹⁵ "Lâyık oldur âşıkâ dünyâyı zindan eylesün
Hânûmân-ı râhatın gurbetle virân eylesün
Eşk-i çeşmin âb dâğ-ı sînesin nân eylesün
Es'ad-ı âvâre-veş peyveste efgân eylesün" Aynı eser, s.164.

⁶⁹⁶ Sevgilim ne yaparsan yap tahammül edeceğim, geçtiğin yoldaki çerçöp bile sünböldür bana. Aynı eser, s.196.

bela gelirse sevgisini artırmalıdır. Yani sevgi, O'nun keremi ve ihsanı için değil, O'nun için olmalı" der.⁶⁹⁷

"Âşıkların eğlencesidir âh-ı şeb-âne
Feryâd u figândır tarab-ı ışka nişâne
Çâk olduğuna sinesi eyler mi teessüf
Uğrarsa eğer zülf-i perîşânına şâne"⁶⁹⁸

Tarikatta gayrete⁶⁹⁹ çabaya, sevgi ve dostluk da eklenmelidir ki makamlar da yükselme olabilsin. Tarikatta feyz alma ve ilerleme yalnız zikir yaparak olmaz kalbî ve samimî muhabbetin de büyük tesiri vardır.⁷⁰⁰

Es'ad Efendi'nin, öyleki Allah muhabbeti nisbetinde de kendisine kalem ve kelam güzelliği vermiştir. Bu nedenle ifadeleri çok parlak ve dirilticidir.⁷⁰¹

Aşkta sınır yoktur ancak ulaşılması gereken bir menzildir. Tasavvufta bu, zaman zaman dile getirilmiş, ve tasavvuf kültürünün vahdet-i vücûddan da öte zirve noktası olarak benimsenmiştir. O da maşukiyet makamıdır. "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"⁷⁰² âyetinden hareketle karşılıklı sevgiyi esas alan bu düşünce, Allah'ın İnsan'a aşık olduğu felsefesini ileri sürer.⁷⁰³ Bu nedenle kişinin yolda gördüğu sevgililer ve güzellikler onu kandırıp, oralarda takılıp kalmasına sebep olmamalıdır. Bir üst makamda daha güzel şeyler kendisini beklemektedir.

"Ne Ferhâd u ne Mecnûn sen gibi zâr olmamış Es'ad
Meğer sen sevdiğin dilber ne şirindir ne Leylâdır.⁷⁰⁴
Sözleri bizi bu hususta düşündürmektedir.

⁶⁹⁷ Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev. Orhan Düz, (İnsan yay.), İstanbul 2001, s.230

⁶⁹⁸ Erbilî, *age*, s.230.

⁶⁹⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.117.

⁷⁰⁰ Aynı eser, s.58.

⁷⁰¹ Aynı eser, s. 153. "İfade ve beyandan öylesi vardır ki sihidirdir." Sözleri Es'ad Efendi'nin ifadelerindeki mecazen büyüleyici özelliğini vurgulama açsısından doğu bir cümledir kanaatindeyiz.

⁷⁰² Mâide 5/54.

⁷⁰³ Göktaş, Vahit, *Mevlâna'da İnsan-ı Mâşuk Fikri*, (Yüksek Lisans Semineri), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s.14.

⁷⁰⁴ Erbilî, *Divân*, s.138.

Kanaatimizce tasavvuf, kendi düşüncesini sevgi üzerine kuran tek disiplindir. Yaratılışın sebebini aşka dayandıran, sevgiyi merkeze alıp Allah'ın insanları, kendilerinden daha çok sevdiğini ifade eden ise mutasavvıflardır. Mutasavvıflar bize göre aşka hayat iksiri olarak bakamaları dolayısıyla, günümüzde hayat sunmaya devam etmektedirler. İnsan-ı Ma'şuk fikri ise tasavvufun tefekkürî olarak en zirve noktasını oluşturmaktadır. Çünkü bu düşünce, vahdet-i vücûd düşüncesini de aşmaktadır.

27. İNSAN

Kelime olarak, gözbebeği manasına gelmektedir. Unutmaktan türediği de kaydedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de İnsan, hem çamurdan yaratılmış bir varlık⁷⁰⁵ hem de Allah'ın kendinden nefha üfürdüğü⁷⁰⁶ bir varlık olarak çift yönüyle vurgulanır.

Es'ad Efendi de insanın bu iki yönüne dikkat çeker. Ve insandaki birinci yön olan süfli yönünü harekete geçirerek beden ve nefisle alakalı olan bu yönüne meyleden insanların, İslâm'dan önceki Mekke toplumu gibi cehalet/karanlık içerisinde olacağını beyan eder. Diğer yönüne yani ruhla alakalı yönüne meyledenlerin ise tezkiye-i nefis neticesinde mükerrem/kâmil insan olacağını vurgular. Yani Es'ad Efendi'ye göre insanın insan olabilmesi için İslâm'la buluşması gerekmektedir.⁷⁰⁷

Es'ad Efendi insanı meydana getiren letâif isminin verildiği on özelliği şu şekilde saymaktadır: Su, ateş, toprak, hava, nefis, ile kalb, ruh, sırr, hafî, ahfa. Bunların ilk beşine ise "âlem-i halk" geriye kalan beşine de "âlem-i emr" tabiri verilmektedir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Mü'minûn 23/12; Secde 32/7.

⁷⁰⁶ Hicr 15/28.29.

⁷⁰⁷ Erbilî, , *Mektûbât*, ss.3-5.

⁷⁰⁸ Nefs, hilkat itibariyle "Âlem-i halkın" kaynaşmasından meydana gelen zulmani buhar ise de nisbeti itibariyle "Âlem-i emr"e tâbi tutulmuştur. Âlem-i halk cismânî farzlarla mükelleftir. Âlem-i emr ise nâfileler vazifelidir. Aynü eser, s.141.

Yine bu hususta Es'ad Efendi "Şüphesiz biz, insanı mükerrem kıldık"⁷⁰⁹ âyet-i kerimesini bahis mevzuu yapar. Sonra da: Acaba bu mükerrem insanoğlu kimdir? Toprak ve sudan yaratılmış maddi varlık yani cesed midir? Yoksa kuvve-i nâtika denilen düşünme, konuşma kabiliyyetine sahip oluşuyla diğer canlılardan ayrılan insan cinsi midir? Elbette bunların hiçbiri değildir. Zira azgın nefsinin gayrimeşru taşkınlıklarıyla şeriat ve tarikatı ayaklar altına alan süflü isteklerinin esiri bulunan kimseler, asla mükerrem olamazlar. Bu tür insanlar kara cahil sıfatından başka sıfatla muttasıf olunamazlar. Mükerrem denilmeye layık ademoğlu ise nefs tezkiyesiyle güzel ahlâka sahip olarak dışını ve içini temizleyip süsleyen, şeriat hizmetinde, tarikat sırrına vakıf bahtiyat ümmettir.⁷¹⁰ şeklinde yorum yaparak, mükerremliğin, insanın maddî bünyesiyle alakalı olmayıp bütünüyle ruhî yapısı ve manevî terakkisiyle ilgili olduğunu; ancak nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye eden ve böylece Allah'a yakınlaşmaya doğru yol alan kişilerin mükerremliğinin sözkonusu olacağını ifade etmektedir. İnsan batıldan gafil, Hakk ile meşgul olmaya başlayınca " Mü'minin kalbi arş-ı rahmandır" sırrına mazhar olur. Yani insan olur.⁷¹¹ O, aynı görüşlerini rubâ'isinde de şu şekilde dile getirmektedir:

Adem olmaz ahsen-i takvîm ile ekrem
Takvadır eden ehlini insân-ı mükerrem
İlm ü amel etmezse eğer kalbini tenvîr
Şeytan kesilir nefs-i habîsi ile âdem⁷¹²

İnsan ancak kâmil bir mü'min, faziletli bir veli olduğu zaman kalbi Arşü'r-Rahman olabilir. Sayısız imtihan ve pek çok hizmet ile doğruluk ve ehliyetini ispat ettikten sonra sırların emanet edildiği bir kimse olur. Nübüvvetin aydınlık güneşinin nurlu şeriat ve tarikatıyla aydınlanarak nur mahzeni olabilir. Allah aşkı , sevgisi ve Allah'ın zikri ile kalbinin dirilmesini

⁷⁰⁹ İsrâ' 17/70.

⁷¹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 5.

⁷¹¹ Aynı eser, s.108.

⁷¹² Erbilî, *Divân*, s.232.

arzu edenler, kalplerini evliyâullahın ruhâniyetinin teveccühüne arz etmelidirler.⁷¹³

İnsan-ı kâmil'in zıddı "ham" insandır, cahil insandır. Böyle insanların ise aşkı da sevgisi de hamdır. Es'ad Efendi, "iddiayı aşk her bir hama kolay gelmesin" diyerek böyle insanların sevgilerindeki samimiyetsizliğe dikkat çekmektedir.. İnsan bedeninin ve bu doğrultuda nefsinin arzusuna uyarsa "kara cahil" olur ki buna Es'ad Efendi, mekkedeki cahiliye toplumu nu örnek verir. İnsan ise tezkiye-i nefis, islâmın ve tasavvufun güzel meziyetleri sayesinde Allah'ın esmâsını kendisinde tecelli ettirir ve saadet toplumundaki insanlar gibi olur.⁷¹⁴

İnsan mutluluğu arzular. Mutluluğun sırrını bilen insanların dünyadan bir beklentisi ölümden de korkusu olmaz.⁷¹⁵

İnsan Allah'ın esmasını kedinde tecelli ettirirse ancak halife olabilir. Bu nedenle Allah'ın her esma ve sıfatına itikad her mü'min için farz-ı ayndır. Fakat birini diğerinden ayırmamak şarttır.⁷¹⁶

"Etme vaiz nâr-ı dûzahtan hikâyet dinlemem

Olduğu için mazhar-ı esrâr-ı esmâ gönlümüz"⁷¹⁷

İnsan Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin mahzarı olurda, halife olur. İnsanın halife olması demek. Simorg esprisinde olduğu gibi, kendisindeki otuz yeteneği keşfetmesi ve onları kullanmaya başlaması demektir. İnsan ancak bu haliyle tam olarak özgür olabilir. Aksi takdirde yaşayamadığı yönler varken özgürlükten bahsetmek anlamsız olur. İnsan Allah'ın hususi nazarla baktığı bir varlıktır. Bu nedenle, bedel olarak sevgiyi yalnız Allah'a has kılması gereken bir varlıktır. Bunun yanında insandaki çift yön dolayısıyla o, ahsen-i takvîm de

⁷¹³ Erbilî, age., s.108.

⁷¹⁴ Aynı eser,, s.4.

⁷¹⁵ Aynı eser, s.6.

⁷¹⁶ Aynı eser, s.65.

⁷¹⁷ Erbilî, Divân, s.148. Vaiz efendi boşuna cehennem ateşinden bahsedip, korkutmaya çalışmasın, Allah'ın isimlerine nâil olan cehennemini de cenneti de yaşamaktadır zaten.

olabilmektedir. Esfel-i sâfilîn de. Bu noktada insanın yolculuk-taki durumu önemlidir.

28. FAKR-TEVAZU

Kelime manası olarak, ihtiyaç noksanlık, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu gibi anlamlara gelmektedir.⁷¹⁸ Istilâhî olarak ise hiçlik Allah'tan başka herşeyden istîğna etmek, yalnız Allah'a yönelip ondan istemek anlamlarına gelmektedir.⁷¹⁹

Tasavvuf klasiklerinde bir makam olarak değerlendirilen fakr Es'ad Efendi'de şöyle ma'kes bulur:

“Der bağ-ı bekâ gül şodem ne hârî
Ne mest mey-i fenâ ne huşyârî
Sencîdem bâr-ı hîş goftem ârî
Men hîçem ve kem ez hîç hem bisyârî
Ez hîç ve kem ez hîç neyâyed kârî”⁷²⁰

Es'ad Efendi, “Allah dilediğini mahveder, dilediğini isbat eder”⁷²¹ âyet-i kerimesini “*ilim, amel, ihlâs misillû fezâilî câmi bulunan havâss-ı ümmet ise şüphesiz azabdan kurtulmuş demektir. Bunlar için bir endişe var ise yalnız azil (bulunmuş oldukları mânevî makamlardan uzaklaştırılma) ve nasb (bir kimseyi başka bir yere ta'yîn) gâilesidir*”⁷²² sözlerinin ardından zikreder ve kanaatimize göre bundan, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, ne kadar müttakî ve muhlis olursa da O'nun mekrinden emin olmamak gerektiğini dolayısıyla yüksek makamları ihrâz eden büyükle- rin 'azil' ve 'nasb' endişesinin normal olduğunu ifade etmek istediği anlaşılmalıdır. Es'ad Efendi'nin, muhibbi mahlasıyla

⁷¹⁸ Cürcanî, *Ta'rifât*, s.216.

⁷¹⁹ el-Hafnî, *Istilâhat*, s.207; et-Tehânevî, *Keşşaf*, s.207.

⁷²⁰ Erbilî, *Divân*, s.113. Yukarıdaki beyitlerin tercümesi şu şekildedir:

Bekâ bağından ne gül oldum, ne diken.
Ne fenâ şarabıyla sarhoş oldum, ne de akli başında bir insan.
Yükümü tarttım, dedim ki.
Ben hiçim, hiçten de hakirim.
Hiçten ve hiçten daha hakir olandan bir hayır gelmez.

⁷²¹ Ra'd 13/39.

⁷²² Erbilî, *Mektûbât*, s. 45.

şiiirler yazan Kanun-ı Sultan Süleyman'ın bir şiiirine yaptığı tahmisteki fakr ifâde eden şu cümlelere kulak veriyoruz:

"Her kim eyler iddi'â-yı kâbiliyet başlıca
Cehlini izhar eder beden işitsin doğruca
Emr u ferman hep senindir şimdi bildim eyüce
Kiminin kaddini kldın serv-i ar'ardan yüce
Gözlerin yaşın kiminin enhar eyledik"⁷²³

Es'ad Efendi, bir mektubunda, bir dostundan gelen mektup hakkında "...bendeniz, hüüzünlü elemli, hasta kardeşiniz, siz keremli, temiz huylu zattan bir hitap bekliyordu. Tam bu sırada latîf mektubunuz geldi. Onunla gönül erbabinın inayetlerine nâil olduk. Zira onun cümleleri pek güzel misk ü anber kokuları saçıyordu. Onun görülmemiş nurlarıyla halimiz değışti. Onun yazısı kandilin ışığı gibiydi, beyazı sürûr, nûru tûr, sürûru tamdı. Nitekim: 'Tûr'a, satır satır yazılmış, ince deri üzerine yayılmış kitaba andolsun'⁷²⁴ buyuruluyor"⁷²⁵ diyerek gelen mektup karşısında ne kadar sevindiğini ifade eder.

Bir müridinin tekamülü üzerine o, şöyle der: "Nâil olduğunuz bu gibi lütuflar hep kendi ihlâs ve muhabbetinizden ve bizler gibi değersiz bir deroîşe sırf Allah rızası için olan lütuf ve şefkatinizden dolayıdır."⁷²⁶ Fakiriniz hala imanın aslını ikmale çalışıyorum. Kelime-i tevhidi doğru dürüst söylemeye çalışıyorum"⁷²⁷ "henüz hal ve efalini düzeltmeye muvaffak olamamış vebali pek çok olan duacımız...."⁷²⁸ yalnız babasından miras kalan bir şeyhlik ünvanından başka bir üstünlüğe sahip olmayan bu değersiz kardeşiniz..."⁷²⁹

Es'ad Efendi'nin ifadelerindeki mahviyet ve tevazu ifadeleri gerçekten dikkat çekicidir. "Dünyada kendimden daha aciz ve daha çaresiz başka bir şey göremiyorum. Nakşkbendiyye tarikatına mensub meşâihde bulunan kulluk sayesinde pek çok

⁷²³ Erbilî, *Dîvân*, s.87.

⁷²⁴ Tûr 52/1-3.

⁷²⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 182.

⁷²⁶ Aynı eser, s.50.

⁷²⁷ Aynı eser, s.63.

⁷²⁸ Aynı eser, s.93.

⁷²⁹ Aynı eser, s.142.

zevatın hüsn-ü teveccühüne mazhar oluyoruz. Hz. Allah o samedede de işimizi kolaylaştırsın. Duacınızın acz ve çaresizliği⁷³⁰ gibi ifadeler mektuplarında çok sık rastlanılan ifadelerdendir.

Yine kendisine iltifat eden eden ve kendisini hakir gören bir müridine aynı tevazu ifadeleriyle: Bu yüce zat kendi nefisini gereğince küçültmüş alçaltmıştır. Yoksa bizler gibi aslında yok olan varlığa: varlığı bir vehimle anlaşılan, küçük bir noktaya benzeyen küçük kişilere bu derece boyun eğip dostluk göstermezdi" diyor. "Tevazu ayn-ı rif'attır."⁷³¹ Tevazu göstereni Allah yükseltir. Peki tevazu'nun insana ne faydası vardır? Cevabını Es'ad Efendi tecrübî ifadeleriyle veriyor: "*Tevâzu ve istiğnâ bereketiyle dünyanın en rahat insanıyım. İki gözüm de lezzetler âlemine kapalıdır.*"⁷³²

Tevazu'da acziyet de vardır. Ve nimetlere şükür de kusurlu olan insan kendisini oldukça günahkar, hatalı, suçlu göremedikçe makbul kişi olamaz. Çünkü kişinin kendinde varlık görmesi hiçbir günahla ölçülemeyecek kadar büyük günahdır.⁷³³ Ve tevazuun en güzel örneğini müellifimiz kendisi gösteriyor: duacınız , kendimi kainatın ve belki de zerrelerin herhangi biriyle ölçüp kıyaslamaya kalktığımda o şeyin çok aşağısında kalıyorum. Günahsız zayıf bir karıncaya dahi kendimi tercih edemiyorum. Herşeye kadir olan Allah'a her türlü ma'rifetlerden uzak "ney"den birçok perdeler, nağmeler, ve güzel sesler çıkararak aşıkları tesir altına alıyor.⁷³⁴ "*Çünkü fakiriniz şimdi aslâ amelim yoktur. Yalnız bir namaz kılınıyor lâkin o da âdet iktizâsından mıdır? Levme-i nâsın mehâfetinden midir? Nedir? Bilmiyorum. el-Hâsıl hâlis Allah için olduğuna hiç inanmıyorum.*"⁷³⁵ Yine onun şu ifadelerini de tevazuuna bağlıyoruz: "Her türlü

⁷³⁰ Aynı eser, s.131.

⁷³¹ Es'ad Efendi'nin Tevazuun büyüklüğünü gösteren şu ifadelerine kulak verelim: Ezelde tevazu sultanından nişansızlık nişanını aldığım için rütbeye falan ihtiyacım yok" Erbilî, Divân, s.75.

⁷³² Aynı eser, s.51.

⁷³³ Erbilî, *age.*, s.121.

⁷³⁴ Erbilî, *Mektûbât* s.122.

⁷³⁵ Aynı eser, s.104.

ilim ve tekniği öğrenmeye müsait olan ömrümün ilk zananlarını ve gençliğimi dost ve arkadaşlarla eğlenerek, terennüm ve nağmeler dinleyerek, güzel ve saf kan olan atlara olan merakımı yenemeyip hergün birbaşka atın sırtında ovalarda dolaşarak günlerimi boşa geçirdim. Okuma yazma ve ibadet gibi büyük ve mukaddes gayelerden büsbütün mahrum olmak derecesine düştüm. Cenab-ı Allah'a hamdolsun bir zaman sonra kendime gelerek uyandım ve Hazret-i Pir'in merhamet dergahına dayandım. Yalnız bu sayede hiçbir mücadele de bulunmaksızın bu yüce gayelerin herbirinden ancak çok az bir kısmını belki de azların en azını elde edebildim." ⁷³⁶

Onun tevazuyu bu şekilde ilke edinmesinin gerekçesini şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür: "Allah, mütevazı ve alçak gönüllü davrananı muhakkak yükseltir" ⁷³⁷

"Bir küçük nokta mesabesinde olan bendeniz" ⁷³⁸ "nâil olduğunuz lütuflar hep kendi ihlâs ve muhabbetinizden ve bizler gibi değersiz bir dervişe sırf Allah rızası için olan lutuf ve şefkatinizden dolaydır." ⁷³⁹ "Ben duacınız gibi fakir ve hakiri, baştan ayağa kusurla dolu acizi" ⁷⁴⁰ "bir zerre miktarı kadar bile değeri olmayan fakiririniz" ⁷⁴¹ Es'ad Efendi'nin tavazu ifade eden cümlelerinden birkaçıdır.

Tevazunun karşılığı ise tekebbürdür. Tekebbürün insanı ne hallere koyduğunu Es'ad Efendi'den dinleyelim:

"Ey dost kes nebîned kerâmet ez tekebbür
Bîmâr kes neyâbed selamet ez tekebbür

.....
Bâ kesr-i nefis-i hod gûş Es'ad ez dehr zîra
Üftâde-i nedîdem ifâkat ez tefekkür." ⁷⁴²

⁷³⁶ Aynı eser, s.133

⁷³⁷ Aynı eser, s.129.

⁷³⁸ Aynı eser, s.40.

⁷³⁹ Aynı eser, s.50.

⁷⁴⁰ Aynı eser, s.60.

⁷⁴¹ Aynı eser, s.151.

⁷⁴² Erbilî, Divân, ss.53-54. Ey dost, kimse tekebbürden bir fayda elde etmez. Hasta insan tekebbürden fayda bulmaz.

Bu beyitlerden de anlıyoruz ki kimse tekebbüründen fayda bulmamıştır. Tekebbür kişinin içindeki benliği keşfetmesi için bir engeldir. İnsan tevazû sahibi oludukça yücelir. Tevazunun karşılığı olan kibir ve tekebbür nefsin hastalıklarından dır. Kibirli insanların çok bulunduğu ortamlarda sosyolojik problemlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Tevazu ise beraberinde uyumu da getirmektedir. Birey hakir görüldüğünü hissettiği an psikolojik olumsuzluklar yaşar. Bu nedenle İslâm kültüründe kişinin, bir başka kişiyi hakir görmesi çok ciddi günahlardan sayılmıştır.

29. NÜBÜVVET

Haber anlamına gelen “nebe” kökünden türemiş ve dilimizde haberci anlamına gelen “nebi” den türetilerek kullanılan bir kelimedir.⁷⁴³ Bir peygambere Allah tarafından doğrudan veya melek aracılığıyla vahiy indilmesi anlamına gelen bu kavram Ku’an-ı Kerimde değişik yerlerde farklı olarak kullanılmıştır.⁷⁴⁴

Kişinin kendini Allah’a sevdirmesinin yolu, Hz. Peygamber (s.)’i sevmekten geçmektedir. Yani Allah’ın sevgi merhamet ve inayetine mazhar olmak için peygamber (s.)’e tâbi olmak gerekmektedir.⁷⁴⁵

Âdem tevazusundan dolayı saadet cennetine gitti. Akılsız, hünersiz şeytan da tekebbürle şekâvet yoluna saptı.

Musa asâsiyla evc-i rif’ate ulaştı. Firavun, tekebbüründen dolayı sonunda pişman oldu.

Ebû Cehil, dalâlet vadisinde yolunu şaşırdı. Tekebbüründen dolayı bir gün hidayete ermedi.

Ey kendisini emsalinden yüksek gören, bil ki tekebbüründen dolayı efendilikten yüzlerce merhale uzaktasın.

Ey gönül, tevâzu gülşeninde zevk ve safâ et. Hiçbir kimsenin zevki tekebbürde bir halâvet bulmaz.

Es’ad, nefsini kırmaya çalış. Zira dünyada hiçbir düşkün görmedim ki tekebbür ile ifâkat; şifâ bulsun.

⁷⁴³ Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l- Arab*, Beyrut trz, c.1, s.163.

⁷⁴⁴ Cürçânî, *Tarîfât*, s.238; Abdülkâdir el Bağdâdî, *Usulu’d-Din*, (Dâru’l-Medîne), İstanbul 1928, s.154.

⁷⁴⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.86.

Es'ad Efendi bir mektubunda konuyla alakalı olarak, "O'na (Allah'a) yaklaşılmaya vesîle (yol) arayın"⁷⁴⁶ âyet-i kerîmesini, "Hz. Peygamberin, Allah'ın ve Resûlünün ahlâkıyla ahlânmak gerektiği emrine uyarak êvsâf-ı beşerîyyeden hâric ve ahlâk-ı matlûbeyi hâiz olanlar yâni fenâ-i etemm ile fenâ fi'r-Resûl ve daha doğrusu fenâ fillah şeref-i âli'l-âline nâil bulunanların râbitasına"⁷⁴⁷ delil saymaktadır.

Tasavvuf tarihinin en çok tartışılan konularından birisi de velinin mi üstün nebinin mi üstün olduğu konusudur. İbn Arâbî temel olarak velâyeti almakta ve nebîliği onun üstüne bina etmektedir. Bir başka deyişle peygamberler için esas olan, onların velâyetidir. Aynı zamanda birer veli olan nebiler velilerin sahip olduğu bu hususiyete zaten sahiptir. Velayet, mertebelerden oluşmaktadır. Nübüvvet ve risalet ise bu mertebelerden birer mertebedir. Nübüvvet velâyetin özel mertebesidir. Ancak, nebî, aynı zamanda velî olması sebebiyle nübüvvet taşımayan her velîden üstündür.⁷⁴⁸ Es'ad Efendi bu tartışmalara fazla girmez fakat Peygamberimiz Hz Muhammed (s.)'in "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"⁷⁴⁹ âyet-i kerîmesine "*mâh-ı mihîn-i tecellî-gâh*" olduğunu, "... Biz seni yeryüzünde halîfe ta'yîn ettik. O halde insanlar arasında adaletle hükmet..."⁷⁵⁰ âyet-i celîlesinin '*velâyet-i nübüvvet'e*'⁷⁵¹; "Allah emâneti ehillerine vermenizi emreder"⁷⁵² âyet-i celîlesinin '*velâyet-i risâlet'e*'⁷⁵³ ve "Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin"⁷⁵⁴ âyetinin ise

⁷⁴⁶ Mâide 5/35.

⁷⁴⁷ Erbilî, age., s. 38.

⁷⁴⁸ Gürer, Dilâver, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri*, İnsan yay., İstanbul 2002, s.68.

⁷⁴⁹ Enbiyâ 21/107.

⁷⁵⁰ Sâd 38/25.

⁷⁵¹ Velâyet-i nübüvvet: Nebîlik makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

⁷⁵² Nisâ 4/58. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 120 Mektup, s. 148; 134. Mektup, s. 162.

⁷⁵³ Velâyet-i risâlet: Rasûllük makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

⁷⁵⁴ Nisâ' 4/171.

'velâyet-i ulü'l-azm'e'⁷⁵⁵ işâret ettiğini söylemektedir.⁷⁵⁶ "Ümmetim mübarek bir ümmettir. Ahabdan başlayarak birbirini izleyen üç nesil müstesnâ olduğu halde bu ümmetin erlerinin öncekilerinden ve sonrakilerinden hangisinin hayırlı olduğu bilinmez" ⁷⁵⁷ hadisini şu şekilde yorumlar: "Velâyet ve yüce dereceleri ilk devirlerde bulunan evliyâ-i kirama tahsis etmek caiz olmaz. Çünkü Cenab-ı Hakk, hiçbir zaman füyûzâtını kulları üzerinden eksik eylemez."⁷⁵⁸

"Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım."⁷⁵⁹ Bu düşünce birçok mutasavvıfta olduğu gibi Yunus'ta da vardır; Hak, her şeyi onun nurundan, onun dostluğuna yaratmıştır:

Yaratıldı yir ile gök Muhammed'ün dostluğuna
Levlâk ana delildür ansuz bu gök yir olmadı.⁷⁶⁰

Bu durum Es'ad Efendî'de şöyle yankı bulur:

"Gelmeseydin âleme sen halk olunmazdı cihan
Dostluğunla yaratıldı ey Nebiyy-i muhterem"⁷⁶¹

Es'ad Efendi, "Peygamber size neyi verirse alınız. Neden yasaklarsa ondan da sakınınız"⁷⁶², "*âyet-i celîlesine tevfikân şer'ât-ı mutahharada gösterilmiş ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz Hazretlerinin akvâl ve ef'âlinde anlaşılmuş olan evâmîr ve nevâhîden ser-i mâ inhirâf etmemesi gerektiğini*"⁷⁶³ anlamaktadır.

Yine, "Allah'ın ipine toptan sımsıkı sarılın, ayrılmayın"⁷⁶⁴ âyet-i kerîmesini, Arapların dağınık ve birbirleriyle kavgalı kabileler iken Kur'ân-ı Kerim'e ve Resûlullah (s.a.v)'ın sünnetine sımsıkı sarılmak sûretiyle dünyanın en ileri milleti ve dev-

⁷⁵⁵ Velâyet-i ulü'l-azm: Büyük peygamberlerin makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

⁷⁵⁶ Erbilî, *age.*, s. 41.

⁷⁵⁷ Tirmizi, *Âdâb*, 81.

⁷⁵⁸ Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, s.52.

⁷⁵⁹ Keşfu'l-Hafa, c.2, s.214.

⁷⁶⁰ Yunus Emre, *Divân*, Abdülbâki Gölpınarlı neşri, "Yunus Emre Divânı" Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s.99. I.

⁷⁶¹ Erbilî, *Divân*, s.180.

⁷⁶² Haşr 59/7.

⁷⁶³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 37.

⁷⁶⁴ Al-i İmran 3/103.

leti haline geldikleri; bugün içinde bulunduğumuz inhitattan kurtulmamız için de yine Allah'ın ipi olan Kur'ân'a ve Peygamberimizin sünnet-i seniyyesine sımsıkı sarılmamız lazım geldiği sadedinde zikretmektedir⁷⁶⁵.

Bir insanın kendisini Hakk Teâlâ'ya sevdirmek için de “De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin”⁷⁶⁶ âyet-i kerîmesine göre amel etmeli, “*tezyîn-i zâhir için Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in şeriat-ı mutahharasına ve tezkiye-yi bâtın için tarikat-ı aliiyyesine ittibâ eylemelidir*”⁷⁶⁷ demektedir.

“Nûr-i basarım serdeki sevdâ-yı Muhammed
Sevdâ-yı serim dîde-i şehlâ-yı Muhammed
Ârâm-ı dilim sünbül-i ra'na-yı Muhammed
Sînemdedir ol dâğ-ı temennâ-yı Muhammed
Gönlümdedir ol nâr-ı tevellâ-yı Muhammed”⁷⁶⁸

Çünkü Es'ad Efendî'ye göre dünyada feyz ve kurtuluş sebebi, âhirette derecelerin yükselmesine vesile olabilecek bir şey varsa o, ancak nur kaynağı Muhammedî güneşten nur alan parlak tarikat güneşi sayesinde şöhrete aldırılmaktan ibarettir.⁷⁶⁹

Es'ad Efendî'ye göre peygamber sevgisi ve salât-ü selam gamları üzüntüleri giderir, rızkı bolluşturur ve müşkilleri halleder.⁷⁷⁰ Nitekim dinin direği olarak nitelendirilen ibadet

⁷⁶⁵ Erbilî, *Mektûbât*, ss.176-178.

⁷⁶⁶ Al-i İmrân 3/31.

⁷⁶⁷ Erbilî, *age.*, s. 86.

⁷⁶⁸ Gözümün nuru başumdaki Muhammed'in sevdâsıdır.

Başımın sevdâsı Muhammed'in elâ gözüdür.

Gönlümün, karar kıldığı yer Muhammed'in parlak saçıdır.

Muhammed'in sevgisinin yarısı kalbimdedir.

Muhammedin dostluğunun ateşi gönlümdedir Erbilî, *age.*, s.170.

⁷⁶⁹ Erbilî, *age.*, s.94.

⁷⁷⁰ Rıdvan'ın bahçesinin; cennetin serveri, imkan aleminin gayesi zemin ve zamanın medar-ı iftihar, Allah'ın tevkifine mahzar olan Efendî oradadır.

Nesebin İzzeti, Arab'ın melce'i, Acem'in rahatı, Hind'in saadeti, Rûm'un tâli, Kayser'in saadeti oradadır.

İhsan ve kerem sünyası, merhamet madeni, cisim haline gelmiş nur, Allah bahçesinin nuru oradadır.

Hakikat sermayesi, marifet sarrafı, şan ve şerefte kapısının toprağı incidenten daha kıymetli olan oradadır.

olan namazda bile peygambere salât-ü selam getirmemiz gerekiyor. Tahiyyat, salli-barik dualarınamazda okunmaktadır.⁷⁷¹ Es'ad Efendi son dönemdeki düşüşün ve gerilemenin sebeplerini değişik vesilelerle dile getirmiştir. Bundan kurtuluş yolunu ise özet olarak yine kendisi, Peygamberimiz (s.)'in cahiliye toplumunu İslâm'la cehâletten kurtardığını belirttikten sonra şunları söylemektedir: Tekraren arzediyroum ki, eğer İslâm milletinin yükselmesi ve Muhammed (s.) ümmetinin yücelmesi isteniyorsa bu husus ancak âlim ve allâm olan Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğip, şanlı Resûlün sünnet-i seniyyesine sımkıkı sarılarak olacaktır. Tertemiz İslâm şeriâtını değişik iklimlerde hakim kılan, münevver tarikatı da akıl ve düşüncelerinin muhafızı yapan bir topluluk "Lebbeyk" di-

Adalet mülkünün sarayında oturan mübarek ahlaklı, cihanı besleyen en büyük oradadır.

Cihanın çânı, kalbin hayati, emanet madeni, başlar tacı, her zaman değerini muhafaza eden büyük padişah oradadır.

Kerem sofrasından artık yemek için melâik fevcinin kapısında saf bağladığı kerim oradadır.

Çarh ve felek, gök ve balık, melekler askeri, o seyyidü'l-beşer'in fermanına itaat eder.

Onun diyarının gülşenine cennet hazed eder. O parlak yüzden dolayı güllerin bağı yaralıdır.

Onun na'tı vadisindeki bu gazelim, cânım haydar gülistanından feyz aldığı için gül kokusu verir.

Ben nereden nereye seni övebilirim. Benim için kötü bir arslan güneş için ne söyleyebilir?

Ya rabbi onun aşkının ateşi, bi-çare, cefâ çeken gönül buhurdanında dâima yansın.

Fânilik, mürşide yol gösterici olmazsa insana bakâ müjdesi erişmez. Emn-ü emân insana ölümden sonra yar olur.

Zahid cennet arzusuna bağlanmıştı. Ben can ve baş ile onun tecellisine müş-takım, mübtelayım.

Es'ad, kalk, onun uğrunda her fedakarlığı yap. Aziz ömrünü dedi kodu ile sona erdirme. Erbilî, Divân, ss.56-58.

⁷⁷¹ Es'ad Efendi, namazda selam kurgulamasını da yapar şöyle ki: "Hz Peygambere(sav) arz ve takdim etmiş olduğu " tahiyyatı" namaz kılan kimse kendi hesabına yani kendi tarafından takdim etmelidir. Hikaye gibi okuyup geçmemelidir. Sonra Cenab-ı Hakk'ın buyurmuş olduğu selamı ve peygamberimizin ilahî selama verdiği cevabı yine Cebrail (as) ın kelime-i şهادetini kendi tarafından okuymuş gibi okumalıdır. Erbilî, age., s.33.

yenlerin Allah'ın evi kabeye kavuştukları gibi hedeflerine varırlar.⁷⁷²

Tasavvuf Tarihinde hakikat-ı Muhammedî, nûr-ı Muhammedî konuları tartışılmış ve ilk yaratılan nûrun Muhammed (s.)'in nûru olduğu düşüncesi üzerinde durulmuştur.⁷⁷³ Kanaatimizce bu şekilde peygambeler, hassaten son peygamber Hz. Muhammed üzerinde yoğunlaşılmasının birinci sebebi, sosyolojik açıdan model şahsiyetlerin önemi dolayısıyla olsa gerektir. Bu nedenle, olumlu modellerin tanıtımı ve sevdirmesi toplumların geleceği açısından hayatî öneme sahiptir.

⁷⁷² Aynı eser, s.178.

⁷⁷³ Bkz: Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD., c.1, İzmir 1983, ss.239-258.

SONUÇ

Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin hayatının eserlerinin ve tasavvuf anlayışının ele alındığı çalışmamız da göstermiştir ki Es'ad-ı Erbilî 1887-1931 yılları arasında yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Bu dönem hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin yıkılış yıllarını ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsadığı için de ayrıca önem arz etmektedir. Bu nedenle, kendisi medrese ilimlerini ikmal etmiş, tarikat şeyhi, edebi yönü kuvvetli ve bu alanlarda eserler vermiş, Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış, Padişah tarafından "Sürre Emîni" olarak Hacc'a gönderilmiş, Cumhuriyetten sonra ise Menemen hadisesi dolayısıyla idamla yargılanmış olan Es'ad Efendi son döneme ışık tutma açısından da önemli bir zattır. Kendisi daha hayatta iken birçok kişinin feyz kaynağı ve rehberi olmuştur. Es'ad Efendi'nin tarikatının kendisinden sonra da geniş bir kitle tarafından izlenmiş olması da ayrıca ehemmiyet arzeden bir husustur.

Es'ad Efendi hakkında şu an'a kadar yapılan çalışmalar makale düzeyinde küçük çaplı çalışmalar olup Es'ad Efendi'nin kısa biyografisi ve hatıraları şeklinde idi. Böylesine önemli bir zat için bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır.

Araştırmalarımız göstermiştir ki Es'ad Efendi'nin, ilmî ve tasavvufî birikimi sayesinde kısa zamanda şöhreti artmış ve özellikle de Kelâmi Dergâhında, yetiştirdiği halifeler ve dev-

let adamları da dahil olmak üzere çok geniş bir muhite hitap etme imkanı bulmuştur. Es'ad Efendi döneminde, ilmi, edebi, tasavvufî sahada eserler vermiştir. Mektubâtının dışında, biri hadis, biri tefsir, biri edebiyat alanında ve diğer ikisi ise tasavvufî içerikli olmak üzere altı eseri bulunmaktadır. Genelde işlediği konular ise şeriat-tarikat, râbîta, zikir, aşk- muhabbet, sohbet, seyr-u sülûk, dünya ve âhirettir.

Es'ad Efendi şeriat, tarîkat çizgisinden sapmamıştır. Bu çizgi ise onda Peygamberimizin sünnetine bağlılık yani Ehli-sünnet olarak görülmüştür. Peygamberin sünneti ise İnsan-ı Kâmil olmayı gerektirmektedir. Tarîkattaki seyr ü sülûk'te "İnsan-ı Kâmil"ler bir diğer ifadeyle mükerrem insanlar yetiştirmek için yol almak demektir. İslâm insanlık için bir ayrıcalık olduğu gibi, tasavvufta önemli bir nimettir.

Es'ad Efendi'nin en dikkat çeken yönü, eserlerini okurken gördüğümüz kadarıyla tevazuudur. Kendisinde kesinlikle hiçbir şekilde varlık görmeyen tavrı onun insanî bakımdan ayrıca değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Onun hiçlik erdemi:

"Ne ilm ü ma'rifet verdin ne câh u menkıbet yâ Rab
Bi hamdilillah ki bir zerre medâr-ı iftiharım yok"

Ve vuslat arzusu:

"Ne dârim var benim Es'ad ne de meyl-i diyârım var
Cemâl-i yârdan başka diğer bir intizarım yok"

onu tanıma açısından üzerinde hassasiyetle durulması gereken iki husustur.

Biz de çalışmamızda Es'ad Efendi'nin hayatını tasavvuf anlayışını işledik. Onun hayatında önemli bir yere sahip olan Menemen hadisesiyle ilgili konuları ise tezimizin sınırları açısından ele almamayı uygun gördük. Menemen Hadisesinin ve Cumhuriyetten sonraki yakın tarihimizin titizlikle incelenip objektif bir şekilde ortaya konulması ayrıca bir gayret gerektirmekte ve araştırmacıları beklemektedir. Ancak bizim bu çalışmamızın Es'ad Efendiyle alakalı bir boşluğu dolduracağını ümit ediyor ve bundan sonraki çalışmalara da bir ışık tutmasını temenni ediyoruz.

CONCLUSION

It has also been revealed by this thesis of ours, which dealt with the life, works, and the conception of mysticism of Muhammed Es'ad-i Erbili, that Es'ad-i Erbili is a significant mystic that lived between 1887-1931. This period is, no doubt, of special importance since it covers the years of regression of the Ottoman Empire and the first years of the Republic. Thus, having achieved perfection in the sciences taught at the *med-resse*, being a *tariqa sheik*, having strong literary aspects and having published works thereon, having served as the Chairman of the Assembly of Sheiks, having been dispatched by the Sovereign to pilgrimage to Mecca as "Caravan Leader" (*Surre Emini*), and being tried with the sentence of capital punishment after the proclamation of the Republic in relation to the Menemen Incident, Es'ad Effendi is an important person for enlightening the last period. He inspired and guided many even in the times he was alive. The fact that the Sufi order established by Es'ad Effendi was followed by vast masses is also another matter of significance.

The studies conducted so far on Es'ad Effendi are narrow-scale works at article level, and the short biography and memoirs of Es'ad Effendi, and are insufficient for so significant a personality.

Our researches have shown that Es'ad Effendi gained on a reputation in a very short time thanks to his extent of knowledge and mystical buildup, and had the chance to address a vast mass of people including his caliphs and the statesmen he nurtured especially at the Kelami Convent. Es'ad Effendi produced works in the fields of science, literature, and mysticism in his period. Apart from his collection of letters, he has six works, one of which is in the field of Hadith, one in the interpretation of the Holy Koran, one in literature, and the other two in the domain of mysticism. The themes he usually dealt with are *sharia-tariqa*, *rabita*, *dhikr*, love (*ashk*)-affection (*muhabbath*), *sohbet*, *seyr-u suluk*, the world (*dunya*) and the afterlife (*ahirrah*).

Es'ad Effendi did never deviate from the *sharia* and *tariqa* line. This line reflects upon him in the form of devotion to the *Sunna* of our Prophet, that is *Ehl-i Sunna*. And the *Sunna* of the Prophet calls for being a Perfect Human (*Insan-i Kamil*). And the process of *seyr-u suluk* in the Sufi order means walking the path for nurturing "Perfect Humans" (*Insan-i Kamil*), in other words, higher beings. While Islam is an exclusivity for humankind, it is an important blessing in mysticism.

The most striking characteristic of Es'ad Efendi, as far as we can see while reading his works, is humility. The attitude of his, which in no way ascribes existence to himself, has necessitated that he be dealt with from the human point of view.

His virtue of non-existence;

"Ne ilm u ma'rifet verdin ne cah u menkibet ya Rab

Bi hamdilillah ki bir zerre medar-i iftharim yok"

And the desire of his for meeting the Beloved;

"Ne darim var benim Es'ad ne de meyl-i diyarim var

Cemal-i yardan başka diger bir intizarim yok"

are two points which should be touched upon with emphasis for being able to get to know him.

And, we dealt with the life and conception of mysticism of Es'ad Effendi in our work. And the issues related to the Menemen Incident, which has an important place in his life, we found it appropriate not to touch upon for the purposes and

the boundaries of this thesis. It calls for extra efforts and time to meticulously review and objectively unveil the Menemen Incident and the post-Republic near history of our country, and this task waits for researchers. Yet, we hope that this study of ours will fill a gap pertaining to Es'ad Effendi, and we also hope that it will lead and enlighten the way for future works.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l- Müfehres*, İstanbul 1990.
- Abdurrahman, Adil, *Hadisat-ı Hukukîyye*, İstanbul 1341, cüz:2, ss.18-21.
- Abdülkâdir el Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, (Dâru'l-Medîne), İstanbul 1928, s.154.
- Adıvar, Hâlîde Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İst 1964, ss.55-56.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, (I-VI).
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, c.12, Dersaadet, (Matbaa-i Osmaniye), ss.180-183
- Aksüt, Ali Kemâlî, *Profesör Mehmet Ali Aynî*, İstanbul 1944, s.331
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli), (Medrese yay.), İstanbul 1980.
- _____, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul, 1991.
- Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, MEB. yay., İst. 1992, s.100.
- _____, *Mârifetnâme'de Tasavvuf*, İstanbul,1981.
- _____, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986.
- Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadelede ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara 1957, s.157.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 10.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1994, c.1, s.51.
- Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1305, (I-IV)
- Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi Hayatı- Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Vera yay., Ankara 1996.

- _____, Molla Fenari ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, Muradiye Kültür Vakfı yay., Ankara 1993.
- _____, *Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. VII.
- _____, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (Kültür Bakanlığı yay.), Ankara 2002.
- Atay, Tayfun, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati Seyh Nazım Kıbrısî Örneği*, İletişim yay., İstanbul 1996. ss.125-144.
- Ay, Mehmet Emin, *Gül-i Ruhsâr, Beyzâ Müzik a.ş.*
- Ay, Mehmet Emin, Mustafa Demirci, Yitik Seveda, Beyza Müzik a.ş.
- Ay, Mehmet Emin, *Nât-ı Şerif*, Beyza Müzik a.ş.
- Ayni, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (sad.Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul 1992.
- Bardakçı, Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Fakülte Kitabevi), Isparta 2000
- Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968.
- Bayraktar, Mehmet, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s.31.
- Baz, İbrahim, *Abdülhakim-i Arvasinin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996, basılmamış yüksek lisans tezi, s.96.
- Bursalı, Mustafa Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, (Tuğra Neşriyât), İstanbul trz.,s.454.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul, ts.
- Carl Vett, *Kelami Dergahı'ndan Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1993.
- Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Rehber yay.), Ankara 1997, s.486.
- _____, *Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1992.
- _____, *İmâm-ı Rabbâni Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999
- Ceylan, Hasan Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Rehber Yay., Ankara 1992.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev.Turan Koç, İnsan yay., İstanbul 1997, s.30.
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Tarifat*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1300.
- Çınar, Ali, *Seyyid Burhanettin Muhakkık-ı Tirmizi ve Tasavvuf Düşüncesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1996.

- Çiçek, Yakup, *Harirîzâde Mehmed Kemaleddin, Hayatı Eserleri ve Tıbyanı Vesail'in Muhtevası*, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1982.
- Çubukçu, İbrahim Agah, *İslâm Düşünürleri*, AÜİFY.,2.Baskı, Ankara 1983,
- Dânâ, Sâdık, *Sultanü'l-Arifin eş-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Erkam yay., İstanbul 1991.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yay., İstanbul 1972, c.4.
- Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalâhâti's-Sufiyye*, thk. George Mutri Abdulmesih, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1993, s.165.
- Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâti's-Sufiyye*, thk. George Mutri Abdumesih, Beyrut
- Ebû Talib Mekkî, *Kûtu'l-kulub*, Kahire 1985, c.2, s.183.
- Elbridge W. Hathaway, *Dervish Diary*, Los Angeles 1953.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935.
- Enver Fuad Ebu Hazzam, *Mu'cemu'l-mustalahâti's-sûfiyye*, Lübnan 1993.
- Erarslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992.
- Erbilî, Muhammed Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası).
- _____, *Mektûbat*, Dersaadet, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil).
- _____, *Divan-ı Es'ad*, İstanbul 1337.
- _____, *Divân-ı Es'ad*, İstanbul, 1991.
- _____, *Fatiha-i Şerif Tercemesi*, Mahmud Bey Matbaası, 1327/1909, Millî Kütüphane 1961 A 212 no'lu bölüm.
- _____, *Kenzü'l-İrfan*, İstanbul 1327.
- _____, *Kenzü'l-İrfân*, İstanbul, 1989.
- _____, *Mektûbât*, İstanbul, 1983.
- _____, *Mevlid-i Şerif-i Fatımatü'z-Zehra*, İstanbul 1327.
- _____, *Risâle-i Es'adiyye fi Tarikati'l-Âliyye*, (Dersaadet Matbaası), İstanbul 1341-1343.
- _____, *Risale-i Es'adiyye ve Fatiha-i Şerife Tercümesi*, İstanbul, 1986.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Tevhid Risâlesi Tercümesi*, İstanbul, 1337.
- Ercan, Ayşe, *Mihrab Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi*, İÜBYYO., basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1990.
- Erdem, Hüsametdin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mükayesesi*, Ankara 1990.

- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, (Eser yay.), İstanbul 1972, ss.295-297.
- Ergül, Adem, *Kur'ân-ı Kerim'de Kalp Kavramı*, İstanbul 1998.
- Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul 1984.
- Fazıl, Necip, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 1969.
- Firûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır 1301, (I-IV).
- Gazâli, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ullâmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1987.
- _____, *Tasavvufun Esasları*, çev. Ramazan Yıldız, Şamil yay., İstanbul trz., s.40.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989.
- Güngör, Zülfikar, *Tahiru'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Edebiyatı ve Dini Edebiyatı ile İlgili Şiirleri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1994
- Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.
- _____, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri*, İnsan yay., İstanbul 2002, s.68.
- Hafni, Abdulmun'im, *Mu'cemu mustalahati's- sûfiyye*, Beyrut 1980, s.326.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, çev. Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1985.
- Hasan Şahin- Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.), Ankara 2002
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, "Hakikat Bilgisi", çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- Hulusi-i Ateş, *Mektûbât-ı Hulusi-i Dârendevî*, haz. Mehmet Akkuş, (es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı) Ankara 1996.
- Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşr., Ankara 1990.
- _____, *Sefine-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, II, 191-192.
- İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 1995, ss.58-59
- İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1955.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Daru İhyai-t türasi'l- arabi), Beyrut trz, s.102.
- İbnülemin, Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930. c.9, s.2155

- İbrahimusta, Satı, *Mehmet Feyzi Efendinin Hayatı ve Düşünceleri*, basılmamış lisans tezi, Ankara 2002, s.6, 11,12.
- İkbâl Muhammed, *İslâm'da Dini Tecrübenin Yeniden Doğuşu*, çev. N.Ahmet Asrar, Birleşik yay. İstanbul 1996.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Hakkın Zafêrleri*, İstanbul 1341.
- İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlâh ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (tenkidli neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dârulhadis, İstanbul 2001
- Jamil M Ebu'n-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniye ve Tekrur Hareketi*, çev. Kadir Özköse , Ankara 2000.
- Jung, Carl Gustav, *Pscholojy end Religion*, London 1969.
- Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, (sad.Ethem Cebecioğlu), DİB. Yay., Ankara 1994.
- Kara, İsmail, *Mahfil Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1994.
- Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., İstanbul 2002.
- _____, *Din Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah yay.), Üçüncü baskı, Aralık 1990,
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990.
- _____, *Niyazi-i Mısri* (TDV. yay.), Ankara 1994.
- Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istilahâtu's-Sûfiyye*, Kahire 1990.
- Kelebâzi, Ebu Bekir Muhammed b İshak el-Buhari, *Taarruf li mezhebi ehl-i tasavvuf*, Mısır 1302.
- Kelebâzi, Muhammed İshâk, et-Taarruf, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1992.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Şeyh-i Ekber, İbn Arabi Düşüncesine Giriş*, İnsan yay, ist. 2009.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser*, Hatıralar, Aşçıdede Halil İbrahim, s.40
- Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss.203.
- Komisyon, *Mu'cemu'l- Vasit*, (Çağrı yay.), İstanbul 1992, s. 507.
- Köle, Bekir, *Zeynüddin-i Hafî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı ve el-Vasaya'l- Kudsiyye Adlı eserinin tahkiki*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001, basılmamış yüksek lisans.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ötüken yay.), İstanbul 1980, s.122.
- Kuşeyri, Abdulkerim, *er-Risale*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.

_____, *er-Risâle*, Mısır 1940.

Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mânevî Mimarları*, Ankara trz.

M.İhsan Oğuz'dan Mektuplar, c.I-II, (Oğuz Yayınları) İstanbul 1996
Mektûbât-ı Geylanî (Gavsu'l A'zam Abdülkadir Geylanî'nin İran Meliki Sencer'e Yazdığı Mektuplar, h.512-552), ter. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, (Kitsan Yayınları) İstanbul 1997

Mevlânâ'nın Mektupları, haz. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1936

Mırsiroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1969

Molla Cami, *Nefhâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds Tercemesi*, ter.Lamii Çelebi, İstanbul 1520, s.104.

Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut trz, c.1.

Müftüoğlu, Mustafa, *YakınTarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, (Risale yay.), İstanbul 1991, s.72

Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ankara 1982.

Orhan Köprülü, *Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, İstanbul 1953

Öngören, Reşat, *16. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, doktora tezi, İstanbul 1996.

Özdamar Mustafa, *Der Saadet Dergâhları*, İstanbul 1994.

Özköse, Kadir, *Muhammed Senusî, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul 2000, İnsan yay.

Öztemel, İsmail, *Ceride-i Sufiye İsimli Mecmuanın İndeksi*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1992.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1993.

Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhindî, *Mektubat*, İstanbul 1977.

Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbu'l-Kur'ân*, Mısır 1324.

Ramazanoğlu, Mahmud Sami, *Musahabe*, c.6, İstanbul 1985.

Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut, ts.

Reber, Arthur, *Dictionary of psychology*, England 1995, s.184.

Sayar, Ahmet Güner, *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufi Dünyası ve Mevlevîliği*, Ötüken yay., İstanbul 2002.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (çev.Yaşar Keçeci) İstanbul 2000, s.192.

_____, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul 1982.

Serrâc, Ebu Nasr Abdullah b.Ali et-Tûsî, *el-Lüma'*, Mısır 1960.

- Sinan Marufoğlu, *II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak, 1831-1914*, İstanbul 1998.
- Soysaldı, İhsan, *Salahattin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2002.
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1975, s.164.
- Sühreverdi, Şihâbuddin Ebû Hafs Ömer, *Avârifü'l-Maarif*, (Haz. Hasan Kamil, Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1990.
- _____, *Avarifü'l-Maarif*, Mısır 1292
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Kahire 1980.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Mısır trz.
- Şahin, Abdullah, *Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı Hakkında Bir Araştırma*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1975.
- Şahin, Hasan - Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.),Ankara 2002,
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964.
- Şemsettin Sami, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1996.
- _____, *Kamusu'l-Âlam*, İstanbul 1316.
- Şemsettin, Mehmet, *Yadigar-ı Şemsî*, (haz. M. Kara- K. Atlansoy), Bursa 1997.
- Şeyh Esad Sahib, *Mektûbat-ı Mevlânâ Hâlid*, haz.D.Selvi-K.Yıldız, (Umran Yayınları) İstanbul 1993
- Şeyh Hazret Muhammed Ziyauddin Efendî'nin Mektupları, *Mektûbat*, ter.Feyyaz Karabel, (Menzil Kitabevi) Ankara 1982
- Şeyh Muhammed Ziyaâüddin-Şeyh Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ter. Hasib Seven, (Yaylacık Matbaası) İstanbul 1977
- Şeyh Safvet Efendi, *Tasavvufun Zaferleri*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1343;
- Şeyh Yavsi, *Şerhu'l Varidat*, Süleymaniye Kütüphanesi (Nafiz Paşa Bölümü), no: 1234, vv. 25b.26a.
- Tasavvuf İلمي ve Akademik Araştırma Dergisi 1,2 ve 6. sayılar.
- Tasavvuf Mecmuası*, İstanbul, 1307.
- Tasavvuf, 11 C.ula 1329/28 Nisan 1327, nu. 8.,ss.3-4.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divânı Tenkildi Metin, I-II*, Kültür Bakanlığı/1280 Klasik Türk Eserleri/14, Ankara 1990
- TBMM Zabıt Ceridesi*, c.19, Devre 2, Ankara 1925.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, c.23, Devre 2, Ankara 1925.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 25,Devre 3 , Celse 2, , 1931
- Tehânevi, *Keşşâfu'l-İstılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul 1984.

- Tevetoğlu, Fethi, *Hamdullah Suphi Tanrıöver hayatı ve Eserleri*, Kültür Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1986.
- Tosun, Necdet, *Bahaeddin Nakşibend, Hayatı Görüşleri Tarikatı*, İnsan Yay., İst. 2000.
- Tûsî, Ebu Nasr es-Serrac, *el-Lüma'* (İslâm Tasavvufu), İstanbul 1996, (Altınoluk yay.), s.456.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*, (İrfan yay.), İstanbul 1975, s.12.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Vakit Gazetesi. 18 Temmuz 1930.
- Vakit, 20 Kanun-ı Sâni, 1931.
- Vett, Carl, *Dervish Diary*, (çev.Elbridge W. Hathaway) Los Angeles 1953.
- _____, *Kelâmi Dergâhı'ndan Hatıralar*, (çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara 1993.
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev. Orhan Düz, (İnsan yay.), İstanbul 2001, s.230
- Yahya, Osman, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev. Ahmed Mahmud et-Tıyb, Kahire 1992, ss.342-343.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994.
- _____, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.
- _____, *Aziz Mahmut Hüdayî , Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 1990, ss.143-144.
- Yiğiter, Ali, *Tasavvufta Mektubat Geleneği ve Mevlana Hâlid Bağdadi'nin Mektubatı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2002.
- Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1976, ss.34-35.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Zebidi, Muhibüddin Ebi Feyz Muhammed, *Tacu'l-aruz min cevahiri'l-kamus*, 1994 Beyrut, c.12, s.456.

MAKALELER

- Akkuş, Mehmet, "Yayınlanmamış Bir Sûfiler Ansiklopedisi Sefine-i Evliyâ" İlim ve Sanat, Ankara 1985, sayı.2, ss.88-91.
- Algar, Hamit, "Nakşibendî Tarikatının Siyasi Boyutları III (Çağdaş İslam Dünyasındaki Faaliyetler)" Veria Turcica, XVIII. İstanbul 1990'dan çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat, sayı 34, Ocak 1993, s. 47.

- _____, "Nakşibendi Tarikatının tarihine Kısa Bir Bakış", çev. Kadir Özköse, Türkiye Günlüğü, 1997, ss-123-146. Ana Britanica, "Menemen Olayı" c.17, İstanbul 1993.
- Alkan, Ercan, "Es'ad Erbilî'nin Tercüme-i Kasîde-i Münferice Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 3, sayı: 30, 2012, ss. 151-172.
- Altıntaş, Hayrani, "Tasavvuf" AÜİFD, c.31, Ankara 1989.
- Ateş, Süleyman, "Zikir" AÜİFD. c.14, Ankara 1966. Aynı, Mehmed Ali, "Nefs Kelimesinin Manaları", Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı 14.
- Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü", İlim ve Sanat, sayı 9, 1986, ss.86-91;
- Bırışık, Abdülhamid, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyobendi", İlim ve Sanat, sayı 41, Nisan 1996, ss. 55-60.
- Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s. 22.
- Cebecioglu Ethem, "Güney Asya'da İslâm'ın Yayılışında Tasavvufun Rolü", AÜİFD, Ankara 1992 c.33, ss.157-178.
- _____, "Prof Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları", AÜİFD., c.24, Ankara 1987.
- _____, "Layman/Alandışların Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine", İslâm Dergisi, sayı.163, İstanbul Mart 1997. Çelebioğlu, Amil, "Yunusun Şiirleriyle İlgili Şerhler", Türk Edebiyatı, İstanbul 1992
- Çelik, Ömer, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî Kur'ân-ı Kerim Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı", *Tasavvuf*, Mayıs 200/ 6, s.181.
- Çetin, Mustafa, "Kur'ân'da Tefekkür Kavramı", DEÜİF. Dergisi, İzmir 1994, Sayı.VIII.
- Çetinsaya, "Hamidiye, Nakşbendiyye ve Mülkiye: II. Abdülhamid Döneminde Musul Vilayetinden Bir Kesit", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 10, 2000, s.132.
- _____, "II Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset" *Divan*, sayı 7.
- Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD., c.1, İzmir 1983.
- Göktaş, Vahit, "Kelâmî Dergâhı Postnişîni Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersiâmlarından Ali Yektâ Efendiye Verdiği Nakşî-Kâdirî İcazetnâme" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Temmuz- Aralık 2002) sayı 9, ss.267-272.
- Gül, Halim, "Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri" *Tasavvuf* (Mayıs 2001) 6.sayı,s.248

- Gündoğdu, Cengiz, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yayınlanan Tasavvufi Muhtevalı Muhibban Dergisi ve 1327 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, Sayı 7, ss.293-301.
- Hamit Algar, "*Hâlidiyye*", *DİA*, c. XV. S.295.
- Joseph Fletcher, "*Çin'de İslâm Tarikatları*" (çev. Osman Türer), *Erzurum AÜİFD.*, sayı 9, ss.304-320.
- Hauranî Albert "Nakbendî Tasavvuf Okulu ve Hâlidiyye Kolu" çev.Ethem Cebecioğlu, (İmam-ı Rabbanî, ek-1, ss.246-248.)
- Kara, İsmail, "Meşayihe Mahsus Terceme-i Hal Varakaları", *Kutadgubilig*, (Felsefe-Bilim Araştırmaları), İstanbul 2002.
- _____, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergah (Edebiyat Sanat kültür Dergisi)*, Eylül 1993, C. IV, sy. 43.
- Kara, Mustafa, "Cemiyet-i Sufiye" *DİA*, c.7, s.335.)
- _____, "Cumhuriyet Öncesi Tasavvufi Yayın Organları ve Cemiyetler", *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, İstanbul 1979.
- Kara, Mustafa, "*Madalyonun Bir Yüzü; Tekkeler Kapandı İyi Oldu*" *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, sayı 10, s.14.
- _____, "*Osmanlılarda Tekke Siyaseti*", *Hareket*, 9 (1974) Ocak-Şubat 1975, sayı109-110, s.36.
- _____, "Tarikatların Din Söylemi Olabilir mi", *İslâmiyât*, c.4, sayı.4, (ekim-aralık 2001), ss.213-214.
- Kubalı, Hüseyin Nail, "Kanun-ı Esasi", *İslâm Ansiklopedisi*, *MEB*. c.6.
- Kâmûsü'l - a'lâm, c. 2, s.821. *DİA*, c. 11, ss.272-273, Erbil maddesi.
- Köprülü, Fuat, "Anadolu Selcuklularının Yerli Kaynakları" *Belleten*, c.7, Ankara 1943,ss.421-425.
- Köprülü, Fuat, "Ribat" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942.
- Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, İstanbul 1998, c.1, s.220
- Massignon, Louis, "Tarikat" *İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1974.
- _____, "Tasavvuf" *İslam Ansiklopedisi*, c.22, İstanbul 1970.
- Mehmed Es'ad, "Makâle-i Mahsûsa", *Beyânü'l-Hak I/17*, s. 371-372, 2 Muharrem 1326; "Cemiyet-i Sufiye", *Tasavvuf*, 11 C.ülâ 1329/28 Nisan 1327, nu. 8, s. 3-4.
- Mehmet, Demirci, "Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatler", *Türkiye Günlüğü*, sayı 45, Mart-Nisan 1997, s.17.
- Mehmet Reşad-Şeyhülislâm Hayri (Ceride-i İlmiyye, sayı. 1, sayfa.1332/1913) 22 Cemaziye'l-âhir sene 1332/1913
- Memiş, Abdurrahman, "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Hâlidi Tekkeleri", *OA*, c.4, s.514.

- "Millet Meclisinde Tekye Müzakeresi", *Muhibban*, 2. Sene, nu. 6, s. 151, 16 C.ahir 1329/1 Haziran 1327.
- Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", *II Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992, ss.65-73.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", *DİA*, c.5, s.378.
- _____, "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı, Tük Kültürü Araştırmaları Dergisi", Ankara 1970-1973, ss.83-151.
- _____, "Osmanlıyı Cumhuriyete Rapteden Maneviyat Dünyasından Kayan Bir Yıldız: Şeyhzâde Ahmet Beyefendi" *Yozgat Divanı*, Ankara 2002, Sayı 4 (özel sayı), ss.20-21.
- Özkan, Ali Rafet, "Din Mitoloji İlişkisi" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Ankara 2002, s.9
- Sırma, İhsan Süreyya, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika", *İÜEF.*, Tarih Dergisi, sayı: 31, İstanbul 1977, ss.183-185.
- Talu, Mehmet, "Ali Haydar Efendi", *Allah Dostları*, c.10, ss.101-108.
- Tanman, Bahâ, "Hüsrev Paşa Külliyesi" *DBİA*, İstanbul 1987, c.4.
- Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c.15,s.299
- Yıldırım,Suat, "Bediüzzaman Said Nursi", *Allah Dostları*, c.10, ss.72.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, " Es'ad Erbilî" , *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 348
- _____, "M. Es'ad-ı Erbilî", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, İstanbul 1996, c. 9, s.369.
- _____, "Mahmud Sâmi Ramazanoğlu" Sahabeden Dünümüze Allah Dostları, c.9, İstanbul 1996.
- _____, "Tahâ'l-Hakkârî", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, c.10, İstanbul 1996.